॥ अथ श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे पूर्वार्धप्रारंभः ॥

श्रीवेदव्यासायनमः ॥ नवमस्कंधांतेसंक्षिप्तंश्रीविष्णुचरितंविस्तरतःश्रोतुंराजावृत्तमनूद्यवक्तुंप्रार्थयते कथितोवंशविस्तारइत्यादिना विद्ययाजन्मनाचैकलक्षणःसंतानोवंशस्तत्रभवोवंश्यः व्यासःप्रपंचो
विस्ताराइत्यभिधानं राज्ञांचरितंचकथितं कथनेनिमित्तमाह परमेति १ अत्रविशेषमाह यदोरिति यदोर्ययातिपुत्रस्यवंशोनितरांकथितः धर्मोभगवांस्तत्समाधियुक्तस्य शीलसमाधावितिधा
तुःअस्तुनामततःकिमपेक्षितामितितत्राह तत्रेति यदोर्वंशे वीर्याणिपराक्रमान् २ तात्पर्यात्पुनरुक्तमेवाह अवतीर्येति यानिभूकंटकदितिसुतहननादीनिकर्माणि विश्वात्मान्विश्वव्यापीत्यनेनब्रह्मत्वं
ध्वनयति विस्तरतःनकेवलमर्थतःप्रपंचनमपितुशब्दतः अल्पबुद्धीनामवगंतुमशक्यत्वात् सचशब्दस्याविस्तरइत्यभिधानं ३ अतीतस्कंधेहरिकथाश्रवणेनालंबुद्धिर्नाभूत्किमितितत्रा
ह निवृत्तेति निवृत्ततर्षैर्विषयालंबुद्धिसहितैः भवौषधात्संसाराख्यरोगपरिहारहेतुभूतौषधात् अतिमुग्धात् अन्यथाज्ञानिनः पशुघ्नादितिवापाठः ४ माहात्म्यंहरेरनुभवसिद्धंयस्मात्ततोवक्तव्यमित्या
शयेनाह पितामहाइति पितामहाअर्जुनादयःअमरान्देवान्जयंतीत्यमरंजयास्तैः देवानामिवव्रतंअप्रजाजननलक्षणंयस्यसभीष्मःसआद्योयेषांद्रोणादीनांतेतथा तएवातिरथारथ्युत्तमास्तैः तिमि

ॐनमोभगवतेवासुदेवाय ॥ राजोवाच ॥ कथितोवंशविस्तारोभवतासोमसूर्ययोः ॥ राज्ञांचोभयवंश्यानांचरितंपरमाद्भुतम् १ यदोश्चधर्मशीलस्य
नितरांमुनिसत्तम ॥ तत्रांशेनावतीर्णस्यविष्णोर्वीर्याणिशंसनः २ अवतीर्ययदोर्वंशेभगवान्भूतभावनः ॥ कृतवान्यानिविश्वात्मातानिनोवदविस्तरात्
३ निवृत्ततर्षैरुपगीयमानाद्भवौषधाच्छ्रोत्रमनोभिरामात् ॥ कउत्तमश्लोकगुणानुवादात्पुमान्विरज्येतविनातिमुग्धात् ४ पितामहामेसमरेऽमरंजयैर्दे
वव्रताद्यातिरथैस्तिमिंगिलैः ॥ दुरत्ययंकौरवसैन्यसागरंकृत्वातरन्वत्सपदंस्मयत्प्लवाः ५ द्रौण्यस्त्रविप्लुष्टमिदंमदंगंसंतानबीजंकुरुपांडवानाम् ॥ जुगो
पकुक्षिंगतआत्तचक्रोमातुश्चमेयःशरणंगतायाः ६ वीर्याणितस्याखिलदेहभाजामंतर्बहिःपूरुषकालरूपैः ॥ प्रयच्छतोमृत्युमनामयंचमायामनुष्यस्य
वदस्वविद्वन् ७ रोहिण्यास्तनयःप्रोक्तोरामःसंकर्षणस्त्वया ॥ देवक्यागर्भसंबंधःकुतोदेहांतरंविना ८ कस्मान्मुकुंदोभगवान्पितुर्गेहाद्व्रजंगतः ॥ क्वा
संज्ञातिभिःसार्धंकृतवान्सात्वतांपतिः ९ व्रजेवसन्किमकरोन्मधुपुर्यांचकेशवः ॥ भ्रातरंचावधीत्कंसंमातुरद्धाऽतदर्हणम् १० देहंमानुषमाश्रित्यकति
वर्षाणिवृष्णिभिः ॥ यदुपुर्यांसहावात्सीत्पत्न्यःकत्यभवन्प्रभोः ११ एतदन्यच्चसर्वंमेमुनेकृष्णविचेष्टितम् ॥ वक्तुमर्हसिसर्वज्ञश्रद्दधानायविस्तृतम् १२

र्नाममहामत्स्यःकायेनदशयोजनप्रमाणमावृत्यस्थितःतमपिगिलतिग्रसतइतितिमिंगिलः स्वप्रत्ययनिमित्तंमुमागमःवत्सपदंगोवत्सपदमिव वत्सपदंलुप्तोपमं यःकृष्णःप्लवउडुपंयेषांतेयत्प्लवाः नदीत
रणायनिर्मितवंशचर्मादिनायत्साधनंसप्लवइति ५ इतोऽपितद्वीर्याणिश्रोतव्यानीत्याह द्रौण्यस्त्रेति मातुरुत्तरायाःकुक्षिगतःप्रविष्टः इदंप्रत्यक्षंचेतिभावेनोक्तंमेपइति मयामेयःज्ञेयःममदाविषयः ६ भास
नोपसंभाषाज्ञानयत्नविमत्युपमंत्रणेषुवदइत्यतोवदस्वेत्यात्मनेपदप्रयोगोमाद्वितार्थंवक्तव्यमितिसूचनार्थः शुकस्यवक्तव्यांशज्ञानपाटवप्रदर्शनार्थंच एतदेवप्रकटितमभूद्विद्वन्नित्यनेनन अंतःपुरुषरूपैः
बहिःकालरूपैःअनामयंसंसारदुःखनिरासेनसुखं मृत्युंदुःखानुभवलक्षणं अंयंतमः प्रयच्छतोददतः [illegible]रूपत्वाद्बहुवचनं प्रलयांतइतिशेषः ७ एकस्यद्वयोर्योनिसंबंधानुपपत्तिःप्रश्नबीजं ८
९ मधुपुर्यांचवसन्किंकर्मकृतवान् मातुर्भ्रातरंमातुलमित्यर्थः अतदर्हणंतस्यवधस्यायोग्यमित्य[illegible] मेमह्यम् १२

क्षुधितस्यतवदौर्बल्यान्मनोनेच्छतिश्रोतुमितितत्राह नैषेति त्यक्तोदंआचमनजलमंतरेणेतिशेषः ननु दिव्यमंत्रौषधादिकमंतरेणक्षुधादिकंमानुषदेहंबाधतएव अतःकथंनबाधतइतितत्राह पिबंतमि ति सृतंगलितम् १३ सूतःशौनकंप्रत्याह सूतइतिहेभृगुनंदनशौनकप्रत्यर्च्यप्रतिसंभाव्य राजानमितिशेषः १४ कीदृशीप्रत्यर्चेतिताप्राह सम्यग्व्यवसितेति नैष्ठिकीश्रीनारायणोत्कर्षसंबंधिनी निष्ठोत्कर्षेव्यवस्थायामितियादवः निश्चलतयास्थितिर्निष्ठातद्वतीतिवा १५ नकेवलंहरिकथाप्रश्नःप्रष्टारंपुनातिकिंतुवक्तारमपीत्याह वासुदेवेति तत्पादसलिलंभागीरथी शालग्रामतीर्थंवा गंगागंगेतियो ब्रूयादित्यादेः १६ एतदन्यच्चेत्येतत्यदन्यदिति तदिदमितिध्वनयन्कथामाहितउपक्रमते भूमिरित्यादिना शतायुतैरित्यनेन संख्यातत्त्वंसूचयति भूरिभारेणपीडितेतिशेषः १७ यथाकरुणंभवतितथा रुदंती व्यसनंविविधनिरसनम् १८ १९ जगन्नाथत्वंराजादेरप्यस्तीतिदेवदेवमिति इंद्रादिव्यावृत्त्यर्थं वृषाकपिं अभीष्टदानादानंदनाच्च वृतषड्गुत्वात्अकपेर्दुःखप्रेषणाच्चवृषाकपिः तम् । नीरूप स्यहरेरिंद्रियाविषयत्वंकथमित्यतःपुरुषमिति तस्येदमेवशिरइत्यादेः उपतस्थेमंत्रवचनपूर्वकमुपासनांकृतवानिति उपान्मंत्रकरणेइत्यात्मनेपदं कोयंमंत्रः येनधात्वर्थःसमर्थितःस्यादित्यतःपुरुषसूक्तेनेति२०

नैषातिदुःसहाक्षुन्मांत्यक्तोदमपिबाधते ॥ पिबंतंत्वन्मुखांभोजस्तंहरिकथामृतम् १३ ॥ सूतउवाच ॥ एवंनिशम्यभृगुनंदनसाधुवादंवैयासकिःस भगवानथविष्णुरातम् ॥ प्रत्यर्च्यकृष्णचरितंकलिकल्मषघ्नंव्याहर्तुमारभतभागवतप्रधानः १४ श्रीशुकउवाच ॥ सम्यग्व्यवसिताबुद्धिस्तवराजर्षिस त्तम ॥ वासुदेवकथायांतेयज्जातानैष्ठिकीरतिः १५ वासुदेवकथाप्रश्नःपुरुषांस्त्रीन्पुनातिहि ॥ वक्तारंपृच्छकंश्रोतॄंस्तत्पादसलिलंयथा १६ भूमिर्दृप्तनृ पव्याजदैत्यानीकशतायुतैः ॥ आक्रांताभूरिभारेणब्रह्माणंशरणंययौ १७ गौर्भूत्वाश्रुमुखीखिन्नारुदंतीकरुणंयथा ॥ उपस्थितांऽतिकेतस्मैव्यसनंसमवो चत १८ ब्रह्मातदुपधार्याथसहदेवैस्तयासह ॥ जगामसत्रिनयनस्तीरंक्षीरपयोनिधेः १९ तत्रगत्वाजगन्नाथंदेवदेवंवृषाकपिम् ॥ पुरुषंपुरुषसूक्तेनउपत स्थेसमाहितः २० गिरंसमाधौगगनेसमीरितांनिशम्यवेधास्त्रिदशानुवाचह ॥ गांपौरुषींमेशृणुतामराःपुनर्विधीयतामाशुतथैवमाचिरम् २१ पुरैवपुंसा वधृतोधराज्वरोभवद्भिरंशैर्यदुषूपजन्यताम् २२ सयावदुर्व्याभरमीश्वरेश्वरःस्वकालशक्त्याक्षपयंश्चरेद्भुवि ॥ वसुदेवगृहेसाक्षाद्भगवान्पुरुषःपरः ॥ जनि ष्यतेतत्प्रियार्थंसंभवंतुसुरस्त्रियः २३ वासुदेवकलानंतःसहस्रवदनःस्वराट् ॥ अग्रतोभवितादेवोहरेःप्रियचिकीर्षया २४

समाधावितिताद्रर्थ्येसप्तमी समाध्यर्थंदेवकार्यसमर्थनार्थंसमीरितांगिरं अत्यर्थामितिगीर्वाणीवाचिहिसंप्रतिष्ठितामितिश्रुतेः तांस्तुतिगिरंसंस्तुत्यगुणव्यानसमवस्थायांवाकथितांसमाधिव्यानिसंधानप्रति ज्ञासुसमर्थनइत्यभिधानादित्यर्थः पौरुषींपुरुषेणोक्तां गमयत्यवगमयतिज्ञापयत्यर्थमितिगौर्वाक् अथकस्माद्गौरितिगच्छतीतिनिरुक्तकारनिर्वचनमपिवक्तुःश्रोतुःकर्णांतरगमनाद्युक्तम् २१ धराज्वरः भूमेःसंतापः ज्वरसंतापइतिधातुः । नकेवलंजननमेवपूर्यतेतावंतंकालमवस्थानंचापेक्षितमित्याह सयावदिति । स्वकालशक्त्यास्वरूपभूतोपसंहारकालाख्यशक्त्या २२ नकेवलंदेवानामुत्पत्तिमवतारस्व दंगनानामपीत्याह वसुदेवेति २३ हरेरवताराविनाभूतस्यशेषावतारस्यप्रकारमाह वासुदेवेति । वासुदेवकालानंतइत्येकंपदम् । वासुदेवस्यकलयासितकेशांशेनयुक्तःशेषः । स्वेनहरिणाराजतइतिस्व राट् स्वस्यस्वतंत्रस्यहरेरधस्तल्पनीयस्त्वेनराजतइतिवा । स्वमात्मानंसनकादिभ्योराजयतिप्रकाशयतीतिवा हरेरग्रतः २४

भा.द.पू. देवकार्यार्थंसहायांतरंवक्ति योगमायेति । योगमायादुर्गा २५ महर्लोकादिभ्यःपरमम् २६ चतुर्मुखेभुवंसांत्वयित्वासत्यलोकंगतेउत्तरकथांप्रसंजयाति शूरसेनइति । कार्तवीर्यसुतःपुरीमावसन्निति स वि० अ०
म्भ्यर्थेद्वितीया । उपान्वध्याङ्वसइतिसूत्रात् २७ २८ ततःकिमत्राह तस्यामिति २९ विवाहकालेरथहयानांकविकाग्रहणेअत्यंतंबंधुनाभाव्यमितिदर्शयितुंतद्ग्राहिणमाह उग्रसेनसुतइति ३० विवा
॥ २ ॥ हकालेदुहित्रेयद्दीयमानंधनंतत्पारिबर्हंनाम ३१ ३२ प्रयाणप्रक्रमेगमनारंभे ३३ प्रग्रहःकविकातद्वंतम् अस्याःदेवक्याः ३४ कुलपांसनःकुलधूलीकरणशीलः कचेकेशपाशे ३५ नृशंसंक्रूरकर्माणम्
परिसांत्वयन्सामभेदेनचसंबोधयन् ३६ संबंधलाभोपकीर्तिरभेदोगुणकीर्तनम् । साम्नःपंचविधोभेदोदृष्टादृष्टभयंवचइतिपंचविधंसामज्ञायतेश्लाघनीयगुणेत्यादिनाश्लाघनीयगुणेतिगुणकीर्तनं भोजय १

योगमायाभगवतीययासंमोहितंजगत् ॥ आदिष्टाप्रभुणांशेनकार्यार्थेसंभविष्यति २५ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिश्यामरगणान्प्रजापतिपतिर्विभुः ॥
आश्वास्यचमहींगीर्भिःस्वधामपरमंययौ २६ शूरसेनोयदुपतिर्मथुरामावसन्पुरीम् ॥ माथुराञ्छूरसेनांश्चविषयान्बुभुजेस्वराट् २७ राजधानीततः
साभूत्सर्वयादवभूभुजाम् ॥ मथुराभगवान्यत्रनित्यंसन्निहितोहरिः २८ तस्यांतुकर्हिचिच्छौरिर्वसुदेवःकृतोद्वहः ॥ देवक्याभार्ययासार्धंप्रयाणेरथमा
रुहत् २९ उग्रसेनसुतःकंसःस्वसुःप्रियचिकीर्षया ॥ रश्मीन्हयानांजग्राहरौक्मैरथशतैर्वृतः ३० चतुःशतंपारिबर्हंगजानांहेममालिनाम् ॥ अश्वानामयुतं
सार्धंरथानांचत्रिषट्शतम् ३१ दासीनांसुकुमारीणांद्वेशतेसमलंकृते ॥ दुहित्रेदेवकःप्रादाद्यानेदुहितृवत्सलः ३२ शंखतूर्यमृदंगानिनेदुर्दुंदुभयःसमम्
॥ प्रयाणप्रक्रमेतातवरवध्वोःसुमंगलम् ३३ पथिप्रग्रहिणंकंसमाभाष्याहाशरीरवाक् ॥ अस्यास्त्वामष्टमोगर्भोहंतायांवहसेऽबुध ३४ इत्युक्तःसखलः
पापोभोजानांकुलपांसनः ॥ भगिनींहंतुमारब्धःखड्गपाणिःकचेऽग्रहीत् ३५ तंजुगुप्सितकर्माणंनृशंसंनिरपत्रपम् ॥ वसुदेवोमहाभागउवाचपरिसांत्व
यन् ३६ वसुदेवउवाच ॥ श्लाघनीयगुणःशूरैर्भवान्भोजयशस्करः ॥ सकथंभगिनींहन्यात्स्त्रियमुद्वाहपर्वणि ३७ मृत्युर्जन्मवतांवीरदेहेनसह
जायते ॥ अद्यवाब्दशतांतेवामृत्युर्वैप्राणिनांध्रुवः ३८ देहेपंचत्वमापन्नेदेहीकर्मानुगोऽवशः ॥ देहांतरमनुप्राप्यप्राक्तनंत्यजतेवपुः ३९ व्रजंस्तिष्ठन्पदै
केनयथैवैकेनगच्छति ॥ यथातृणजलूकैवंदेहीकर्मगतिंगत· ४०

शस्करेतिकीर्तिलाभकथनंहन्याःस्त्रियमितिस्त्रीवधादकीर्तिलाभसूचनम् । भगिनीमितिसंबंधवचनम् । उद्वाहपर्वणीतिअपकीर्तिसूचनम् । उद्वाहपर्वणीतिसूचनाद्विवाहोऽपमेव ३७ मृत्युर्जन्मवता
मित्यादिनाअदृष्टभयम् ३९देहेपंचत्वमित्यादिनादृष्टभयंकर्मपुण्यपापविषयंअवशोजिष्णुवशः त्यजतेत्यजति ३९ पूर्वदेहपरित्यागेनदेहांतरप्राप्तौदृष्टांतमाह व्रजन्निति यथाव्रजन्पुरुषःएकेनपादेनातिष्ठतिए ॥ २ ॥
केनगच्छतिपूर्वदेशवियोगेनदेशांतरसंयोगमाप्नोति । यथातृणजलूकातृणांतरंगृहीत्वापूर्वंतृणंत्यजति एवंदेहीकर्मगतिंगतोभवतीत्यन्वयः कर्मणोगतिःप्राप्तिर्यस्मिन्देहेत्यजतितथातत्तद्देहांतरमित्यर्थः ४०

ननुदेहात्मनोरभेदेनदेहीपूर्वंदेहंपरित्यज्यअभिनवदेहांतरंयातीतिकथंसंजाघटीतीतितत्राह स्वप्नइति । जाग्रद्दृष्टश्रुतपदार्थसंस्कारसमुद्बुद्धमनोरथेनअभिनिविष्टचेतनःगाढमग्नस्तबुद्धिरात्मास्वप्नेईदृशं
जाग्रद्देहसदृशदेहंयथापश्यति । स्वकीयत्वेनानुभवतिपरकीयत्वेनवा आत्मनएकत्वेनदेहयोर्द्वित्वेनदर्शनाद्देहात्मनोर्भेदआनुभाविकः । तथामनसानुचिंतन्आत्मादृष्टश्रुतस्मृतानुसृतंतत्तत्रकिमपिदेवा
द्यन्यतमशरीरंप्रपद्यते । कदेत्यतउक्तंअपस्मृतिरितिउत्तरदेहेअभिमानितयापूर्वदेहस्मरणाभावेनमृतइत्यर्थः । हिशब्दोहेतौ यतएवमृतइत्यर्थःतदुक्तमाचार्यैःस्वप्नेयथादृष्टश्रुतस्मृत्यनुसारिदेहंप्राप्नोत्य
पस्मृतिर्मृतः पूर्वदेहस्मरणाभावात् अनभिमानतइति ४१ एतदेवविवृणोति यतोयतइति । सार्वविभक्तिकस्तसिरितिवचनाद्यतोयतोयत्रयत्र । मायारचितेष्वित्यादिषुसप्तमीषष्ठ्यर्थे भगवदिच्छो
द्बोधितप्रकृतिनिमित्तानां । प्रकृतेरेकत्वेनसृष्टेर्नानाविध्यंकथमत्राह गुणेष्विति । कार्यकारणाभेदात्सत्वादिगुणविहितानांआत्मपंचसुदेवगंधर्वपितृमनुष्यासुरभेदेनपंचानामात्मनांमध्येदैवेनअदृष्टोद्बो
धकेनहरिणाचोदितंप्रेरितंमनोधावतिविषयीकरोति मनोविशिनष्टि विकारात्मकमिति । संकल्पविकल्पनिबद्धमिति यस्यमनःमरणसमयेयोग्यतानुसारेणयंयंधावतिअसौदेहीतत्रतत्रप्रपद्यमानः प्र
वृत्तिंलभमानः तेनदैवेनसहजायते । प्राज्ञेनात्मनाऽन्वारूढउत्सृज्ययातीतिश्रुतेः । उत्पद्यमानोपितेनसहउत्पद्यतइतिज्ञातव्यं । अत्रापियोग्यतामपेक्ष्यतत्तच्छरीरग्रहणं तदुक्तं देवादित्वंयोग्यतयात
त्सकाशस्त्वनुस्मृतेः श्वेतद्वीपादितत्रापियोग्यतामप्यपेक्ष्यतु विष्णोःस्थानंविनान्यत्रवायुशक्रादिनामपि त्रैलोक्यदेशभेदेषुयोग्यतानत्वपेक्ष्यतइति अनेनव्याप्तस्यात्मनोगमनंकथमितिचोद्यंपरिहृतंपर
मात्मानमंतरेणनिरुपचरिताव्याप्तिर्नास्ति अणुर्ह्येषआत्मेतिश्रुतेः आलोकवद्गुणेनयथायोग्यव्याप्तिरस्तुनाम तथापिस्वरूपतोनास्त्येवव्याप्तात्मानश्चेतनानिर्गुणश्चेतिस्मृतिःश्रीनारायणविषयेतिनिर

स्वप्नेयथापश्यतिदेहमीदृशंमनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यांमनसानुचिंतयन्प्रपद्यतेतत्किमपिह्यपस्मृतिः ४१ यतोयतोधावतिदैवचोदि
तंमनोविकारात्मकमात्मपंचसु ॥ गुणेषुमायारचितेषुदेह्यसौप्रपद्यमानःसहतेनजायते ४२ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदःसमीरवेगानुगतंविभाव्यते ॥
एवंस्वमायारचितेष्वसौपुमान्गुणेषुरागानुगतोविमुह्यति ४३ तस्मान्नकस्यचिद्द्रोहमाचरेत्सतथाविधः ॥ आत्मनःक्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वैपरतोभयम्
४४ एषातवानुजाबालाकृपणापुत्रिकोपमा ॥ हंतुंनार्हसिकल्याणीमिमांत्वंदीनवत्सल ४५

णायि नोचेदुक्तागतिरेवेति ४२ ननुगुणानांनानात्वात्सृष्टेर्वैचित्र्यमस्तु एकस्यात्मनोनानाविधप्रतीतिःकथमितिशंकांसदृष्टांतंपरिहरति ज्योतिरिति । यथाअदोज्योतिरादित्यलक्षणंसमरिवेगानुग
तंवायुवेगनिमित्तचलनेनअनुचलितमौदकपार्थिवेषुजलपूर्णशरावाद्युपाधिषुप्रतिबिंबितंविभाव्यते विविधत्वेनभाव्यते छिन्नभिन्नादिरूपेणप्रतीयते । एवमसौपुमान्स्वमायारचितेषुपरस्वोहारीरिति
वचनात्स्वस्यविष्णोरिच्छयारचितेषुदेहेषुप्रतिबिंबितःअशोभनेशोभनाध्यासोरागःतेनानुगतःतन्मयांतःकरणोविमुह्यति विविधांछिन्नोभिन्नोमृतोस्मीतिमोहमज्ञानंप्रतिपद्यते यथातदेवज्योतिःपार्थिव
वद्धनीभूतपूर्णजलेप्रतिबिंबितंवायुवेगानुगतंविशिष्टंनिश्चलंभाव्यते छेदभेदादिरहितंप्रतीयते एवंयोग्योजीवोगुणेषुप्रतिबिंबितोरागमनुरागंस्नेहविशेषमनुगतोनिर्मुक्तद्वेषोविगतमोहोभवति अज्ञाननि
मित्ताछिन्नोहमितिदुःखंनप्राप्नोतीतिपरिहारपरतयावायोजनीयंउभयोरपिसमाख्यानसिद्धप्रमाणत्वात् तदुक्तं यथैशोदशरावेष्वित्यारभ्यपरेषांद्रोहमाचरन्नित्यंतेन स्वमायेत्यत्रस्वशब्देनविष्णुरेवोच्यतेमा
नसिद्धत्वात् तदुक्तं परस्वोहरिरुद्दामइतिपद्येन गुणयोगयुक्तरूढ्यासिद्धत्वात् मुख्यंच तदुक्तं स्वतंत्रत्वात्सुखत्वाच्चस्वनामाविष्णुरुच्यतइति । रागोऽनुरागेलाक्षायामितियादवः ४३ नन्वस्तुना
त्मनोजन्मादिकंकर्मनिमित्तंप्रकृतेततःकिंतत्राह तस्मादिति यतआत्मातथाविधः कर्मफलभोक्तातस्मात्सतादृशःकस्यचिद्द्रोहंहिंसांनाचरेत् ततःकिंतत्राह आत्मनइतिअनर्थवाह द्रोग्धुरिति
परतः परलोके दुःखलक्षणंभयंभवतीतिशेषः ४४ परतोऽन्यस्माद्द्रोह्यात्पुरुषात्द्रोहलक्षणंभयंस्यादितिमत्वानिरंतरद्रोहलक्षणंदुःखंभवतीतिभयसाम्यप्रदर्श्यभेदसाम्यप्रदर्शयति एषेति ४५

ननुदेहात्मनोरभेदेनदेहीपूर्वंदेहंपरित्यज्यअभिनवदेहांतरंयातीतिकथंसंजाघटीतीतितत्राह स्वप्नइति । जाग्रद्दृष्टश्रुतपदार्थसंस्कारसमुद्बुद्धमनोरथेनअभिनिविष्टचेतनःगाढप्रग्रस्तबुद्धिरात्मास्वप्नेईदृशं जाग्रद्देहसदृशदेहंयथापश्यति । स्वकीयत्वेनानुभवतिपरकीयत्वेनवा आत्मनएकत्वेनदेहयोर्द्वित्वेनदर्शनाद्देहात्मनोर्भेदआनुभाविकः । तथामनसानुचिंतन्आत्मादृष्टश्रुतस्मृतानुस्मृतंतत्तत्रकिमपिदेवा द्यन्यतमशरीरंप्रपद्यते । कदेत्यतउक्तंअपस्मृतिरितिउत्तरदेहेअभिमानितयापूर्वदेहस्मरणाभावेनमृतइत्यर्थः । हिशब्दोहेतौ यतएवमृतइत्यर्थःतदुक्तमाचार्यैःस्वप्नेयथादृष्टश्रुतस्मृत्यनुसारिदेहंप्राप्नोत्य पस्मृतिर्मृतः पूर्वदेहस्मरणाभावात् अनभिमानतइति ४१ एतदेवविवृणोति यतोयतइति । सार्वविभक्तिकस्तसिरितिवचनाद्यतोयतोयत्रयत्र । मायारचितेष्वित्यादिषुसप्तमीषष्ठ्यर्थे भगवदिच्छो द्बोधितप्रकृतिनिमित्तानां । प्रकृतेरेकत्वेनसृष्टेर्नानाविध्यंकथमत्राह गुणेष्विति । कार्यकारणाभेदात्सत्वादिगुणविहितानांआत्मपंचसुदेवगंधर्वपितृमनुष्यासुरभेदेनपंचानामात्मनांमध्येदैवेनअदृष्टोद्बो धकेनहरिणाचोदितंप्रेरितंमनोधावतिविषयीकरोति मनोविशिनष्टि विकारात्मकामिति । संकल्पविकल्पनिबद्धमिति यस्यमनःमरणसमयेयोग्यतानुसारेणयंयंधावतिअसौदेहीतत्रतत्रप्रपद्यमानः प्र वृत्तिंलभमानः तेनदैवेनसहजायते । प्राज्ञेनात्मनाऽन्वारूढउत्सृज्ययातीतिश्रुतेः । उत्पद्यमानोपितेनसहउत्पद्यतइतिज्ञातव्यं । अत्रापियोग्यतामपेक्ष्यतत्तच्छरीरग्रहणं तदुक्तं देवादित्वंयोग्यतयात त्सकाशस्त्वनुस्मृतेः श्वेतद्वीपादितत्रापियोग्यतामप्यपेक्ष्यतु विष्णोःस्थानंविनान्यत्रवायुशक्रादिनामपि त्रैलोक्यदेशभेदेषुयोग्यतानत्वपेक्ष्यतइति अनेनव्याप्तस्यात्मनोगमनंकथमितिचोद्यंपरिहृतंपर मात्मानमंतरेणनिरुपचरिताव्याप्तिर्नास्ति अणुर्ह्येषआत्मेतिश्रुतेः आलोकवद्गुणेनयथायोग्यव्याप्तिरस्तुनाम तथापिस्वरूपतोनास्त्येवव्याप्तात्मानश्चेतनानिर्गुणश्चेतिस्मृतिःश्रीनारायणविषयेतिनिर

स्वप्नेयथापश्यतिदेहमीदृशंमनोरथेनाभिनिविष्टचेतनः ॥ दृष्टश्रुताभ्यांमनसानुचिंतयन्प्रपद्यतेतत्किमपिह्यपस्मृतिः ४१ यतोयतोधावतिदैवचोदि तंमनोविकारात्मकमात्मपंचसु ॥ गुणेषुमायारचितेषुदेह्यसौप्रपद्यमानःसहतेनजायते ४२ ज्योतिर्यथैवोदकपार्थिवेष्वदःसमीरवेगानुगतंविभाव्यते ॥ एवंस्वमायारचितेष्वसौपुमान्गुणेषुरागानुगतोविमुह्यति ४३ तस्मान्नकस्यचिद्द्रोहमाचरेत्सतथाविधः ॥ आत्मनःक्षेममन्विच्छन्द्रोग्धुर्वैपरतोभयम् ४४ एषातवानुजाबालाकृपणापुत्रिकोपमा ॥ हंतुंनार्हसिकल्याणीमिमांत्वंदीनवत्सल ४५

णापि नोचेदुक्तागतिरेवेति ४२ ननुगुणानांनानात्वात्सृष्टेर्वैचित्र्यमस्तु एकस्यात्मनोनानाविधप्रतीतिःकथमितिशंकांसदृष्टांतंपरिहरति ज्योतिरिति । यथाअदोज्योतिरादित्यलक्षणंसमरिवेगानुग तंवायुवेगानिमित्तचलनेनअनुचलितमौदकपार्थिवेषुजलपूर्णशरावाद्युपाधिषुप्रतिबिंबितंविभाव्यते विविधत्वेनभाव्यते छिन्नभिन्नादिरूपेणप्रतीयते । एवमसौपुमान्स्वमायारचितेषुपरस्वोहारीरिति वचनात्स्वस्यविष्णोरिच्छयारचितेषुदेहेषुप्रतिबिंबितःअशोभनेशोभनाध्यासोरागःतेनानुगतःतन्मयांतःकरणोविमुह्यति विविधंछिन्नोभिन्नोमृतोस्मीतिमोहमज्ञानंप्रतिपद्यते यथातदेवज्योतिःपार्थिव वह्नीभूतपूर्णजलेप्रतिबिंबितंवायुवेगानुगतंविशिष्टंनिश्चलंभाव्यते छेदभेदादिरहितंप्रतीयते एवंयोग्योजीवोगुणेषुप्रातिबिंबितोरागमनुरागंस्नेहविशेषमनुगतोनिर्मुक्तद्वेषोविगतमोहोभवति अज्ञाननि मित्ताछिन्नोहमितिदुःखंनप्राप्नोतीतिपरिहारपरतयावायोजनीयंउभयोरपिसमाख्यानसिद्धप्रमाणत्वात् तदुक्तं यथैवोदशरावेष्वित्यारभ्यपरेषांद्रोहमाचरन्नित्यंतेन स्वमायेत्यत्रस्वशब्देनविष्णुरेवोच्यतेमा नसिद्धत्वात् तदुक्तं परस्वोहरिरुद्दामइतिपद्येन गुणयोगयुक्तरूढ्यासिद्धत्वात् मुख्यंच तदुक्तं स्वतंत्रत्वात्सुखत्वाच्चस्वनामाविष्णुरुच्यतइति । रागोऽनुरागेलाक्षायामितियादवः ४३ नन्वस्तुना त्मनोजन्मादिकंकर्मनिमित्तंप्रकृतेततःकिंतत्राह तस्मादिति यतआत्मातथाविधः कर्मफलभोक्तातस्मात्सताहशःकस्यचिद्द्रोहंहिंसांनाचरेत् ततःकिंतत्राह आत्मनइतिअनर्थवाह द्रोग्धुरिति परतः परलोके दुःखलक्षणंभयंभवतीतिशेषः ४४ परतोऽन्यस्माद्द्रोह्यात्पुरुषात्द्रोहलक्षणंभयंस्यादितिमत्वानिरंतरद्रोहलक्षणंदुःखंभवतीतिभयसाम्यप्रदर्श्यभेदसाम्यप्रदर्शयति एषेति ४५

पुरुषादान्राक्षसाननुव्रतःतत्स्वभावमापन्नइत्यर्थः ४६ यःशास्त्रनिषिद्धस्तंप्राप्तकालंप्राप्तावसरंव्यसनंप्रतिव्योढुंप्रतिहर्तुंइदंवक्ष्यमाणंअन्वपद्यतअपश्यत् ४७ यावद्बुद्धिबलोदयमित्यव्ययीभावः
यावदवधारणेइतिसूत्रात् अपराधःशास्त्रविरोधाचरणलक्षणः ४८ किमपश्यत्तदाह प्रत्यर्प्यमृत्यवेमारकायकंसाय उपायाभासोऽयंयदपत्यार्पणंतत्राहवाममसुतोत्पत्तेःप्राक्नम्रियेतचेत्यदिनम
रिष्यति४९ विपर्ययोवा ममपुत्रःकंसंवाहनिष्यतीतिकिंनस्यात् कथमेतदितितत्राह धातुरिति । धातुरीश्वरस्यगतिश्चेष्टालक्षणादुरत्यया अतिक्रांतुमशक्या अतःशंकितत्राह उपस्थितइति सर्वथातावदु
पस्थितोमृत्युरस्याःनिवर्तेत निवृत्तोयदिरावणादेरिवपुनरापतेत्तर्हितदानीमस्तुकिंतावदिदानीम् ५० इतोपिधातुर्गतिर्दुरत्ययेत्येतत्सदृष्टांतमुपपादयति अग्नेरिति । यथाग्नेर्दावादिदहनस्यदा
रुवियोगयोगयोःकष्टानभिव्यक्तिव्यक्त्योः दाह्यवृक्षाभिमानिजीवादृष्टभेरकेश्वरात्अन्यन्निमित्तंनास्ति अदृष्टइत्यादौहरिनिवेशःकस्मात् उच्यते कुंडस्थाग्नेर्दारुवियोगादौस्वतःप्रवृत्त्यभावादितिवच

एवंससामभिर्भेदैर्बोध्यमानोऽपिदारुणः ॥ नन्यवर्ततकौरव्यपुरुषादाननुव्रतः ४६ निर्बंधंतस्यतंज्ञात्वाविचिंत्यानकदुंदुभिः ॥ प्राप्तकालंप्रतिव्योढुमि
दंतत्रान्वपद्यत ४७ मृत्युर्बुद्धिमताऽपोह्योयावद्बुद्धिबलोदयम् ॥ यद्यसौननिवर्त्तेतनापराधोऽस्तिदेहिनः ४८ प्रत्यर्प्यमृत्यवेपुत्रान्मोचयेकृपणामिमा
म् ॥ सुतामेयदिजायेरन्मृत्युर्वानम्रियेतचेत् ४९ विपर्ययोवाकिंनस्याद्गतिर्धातुर्दुरत्यया ॥ उपस्थितोनिवर्तेतनिवृत्तःपुनरापतेत् ५० अग्नेर्यथादा
रुवियोगयोगयोरदृष्टतोन्यन्ननिमित्तमस्ति ॥ एवंहिजंतोरपिदुर्विभाव्यःशरीरसंयोगवियोगहेतुः ५१ एवंविमृश्यतंपापंयावदात्मनिदर्शनम् ॥ सांत्व
यामासवैशौरिर्बहुमानपुरःसरम् ५२ प्रत्यग्रवदनांभोजोनृशंसंनिरपत्रपम् ॥ मनसादूयमानेनप्रहसन्निदमब्रवीत् ५३ नह्यस्यास्तेभयंसौम्ययद्वैत्वाहा
शरीरवाक् ॥ पुत्रान्समर्पयिष्येऽस्यायतस्तेभयमुत्थितम् ॥ ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ श्रीशुकउवाच॥
सुहृद्वधान्निववृतेकंसस्तद्वाक्यसारवित् ॥ वसुदेवोपितंप्रीतःप्रशस्यप्राविशद्गृहम् १ अथकालउपावृत्तेदेवकीसर्वदेवता ॥ पुत्रान्प्रसुषुवेचाष्टौकन्यांचै
वानुवत्सरम् २ कीर्तिमंतंप्रथमजंपुत्रमानकदुंदुभिः ॥ अर्पयामासकृच्छ्रेणसोऽनृतादतिविह्वलः ३

नात् यथाकुंडस्थितस्याग्नेर्दैवाद्दारूपसत्त्वमेत् ॥ देहयोगावियोगश्चतथादैवान्नचान्यथेतिवचनाच्च । एवंजंतोरपिशरीरावियोगसंयोगहेतोर्हरेरन्योदुर्विभाव्यःकेवलादृष्टलक्षणस्यकर्मणःस्वतःप्रवृत्त्यनुपपत्तेः
कार्यस्यचदर्शनान्यथाऽनुपपत्त्याश्रीनारायणएवभाव्यइत्यतस्त्वयाशास्त्रज्ञेनास्याःहननंनोचितमितिभावः ५१ आत्मनियावद्दर्शनंपरबोधलक्षणंज्ञानंविमृश्यालोच्यज्ञात्वातावतासांत्वयामास स्वावग
तलोकप्रसिद्धदृष्टांतोपायावांस्तावतावा ५२ प्रत्यग्रंसद्यस्कंनूतनंवदनांबुजंयस्यसतथा । प्रत्यग्रमुक्तंसद्यस्कमितिहलायुधः दूयमानेनमनसेतिअंतस्तापंचसूचयति प्रहसन्निति बहिःप्रसादं इदंमहतांलक्ष
णम् ५३ यावद्बोधेनाप्युक्तसंवादंविज्ञाययथासंवादीस्यात्तथाप्रत्येतुंवाक्किनह्यस्याइति यतोदेवक्याः ५४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपदरत्नावल्यांप्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥
अत्रकंसचरितकथनव्याजेनसंसारस्यानर्थरूपत्वंवर्णयतिशुकःसुहृत्सहोदरी भार्यावधोपरमात्प्रीतःकंसंप्रशस्य १ सर्वादेवतायस्यांसन्निहिताःसातथा अनुवत्सरंप्रतिवत्सरम् २ नाम्नाकीर्तिमंतम् ३

स्वात्मनःप्राणनाशेनापिसत्यमेवरक्षंतिमहांतइत्याशयेनाह किंदुःसहमिति कंसोऽसाधुष्वेकइत्याशयेनाह किमकार्यमिति कदर्याणांकुत्सितस्वामिनांदरिद्राणांवा वसुदेवःसाधुष्वेकइत्याशयेनाह दुस्त्यजमिति कृतात्मनांसत्यस्वभावानां ४ ५ ६ अविजितात्मनोऽसतःकंसस्यतद्वचनंनविश्वसनीयमितिनाभ्यनंदत ७ ८ नंदाद्याइत्यारभ्यवधोद्यममित्यंतंनारदवाक्यं ९ उभयोःयदुकुलगोकुलयोः १० ११ वधोद्यमं देवैःक्रियमाणमितिशेषः १२ १३ अहन्हतवान् अजनोविष्णुरवतीर्णइतिशंकया १४ परप्राणैःस्वानसून्प्राणांस्तर्पयंतीत्यसुतृपः १५ प्राक्पूर्वजन्मनि १६ शूरसेनान्विषयान् १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ अवतारकूपंहरेर्नकिंचिदपिभिन्नंसाक्षात्स्वरूपमेवतज्ज्ञानस्यमुक्तिहेतुत्वादित्यभिप्रायेणनिरूपणम

किंदुःसहंनुसाधूनांविदुषांकिमपेक्षितम् ॥ किमकार्यंकदर्याणांदुस्त्यजंकिंधृतात्मनाम् ४ दृष्ट्वासमत्वंतच्छौरेःसत्येचैवव्यवस्थितिम् ॥ कंसस्तुष्टमनाराजन्प्रहसन्निदमब्रवीत् ५ प्रतियातुकुमारोऽयंनह्यस्मादस्तिमेभयम् ॥ अष्टमाद्युवयोःपुत्रान्मृत्युर्मेविहितःकिल ६ तथेतिसुतमादाययथावानकदुंदुभिः॥ नाभ्यनंदततद्वाक्यमसतोऽविजितात्मनः ७ अथकंसमुपागम्यनारदोब्रह्मनंदनः ॥ एकांतमुपसंगम्यवाक्यमेतदुवाचह ८ नंदाद्यायेव्रजेगोपायाश्चामीषांचयोषितः ॥ वृष्णयोवसुदेवाद्यादेवक्याद्यायदुस्त्रियः ९ सर्वेवैदेवताप्रायाउभयोरपिभारत ॥ ज्ञातयोबंधुसुहृदोयेचकंसमनुव्रताः १० असुराःसर्वएवैतेलोकोपद्रवकारिणः ॥ गतेथवसुदेवेतुदेवकार्यार्थमुद्यतः ११ एतत्कंसायभगवान्शंसयामासनारदः ॥ भूमेर्भारावतीर्णानांदैत्यानांचवधोद्यमम् १२ ऋषेर्विनिर्गमेकंसोयदून्मत्वासुरानिति ॥ देवक्यागर्भसंभूतंविष्णुंचस्ववधंप्रति १३ देवकींवसुदेवंचनिगृह्यनिगडैर्गृहे ॥ जातंजातमहन्पुत्रंतयोरजनशंकया १४ मातरंपितरंभ्रातॄन्सर्वांश्चसुहृदःसखीन् ॥ घ्नंत्यसुतृपोलुब्धाराजानःप्रायशोभुवि १५ आत्मानमिहसंजातंजानन्प्राग्विष्णुनाहतम् ॥ महासुरंकालनेमिंयदुभिःसव्यरुध्यत १६ उग्रसेनंचपितरंयदुभोजांधकाधिपम् ॥ स्वयंनिगृह्यबुभुजेशूरसेनान्महाबलः १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः २ श्रीशुकउवाच ॥ प्रलंबबकचाणूरतृणावर्त्तमहाशनैः ॥ मुष्टिकारिष्टद्विविदपूतनाकेशिधेनुकैः १ अन्यैश्चासुरभूपालैर्बाणभौमादिभिर्युतः॥ यदूनांकदनंचक्रेबलीमागधसंश्रयः २ तेपीडितानिविविशुःकुरुपांचलकैकयान् ॥ शाल्वान्विदर्भान्निषधान्विदेहान्मागधानपि ३ एकेतमनुरुंधानाज्ञातयःपर्युपासते ॥ मथुरायांस्थिताश्चैवयेऽक्रूराद्याविशांपते ॥ हतेषुषट्सुबालेषुदेवक्याऔग्रसेनिना ४ सप्तमोवैष्णवंधामयमनंतंप्रचक्षते ॥ गर्भोबभूवदेवक्याहर्षशोकविवर्धनः ५

स्मिन्नध्याये तत्रदुष्टेंद्रियैःसर्देंद्रियनिग्रहइवकंसःप्रलंबादिभिःसहितोयदुनिग्रहमकृतेत्यादिकंनिरूपयति प्रलंबेत्यादिना १ कदनंकलहं मागधोजरासंधःसंश्रयोपस्यसतथा तंसंश्रयतीतिवा २ तेयादवानिविविशुःनिवेशनंचक्रुः ३ अनुरुंधानाःअनुवर्तमानाः ४ वैष्णवंधामविष्णुतेजःसन्निहितं । हर्षशोकविवर्धनइतिउत्पत्तिप्रस्रवणाभ्यामितिशेषः हर्षस्मेधयन्शोकमेधयन्निवा ५

६ ७ पर्वतविवरेषु ८ स्वांशभागेनस्वांशांशेन अंशस्यभागोभजनंस्वीकारःतेनेतिवा ९ १० ११ दुराधिगमत्वाद्दुर्गाभद्रामंगलानीलावेतिभद्रकाली सर्वादिशोविजयतीतिविजया विष्णोरियंवैष्णवी कौभूमौमोदतीतिकुमुदा चडिकोपइतिधातोःशत्रवेकुपितत्वाच्चंडिका सदानंदत्वात्कृष्णा मधुकुलोत्पन्नत्वान्माधवी विष्णुदयितत्वाद्वा कंसुखंनयतीतिकन्या नित्यकुमारीवा १२ मीयतेज्ञायतेइति माया मांयातीतिवा नारस्यनरसमुदायस्यअयनत्वान्नारायणी सर्वस्येष्टेतिईशाना शीर्यतइतिशारःतंसंसारंद्यतिखंडयतीतिशारदा शत्रुविषयंशारांहिंसांददातीतिवा सर्वस्यमातृत्वादंबिका १३ बलोच्छ्रयाद्बलेनवेः १४ तद्वचनंतथेतिस्पष्टीकरणंतथेत्योमिति तथाकरोमीतितद्वचःप्रतिगृह्येतिवा १५ योगनिद्रयादेवक्याःगर्भेरोहिणींप्रणीतेसति विस्रंसितःस्रावितःनिर्गलितइतिविचुक्रुशुः१६ १७ पौरुषं धामपुरुषाकारीभूतंविष्णुतेजः १८ वसुदेवप्रवेशानंतरंदेवीअच्युतस्यहरेरंशंकृष्णकेशलक्षणंदधारजगन्मंगलयतिभूभारहरणेनजगन्मंगलंकरोतीतिजगन्मंगलम् शूरसुतेनवसुदेवेनसमाहितम् सर्वात्मनः

॥ ४ ॥ भगवानपिविश्वात्माविदित्वाकंसजंभयम् ॥ यदूनांनिजनाथानांयोगमायांसमादिशत् ६ गच्छदेविव्रजंभद्रेगोपगोभिरलंकृतम् ॥ रोहिणीवसुदेवस्य भार्यास्तेनंदगोकुले ७ अन्याश्चकंससंविग्नाविवरेषुवसंतिहि ॥ देवक्याजठरेगर्भंशेषाख्यंधाममामकम् ८ तत्सन्निकृष्यरोहिण्याउदरेसन्निवेशय ॥ अथाहं स्वांशभागेनदेवक्याःपुत्रतांशुभे ९ प्राप्स्यामित्वंयशोदायांनंदपत्न्यांभविष्यसि ॥ अर्चिष्यंतिमनुष्यास्त्वांसर्वकामवरेश्वरीम् १० नानोपहारबलि भिःसर्वकामवरप्रदाम् ॥ नामधेयानिकुर्वंतिस्थानानिचनराभुवि ११ दुर्गेतिभद्रकालीतिविजयावैष्णवीतिच ॥ कुमुदाचंडिकाकृष्णामाधवीकन्यके तिच १२ मायानारायणीशानाशारदेत्यंबिकेतिच १३ गर्भसंकर्षणात्तंवैप्राहुःसंकर्षणंभुवि ॥ रामेतिलोकरमणाद्बलभद्रंबलोच्छ्रयात् १४ श्रीशुकउवाच संदिष्टैवंभगवतातथेत्योमितितद्वचः ॥ प्रतिगृह्यपरिक्रम्यगांगतातत्तथाकरोत् १५ गर्भेप्रणीतेदेवक्यारोहिणींयोगनिद्रया ॥ अहोविस्रंसितोगर्भइति पौराविचुक्रुशुः १६ भगवानपिविश्वात्माभक्तानामभयंकरः ॥ आविवेशांशभागेनमनआनकदुंदुभेः १७ सबिभ्रत्पौरुषंधामराजमानोयथारविः ॥ दुरा सदोऽतिदुर्धर्षोभूतानांसंबभूवह १८ ततोजगन्मंगलमच्युतांशंसमाहितंशूरसुतेनदेवी ॥ दधारसर्वात्मकमात्मभूतंकाष्ठायथानंदकरंमनस्तः १९

सर्वव्यापिनोहरेःयासर्वव्यापित्वशक्तिःसाऽस्यास्तीतिसर्वात्मकस्तम् । आत्मभूतंदेवक्यांप्रत्यगात्मस्वरूपम् आत्मनोमनसोभूतमभिव्यक्तंवा आत्मभुवश्चतुर्मुखस्यभूतमिष्टसाधकत्वादिष्टंदैवंवा आनंदकरंमुक्तप्रपंचस्यापिसुखकरं कथमिव काष्ठापूर्वादिक् आनंदोऽमृतंकरोयस्यसतमानंदकरंचंद्रंनभस्तआकाशेयथादधातितथाहृदयाकाशेदधार नतुयोन्याकाशे कीदृशीकाष्ठापूर्णमनोरथा कीदृशीदेवीद्योतमाना कीदृशंचंद्रंरात्र्यामंधकारनिरासेनजगन्मंगलभूतम् च्युतिरहिताअंशाःकरायस्यसतथातंपूर्णकलमित्यर्थः शूरश्चंडकरःसूर्यस्तत्सुतःसुषुम्नाख्योरश्मिस्तेनसमाहितंनिष्पादितं ॥ ४ ॥ अमावास्यायांसूर्येलीनःतस्यसुषुम्नाख्यरश्मिनाअभिव्यज्यतइतिशास्त्रप्रसिद्धिः सर्वासामोषधीनामंकुरजनकत्वेनप्रेष्ठत्वात्सर्वात्मकंआत्मनोमनसोभिमानित्वादात्मभूतं लोकविडंबनार्थंपितृमातृ प्रवेशक्रमःनतुशरीरस्वीकारार्थं तदुक्तम् आविश्यपितरंविष्णुस्वरूपेणैवमातरः । विडंबनार्थंलोकस्यनिर्जगिश्चाप्यथाविशत् । आनंदमात्रदेहेनजातवत्संप्रहृश्यतइत्यादिना १९

सादेवकीप्रथमंभोजेंद्रगेहेरुद्धानविरेजइति नञमध्यात्द्दत्यव्याख्येयम् पश्चात्सर्वंजगंत्यस्मिन्निवसंतीतिसर्वजगन्निवासोविष्णुः तस्यनिवासभूता हेतुगर्भविशेषणम् नितरामत्यंतंविरेजेनरेजइतिपाठेन
ञोऽध्याहार्यत्वम् अत्रदृष्टांतः दाहकाग्निशिखादाह्यतृणपटलादिनारुद्धानराजते पुनःशुष्केणतेनैवज्वलितायथाराजतेयथावासतीसरस्वतीसत्यरूपावाणीद्यूतखलेद्यूतरंगस्थलेअनृतेनरुद्धानराजते
सैवानिर्व्याजारोचतेतथेतिअन्यथायथास्थितकथनंदृष्टांतदार्ष्टांतिकविरोधादयुक्तम् २० अजितंभरांविष्णुंदधानांजेतुमशक्यगर्भभरांवा अंतःस्थितविष्णुप्रभावार्धितस्वदेहप्रभयागर्भरूपेणत्हृदयगु
हांप्रविष्टोयद्यस्मात्तत्तस्माद्ध्रुवम् २१ अस्तुतवप्राणहरोहरिस्ततःकिमत्राह किमद्येति अद्यमेमयातस्मिन्गर्भस्मितेहरौघटनीयंउपद्रपत्वेनकर्तव्यंतत्केनप्रकारेणेतिचिंत्यते तदप्याशुकर्तव्यं नकालः
क्षेपणीयः कुतोऽत्राह अर्थेति अधुनाअहमर्थंतंत्रःप्रयोजनाधीनइतियत्तस्मात्कालोनक्षेपणीयइतितत्राह यथेति यथाअयमर्थतंत्रःदेवकार्यलक्षणप्रयोजनैकपरायणोगर्भस्थितोहरिःममविक्रमंजी
वनलक्षणंनविहंति तथाझटितिकरणीयामित्यर्थः यथाअर्थतंत्रःपुरुषःस्वविक्रमंनविहंतितथेतिवा ननुतर्हितद्वधएवश्रेयानितितत्राह स्त्रियइति अयंस्त्रियोवधोयशोहंति अस्त्वयशस्करस्ततःकिंतत्राह
स्वसुरिति स्वसुर्वधःश्रियंहंति जीवन्भद्राणीतिवचनात्तदप्यस्त्वितितत्राह गुरुमत्याइति गर्भिण्यावधोनुकूलंक्षमायुर्हरतिअतोवधोनघटनीयइतिभावः २२ ननुलोकेकेषांचित्क्रूरकार्मिणांदीर्घायुष्यदर्शना

सादेवकीसर्वजगन्निवासनिवासभूतानितरांविरेजे ॥ भोजेंद्रगेहेऽग्निशिखेवरुद्धासरस्वतीज्ञानखलेयथासती २० तांवीक्ष्यकंसःप्रभयाजितंभरांविरोचयं
तींभवनंशुचिस्मिताम् ॥ आहैषमेप्राणहरोहरिर्गुहांध्रुवंश्रितोयन्नपुरेयमीदृशी २१ किमद्यतस्मिन्करणीयमाशुमेयदर्थतंत्रोनविहंतिविक्रमम् ॥ स्त्रियः
स्वसुर्गुरुमत्यावधोयंयशःश्रियंहंत्यनुकूलमायुः २२ सएषजीवन्खलुसंपरेतोवर्तेतयोऽत्यंतनृशंसितेन ॥ देहेमृतेतमनुष्यर्थकामौयशोमलंगौरभिमानि
नोध्रुवम् २३ इतिघोरतमाद्भावात्सन्निवृत्तःस्वयंप्रभुः ॥ आस्तेप्रतीक्षंस्तज्जन्महरेर्वैरानुबंधवित् २४ आसीनःसंविशंस्तिष्ठन्भुंजानःपर्यटन्पिबन् ॥
चिंतयानोहृषीकेशमपश्यत्तन्मयंजगत् २५ ब्रह्माभवश्चतत्रैत्यमुनिभिर्नारदादिभिः ॥ देवैःसानुचरैःसाकंगीर्भिर्विष्णुमथास्तुवत् २६ ब्रह्मभवावूचतुः ॥
सत्यव्रतंसत्यपरंत्रिसत्यंसत्यस्ययोनिंनिहितंचसत्ये ॥ सत्यस्यसत्यमृतसत्यनेत्रंसत्यात्मकंत्वांशरणंप्रपन्नाः २७

त्तवापिकिंनस्यादित्यतआह सएषइतिजीवन्परेतोजीवन्मृतो नकेवलंक्रूरकर्मकर्तुरत्रजीवन्मृतमात्रंअपितुमृतेपुरुषार्थसर्वस्वहानिःस्यादित्याह देहइति । अभिमानिनोदेहेमृतेपंचत्वंप्राप्तेतंदेहमन्वर्थकामौ
पुरुषार्थौनश्यतःसाधकाभावात् हिशब्दोर्थकामावनुधर्मोनश्यतीतिदर्शयति तमनुगौःस्वर्गादिशब्दवाच्योलोकोनश्यति साधकाभावात् । देहमनुमानिनोऽमलंयशोनश्यतिध्रुवंतत्रनसंशयइत्यर्थः ।
अर्थकामयशआदिनाशेगौर्दृष्टिर्ज्ञानंनश्यति । तांदृष्टिमनुमानिनःपुंसोध्रुवंनित्यसुखानुभवलक्षणोगोमोक्षोनश्यतीतिवा । स्वतोनृतस्यापिकंसस्यएवंविधंज्ञानंसत्चेतनावेशादुपपद्यतेइतिक्षुद्रबाधानवका
शःगौर्दृष्टिर्दीधितिःस्वर्गइतिहलायुधः २३ भावात्कर्मणः । भावोलीलाक्रियाचेष्टाइतियादवः । स्वयंप्रभुर्ज्ञानित्वाभिमानी स्वमनसैवसमर्थइतिवा । वैरानुबंधवित् वैरंअनुबंधंस्नेहंचवेत्तीतिवैरमनु
स्नेहंकरोतीतिवा । विदक्तावितिधातुः । अनेननिरंतरतच्चिंतयास्नेहस्तर्क्यते नतुतात्विकः स्वतएवप्रधानोद्वेषइतिध्वनयतिनिरंतरवैरकृद्वा २४ तच्चिंताप्रकारंदर्शयति आसीनइति संविशन्शया
नः हृषिरानंदःसएवकेशोयस्यसतथातं यद्वा हृषीकानामिंद्रियाणामीशइति तत्तत्पदार्थस्यकृष्णात्मकत्वमाशंक्यतन्मयत्वं २५ २६ तत्रशंकरादिभिःसमेतोब्रह्माज्ञानिसुगमगुणाविशिष्टंविष्टरश्रवसमभि
ष्टौति सत्यव्रतमिति वयंत्वांशरणंप्रपन्नाइत्यन्वयः कीदृशंत्वांसत्यव्रतंपूर्णानंदज्ञानलक्षणंसत्यंतदेवव्रतंव्याप्यावृत्तंरूपंयस्यसतथातंसद्व्रयःपृथिव्यप्तेजोभ्यःत्यद्योर्वायुव्याकाशयोःपरत्वाद्विलक्षणत्वात्सत्यपर

त्रयाणांवेदानांसत्यत्वान्मुख्यार्थत्वाच्चिसत्यःतं सत्यस्याबाधितप्रपंचस्ययोनिंमूलकारणंसत्येजगत्यंतर्नियामकत्वेनानिहितं । सत्यस्यविश्वस्योत्तमानंदज्ञानदंसत्यंसत्यस्यप्रपंचस्यनेत्रंनेतारंसत्यात्मकं सत्यस्यप्रपंचस्यअत्तृत्वादादानाच्चसत्यात्मकःतं कप्रत्ययःप्रशंसायां उतशब्दःसमुच्चयार्थः । सच्छब्दउत्तमंब्रूयादित्यादिनाऽक्षरार्थोज्ञातव्यः प्रामाणिकत्वात्ग्राह्यमेतादितिसिद्धं यद्वा अनृताप्रियवर्जं नंयथार्थकथनंसत्यंतदेवव्रतंनियमोयस्यसतथातं अजस्यावक्रतेजसइतिहिश्रुतेः । सत्यसंहितावैदेवाइतिच । सत्यपरंधर्मपालकं सत्यंधर्मउदाहृतइत्यभिधानं । सत्यपरंसात्तिरवसादनंतस्मादपरम न्यंतद्राहितमित्यर्थः । अविनाशीवाअरेयमात्मेतिश्रुतेः । त्रिषुलोकेषुसत्यंतेषुनष्टेष्वप्यविनष्टमित्यर्थः । सत्यस्यमुख्यप्राणस्ययोनिमुत्पादकं आत्मनएषप्राणोजायतइतिश्रुतिः । सत्येमुख्यप्रा णेनिहितंसन्निहितं सप्राणमसृजतेतिश्रुतिः सत्यमेवनेत्रंनयनंयस्यसतथा सत्यस्यप्रपंचस्यप्रकाशनात्निरुपमचारितत्वेनअबाधितं अद्वैतंपरमार्थंतइतिश्रुतिः सत्यादेवास्तेनेत्रांशिष्यादिषुनेतारोयस्य सतथा । तंदेवाःप्राणयंतेतिश्रुतिः सत्यमबाधितमात्मनःकंसुखंयस्यसतथा तंअबाधितस्वरूपसुखं एषह्येवपरमानंदइतिश्रुतिरिति ॥ २७ ॥ ननुप्रपंचोऽयंकेचिज्जीवकर्तृकःकेचित्प्रधानकर्तृकइत्यादि संगिरंतेतत्राह एकायनइति अत्रयत्रशब्दमध्याहृत्यान्वेतव्यं असावादिवृक्षोयत्रास्थितस्तंत्वांशरणंप्रपन्नाइतिपूर्वेणान्वयः चेतनस्यमनुष्यस्यपुरुषार्थत्वादादादिभूतमंतरंगसाधनंज्ञानंतेनादिनावृश्च्यतइ त्यादिवृक्षःप्रपंचः । आदेर्हरेरधीनोवृक्षइतिवा मुक्तामुक्तप्रपंचपक्षीकरणायदूरस्थस्याप्यदस्शब्देनपरामर्शः । ऋचोअक्षरेपरमेव्योमन्यस्मिन्देवाअधिविश्वेनिषेदुःउतामृतत्वस्येशानइत्यादिश्रुतिःएकाचे तनाचेतनात्मकलक्षणाप्रकृतिरयनंआश्रयोयस्यसएकायनः यत्किंचजगत्यांजगादितिश्रुतिः द्वेफलेप्रवृत्तिनिवृत्तिलक्षणेयस्यसद्विफलः सत्वादिगुणामूलानियस्यसःत्रिमूलः चत्वारोरसाधर्मादिमोक्षांता यस्यसचतूरसः तत्रप्रवृत्तफलस्यधर्मादयस्त्रयोरसाःनिवृत्तफलस्यमोक्षएकोरसइतिविभागःपंचमात्राःशब्दादयःशिफायस्यसपंचाशिफः अस्तिजायतेपरिणमतेविवर्धतेअपक्षीयतेविनश्यतीतिषड्विकारानाप्नो

एकायनोऽसौद्विफलस्त्रिमूलश्चतूरसःपंचशिफःषडात्मा ॥ सप्तत्वगष्टविटपोनवाक्षोदशच्छदीद्विखगोह्यादिवृक्षः २८ त्वमेकएवास्यसतःप्रसूतिःस्थानंनि धानंत्वमनुग्रहश्च ॥ त्वन्मायया संवृतचेतसस्त्वांपश्यंतिनानानविपश्चितोये २९

तीतिषडात्मा त्वक्चर्ममांसरुधिरमेदोमज्जास्थीनित्वग्रूपेणवर्ततेयस्यससप्तत्वक् देवगंधर्वदानवराक्षसपिशाचातिर्यङ्मानुषस्थावरलक्षणाअष्टविटपायस्यसोष्टविटपः नवाक्षाइंद्रियाधिष्ठानभूतायस्यसनवा क्षः अक्षोरथांगआधारेव्यवहारेबिभीतके शकटेपाशकेकर्षेद्यूतभेदेऽक्षइंद्रियेइतियादवः दशच्छदाःपत्रस्थानीयानींद्रियाणिअस्यसंतीतिदशच्छदी प्रवृत्तिमार्गस्थानिवृत्तिमार्गस्थाइतिद्विप्रकाराःखगाः पुण्यापुण्यफलभागिनोजीवायस्यसद्विखगः तदुक्तं जगद्वृक्षाश्रयाइत्यादि हिशब्देनकारणस्यसदसत्त्वात्प्रवाहेणचसन्नसावित्यादिनाजगद्वृक्षस्यसनातनत्वंविष्णुकारणत्वंदर्शयतिहरिरेकएवायनंयस्यासौ सतथा द्वेपुण्यपापेफलेयस्यसतथा तिस्रोजाग्रदाद्याअवस्थायस्य तिस्रोव्याहृतयोवेदावामूलंयस्यसतथा चत्वारोरसाःस्वर्गमोक्षनरकतमोलक्षणायस्यसतथा प्राणापानव्यानोदानसमानाख्याःपंचशिफा अवांतरमूलानियस्यसतथा अशनापिपासाशोकमोहजरामृत्यवःषडात्मानःसहजायस्य सप्तच्छंदांसित्वक्स्थानीयानियस्यअष्टविटपाःपंचमहाभूतानिमनोबुद्ध्यहंकाराः विटपायस्यनवनवाक्षाव्यवहा राअष्टादशभाषायस्यसतथा तंत्रन्यायेननवशब्दस्यएकोच्चारणंपायूपस्थयोरेकत्वेननवेंद्रियाणिवा यस्यदशेंद्रियविषयाःशब्दस्पर्शादयःदशच्छदाअस्यसंतीति द्वौखगौजीवपरमात्मानौयस्य आदिरद नयोग्यःहरेरन्नभूतःप्रपंचःसएववृक्षःआदिवृक्षः अनेनजगद्वृक्षस्यहरेरधीनत्ववर्णनेनहरेरत्युत्तमत्वमुक्तंभवतीति ॥ २८ ॥ ननुब्रह्मादेवानांप्रथमःसंबभूवविश्वस्यकर्ताभुवनस्यगोप्ता एकोरुद्रो नद्वितीयोऽवतस्थेइत्यादिनेतरेषामपिजगदाश्रयत्वप्रतीतेर्हरेरेवतल्लक्षणंकथंस्यादितितत्राह त्वमेकएवेति अस्यसतःसत्यजगतःप्रसूयतइतिप्रसूतिःकारणं तिष्ठत्यस्मिन्नितिस्थानं निधीयतेस्मिन्नितिनि धानंअनुगृह्णातिरक्षतीत्यनुग्रहः संवृतचेतसआवृतज्ञानाःत्वांनानापश्यंति येविपश्चितःतेनपश्यंतीत्यनेनहरेरेवोक्तलक्षणंनान्यस्येतिनिरणायि २९

तत्तत्कालप्राप्तानर्थपरिहारलक्षणपालनंचावतारलक्षणस्वरूपग्रहणेनेत्याह बिभर्षीति अवबोधआत्मन्ज्ञानस्वरूपेत्वय्यधिकरणेइत्यनेनशुक्रशोणितसंबंधंनिवारयति क्षेमायतत्तत्कालप्राप्तविपत्प
रिहारलक्षणपालनाय क्षेमोनाप्राप्तरक्षायामितियादवः सत्वोपपन्नानिबलज्ञानसमाहारयुक्तानि सतामस्माकंसुखकराणि कंसादिखलानामभद्राणि तमआद्यमंगलकराणि ३० सतांसुखा
वहानीत्येतद्विवृणोति त्वयीति अखिलसत्वधाम्निसदासर्वगुणानामाधारभूतेत्वयिसमाधिनाउपास्त्याआवेशितचेतसःतदाक्षिप्तचित्ताःयेपुरुषाःतेमहत्कृतेनतयैवोपास्त्या यथा महद्भिस्तीर्णभवातित
थाविरचितेनप्लुवेनभवाब्धिसंसारसागरंघोरंगोवत्सपदंकुर्वंति यथावत्सचरणभारकृतनिम्नस्थितजलमयत्नेनतरंतितथेत्यन्वयः ३१ नन्वस्तुगोवत्सपदोपमोभवाब्धिर्महांतःतेतमुत्तीर्यकुत्रयांतीति
तत्राह स्वयंसमुत्तीर्येति हेद्युमन्तेजोमूर्ते येअदभ्रसौहृदाःस्वस्वयोग्यभक्तिपूर्णाःस्वयमकृत्रिमयाभवत्पदांभोरुहनावादुस्तरंभवार्णवंसमुत्तीर्यंतीत्वांस्थितास्तेत्रयोग्यादिषुशिष्यादिषुउपदेशेनानि
धायतांभवत्पदांभोरुहनावमेवयाताः नान्यद्यातांभवंतीति यदतोभवान्सतएवानुगृह्णातीतिसदनुग्रहोनामेत्यर्थः ननुसत्वोपपन्नानीत्यादौसत्वगुणात्मकत्वप्रतीतेस्तीर्त्वापुनस्तत्प्राप्तिःकथंमुक्तिः
स्यात्तस्यानिर्गुणरूपत्वादुच्यते अत्रसत्वशब्देननसत्वगुणविवक्षा किंतुज्ञानादिगुणसामग्री प्रामाणिकत्वात् तदुक्तं सदासर्वगुणाढ्यत्वादित्यादि त्वत्पादपोतेनेत्यनेनभगवद्भक्तस्यशिवादिपादपो
तपुरुषाद्वैशिष्ट्यंज्ञाप्यते तदुक्तं भगवत्पादपोतोसावित्यादि ; लोकेनौतीर्णस्यतांविहायदेशांतरगतिदर्शनात्कथंतामेवाश्रिताइतियुज्यतइतिचेन्न भगवत्पादनावोवैलक्षण्यादर्थवैलक्षण्यस्यसंभवात्

बिभर्षिरूपाण्यवबोधआत्मन्क्षेमायलोकस्यचराचरस्य ॥ सत्वोपपन्नानिसुखावहानिसतामभद्राणिमुहुःखलानाम् ३० त्वय्यंबुजाक्षाखिलसत्वधाम्नि
समाधिनावेशितचेतसोये ॥ त्वत्पादपोतेनमहत्कृतेनकुर्वंतिगोवत्सपदंभवाब्धिम् ३१ स्वयंसमुत्तीर्यसुदुस्तरंद्युमन्भवार्णवंभीममदभ्रसौहृदाः ॥ भवत्प
दांभोरुहनावमत्रतेनिधाययाताःसदनुग्रहोभवान् ३२ येन्येरविंदाक्षविमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्यकृच्छ्रेणपरंपदंततःपतंत्यधो
नादृतयुष्मदंघ्रयः ३३ तथानतेमाधवतावकाःक्वचिद्भ्रश्यंतिमार्गात्त्वयिबद्धसौहृदाः ॥ त्वयाभिगुप्ताविचरंतिनिर्भयाविनायकानीकपमूर्धसुप्रभो ३४ सत्वं
विशुद्धंश्रयतेभवान्स्थितौशरीरिणांश्रेयउपायनंवपुः ॥ वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तवार्हणंयेनजनःसमीहते ३५

तदुक्तंभगवत्पादनौकायाइत्यादि अस्यार्थः याभगवत्पादनौकाइयंअन्यनौकोपमानभवति कुतःतयाभवगत्पादनावाभवाब्धितीर्त्वाश्रीहरिपादनावंतांप्राप्यसुखंतिष्ठंतीतियस्मात्तस्मादिति लोकेचकर्ण
धारादयःतयाब्धितीर्त्वातत्तीरएवतामाश्रित्यतिष्ठंतोदृश्यंतेइत्यतोऽविषमोदृष्टांतइतिसंतोष्टव्यं ३२ खलानामित्युक्तंविवृणोति येन्येइति रविंदंअंधकारः सनभवतीत्यरविंदंप्रकाशःज्ञानमितियावत्अं
धकारोरविंदांधतिमिरंतमउच्यतइत्युत्पलमाला । येसद्भ्योऽन्येखलाःतेततःपरमपदात्योगारूढाःपतंतीत्यन्वयः पतनेकारणमाह अनादृतेति । अघिरघिलघिगत्यार्थाइतिधातोःअनुपासितभगवज्ज्ञा
नाः ज्ञानाभावेकारणमाह त्वयीति । त्वय्यस्तभावात्त्वद्विषयभक्त्यभावात्अविशुद्धबुद्धयःदुष्टांतःकरणाःदुष्टज्ञानावा किंकृत्वापतंतीतितत्राह आरुह्येति । कृच्छ्रेणमहतायासेनपरंपदंभगवत्प्राप्तिनिमित्त
योगमारुह्यसंन्यासाश्रमंप्राप्यतदनुष्ठानसामर्थ्याभावात्पतंतीत्यर्थः योगमवाप्यतद्भ्रंशेनिमित्तमाह विमुक्तेति । विमुक्तावयमित्यभिमानोयेषामस्तीति ताच्छीलिकोणिनिः हेविमुक्तेतिवा अभिमानएवभ्रं
शेकारणमित्यर्थः ३३ समःसमाधिःप्रकृतेइतिनेत्याह तथानेति करावलंबबाहुल्यात्उत्तमाश्रमान्नभ्रश्यंतीत्यर्थः विनायकाःविघ्नाःश्रेयःप्रतिबंधिनःतेषामनीकंसेनातत्पतयः । विनायकानीकपाःतेषांमूर्ध
सुउपरितनानतिक्रम्यश्रेयसएवयतंतइत्यर्थः ३४ अधुनाकस्मिन्नधिष्ठानेस्थितोहरिःपूज्यःकैःसाधनैरितितत्स्पष्टयति सत्वमितिस्थिताविति सप्तमीचतुर्थ्यर्थेस्थितौज्ञानस्थिरीकरणायभवान्विशुद्धसत्वंवपुः
रजस्तमोभ्यामस्पृष्टंब्रह्मादिशरीरंश्रयते । विशिनष्टि शरीरिणामिति ज्ञानार्थिनांजीवानांश्रेयउपायनंश्रेयःसाधनम् । जनोयेनब्रह्मादिशरीरेस्थितेनहरिणोपदिष्टमार्गेणवेदादिभिस्त्वदर्हणंपूजांसमीहतेक

तत्तत्कालप्राप्तानर्थपरिहारलक्षणपालनंचावतारलक्षणस्वरूपग्रहणेनेत्याह बिभर्षीति अवबोधआत्मन्ज्ञानस्वरूपेत्वय्यधिकरणेइत्यनेनशुक्रशोणितसंबंधंनिवारयति क्षेमायतत्तत्कालप्राप्तविपत्प
रिहारलक्षणपालनाय क्षेमोनाप्राप्तरक्षायामितियादवः सत्वोपपन्नानिबलज्ञानसमाहारयुक्तानि सतामस्माकंसुखकराणि कंसादिखलानामभद्राणि तमआद्यमंगलकराणि ३० सतांसुखा
वहानीत्येतद्विवृणोति त्वयीति अखिलसत्वधाम्निसदासर्वगुणानामाधारभूतेत्वयिसमाधिनाउपास्त्याआवेशितचेतसःतात्क्षप्तचित्ताःयेपुरुषाःतेमहत्कृतेनतयैवोपास्त्या यथा महद्भिस्तीर्णभवातित
थाविरचितेनप्लुवेनभवाब्धिसंसारसागरंघोरंगोवत्सपदंकुर्वंति यथावत्सचरणभारकृतनिम्नस्थितजलमयत्नेनतरंतितथेत्यन्वयः ३१ नन्वस्तुगोवत्सपदोपमोभवाब्धिर्महांतःतेतमुत्तीर्यकुत्रयांतीति
तत्राह स्वयंसमुत्तीर्येति हेद्युमन्तेजोमूर्ते येअदभ्रसौहृदाःस्वस्वयोग्यभक्तिपूर्णाःस्वयमकृत्रिमयाभवत्पदांभोरुहनावादुस्तरंभवार्णवंसमुत्तीर्यतीर्त्वास्थितास्तेत्रयोग्यादिषुशिष्यादिषुउपदेशेनानि
धायतांभवत्पदांभोरुहनावमेवयाताः नान्यथाताभवंतीति यदतोभवान्सतएवानुगृह्णातीतिसदनुग्रहोनामेत्यर्थः ननुसत्वोपपन्नानीत्यादौसत्वगुणात्मकत्वप्रतीतेस्तीत्वापुनस्तत्प्राप्तिःकथंमुक्तिः
स्यात्तस्यानिर्गुणरूपत्वादुच्यते अत्रसत्वशब्देननसत्वगुणविवक्षा किंतुज्ञानादिगुणसामग्री प्रामाणिकत्वात् तदुक्तं सदासर्वगुणाढ्यत्वादित्यादि त्वत्पादपोतेनेत्यनेनभगवद्भक्तस्यशिवादिपादपो
तपुरुषाद्वैशिष्ट्यंज्ञाप्यते तदुक्तं भगवत्पादपोतोसावित्यादि ; लोकेनौतीर्णस्यतांविहायदेशांतरगतिदर्शनात्कथंतामेवाश्रिताइतियुज्यतइतिचेन्न भगवत्पादनावोवैलक्षण्यादर्थवैलक्षण्यस्यसंभवात्

बिभर्षिरूपाण्यवबोधआत्मन्क्षेमायलोकस्यचराचरस्य ॥ सत्वोपपन्नानिसुखावहानिसतामभद्राणिमुहुःखलानाम् ३० त्वय्यंबुजाक्षाखिलसत्वधाम्नि
समाधिनावेशितचेतसोये ॥ त्वत्पादपोतेनमहत्कृतेनकुर्वंतिगोवत्सपदंभवाब्धिम् ३१ स्वयंसमुत्तीर्यसुदुस्तरंद्युमन्भवार्णवंभीममदभ्रसौहृदाः ॥ भवत्प
दांभोरुहनावमत्रतेनिधाययाताःसदनुग्रहोभवान् ३२ येन्येरविंदाक्षविमुक्तमानिनस्त्वय्यस्तभावादविशुद्धबुद्धयः ॥ आरुह्यकृच्छ्रेणपरंपदंततःपतंत्यधो
नादृतयुष्मदंघ्रयः ३३ तथानतेमाधवतावकाःक्वचिद्भ्रश्यंतिमार्गात्त्वयिबद्धसौहृदाः ॥ त्वयाभिगुप्ताविचरंतिनिर्भयाविनायकानीकपमूर्धसुप्रभो ३४ सत्वं
विशुद्धंश्रयतेभवान्स्थितौशरीरिणांश्रेयउपायनंवपुः ॥ वेदक्रियायोगतपःसमाधिभिस्तवार्हणंयेनजनःसमीहते ३५

तदुक्तंभगवत्पादनौकायाइत्यादि अस्यार्थः याभगवत्पादनौकाइयंअन्यनौकोपमानभवति कुतःतयाभवगत्पादनावाभवाब्धितीर्त्वाश्रीहरिपादनावंतांप्राप्यसुखंतिष्ठंतीतियस्मात्तस्मादिति लोकेचकर्ण
धारादयःतयाब्धितीर्त्वातत्तीरएवतामाश्रित्यतिष्ठंतोदृश्यंतेइत्यतोऽविषमोदृष्टांतइतिसंतोष्टव्यं ३२ खलानामित्युक्तंविवृणोति येन्येइति रविंदंअंधकारः सनभवतीत्यरविंदंप्रकाशःज्ञानमितियावत्अं
धकारोरविंदांधतिमिरंतमउच्यतइत्युत्पलमाला । येसद्भ्योऽन्येखलाःतेततःपरमपदात्योगारूढाःपतंतीत्यन्वयः पतनेकारणमाह अनादृतेति । अघिरघिलघिगत्यार्थाइतिधातोःअनुपासितभगवज्ज्ञा
नाः ज्ञानाभावेकारणमाह त्वयीति । त्वय्यस्तभावात्त्वद्विषयभक्त्यभावात्अविशुद्धबुद्धयःदुष्टांतःकरणाःदुष्टज्ञानावा किंकृत्वापतंतीतितत्राह आरुह्येति । कृच्छ्रेणमहतायासेनपरंपदंभगवत्प्राप्तिनिमित्त
योगमारुह्यसंन्यासाश्रमंप्राप्यतदनुष्ठानसामर्थ्याभावात्पतंतीत्यर्थः योगमवाप्यतद्भ्रंशेनिमित्तमाह विमुक्तेति । विमुक्तावयमित्यभिमानोयेषामस्तीति ताच्छीलिकोणिनिः हेविमुक्तेतिवा अभिमानएवभ्रं
शेकारणमित्यर्थः ३३समःसमाधिःप्रक्तेइतिनेत्याह तथानेति करावलंबबाहुल्यात्उत्तमाश्रमान्नभ्रश्यंतीत्यर्थः विनायकाःविघ्नाःश्रेयःप्रतिबंधिनःतेषामनीकंसेनातत्पतयः । विनायकानीकपाःतेषांमूर्ध
सुउपरितनानतिक्रम्यश्रेयसएवयतंतइत्यर्थः३४अधुनाकस्मिन्नधिष्ठानेस्थितोहरिःपूज्यःकैःसाधनैरितितत्स्पष्टयति सत्वमितिस्थितावितिसप्तमीचतुर्थ्यर्थेस्थितौज्ञानस्थिरीकरणायभवान्विशुद्धसत्वंवपुः
रजस्तमोभ्यामस्पृष्टंब्रह्मादिशरीरंश्रयते । विशिनष्टि शरीरिणामिति ज्ञानार्थिनांजीवानांश्रेयउपायनंश्रेयःसाधनम् । जनोयेनब्रह्मादिशरीरेस्थितेनहरिणोपदिष्टमार्गेणवेदादिभिस्त्वदर्हणंपूजांसमीहतेक

तिअतस्त्वत्प्रसाद।दवाप्तंज्ञानमेवस्थितंभवतीत्यर्थः विशुद्धसत्वंब्रह्मादेरितिवचनादुक्तएवार्थः ३५ ब्रह्मादिदेहसन्निहितहरिप्रसादोत्पन्नज्ञानंपुरुषार्थसाधनमित्युक्तंतदनंगीकारेबाधकमाह सत्वमिति भो
धातरिदंनिजमात्मीयंविज्ञानंविशिष्टंज्ञानंयस्मात्तत्तथास्वयंचज्ञानरूपं सत्वंब्रह्मादिदेहाख्यं अज्ञानभिदापमार्जनं अज्ञानान्यथाज्ञाननिवर्तकंनभवेच्चेद्यदितर्हिविमतंज्ञानंकेनचिज्जनितंकार्यत्वात्घटवदि
ति सत्वगुणोत्पन्नज्ञानैर्भवाननुमीयतेतदनुमितोनस्यात् यदिनस्यात्तर्हिअगुणोभवान्यस्यकस्ययेनकेनवासाधनेनप्रकाशतेज्ञायतेएतदुक्तंभवति यदिब्रह्मादिदेहसन्निहितश्रीनारायणप्रसादात्य
ज्ज्ञानमज्ञाननिवर्त्तकत्वेनश्रेयःसाधनंनस्यात्तर्हितज्ज्ञानाभावेनतद्विषयेलिंगस्थानंनस्यात् तद्यदिनस्यात्तर्हित्वज्ज्ञानाभावेनत्वत्पूजाविधानंनस्यात् तन्नस्याद्यदिजगदांध्यंस्यात्नचेदमुपपन्नं कश्चिन्मां
वेत्तितत्त्वतः । प्रियोहिज्ञानिनोऽत्यर्थमित्यादिवाक्यप्रामाण्यान्यथानुपपत्त्यात्वज्ज्ञानमज्ञाननिवर्तकत्वेनपुरुषार्थसाधनंभवतीतिसिद्धं तदुक्तं सत्वंब्रह्मादिदेहाख्यमित्यादिकमस्मिन्नर्थेमानं यद्वा धातृ
देहसंनिहितत्वाद्धातरितिसंबुद्धिः । हरेर्योभवान्गुणप्रकाशैरनुमीयते अत्रसन्निहितहरिप्रसादादिदंज्ञानमभूत्तस्मादत्रहरिःसन्निहितइतितस्यतवेदंसत्वंनिजंनित्यसन्निधानयोग्यंनभवेच्चेत्तर्हिततउत्पन्न
मज्ञानभिद्विज्ञानंमार्जनंस्वरूपतोनाशमाप । यद्येवंतर्हिगुणोज्ञानानंदादिगुणपूर्णोभवान् यस्ययेनवाप्रकाशते नकस्याप्याविर्भूतोनभवति साधनसामग्र्यभावात् यद्वा यस्यतवगुणोनुग्रहलक्षणःप्रकाश
तेयेनत्वयागुणोवाप्रकाश्यते यश्चभवान्गुणप्रकाशैरनुमीयतेतस्यतवेदंसत्वंब्रह्माद्यन्यतमाप्रधृष्यंबलंनिजंनभवेच्चेत्तर्ह्यज्ञानभिदामापयतीत्यज्ञानभिदापंविज्ञानमार्जनंवरादिनापादितंभवति नत्वौत्पत्तिक
मतोऽप्रतिमंतवसत्वमित्यर्थः इतिगुणप्रकाशैरिंद्रियज्ञानैः । एतदर्थद्वयंसिद्धांताविरुद्धत्वादाचार्यचित्ताव्याकृताकाशांतर्गतमितिज्ञातव्यं श्रोतुर्मतिमवेक्ष्यनोद्घाटितमिदमिति ३६ गुणप्रकाशैः तव

सत्वंनचेद्धातरिदंनिजंभवेद्विज्ञानमज्ञानभिदापमार्जनम् ॥ गुणप्रकाशैरनुमीयतेभवान्प्रकाशतेयस्यचयेनवागुणः ३६ ननामरूपेगुणकर्मजन्मभिर्निरूपि
तव्येतवतस्यसाक्षिणः ॥ मनोवचोभ्यामनुमेयवर्त्मनोदेवक्रियायांप्रतियंत्यथापिहि ३७ शृण्वन्गृणन्संस्मरयंश्चचिंतयन्नामानिरूपाणिचमंगलानिते ॥
क्रियासुयस्त्वच्चरणारविंदयोराविष्टचित्तोनभवायकल्पते ३८

सद्भावानुमानंयथातथातवनामरूपानुमानेनापित्वत्सद्भावज्ञानंकिंनस्यादत्राह ननामेति । त्वन्नामरूपाभ्यांत्वत्सद्भावज्ञानसंभवात्किमायाससाध्येनपरिशेषप्रमाणेनेत्यतोवात्राह ननामेति । शुक्लभास्वरं
तेजइतिगुणेनकूपीटयोनिरग्निरितिजन्मनादहनोग्निरितिकर्मणायथाग्निर्निरूप्यते । तथातवनामरूपेनानिरूपितव्येनिरूपयितुमशक्येलोकप्रसिद्ध्यभावात् अप्राकृतत्वात्सत्वाद्यभावात्अक्लिष्टकारित्वा
न्नित्यत्वात् नचनामादिकंमिथ्येत्याह तस्येति । तस्यनामादेःसाक्षिणःसाक्षाद्द्रष्टुर्नहीश्वरज्ञानगोचरस्यमिथ्यात्वंवक्तुंयुक्तं तथासतिसर्वत्रानाश्वासप्रसंगःस्यात्तस्माद्वाचारंभणंविकारइतिश्रुत्यवष्टंभेन
नामरूपयोर्मिथ्यात्वेनहरेस्तेनस्तइतिनवक्तव्यं किंत्वलौकिकार्थसन्नाम्नांतद्वाच्यरूपाणांवाऽनंतत्वादनामादिवचनमितिज्ञानिमनसाचानुमेयानिनामरूपाणिसंति सर्वनामासर्वकर्मारुक्मवर्णकर्तारमीश
मित्यादिश्रुतेरित्याशयेनाह मनोवचोभ्यामिति यद्ययमनामास्यात्तर्हिशब्दावाच्यःस्यात् नचतथा अहमेवेत्यादिश्रुतेरित्यादि ननुज्ञानाभावान्नास्त्येवनामादिकमितितत्राह प्रतियंतीति अथापियद्य
प्यनंतत्वाज्ज्ञातुमशक्यानितथापिप्रतियंतिजानंतिज्ञानिनइतिशेषः तज्ज्ञानंचनस्वनियतमित्याह देवेति देवस्यसर्वत्रद्योतमानस्यहरेःक्रियायाःप्रेरणालक्षणायाःश्रीनारायणप्रसादादित्यर्थः लोकसिद्धार्थ
नाम्नःसइत्यारभ्यजानंतिपरमर्षयइत्यंतमाचार्योक्तेरुक्तार्थसिद्धिरिति अस्तुनामरूपप्रसिद्धिःततःकिंतत्राह हीति हिशब्दोहेतौ ३७ यस्मान्नामादयःसंतितस्मात्क्रियमाणासुक्रियासुप्रेरकत्वेनपूज्यत्वे
ननामानिशृण्वन्गृणन्रूपाणिचिंतयन्नास्ते सत्वच्चरणारविंदयोःआविष्टचित्तःपुरुषःभवायसंसारायनकल्पतइत्यन्वयःचशब्देन सर्वक्रियासुकर्तृत्वपूज्यत्वेनजनार्दनं योवेत्तिनैतिसंसारंतत्प्रसादात्प्रसं
शयइतिस्मृतेर्नश्रवणादिनापूर्यते किंतु तज्ज्ञानंचावश्यमपेक्षितंभवति ३८

इदानीमवतारप्रयोजनंविज्ञापयति दिष्ट्येति तवजन्मनाभवतःपदःभवच्चरणस्थानीयायाःभुवःअसुरकृतभारोपनीतइतियत्तद्दिष्ट्या सर्वस्यसुखमभूत्सुष्ठुवा सुष्ठुदिष्ट्योपजोषमितियादवः तवानुकंपितांअनुकं पाविषयांद्यांचद्रक्ष्यामःदिष्ट्येत्यभ्यासआदरार्थं पदाद्याश्रयणाद्विष्णोःपृथिव्यादिपदादिकमित्यादिस्मृतिसिद्धंभूमेर्विष्णुपदत्वं ३८ लोकानुग्रहमंतरेणान्यदवतारप्रयोजनंनास्तीतिविज्ञापयतीत्याह नेति नविद्यतेभवःशुक्रशोणितसंपर्कलक्षणंजन्मयस्यतथातस्यभवस्यभद्रस्यजन्मादिदोषरहितस्येत्यर्थः भवोभद्रेहरेप्राप्तौसत्तासंसारजन्मास्वितियादवः ननुकर्दमेलीयतइवहरेर्जन्मादिमत्वंसत्यमित्या यातंतथाचतस्यकर्माधीनप्रवृत्तत्वेनेश्वरत्वहानेर्नमोक्षार्थंतदुपासनंविधेयमितितत्राह भवइति त्वयीतिषष्ठ्यर्थेसप्तमीअभवाश्रयश्चायमात्माचेत्यभवाश्रयात्मामोक्षाश्रयःस्वामी । तस्यमुक्ताश्रयस्यस्वरूपस्य वा । तवकृताअंगीकृताःभवादयोविद्ययात्वत्स्वरूपाज्ञानेनसत्याइतिनरामन्यंतेइति यतइतिशेषः । अस्यस्वस्याविद्ययाइच्छयाकृताःसत्यामन्यंतेइति यतस्तस्मात्स्वरूपानादित्वेनईश्वरत्वहान्यभा वेनत्वदुपासनमेवाविधेयमितिभावः अज्ञानादेवमन्यंते विष्णोर्जन्ममृतीनराः । स्थितिस्वरूपस्यचान्यस्मात्स्थितिमोक्षाश्रयस्यहीतिवचनात्रेंद्रजालमितिमंतव्यमिति ४० भक्तसंकटपरिहारमंतरेणा न्यदवतारप्रयोजनंनतवास्तीतियतइतोनिकृष्टोत्कृष्टजातिग्रहणेनत्रिभुवनमपादित्युपसंहरतीत्याह मत्स्येति अश्वोहयग्रीवः कच्छपःकूर्मः विप्रोजामदग्न्यःत्रिभुवनंपास्यथाइतिलकारव्यत्ययः त

दिष्ट्याहरेऽस्याभवतःपदोभुवोभारोऽपनीतस्तवजन्मनेशितुः ॥ दिष्ट्यांकितांत्वत्पदकैःसुशोभनैर्द्रक्ष्यामगांद्यांचतवानुकंपिताम् ३९ नतेभवस्येशभवस्य कारणंविनाविनोदंबततर्कयामहे ॥ भवोनिरोधःस्थितिरप्यविद्ययाकृतायतस्त्वय्यभवाश्रयात्मनि ४० मत्स्याश्वकच्छपनृसिंहवराहहंसराजन्यविप्र विबुधेषुकृतावतारः ॥ त्वंपासिनस्त्रिभुवनंचतथाधुनेशभारंभुवोहरयदूत्तमवंदनंते ४१ दिष्ट्यांबतेकुक्षिगतःपरःपुमानंशेनसाक्षाद्भगवान्भवायनः ॥ माभूद्भयंभोजपतेर्मुमूर्षोर्गोप्तायदूनांभवितातवात्मजः ॥४२॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यभिष्टूयपुरुषंयद्रूपमनिदंयथा ॥ ब्रह्मेशानौपुरोधायदेवाःप्रतिययुर्दि वम् ४३ ॥ इतिश्रीभा०म०दशमस्कंधेतृतीयोऽध्यायः ३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथसर्वगुणोपेतःकालःपरमशोभनः ॥ यर्ह्येवाजनजन्मर्क्षंशांतर्क्षग्रहतारकः १ दिशःप्रसेदुर्गगनंनिर्मलोडुगणोदयम् ॥ महीमंगलभूयिष्ठपुरग्रामव्रजाकरा २ नद्यःप्रसन्नसलिलाह्रदाजलरुहश्रियः ॥ द्विजालिकुलसन्नादस्त बकावनराजयः ३ ववौवायुःसुखस्पर्शःपुण्यगंधवहःशुचिः ॥ अग्नयश्चद्विजातीनांशांतास्तत्रसमिंधत ४ मनांस्यासन्प्रसन्नानिसाधूनामसुरद्रुहाम् ॥ जायमानेऽजनेतस्मिन्नेदुर्दुंदुभयोदिवि ५ जगुःकिन्नरगंधर्वास्तुष्टुवुःसिद्धचारणाः ॥ विद्याधर्यश्चननृतुरप्सरोभिःसमंमुदा ६

थासतिकार्येकृतेप्यस्माभिरेतावदेवानुष्ठीयतेकृतप्रतिनिध्यभावादित्याह यदूत्तमेति अस्त्वितिशेषः ४१ भगवद्भक्तबहुमानातिशयेनापिभागवतोधर्मइतिप्रदर्शनायदेवकीमाह दिष्ट्येति दिष्ट्यामंग लं दिष्ट्यास्यान्मंगलादिष्वितियादवः साक्षात्तुर्यःजाग्रदाद्यवस्थातिक्रांतः भविताभविष्यति ४२ यद्रूपमनिदंप्रत्यक्षसिद्धंजगद्विलक्षणंतंपुरुषंपूर्णंयथायथावदभिष्टूययद्वायद्रूपंयथाऽनिदंप्रतीयतेताहशै र्विशेषणैरभिष्टूय ४२ ॥ इतिश्रीभावतेमहापुराणेदशमस्कंधेविज०कृतटी०तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ भगवद्भक्त्यर्थंतदवतारप्रयोजनंसमयेनाविर्भूतपूर्वकालादिगुणैर्विलासमाह श्रीशुकइति सर्वेषांग्रहा णामुच्चस्थानगतत्वादिगुणविशिष्टः सर्वगुणोपेतः परमंशोभनंयस्मात्सतथा अजनजन्मर्क्षंरोहिणीयत्रसतथा शांतानिप्रसन्नानिऋक्षाणिग्रहाश्चतारकायस्मिन्सतथा यर्हियदैवंविधःकालः १ तदादिशःप्रसे दुरित्यादिकमभूत् निर्मलोडुगणस्यउदयोयस्मिन्सतथा । मंगलपूर्णाःपुराणिग्रामाव्रजाकराश्चयस्यांसातथा २ जलरुहाणांपद्मानांश्रियोयेषुतथा धनराजयःवनपंक्तयः ३ समिंधतज्वलिताः ४ ५ ६

सुमनांसिपुष्पाणि अनुसागरंसमुद्रस्योपांते ७ जायमानइतिद्विर्वचनंजन्मवैलक्षण्यप्रदर्शनपरम् देवस्यहरेरूपंअस्यामस्तीतिदेवरूपिणीतस्यां ८ ९ शंखगदेआदीयेषांतानिशंखगदादीनिता
निचोत्कृष्टानिचायुधानियस्यसतथातं श्रीवत्सलक्ष्मंश्रीवत्सलांछनं सांद्रपयोदसौभगंसांद्रपयोदस्यजलपूर्णमेघस्येवसौभगंकांतिविशेषोयस्यसतथातं १० महार्हाणिअनर्घ्याणिवैदूर्यमयकिरीटकुंडलानि
महार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलानितेषांत्विषाशोभयाकिरीटंचकुंडलेचाकिरीटकुंडलानिपरिष्वक्ताआलीढाःसहस्रकुंतलायस्यसतथा ११ अस्पृशत्दास्यामीतिमनसासंकल्पवान् मुदाप्लुतः १२ कृतधीःशिक्षि
तबुद्धिःपंडितइत्यर्थः गतभीत्वेनिमित्तंप्रभावविदिति १३ प्रकृतेःपरत्वेनकेवलानुभवानंदस्वरूपत्वेनसर्वबुद्धिसाक्षित्वेनचपुरुषःषड्गुणइतिभवान्पूज्यस्त्वंविदितोसिसाक्षान्नोपचारमात्रं १४ ननुसाक्षित्वेनो
दासीनश्चेज्जगत्स्रष्टाकइतितत्राह सएवेति तदनुसृष्टेरनंतरंबहिरपिविद्यमानत्वात् अप्रविष्टःपूर्णस्वरूपात्प्रविष्टःसर्वगतस्यप्रवेशाप्रवेशौउपचारतोनतुदेवदत्तवन्मुख्यावित्यतइवशब्दः बहिश्चविद्यमानत्वा
दप्रविष्टोजगत्पतिः प्रविष्टवच्चतत्रैवपूर्णरूपत्वतोविभुरित्यादेः सर्वगतरूपेणाप्रवेशः पुरुषरूपेणप्रवेशः जलेप्रतीयमानाकाशादिवदितिवा हिशब्दोऽसंगत्वमाह १५ सृष्टिप्रकारंदर्शयति यइति यएतेसप्तावि

मुमुचुर्मुनयोदेवाःसुमनांसिमुदान्विताः ॥ मंदंमंदंजलधराजगर्जुरनुसागरम् ७ निशीथेतमउद्भूतेजायमानेजनार्दने ॥ देवक्यांदेवरूपिण्यांविष्णुःसर्व
गुहाशयः ८ प्रादुरासीद्यथाप्राच्यांदिशींदुरिवपुष्कलः ९ श्रीशुकउवाच ॥ तमद्भुतंबालकमंबुजेक्षणंचतुर्भुजंशंखगदाद्युदायुधम् ॥ श्रीवत्सलक्ष्मंगल
शोभिकौस्तुभंपीतांबरंसांद्रपयोदसौभगम् १० महार्हवैदूर्यकिरीटकुंडलत्विषापरिष्वक्तसहस्रकुंतलम् ॥ उद्दामकांच्यंगदकंकणादिभिर्विरोचमानंवसु
देवऐक्षत ११ सविस्मयोत्फुल्लविलोचनोहरिंसुतंविलोक्यानकदुंदुभिस्तदा ॥ कृष्णावतारोत्सवसंभ्रमोऽस्पृशन्मुदाद्विजेभ्योऽयुतमाप्लुतोगवाम् १२
अथैनमस्तौदवधार्यपूरुषंपरंनतांगःकृतधीःकृतांजलिः ॥ स्वरोचिषाभारतसूतिकागृहंविरोचयंतंगतभीःप्रभाववित् १३ वसुदेवउवाच ॥ विदितोऽसिभवा
न्साक्षात्पुरुषःप्रकृतेःपरः ॥ केवलानुभवानंदस्वरूपःसर्वबुद्धिदृक् १४ सएवस्वप्रकृत्येदंसृष्ट्वाग्रेत्रिगुणात्मकम् ॥ तदनुत्वंह्यप्रविष्टःप्रविष्टइवभाव्यसे १५
यएतेऽविकृताभावाःसप्ततेविकृतैःसह ॥ नानावीर्याःपृथग्भूताविराजंशयनंतव १६ सन्निपत्यसमुत्पाद्यदृश्यंतेऽनुगताइव ॥ प्रागेवविद्यमानत्वान्नते
षामिहसंभवः १७

कृताः महदहंकारपंचतन्मात्राणिभावाःपदार्थास्ते विकृतैः स्थूलीभूतैः पृथिव्यादिभिर्जन्यप्राणिकामकर्मादिभिर्वासहसन्निपत्यान्योन्यंमिलित्वाविराजंब्रह्मांडंसमुत्पाद्यअनुगताः प्रविष्टाइवदृश्यंते
बहिरपिविद्यमानत्वात् कथंभूताभावाःपृथग्भूताविश्लिष्टाः नानावीर्याःअवकाशदानादिशक्तीनांनानाविधत्वाद्विभक्तशक्तित्वात्तदभिमानिदेवानामितिशेषः ननुतर्हिमेलनकर्ताकइतितत्राह शयनमिति
तवशयनस्थानीयत्वात्त्वमेवमेलनकर्तेत्यर्थः १६ व्यक्तिविशेषादंडप्रवेशमात्रमेवोत्पत्तिर्नतुसाक्षादित्याह प्रागेवेति इहब्रह्मांडेसंभवःसाक्षादुत्पत्तिर्नास्ति किंतु व्यक्तिविशेषेणप्रवेशमात्रमेव कुतः
प्रागेवविद्यमानत्वात् लब्धसत्ताकत्वात्पूर्वमेवोत्पन्नत्वादित्यर्थः प्रकृतिविकृतत्वमंतरेणावांतरविकृतत्वाभावात् महदादयोऽविकृताइत्युच्यंते महदादिस्त्वविकृतइत्यारभ्यांडेत्वेषामभिव्यक्तिर्जनिरित्यभि
धीयतेइत्यंतेनसम्यग्व्याख्यातमाचार्यैरितिभाव्यं १७

सइत्यनुवर्तते । यथातत्वानामचेतनत्वेनतदभिमानिनांविभक्तशक्तित्वेनचतेषामन्यस्त्वंमेलयितृत्वेनभाव्यःसएवंशरीरमुत्पाद्यसमुत्पत्तेःप्राक्पश्चादापिनिर्दोषत्वेनवर्तमानोभवान्ग्राह्यैरनुमेयैर्गुणैरिंद्रि
यविषयैःउत्पन्नयाबुद्ध्याज्ञानाख्यलिंगेनानुमेयानिलक्षणानिस्वातंत्र्यादीनियस्यसतथा तेषामिंद्रियाणांगुणाग्रहःविषयज्ञापकोन्योस्तीतिज्ञायते । क्षेत्रज्ञः पुरुषोह्यात्मेत्यत्रक्षेत्रज्ञानस्यजीवनिष्ठत्वेनदर्श
नान्नारायणनिष्ठत्वेनोच्यतइतिकथंतत्राह अपीति । ग्राह्यगुणेष्वस्वातंत्र्यप्रतीतेरिदंजानामीतिजीवसमवेतग्रहणशक्तिरपितन्नियतेति । तदुक्तमाचार्यैःग्राह्यगुणेत्यादि सन्सर्वस्यज्ञातृत्वेनवर्त्तमानइति
वातदुक्तं । ज्ञातापिसर्वभावानामिति उपहितस्यैवबाहिरंतर्विभागोनसर्वज्ञस्यभवेदित्याह अनावृतत्वादिति अव्यवधानेनद्रष्टृत्वात् । तदुक्तं सर्वत्राव्यवधानेनद्रष्टृत्वात्सर्ववस्तुनइति कुतोनास्तीतितत्राह
सर्वस्येति । सर्वस्यपूर्णस्यहेतोरनुग्राहकमाह सर्वात्मनइति नह्यव्याप्तस्यसर्वस्यात्तृत्वंदेवदत्तस्येवयुज्यतेतस्मात्सर्वभक्षकत्वान्यथानुपपत्त्याऽपरिछिन्नत्वमेष्टव्यं नन्वपरिच्छिन्नस्यएकोदेवःसर्वभूतेषुगूढइ
त्यन्याश्रयत्वेनअवस्थानंकथमिति तत्राह आत्मवस्तुनइति आत्मन्येववसतिनपरस्मिन्नशक्तित्वेनेत्यात्मवस्तुतस्यपूर्णसामर्थ्यात् सर्वात्मासर्वभक्षणादितिच १८ ज्ञानलिंगेनशरीरेंद्रियादिभ्योभेदेनज्ञाय
सेइत्युक्तंतत्राज्ञानिनएवंमन्यंतइत्याह यदात्मनइति यदात्मनः परमात्मनःप्रत्यगात्मनःदृश्यगुणेषुशरीरेंद्रियादिषुसन्निधेः प्रवेशलक्षणसन्निधानादबुधैरस्वव्यतिरेकतःस्वाभेदेनव्यवस्यसेनिश्चित्यज्ञा
यसेइतियत्तदनुवादमनुकूलंवेदवचनंविनानमनीषितंनैवांगीकारयोग्यं कुतइतितत्राह सम्यगितिपुमान्पुरुषःपर्यंकशयनोविष्णुःव्यक्तंसंशयनिरासकरणंसम्यग्वचःअपौरुषेयत्वेननिर्दोषवेदवाक्यंउपा
ददत्स्वीकृतवानाहेत्यन्वयःपरमात्मनोऽपिशरीरेसान्निधानादबुधैरस्वव्यतिरेकतोज्ञायसइत्यादेरयमर्थःसिद्धः येदिदंजगदेकंएकीभूतंमामभियातितर्ह्यहमेकएवानिःषद्निरतरांसहमानोभियोद्धास्मि ।

एवंभवान्बुद्ध्यनुमेयलक्षणोग्राह्यैर्गुणैःसन्नपितद्गुणाग्रहः ॥ अनावृतत्वाद्बहिरंतरंनतेसर्वस्यसर्वात्मनआत्मवस्तुनः १८ यदात्मनोदृश्यगुणेषुसन्नि
धेर्व्यवस्यसेऽस्वव्यतिरेकतोऽबुधैः ॥ विनानुवादंनचतन्मनीषितंसम्यग्वचोव्यक्तमुपाददत्पुमान् १९ त्वत्तोऽस्यजन्मस्थितिसंयमान्विभोवदंत्यनीहाद
गुणादविक्रियात् ॥ त्वयीश्वरेब्रह्मणिनोविरुध्यतेतदाश्रयत्वादुपचर्यसेगुणैः २०

अथवाद्वावभियातस्तावप्येवमेव । अथवात्रयएतादृशामामभ्येत्यकिमुकरंतिकिंकुर्वंति त्वांघ्नंतीतिवार्तामाभूत् । अहमेवहन्मीत्याह खलेनेति पर्षान्धान्यानिकुलित्थादीनिखलेनखलेइव भूरीणिशत्रु
भूतानिजगंतिप्रतिहन्मिहनिष्यामित्वद्धननशक्त्यभावेपितवदुर्भगजीवाभेदवचनेनत्वांनिंदंतीतितत्राह किमिति । शत्रवोमामांकिंनिंदंति सर्वगुणाकरत्वेनदोषलेशस्पर्शाभावात् स्वतोदोषाभावेपि
बलादापादयंतिहीतितत्राह अनिंद्राइति । असमर्थाइत्यर्थः प्रविष्टत्वाच्छरीरेषुजीवएवेतिदुर्धियः मन्यंतेपरमात्मानंनतन्मतमनुव्रजेदित्यादेः । तर्हिनिंदाफलंकिमिति अस्याप्येतदेवोत्तरमाह अव्य
क्तमिति अव्यक्तंअप्रकाशलक्षणंव्यक्तिशून्यमंधंतमः यांतीतिचवेदवचनमुपादत्ते ऐक्यात्म्यज्ञानतोयांतितमइति । तर्हिभेदज्ञानस्यकिंफलमित्यस्यापीदमेवोत्तरमित्याह व्यक्तमिति विगतांजनंनिर्दोष
भेदज्ञानंमुक्तिसाधनमुपाददत् भेदात्परंपदं । स्वातंत्र्यपारतंत्र्यादिज्ञानंभेददृशिर्भवेदितिवचनं १९ कुलालघटयोरिवकार्यकारणयोर्जगद्ब्रह्मणोर्भेदःपारमार्थिकइतिज्ञापनायसृष्टिप्रकारंस्पष्टयति त्व
त्तइति । अस्यप्रपंचस्यकुलालवदायासप्रस्ततयाकर्तानायंकिंतुपूर्णानंदत्वेनेत्याशयेनाह अनीहादिति अनीहादक्लिष्टकारित्वादिति अनीहत्वेनकर्ताचेन्मृद्वद्विकारित्वंहरेरितितत्राह अविक्रियादिति । त
थाऽविकृतएवसन्सर्वंकरोतीति नन्वियंसृष्टिःगुणपूर्विकासृष्टित्वात्पटसृष्टिवदितितत्राह अगुणादिति । नन्वियंप्रतीतिविरुद्धासृष्टिर्निष्क्रियस्याक्रियात्वंअगुणस्यगुणवत्त्वमविकारिणोविकारित्वमितितत्राह
त्वयीति । ईश्वरेब्रह्मणीतिपदद्वयंहेतुगर्भं ऐश्वर्यात्पूर्णशक्तितइतिवचनात् । नन्वयमीश्वरःसृष्ट्यादौप्रवर्त्तमानोगुणमपेक्षतेनवा प्रथमेगुणित्वंद्वितीयेसृष्ट्याद्यनुपपत्तिरितितत्राह तदाश्रयत्वादिति

१अभीरुदमेकमेकोअस्मिनिःशालभिद्वाकिमुत्रयःकरंति ॥ खलेनपर्षान्प्रतिहन्मिभूरिकिंमानिंदतिशत्रवोऽनिंद्राःइतिश्रुतिः ।

गुणैः सत्वादिभिः सृजसि न तत्र संदेहः । तर्हि निर्गुणस्य गुणित्वापातइतिशंकामाभूदिति तदाश्रयत्वाद्गुणानांजडत्वेनस्वतःप्रवृत्त्यनुपपत्तेस्तत्प्रवृत्त्यर्थंतत्प्रेरणाद्गुणीत्युपचर्यसे ननुमुख्यतोगुणी केवलो
निर्गुणश्चेतिश्रुतेः ननुसगुणागुणवचनस्यकाक्षतिस्तर्हीत्यस्यापीदमुत्तरं तदाश्रयत्वादिति ज्ञानादिगुणैः क्लृप्तदेहत्वात्सत्वादिगुणविधुरइत्युपचर्यसे उपसंगम्यसेज्ञायसेइत्यर्थः तेषांसत्वादिगुणाना
माश्रयत्वादैश्वर्यादिगुणपूर्णत्वाद्वासगुणइत्युपचर्यसेसंभाव्यसइत्यर्थः । अगुणोगुणदेहत्वात्सगुणोगुणधारणात् ऐश्वर्यादिगुणित्वाद्वावासुदेवइतीर्यतेइतिवचनात् अर्थविशेषोज्ञायतइति २० त
दाश्रयत्वंप्रपंचयति सत्वमिति अयमर्थः यदात्रिलोकस्थितयेत्रैलोक्यरक्षणायसत्वगुणंवर्धयन्नास्ते । तदाहयग्रीवादिरूपंशुक्लवर्णंनिर्मुक्तकलंकानूनबिंबचंद्रवद्धवलवर्णंबिभर्षि जगतांवर्धयन्सत्वंयदा
रक्षतिकेशवइत्यादेःखल्वलंकृतोयमर्थः । यदासर्गायतत्तत्स्वभावाभिव्यक्तयेरजोवर्धयंस्तदारजसोपबृंहितंरजोगुणशक्तिव्यंजकंरक्तंजामदग्न्यादिरूपंबिभर्षिखलु वर्धयंस्तुरजोयेनजगदुत्पादयेद्धरिरित्या
देः । जनस्यात्ययेप्रलयेअत्तयइतिपाठेअत्तिःसंहृतिःतस्यै यदालोकेतमोवर्धयन्तदातमसोपबृंहितंतमोगुणप्रवर्तकंकृष्णंयादवादिरूपंबिभर्षिखलु । येनाविनाशयेत् वर्धयंस्तुतमोलोकेतत्कृष्णंयादवादि
कमितिवचनात् । ननुसर्वत्रसर्वशक्त्यभावादपूर्णताहरेरित्यस्यापिइदमुत्तरंखल्विति । जिज्ञासालक्षणावीप्साकर्तव्या तथाहि यच्छुक्लंरूपंसत्त्वंवर्धयन्बिभर्षि तद्रूपंत्रिलोकस्थितयेखलुनभवतिकिंतुसर्गसंहा
राभ्यांबिभर्षि । रजोवर्धयन्रक्तरूपंबिभर्षितत्सर्गायखलुनभवतिकिंतुतत्स्थितिसंहराभ्यांचबिभर्षियत्तमोवर्धयन्कृष्णंरूपंबिभर्षितज्जनात्ययएवखलुनभवति । किंतुतच्चिलोकास्थितिसर्गाभ्यांचाबिभर्षि
इतिमंदमतीनांविस्पृष्टतयाभ्यासोक्तं सर्वत्रसर्वंकुरुतेविक्षेपस्तत्रकीर्तितइत्यादेः तत्तात्पर्यार्थपरतयाश्लोकार्थोज्ञातव्यः षद्लृविशरणगत्यवसादनेष्वित्यादेर्धातोःसृष्टिसंहारावितिसत्वशब्देनज्ञातव्यौ

सत्वंत्रिलोकस्थितयेस्वमाययाबिभर्षिशुक्लंखलुवर्णमात्मनः ॥ सर्गायरक्तंरजसोपबृंहितंकृष्णंचवर्णंतमसाजनात्यये २१ त्वमस्यलोकस्यविभोरिरक्षिषुर्गृ
हेऽवतीर्णोसिममाखिलेश्वर ॥ राजन्यसंज्ञासुरकोटियूथपैर्निर्व्यूह्यमानांनिहनिष्यसेचमूम् २२ अयंतमस्यस्तवजन्मनमेगृहेश्रुत्वाऽग्रजांस्तेन्यहनत्सुरेश्वर ॥
सतेऽवतारंपुरुषैःसमर्पितंश्रुत्वाधुनैवाभिसरत्युदायुधः २३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथैनमात्मजंवीक्ष्यमहापुरुषलक्षणम् ॥ देवकीतमुपाधावत्कंसाद्भीताशु
चिस्मिता २४ ॥ देवक्युवाच ॥ रूपंयत्तत्प्राहुरव्यक्तमाद्यंब्रह्मज्योतिर्निर्गुणंनिर्विकारम् ॥ सत्तामात्रंनिर्विशेषंनिरीहंसत्वंसाक्षाद्विष्णुरध्यात्मदीपम् २५

रज्जोरागेइतिधातोःरागशब्दस्यानेकार्थत्वेनास्थितिसंहारार्थोपिज्ञातव्यः तमुग्लानइतिधातोःग्लानशब्दस्यसृष्टिस्थितिविरोधिज्ञापकत्वेनतत्परत्वेनार्थोबोद्धव्यः । निर्गुणस्यगुणोपरक्तत्वंकथमित्यत
उक्तं स्वमाययेति स्वेच्छयानुगुणाद्विष्णुर्नानारूपान्करोत्यजइत्यादिच । निषेधेवागलंकारेजिज्ञासानुनयेखल्वित्यमरः निषेधेवागलंकारेवीप्सनेनुनयेखल्वितियादवः २१ सर्वरूपेषुसर्वशक्तिरस्तीत्या
शयेनस्तौति त्वमस्येति त्वदवतारेणसंहारकारणेनरक्षाकथंकारास्यादित्याशंक्यासतांहननेसतांतारतम्येनसुखसमृद्धिःस्यादित्याशयेनाह राजन्येति निर्व्यूह्यमानांप्रतिव्यूह्यमानांनिहनिष्यसेनि
हनिष्यसि गमयिष्यसि सतांसुखानुभवमिति शेषः चरभक्षणइतिधातोः सतांसुखाविवृद्ध्यर्थमसतांपीडनंहरेरित्यादेश्च २२ स्वात्मनिस्वभक्तेषुद्वेषवृद्धिकरत्वेनद्वेषात्मकंतमोभवतीत्यतस्तदुपादायस्त्वत्प्र
वर्तनमित्याशयेनाह अयंतमस्यइति तमस्यःस्वभक्तद्वेषमूर्तिः तदुक्तं तमोद्वेषात्मकंशुद्धंसत्वात्मकमुदीर्यतइतिवा जन्मभविष्यतीतिस्वपुरुषैःसमर्पितं अभिसरत्यभ्यागच्छति उदायुधःधृतायुधः २३
उपाधावत्गुणस्मरणपूर्वकंतुष्टाव २४ भगवदनुग्रहपात्रत्वाद्वेदांतनिर्णीतगुणविशिष्टंस्तौति रूपमिति यद्यस्यतद्रूपंएवंविधंप्राहुः वेदांताइतिशेषः परोक्षत्वात्तदित्युच्यते कथंभूतं अव्यक्तं आराधने
पिस्वप्रसादमंतरेणाप्रत्यक्षं तदव्यक्तमाह अव्यक्तमचलंध्रुवं तर्हिशून्यंनेत्याह आद्यंआदौविद्यमानं आत्मावाइदमेकएवाग्रआसीत् किमस्यसंज्ञेत्यत्राह ब्रह्मेति ब्रह्मविदाप्नोतिपरंअथकस्मादु
च्यतेब्रह्मेतिबृहंतोस्मिन्गुणाः संज्ञांतरमाह ज्योतिरिति परंज्योतिरूपसंपद्यस्वेनरूपेणाभिनिष्पद्यते यद्वा गुणित्वेपिचेतनत्वंमाभूद्घटवदित्यत्राह ज्योतिर्ज्ञानलक्षणप्रकाशरूपं सुवर्णज्योतिः ।

साक्षीचेताच गुणाःसत्वादयःकिंनेत्याह निर्गुणं केवलोनिर्गुणश्च उत्पन्नक्षणेसर्वकार्याणांनिर्गुणस्वंउत्तरक्षणेनास्तीत्यादिविकारःकिंनस्यादित्यत्राह निर्विकारं निर्विकारोऽक्षरःशुद्धः अज्ञानादिभिश्रज्ञा
नगुणः किंनस्याज्जीवगुणवदितितत्राह सत्तामात्रम् सर्वाशुभनिर्मुक्तगुणैकरूपम् सर्वाशुभविनिर्मुक्तगुणमात्रोपतोहरिः सत्तामात्रमतःप्राहुःएवंविधमन्यत्रास्तीत्याहनिर्विशेषंनिर्गतोविशेषोद्वितीयोयस्मा
त्तन्निर्विशेषंनिर्विशेषोऽखिलोत्तमः एकमेवाद्वितीयं निरीहमात्मकर्तृत्वाभिमानादिरहितं नतुक्रियाशून्यम् सइमांल्लोकानसृजतेतिश्रुतः अनादरान्निरीहश्चसेहःसर्वकृतीपतः ससाक्षात्त्वंअन्योन विद्व
ज्जनोक्तलक्षसंज्ञाभ्यामयंनारायणइतिप्रत्येत्यतःप्राकृतजनप्रत्ययोत्पत्त्यैतत्सिद्धसंज्ञामाह विष्णुःणकारोबलंषकारःप्राणआत्मासयोहेतौणकारषकारावनुसंहितमृचोवेद योगिभिर्ध्येयंवस्त्विदमेवना
न्यदित्याशयेनाह अध्यात्मदीपम् आत्मानमधिकृत्यवर्तमानदेहेंद्रियादिप्रकाशकंअध्यात्मयोगाधिगमेनदेवंमत्वाधीरोहर्षशोकौजहाति ॥ यत्तादितिसामानाधिकरण्येनप्रकृतेयदित्यस्यषष्ठीत्यंगीकारेकिं
नियामकम् उच्यते सइतिपुंल्लिंगेनपरामर्शात्तद्रूपमित्यभ्युपेयते।सइतिपुनरुक्तेः। प्रथमायाःषष्ठ्यर्थत्वंनदृष्टमितिचेन्न सप्तसुप्रथमेतिसूत्रात् २५ निर्गुणत्वादिकंतल्लक्षणमेवेत्याह नष्टइति द्विपरार्धावसाने
ब्रह्मणः शतायुर्लक्षणःकालःद्विपरार्धस्तस्यावसानेलो केनष्टइतिसामान्येनोक्तंविशिनष्टि पंचमहाभूतेषुपृथिव्यादिषु अहंकारद्वाराआदिभूतंमहत्तत्त्वंगतेषुव्यक्तेमहत्तत्त्वेअव्यक्तंप्रधानंगतेसति अशेषसंज्ञः

नष्टेलोकेद्विपरार्धावसानेमहाभूतेष्वादिभूतंगतेषु ॥ व्यक्तेऽव्यक्तंकालवेगेनयातेभवानेकःशिष्यतेऽशेषसंज्ञः२६ योऽयंकालस्तस्यतेऽव्यक्तबंधोचेष्टामाहुश्चेष्टते
येनविश्वम् ॥ निमेषादिर्वत्सरांतोमहीयांस्तंत्वेशानंक्षेमधामप्रपद्ये २७ मर्त्योमृत्युव्यालभीतःपलायन्लोकान्सर्वान्निर्भयंनाध्यगच्छन् ॥ त्वत्पादाब्जंप्रा
प्ययदृच्छयाद्यस्वस्थःशेतेमृत्युरस्मादपैति २८ सत्वंघोरादुग्रसेनात्मजान्नस्त्राहित्रस्तान्भृत्यवित्रासहासि ॥ रूपंचेदंपौरुषंध्यानधिष्ण्यंमप्रत्यक्षंमांसदृशां
त्वंकृषीष्ठाः २९ जन्मतेमय्यसौपापोमाविद्यान्मधुसूदन ॥ समुद्विजेभवद्धेतोःकंसादहमधीरधीः ३० उपसंहरविश्वात्मन्नदोरूपमलौकिकम् ॥ शंख
चक्रगदापद्मश्रियाजुष्टंचतुर्भुजम् ३१ विश्वंयदेतत्स्वतनौनिशांतेयथावकाशंपुरुषःपरोभवान् ॥ बिभर्तिसोयंममगर्भगोभूदहोनृलोकस्यविडंबनंमहत्
३२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ त्वमेवपूर्वसर्गेऽभूःपृश्निःस्वायंभुवेसति ॥ तदायंसुतपानामप्रजापतिरकल्मषः ३३ युवांवैब्रह्मणादिष्टौप्रजासर्गेयदाततः ॥
सन्नियम्येंद्रियग्रामंतेपाथेपरमंतपः ३४ वर्षवातातपहिमघर्मकालगुणाननु ॥ सहमानौश्वासरोधविनिर्धूतमनोमलौ ३५

अशेषाःसंज्ञाःयस्यसतथा नामानिसर्वाणिविशंतीतिश्रुतेः २६ कालवेगेनयातइत्यत्रप्रतीतंकालस्वातंत्र्यंनिवारयति योयामिति निमेषादिर्वत्सरांतोयोऽयंकालःतंकालंपश्चाशेषसंज्ञस्तस्यतेतवचेष्टा
माहुरित्यन्वयः अव्यक्तबंधोमुख्यप्राणबंधो येनत्वयायेनकालेनवा क्षेमधामनिर्भयस्थानंअभयंप्रतिष्ठांविंदतइतिश्रुतिः २७ क्षेमधामत्वंदर्शयति मर्त्यइति मृत्युरेवव्यालः तस्माद्भीतःपलायन्
पलायमानःअस्मान्मर्त्यात् २८ भृत्यवित्रासहा भृत्यानांविविधभयनाशकोसिमादृशाममत्यक्षंकृषीष्ठाःमत्यक्षंनकुरु ध्यानधिष्ण्यंध्यानविषयम् २९ अप्रत्यक्षकरणेकारणमाह जन्मेति माविद्यान्न
जानातु समुद्विजेबिभेमि अधीरधीःचंचलबुद्धिः ३० ३१ हरेर्गर्भवासादिदुःखानुभवोनास्तीत्याशयेनाह विश्वमिति निशांतेरात्रिमध्येयथावकाशंअवकाशमनतिक्रम्य यथासाहश्यइति
समासः ३२ अहंयुवयोस्तपःप्रभावादाविर्भावमकरंनतुकर्माधीनत्वेनेतिपूर्वजन्मसंचीर्णतपोमाहात्म्यंकथयाति त्वमेवेति अयंवसुदेवः ३३ प्रजासर्गे तादर्थ्येसप्तमी ततस्तदा ३४ अनुक्रमेणवर्षा
दिगुणान्सहमानौ श्वासरोधःप्राणायामस्तेन ३५

शीर्णपर्णवायुनापतितपत्रं कामान्पुत्रादिलक्षणान् ३६ वांयुवयोः ३७ ३८ वरदराट्वरदराजः कामदित्सया अभीष्टदानेच्छया ३९ अजुष्टग्राम्यविषयौअननुभूतमैथुनादिविषयौ ४० ४१ शीलं वृत्तं औदार्यंमाहात्म्यम् ४२ वामनत्वात्सुंदरत्वात्ह्रस्वत्वाद्वा ४३ तृतीयेभवेजन्मनि ४४ मद्भवज्ञानंमज्जन्मविषयज्ञानं मर्त्यलिंगेनमनुष्यशरीरेण ४५ यास्यथेगमिष्यथः ४६ प्राकृतवत्तनुप्राकृतः ४७ इयेषगंतुमैच्छत् नंदजायया नंदजायायां तर्हितदा ४८ योगमाययाहृताःप्रत्ययानांज्ञानहेतूनांइंद्रियाणांसर्वावृत्तयोयेषुतेतथातेषुनिद्रयामुग्धेष्वित्यर्थः चशब्दात्पौरेषुनिद्रांयापितेषुप्रापितेषुसत्सु मंत्रौषधादिभिर्दुरत्ययाः सर्वाद्वारश्चबृहत्कपाटायसकीलशृंखलैःपिहिताः बृहद्भिःकपाटैःअयोमयैःअर्गलैःशृंखलैश्च ४९ कृष्णवाहेकृष्णंबिभ्राणेताःकपाटद्वारःव्यशीर्यंतविवृताः यथातमः

शीर्णपर्णानिलाहारावुपशांतेनचेतसा ॥ मत्तःकामानभीप्संतौमदाराधनमीहतुः ३६ एवंवांतप्यतोर्भद्रेतपःपरमदुष्करम् ॥ दिव्यवर्षसहस्राणिद्वादशेयुर्मदात्मनोः ३७ तदावांपरितुष्टोऽहममुनावपुषानघे ॥ तपसाश्रद्धयानित्यंभक्त्याचहृदिभावितः ३८ प्रादुरासंवरदराड्युवयोःकामदित्सया ॥ व्रियतांवरइत्युक्तेमादृशोवांवृतःसुतः ३९ अजुष्टग्राम्यविषयावनपत्यौचदंपती ॥ नवव्राथेऽपवर्गंमेमोहितौममायया ४० गतेमयियुवांलब्ध्वावरंमत्सदृशंसुतम् ॥ ग्राम्यान्भोगानभुजीथांयुवांप्राप्तमनोरथौ ४१ अदृष्ट्वान्यतमंलोकेशीलौदार्यगुणैःसमम् ॥ अहंसुतोवामभवंपृश्निगर्भइतिस्मृतः ४२ तयोर्वांपुनरेवाहमदित्यामासकश्यपात् ॥ उपेंद्रइतिविख्यातोवामनत्वाच्चवामनः ४३ तृतीयेऽस्मिन्भवेऽहंवैतेनैववपुषानघे ॥ जातोभूयस्तयोरेवंसत्यंमेव्याहृतंसति ४४ एतद्वांदर्शितंरूपंप्राग्जन्मस्मरणायमे ॥ नान्यथामद्भवज्ञानंमर्त्यलिंगेनजन्यते ४५ युवांमांपुत्रभावेनब्रह्मभावेनचासकृत् ॥ चिंतयंतौकृतस्नेहौयास्येथेमद्गतिंपराम् ४६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वासीद्धरिस्तूष्णींभगवानात्ममायया ॥ पित्रोःसंपश्यतोःसद्योबभूवप्राकृतःशिशुः ४७ ततश्चशौरिर्भगवत्प्रचोदितःसुतंसमादायससूतिकागृहात् ॥ यदाबहिर्गंतुमियेषतर्ह्यजायायोगमायाऽजनिनंदजायया ४८ तयाहृतप्रत्ययसर्ववृत्तिषुद्वाःस्थेषुपौरेष्वपिशायितेष्वथ ॥ द्वारस्तुसर्वाःपिहितादुरत्ययाबृहत्कपाटायसकीलशृंखलैः ४९ ताःकृष्णवाहेवसुदेवआगतेस्वयंव्यशीर्यंतयथातमोरवेः ॥ ववर्षपर्जन्यउपांशुगर्जितःशेषोऽन्वगाद्वारिनिवारयन्फणैः ५० मघोनिवर्षत्यसकृद्यमानुजागंभीरतोयौघजवोर्मिफेनिला ॥ भयानकावर्तशताकुलानदीमार्गंददौसिंधुरिवश्रियःपतेः ५१ नंदव्रजंशौरिरुपेत्यतत्रतान्गोपान्प्रसुप्तानुपलभ्यनिद्रया ॥ शिशुंयशोदाशयनेनिधायतत्सुतामुपादायपुनर्गृहानगात् ५२ देवक्याःशयनेन्यस्यवसुदेवोऽथदारिकाम् ॥ प्रतिमुच्यपदोर्लोहमास्तेपूर्ववदावृतः ५३

रवेरुदये उपांशुरहसि अन्वगात्पृष्ठतआयासीत् फणाशब्दउभयलिंगः फणाद्वयोरित्यमरः ५० मघोनिइंद्रे यमानुजायमुना तोयौघजवःजलप्रवाहवेगस्तद्युक्ताऊर्मयोयस्यांसातथाफेनिलाफेनवतीगंभीरत्वतोयौघजवोर्मिश्चफेनिलाचसातथेति भयानकाभयंकरा आवर्ताःपयसांभ्रमास्तेषांशतैराकुला श्रियःपतेर्दाशरथीरामस्य सिंधुःसमुद्रइव ५१ नंदव्रजंनंदगोकुलं उपलभ्यदृष्ट्वा निद्रयादुर्गयाप्रसुप्तान् गृहानितिबहुवचनेपुल्लिंगः गृहाःपुंसिचभूम्न्येवेत्यमरः गृहशब्दस्यभार्यावाचित्वेननपुंसकत्वंतद्व्यावृत्त्यर्थंबहुवचनम् ५२ दारिकांकन्यकाम् ५३

परंकेवलंजातमबुध्यततस्यजातस्यलिंगंस्त्रीपुरुषविवेकलक्षणंनाज्ञासीत् तत्रनिमित्तमाह परिश्रांतेति प्रसूतिखेदनयेविशेषः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायां
चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ देवानांदेवस्वभावोऽसुराणामसुरस्वभावोमध्यमानांमिश्रस्वभावोदुस्त्यजइत्येतदर्थकंप्रतिपाद्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रकंसादिषुसंतोऽसंतइतिद्विजीवाः संति तदुक्तं पूतनाकंस
नरकशिशुपालादिषुद्विधा जीवाःसंतस्त्वसंतश्चतत्रबंध्वादिरूपिणः विष्णोःसंतइतिज्ञेयाअसंतःशत्रुरूपिणः शुभजीवप्रकाशेनकदाचिच्छुभबुद्धयइत्यादि तत्रासतांस्वभावंदर्शयितुमुपक्रमते बहिरंतइति
बालध्वनिंरोदनम् १ यस्माद्गर्भात्उद्विग्नःभीतः २ सूतीगृहमितिदीर्घश्छांदसः वैलक्षण्यद्योतकोवा ३ करुणंदयाजनकं वचनमितिशेषः स्नुषापुत्रभार्या ४ दैवेनानिसृष्टेनप्रेरितेन ५ चरमांप्रजांअवरसं

यशोदानंदपत्नीचजातंपरमबुध्यत ॥ नतल्लिंगंपरिश्रांतानिद्रयापगतस्मृतिः ॥ ५४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेश्रीकृष्णावतारवर्णनं
नामतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ बहिरंतःपुरद्वारःसर्वाःपूर्ववदावृताः ॥ ततोबालध्वनिंश्रुत्वागृहपालाःसमुत्थिताः १ तेतुतूर्णमुपव्रज्यदेव
क्यागर्भजन्मतत् ॥ आचख्युर्भोजराजाययदुद्विग्नःप्रतीक्षते २ सतल्पात्तूर्णमुत्थायकालोऽयमितिविह्वलः ॥ सूतीगृहमगाच्छीघ्रंप्रस्खलन्मुक्तमूर्धजः
३ तमाहभ्रातरंदेवीकृपणाकरुणंसती ॥ स्नुषेयंतवकल्याणस्त्रियंमाहंतुमर्हसि ४ बहवोहिंसिताभ्रातःशिशवःपावकोपमाः ॥ त्वयादैवनिसृष्टेनपुत्रिकै
काप्रदीयताम् ५ नन्वहंतेह्यवरजादीनाहतसुताप्रभो ॥ दातुमर्हसिमंदायाअंगेमांचरमांप्रजाम् ६ श्रीशुकउवाच ॥ उपगुह्यात्मजामेवंरुदंत्यादीनदीन
वत् ॥ याचितस्तांविनिर्भर्त्स्यहस्तादाचिच्छिदेखलः ७ तांगृहीत्वाचरणयोर्जातमात्रांस्वसुःसुताम् ॥ अपोथयच्छिलापृष्ठेस्वार्थोन्मूलितसौहृदः ८
सातद्धस्तात्समुत्पत्यसद्योदेव्यंबरंगता ॥ अदृश्यतानुजाविष्णोःसायुधाष्टमहाभुजा ९ दिव्यस्रगंबरालेपरत्नाभरणभूषिता ॥ धनुःशूलेषुचर्मासिशं
खचक्रगदाधरा १० सिद्धचारणगंधर्वैरप्सरःकिन्नरोरगैः ॥ उपाहृतोरुबलिभिःस्तूयमानेदमब्रवीत् ११ किंमयाहतयामंदजातःखलुतवांतकः ॥ यत्रक्क
चित्पूर्वशत्रुर्माहिंसीःकृपणान्वृथा १२ इतिप्रभाष्यतंदेवीमायाभगवतीभुवि ॥ बहुनामनिकेतेषुबहुनामाबभूवह १३ तयाभिहितमाकर्ण्यकंसःपरमवि
स्मितः ॥ देवकींवसुदेवंचविमुच्यप्रश्रितोऽब्रवीत् १४ अहोभगिन्यहोभाममयावांबतपाप्मना ॥ पुरुषादैरिवाभ्यपत्यंबहवोहिंसिताःसुताः १५ सत्वहं
त्यक्तकारुण्यस्त्यक्तज्ञातिसुहृत्खलः ॥ हाकान्लोकान्गमिष्यामिब्रह्महेवमृतःश्वसन् १६ दैवमप्यनृतंवक्तिनमर्त्याएवकेवलम् ॥ यद्विश्रंभादहंपापःस्वसु
र्निहतवान्सुतान् १७ माशोचथांमहाभागावात्मजान्स्वकृतंभुजः ॥ जंतवोनसदैकत्रदैवाधीनाःसहासते १८

ततिम् ६ आचिच्छिदेआकृष्टवान् ७ अपोथयत्अताडयत् स्वार्थेनस्वप्रयोजनेनउन्मूलितंउत्पाटितंसौहृदंस्नेहलक्षणंयस्यसतथा ८ अदृश्यतजनेनेतिशेषः ९ १० उरवःबलयःपूजायैस्तेतथातैः ११
त्वयाहतयामृतयातवकोर्थइतिशेषः कुतइत्यत्राह जातइति खलुविचारशून्यस्त्वम् १२ मायाभगवतीदुर्गा इतिशब्दआदिवचनः इत्यादीत्यर्थः इतिहेतुप्रकरणप्रकारादिसमाप्तिष्वितियादवः १३ सतां
स्वभावंदर्शयति तयाभिहितमिति १४ बतखेदे बहवोराक्षसाः यत्क्रूरकर्मकुर्वंतिसंभूयतन्मयैकेनकृतमित्यतःपुरुषादैरितिबहुवचनम् १५ ब्रह्महाब्राह्मणंहतवान् मृतःश्वसन्जीवन्मृतः १६ १७ स्वकृ
तंभुजःस्वकृतादृष्टभुजइतियत्तन्माशोचेथां इतोपिशोकोनकर्तव्यइत्याह जंतवइति । कीटादिप्राणिनः १८

 नन्वेवंतर्हिदेहस्थस्यपरमात्मनोप्यागमनापायौस्यातामितितत्राह भुवीति । यथाभुविभौमानिपार्थिवानिभूतानिचतुर्विधान्यायांत्यपयांतिच तथैतेषुभूतेषुस्थितोयमात्मापरमात्मानविपर्यैति आगमा
पायौनाप्नोति । कथंयथाभूरागमनापायौनाप्नोतितथेत्यर्थःयथाभूतानिउद्भूतानिभौमानिरजांसिआयांत्यपयांति वायुनेतिशेषः । अयमात्मातथान अनन्याधीनत्वात्अन्वयदृष्टांतमाह यथाभूःपृथ्वी
१० कठिनत्वेनास्थिरत्वादितिशेषः १९ जंत्वागमागमवत्पुत्रादिकंविपर्यैतिभुवआगमापायाभाववत्परमात्मानविपर्यैतीति यदितर्हीदंज्ञानंकस्मान्नोदेतीत्याशंक्यभगवन्माययामुग्धचेतस्त्वेनपरमात्मवि
षयाभेदज्ञानबाहुल्यात् । अनेनसंसरानिवृत्तिस्तमःप्राप्तिश्चस्यातामित्याह यतइति अस्वपरविवेकबुद्ध्युत्पत्तिप्रभृतिपरमात्मविषयोऽभेदोऽनेकविधोऽहंब्रह्मास्मीत्यादिकोजीवस्यप्रतीयतइति । यत ५
स्तेनाविपरीतज्ञानेनदेहयोगादिलक्षणा वास्तवीयथार्था संसृतिर्निनिवर्ततइति । यतःआत्मविपर्ययःस्वस्यतमआद्यनर्थप्राप्तिश्चयतस्तस्मादात्मनिस्थितिंकृत्वामानुशोचेत्यन्वयः । अहंब्रह्मास्मिदेवोस्मिना
स्मिकेवलमानुषइत्यादेःसिद्धोयमर्थः । अभेदप्रतीतिःअसुरजातेरेव तल्लक्षणैर्विहीनःसन्ब्रह्मदेवोस्मिवापित्वित्यादेः सर्वःस्वकृतमदृष्टंभुंक्तइतियस्मात्तस्मात् ब्रह्मास्मीत्यादिचिंतनंताहंकस्येत्यतःस्वयो

भुविभौमानिभूतानियथायांत्यपयांतिच ॥ नायमात्मातथैतेषुविपर्यैतियथैवभूः १९ यतोऽनेकविधोऽभेदोयतआत्मविपर्ययः ॥ देहयोगवियोगश्च संसृतिर्निनिवर्त्तते २० तस्माद्भद्रेस्वतनयान्मयाव्यापादितानपि ॥ मानुशोचयतःसर्वःस्वकृतंविंदतेऽवशः २१ यावद्धतोऽस्मिहंतास्मीत्यात्मानंमन्यते ऽस्वदृक् ॥ तावत्तदभिमान्यज्ञोबाध्यबाधकतामियात् २२ क्षमध्वंममदौरात्म्यंसाधवोबंधुवत्सलाः ॥ इत्युक्त्वाऽश्रुमुखःपादौश्यालःस्वस्रोरथाग्रहीत् २३ मोक्षयामासनिगडाद्विस्रब्धःकन्यकागिरा ॥ देवकींवसुदेवंचदर्शयन्नात्मसौहृदम् २४ भ्रातुर्वचनमाश्रुत्यक्षांत्वारोषंचदेवकी ॥ व्यसृजद्वसुदेवश्चप्रह स्यतमुवाचह २५ एवमेतन्महाराजयथावदसिदेहिनाम् ॥ अज्ञानप्रभावाहंतिस्वपरेतिभिदायतः २६ शोकहर्षभयद्वेषलोभमोहमदान्विताः ॥ मिथोघ्नंतिनपश्यंतिभावैर्भावान्पृथग्दृशः २७ कंसएवंप्रसन्नाभ्यांविस्रब्धःप्रतिभाषितः ॥ देवकीवसुदेवाभ्यामनुज्ञातोऽविशद्गृहम् २८ श्रीशुकउवाच ॥ तस्यां रात्र्यांव्यतीतायांकंसआहूयमंत्रिणः ॥ तेभ्यआचष्टतत्सर्वंयदुक्तंयोगनिद्रया २९ आकर्ण्यभर्तुर्गदितंतमूचुर्देवशत्रवः ॥ देवान्प्रतिकृतामर्षादैतेयानातिकोविदाः ३०

ग्यानामेवतद्युक्तम् । परब्रह्मणएकस्यब्रह्मास्मीतिविचिंतनमित्यादेः । सर्वःपरमात्मास्वकृतंपूर्णस्वमानंदंविंदते यतोऽवशःअवगतपरमानंदः सर्वःशर्वःशिवःस्थाणुरितिच सर्वःदेवादिश्चस्वकृतंदेवोस्मीत्या
दियथार्थज्ञानफलंभुंक्ते अवशोविष्णवधीनः २० २१ तर्ह्यस्यकियंतंकालंसंसारानुवृत्तिरितितत्राह यावदिति । अस्वदृगनात्मानंदेहंआत्मत्वेनपश्यतीति । तदभिमानीदेहाभिमानी २२ २३ २४
२५ परमात्मानविपर्यैतिपुत्रादिकंविपर्यैतीतिजीवपरभेदज्ञानंमुक्तिसाधनमन्यत्तमःसाधनंयथावदसिएतदेवसत्यम् एतदेवद्रढयति देहिनामिति देवोऽहंमानुषोवेतिविशेषंतत्रवापित्वित्यादेःयातना
शब्दमध्यात्हृत्यव्याख्येयम् अहंदेवाद्यन्यतमः । परमात्मामदादिजीवराशेःसत्तादिप्रदत्वेनात्यंतंश्रेष्ठइतियाभिदातज्ज्ञानंदेहिनामज्ञानप्रभवायातनाहंवीतियतइत्यन्वयः ननूत्तरश्लोकेपृथग्दृशइतिभे
दज्ञानिनिंदावचनदित्रापसएवार्थःकिंनस्यादुच्यते पृथग्दृशइति पृथक्शब्दप्रयोगबलादन्योर्थस्तस्यतर्हिंसकइत्युच्यते भगवद्दर्शनविरोधिपद्दर्शनंतत्पृथग्दर्शनम् भगवद्दर्शनाद्यस्यविरोधाद्दर्शनंपृ १०
थगित्यादेः स्वरूपभेदोहिपरजीवयोर्जीवगोमिथः परस्परेणवस्तूनांविशेषःशास्त्रदर्शितइत्यादेः उक्तएवार्थइतिसंतोष्टव्यम् २६ २७ २८ २९ ३०

अनिर्दशान् अनिर्गतानिदशाहानियैस्तेतथातानतिक्रांतदशाहानित्यर्थः निर्दशानतिक्रांतदशाहान् ३१ ३२ अस्यतःक्षिपतः ३३ कक्ष्याकांची कक्ष्याकरिवरत्रायांकांच्यांगेहेमकोष्ठकेइतियादवः ३४ ३५ क्षेमशूरैःअसंयुगविकत्थनैःरणादन्यत्रविविधजल्पैः रहोजुषाएकांतसेविना वेदशिरःप्रतिपाद्येनवा वनौकसाकैलासशिखरकांतारमंदिरेण यद्वा भासामाश्रयेणतेजोमूर्तिनेत्यर्थःओकसीमं दिराश्रयावितियादवः वनंभास्यप्सुकाननइतिच ३६ तेषांमूलोत्पाटने ३७ अंगेशरीरे आमयः कुष्ठादिःरूढंपदंव्याप्तंस्थानंयेनसः ३८ कःसाक्षात्मूलमित्यत्राह मूलमिति तस्यविष्णोर्मूलं

एवंचेत्तर्हिभोजेंद्रपुरग्रामव्रजादिषु ॥ अनिर्दशान्निर्दशांश्चहनिष्यामोऽद्यबालकान् ३१ किमुद्यमैःकरिष्यंतिदेवाःसमरभीरवः ॥ नित्यमुद्विग्नमनसोज्याघो षैर्धनुषस्तव ३२ अस्यतस्तेशरव्रातैर्हन्यमानाःसमंततः ॥ जिजीविषवउत्सृज्यपलायनपराययुः ३३ केचित्प्रांजलयोभीतान्यस्तशस्त्रादिवौकसः ॥ मुक्त कक्ष्याशिखाःकेचिद्भीताःस्मइतिवादिनः ३४ नत्वंविस्मृतशस्त्रास्त्रान्विरथान्भयसन्नतान् ॥ हंस्यन्यासक्तमनसोभग्नचापानयुध्यतः ३५ किंक्षेमशूरैर्विबु धैरसंयुगविकत्थनैः ॥ रहोजुषाकिंहरिणाशंभुनावावनौकसा ३६ किमिंद्रेणाल्पवीर्येणब्रह्मणावातपस्यता ॥ तथापिदेवाःसापत्न्यान्नोपेक्ष्याइतिमन्महे ॥ ततस्तन्मूलखननेनियुंक्ष्वास्माननुव्रतान् ३७ यथाऽमयोंऽगेसमुपेक्षितोनृभिर्नशक्यतेरूढपदश्चिकित्सितुम् ॥ यथेंद्रियग्रामउपेक्षितस्तथारिपुर्महान्ब धबलोनचाल्यते ३८ मूलंविष्णुर्हिदेवानांयत्रधर्मःसनातनः ॥ तस्यचब्रह्मगोविप्रास्तपोयज्ञाःसदक्षिणाः ३९ तस्मात्सर्वात्मनाराजन्ब्राह्मणान्ब्रह्मवादि नः ॥ तपस्विनोयज्ञशीलान्गाश्चहन्मोहविर्दुघाः ४० विप्रागावश्चवेदाश्चतपःसत्यंदमःशमः ॥ श्रद्धादयातितिक्षाचक्रतवश्चहरेस्तनूः ४१ साहिसर्वसुराध्य क्षोह्यसुरद्विड्गुहाचरः ॥ तन्मूलादेवताःसर्वाःसेश्वराःसचतुर्मुखाः ४२ अयंचतद्वधोपायोयदृषीणांविहिंसनम् ॥ एवंदुर्मंत्रिभिःकंसःसहसंमंत्र्यदुर्मतिः ४३ ब्रह्महिंसांहितंमेनेकालपाशावृतोऽसुरः ॥ संदिश्यसाधुलोकस्यकदनेकदनप्रियान् ॥ कामरूपधरान्दिक्षुदानवान्गृहमाविशत् ४४ तेवैरजःप्रकृतयस्तम सामूढचेतसः ॥ सतांविद्वेषमाचेरुरारादागतमृत्यवः ४५ आयुःश्रियंयशोधर्मंलोकानाशिषएवच ॥ हंतिश्रेयांसिसर्वाणिपुंसोमहदतिक्रमः ४६ इति श्रीभागवतेम०दशमस्कंधेअसुरमंत्रेपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नंदस्त्वात्मजउत्पन्नेजाताह्लादोमहामनाः ॥ आहूयविप्रान्दैवज्ञान्स्नातः शुचिरलंकृतः १ वाचयित्वास्वस्त्ययनंजातकर्मात्मजस्यवै ॥ कारयामासविधिनापितृदेवार्चनंतथा २

हन्मःहनिष्यामःहविर्दुघाःयज्ञयोग्यंघृतंदुहंतीः । छंदसिहकारस्थानेघकारः ४० ४१ ४२ ४३ आरात्समीपे ४४ ४५ विष्ण्वादिमहदतिक्रमफलमाह आयुरिति ४६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे दशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ भगवदवतारहृष्टमनसोनंदस्यभगवद्भक्त्यतिशयेनचित्तविश्रमणेनसद्भक्तानांभगवद्भक्तिश्चंद्रोदयइवसमुद्रवृद्धिःस्वाभाविकीतिप्रकाश्यतेऽस्मिन ध्याये जाताह्लादः प्रादुर्भूतानंदः १ स्वस्त्ययनंमांगल्यवचनंतथापितृदेवगंधर्वार्चनंकारयामासनंदयामास २

शातकुंभांतरावृतान् गर्भीकृतशातकुंभान् ३ स्वकृतस्तुतिपाठकाःसूताः परकृतस्तुतिजीविनोमागधाःप्रबंधस्तुतिपाठकाबंदिनः ४ द्वारंचअजिरंचगृहांतरंचद्वाराजिरगृहांतराणिसंमृष्टानिसंशो
धितानिसंसिक्तानिचंदनजलादिनाप्रोक्षितानिद्वारादीनियासांतास्तथा चित्रध्वजपताकया।स्रक्चैलपल्लवैश्चैवयुतास्तोरणायासांतास्तथा ५ विचित्रधातवःबर्हस्रजःपिच्छमालावस्त्राणिकांचनमालाश्चये
षांसंतीतिविचित्रधातुबर्हस्रग्वस्त्रकांचनमालिनः ६ महार्हाणिमहायोग्यानिवस्त्राणिआभरणानिकंचुकानिकवचानिउष्णीषाणिशिरोवेष्टनवस्त्राणिभूषणानियेषांतेतथा ७ आकल्पंआभरणं ८ न
वकुंकुमकिंजल्कानिअभिनवकुंकुमपुष्पकेसराणीवमुखपंकजभूतयः मुखकमलश्रियोयासांतास्तथा बलिभिर्युताः पृथुश्रोण्यःविशालकटितटाः ९ व्रजतीःव्रजंत्यः लोलत्वंकुंडलादीनांगमनविशेषेण

धेनूनांनियुतेप्रादाद्विप्रेभ्यःसमलंकृतः ॥ तिलाद्रीन्सप्तरत्नौघान्शातकुंभांतरावृतान् ३ सौमंगल्यगिरोविप्राःसूतमागधबंदिनः ॥ गायकाश्चजगु
र्नेदुर्भेर्योदुंदुभयोमुहुः ४ प्रजाःसंमृष्टसंसिक्तद्वाराजिरगृहांतराः ॥ चित्रध्वजपताकास्रक्चैलपल्लवतोरणाः ५ गावोवृषाश्चवत्साश्चहरिद्रातैलरूषिताः ॥
विचित्रधातुबर्हस्रग्वस्त्रकांचनमालिनः ६ महार्हवस्त्राभरणकंचुकोष्णीषभूषिताः ॥ गोपाःसमाययूराजन्नानोपायनपाणयः ७ गोप्यश्चाकर्ण्यमुदि
तायशोदायाःसुतोद्भवम् ॥ आत्मानंभूषयांचक्रुर्वस्त्राकल्पांजनादिभिः ८ नवकुंकुमकिंजल्कमुखपंकजभूतयः ॥ बलिभिस्त्वरितंजग्मुःपृथुश्रोण्य
श्चलत्कुचाः ९ गोप्यःसुमृष्टमणिकुंडलनिष्ककंठ्यश्चित्रांबराःपथिशिखाच्युतमाल्यवर्षाः ॥ नंदालयंसवलयाव्रजतीर्विरेजुर्व्याललोलकुंडलपयोधरहार
शोभाः १० ताआशिषःप्रयुंजानाश्चिरंपाहीतिबालके ॥ हरिद्राचूर्णतैलाद्भिःसिंचंत्योऽजनमुज्जगुः ११ अवाद्यंतविचित्राणिवादित्राणिमहोत्सवे
॥ कृष्णेविश्वेश्वरेऽनंतेनंदव्रजमुपेयुषि १२ गोपाःपरस्परंहृष्टादधिक्षीरघृतांबुभिः ॥ आसिंचंतोविलिंपंतोनवनीतैश्चचिक्षिपुः १३ नंदोमहामनास्ते
भ्योवासोऽलंकारगोधनैः ॥ सूतमागधबंदिभ्योयेऽन्येविद्योपजीविनः १४ तैस्तैःकामैरदीनात्मायथोचितमपूजयत् ॥ विष्णोराराधनार्थायस्वपुत्रस्योदया
यच १५ रोहिणीचमहाभागानंदगोपाभिनंदिता ॥ व्यचरद्दिव्यवासःस्रक्कंठाभरणभूषिता १६ ततआरभ्यनंदस्यव्रजःसर्वसमृद्धिमान् ॥ हरेर्निवा
सानुगुणैरमाक्रीडमभून्नृप १७ गोपान्गोकुलरक्षायांनिरूप्यमथुरांगतः ॥ नंदःकंसस्यवार्षिक्यंकरंदातुंकुरूद्वह १८ वसुदेवउपश्रुत्यभ्रातरंनंदमागतम् ॥
ज्ञात्वादत्तकरंराज्ञेययौतदवलोकनः १९ तंदृष्ट्वासहसोत्थायदेहःप्राणमिवागतम् ॥ प्रीतःप्रियतमंदोर्भ्यांसस्वजेप्रेमविह्वलः २० पूजितःसुखमासीनःपृष्ट्वा
नामयमादितः ॥ प्रसक्तधीःस्वात्मजयोरिदमाहविशांपते २१ दिष्ट्याभ्रातःप्रवयसइदानीमप्रजस्यते ॥ प्रजाशायानिवृत्तस्यप्रजायत्समजायत २२

सवलयाःसकटकाःसापांगनयनाः १० हरिद्रातैलचूर्णाद्भिर्जनंसिंचंत्यः अजनंकृष्णमितिकेचित् ११ उपेयुषिप्राप्तवति १२ १३ तेभ्योगोपेभ्यःयथोचितंदत्वाअपूजयत् येअन्येविद्योप
जीविनः तेभ्यश्चयथोचितंदत्वा १४ किंफलमुद्दिश्येतितत्राह विष्णोरिति १५ १६ रमाक्रीडंलक्ष्मीविहारस्थानं क्रियाविशेषणंवा १७ वार्षिक्यंप्रतिवत्सरंदेयं १८ तदवलोकनःतस्यनं
दस्यदर्शनेच्छुः १९ २० २१ प्रवयसःवृद्धस्य इदानींप्रजासमजायतेतियत् अतोदिष्ट्या २२

इदंचैकंमंगलमभूदित्याह दिष्टयेति पुनःपुनर्भवतीतिपुनर्भवःतस्मिन् किंचोद्यमितितत्राह दुर्लभमिति २३ दुर्लभत्वमुपपादयति नैकत्रेति प्रियसंवासःहर्षेणनिवासः प्रियैःसहसंवासोवा चित्रक
र्मणांनानाविधपुण्यपापवतां स्रोतसोनद्याःओघेनप्रवाहेणव्यूह्यमानानांविविधंनीयमानानां प्लवानांकाष्ठादीनांपोतानांवा २४ कच्चिदितिसानुनयप्रश्नः पशव्यंपशुहितं निरुजंनीरोगकरं २५
नंदस्यकृष्णोममसुतइतिभ्रांतिंनिवारयति भ्रातरिति २६ त्रिवर्गोधर्मादिःपुंसःविहितोवेदइतिशेषः ससुहृदामनिमित्तबंधूनांजनानामनुभावतः प्रभावान्निश्चयाद्वाभवति हियस्मात्तस्मात् तेषुसु
हृत्सुक्लिश्यमानेषुसत्सुत्रिवर्गोर्थायप्रयोजनायनकल्पतेसमर्थोनभवति २७ सुतास्तेपिसुखिनःकच्चिदितिशेषः २८ वसुदेवस्यस्वस्यतत्त्वज्ञानमस्तीतिसूचयति नूनमिति नूनंप्रायःअयंजनःदृष्टेप्रत्यक्षे
कार्येनिष्ठानितरांस्थितिर्यस्यसतथाहि एवंअदृष्टपरमोनदृष्टमेवजानातिनादृष्टमित्यर्थः अत्रयआत्मनःअदृष्टमव्यक्तंतत्त्वंवेदसपुमान्नमुह्यतिविपरीतज्ञानीनभवति यथातत्त्वंजानातीत्यर्थः २९ नून

दिष्टयासंसारचक्रेऽस्मिन्वर्तमानःपुनर्भवे ॥ उपलब्धोभवानद्यदुर्लभंप्रियदर्शनम् २३ नैकत्रप्रियसंवासःसुहृदांचित्रकर्मणाम् ॥ ओघेनव्यूह्यमानानांप्ल
वानांस्रोतसोयथा २४ कच्चित्पशव्यंनिरुजंभूर्यंबुतृणवीरुधम् ॥ बृहद्वनंतदधुनायत्रास्तेत्वंसुहृद्वृतः २५ भ्रातर्ममसुतःकच्चिन्मात्रासहभवद्व्रजे ॥
तातंभवंतमन्वानोभवद्भ्यामुपलालितः २६ पुंसस्त्रिवर्गोविहितःसुहृदांह्यनुभावतः ॥ नतेषुक्लिश्यमानेषुत्रिवर्गोऽर्थायकल्पते २७ ॥ नंदउवाच ॥ अ
होतेदेवकीपुत्राःकंसेनबहवोहताः ॥ एकावशिष्टावरजाकन्यासापिदिवंगता २८ नूनंहिदृष्टनिष्ठोयंनादृष्टपरमोजनः ॥ अदृष्टमात्मनस्तत्त्वंयोवेदनसमु
ह्यति २९ ॥ वसुदेवउवाच ॥ करोवैवार्षिकोदत्तोराज्ञेदृष्टावयंचवः ॥ नेहस्थेयंबहुदिनंसंत्युत्पाताश्चगोकुले ३० इतिनंदादयोगोपाःप्रोक्तास्तेशौरिणाय
युः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैस्तमनुज्ञाप्यगोकुलम् ३१ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेनंदवसुदेवसंगमेषष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ नंदःपथिवचः
शौरेर्नमृषेतिविचिंतयन् ॥ हरिंजगामशरणमुत्पातागमशंकितः १ कंसेनप्रहिताघोरापूतनाबालघातिनी ॥ शिशूंश्चचारनिघ्नंतीपुरग्रामव्रजादिषु २
नयत्रश्रवणादीनिरक्षोघ्नानिस्वकर्मसु ॥ कुर्वंतिसात्वतांभर्तुर्यातुधान्यश्चतत्रहि ३ साखेचर्येकदोपेत्यपूतनानंदगोकुलम् ॥ गोपित्वामायययात्मानंप्रा
विशत्कामचारिणी ४ तांकेशबंधव्यतिषक्तमल्लिकांबृहन्नितंबस्तनकृच्छ्रमध्यमाम् ॥ सुवाससंकंपितकर्णभूषणत्विषोल्लसत्कुंतलमंडिताननाम् ५ व
ल्गुस्मितापांगविसर्गवीक्षितैर्मनोहरंतींवनितांव्रजौकसः ॥ अमंसतांभोजकरेणरूपिणींगोप्यःश्रियंद्रष्टुमिवागतांपतिम् ६

मिदानीमस्मिन्कालेचउत्पाताअनर्थसूचकाः ३० अनडुद्युक्तैःवृषभयुक्तैः ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषष्ठोऽध्यायः ॥६॥ गुणश्रवणवत्पराक्रमश्रवणमपिज्ञानसा
धनमितिप्रतिपादयति पूतनावधलक्षणंतच्चरितमस्मिन्नध्याये तत्रोत्पातपरिहारोनारायणशरणप्राप्त्याभवतीत्याशयेनाह नंदइति १ प्रहिताप्रेषिता पुरंराजमंदिरं नानाजनाधिवासोग्रामः व्र
जोगोकुलं २ यातुधान्यः राक्षस्यः सात्वतांभर्तुःश्रवणादीनिरक्षोघ्नानिइतरेषामितिशेषःनसंति । साक्षात्कृष्णोयत्रवसतितत्रकाशंकेतिभावः ३ गोपित्वापिधाय ४ केशपाशेकेशभारेव्यति
षक्तानिगूढामल्लिकायस्यांसातथा बृहन्नितंबेनकलशस्तनाभ्यांचकृच्छ्रोभग्नोमध्यमोयस्याःसातथातां ५ अपांगविसर्गःकटाक्षमोक्षःवनितांसंभाजनीयां व्रजौकसोगोप्यः व्रजौकसामितिपाठेमनो
हरंतीमितिसंबंधः श्रियमिवनतुश्रियं अमंसतमेनिरे ६

बालग्रहीबालकमारिका असदंतकं भसिभस्मनि विचिन्वतीमृगयंती ७ बालकमारिकाग्रहंबालानांमृत्युभूतग्रहंसुरत्वेपूर्णैश्वर्ये देवदेवत्वेवा सुरैश्वर्यइतिधातुः महीत्यातिप्रशस्तात्सत्रः मह्यामपी श्वरत्वेपिदा ईश्वरत्वाप्रकटनेवचनाभावेचबालभावप्रकाशनहेतुः ८ अथसात्विकस्त्रियःस्वभावप्रकटनानंतरम् यद्वा राक्षस्याःस्वभावःप्रारभ्यते यद्वायतोनिशाचरी अथतस्मादजानमाना मंग लानंतरारंभप्रश्नकात्स्न्येष्वथोअथेति अथातोनंतराप्यर्थविकल्पारंभमंगलइत्यमरयादवौ हरेःपूतनावृत्तचेष्टिताज्ञानंनास्तीत्याशयेनोक्तंनिसर्गेति ज्ञानाविर्भावतिरोभावौनस्तइतिद्योतनायनिसर्गे तिपदंदेवदत्तज्ञानवत्कतिपयंपदार्थज्ञानविषयंनेश्वरज्ञानमित्यतोजगदिति हरिशब्दस्यअनेकार्थत्वेनात्रकिंचिद्विवक्षितमित्यतउक्तं अनंतमिति एककुंडलोनंतइत्यस्यापिसंदिग्धार्थत्वमित्यतउक्तम् अंतकमिति रुद्रोमाविशांतकवचनात् उक्तशंकाऽनिस्तारादित्यतोनिसर्गेति इदंलक्षणंनारायणस्यैवनान्यस्य अहंरुद्रायधनुरातनोमियःसर्वज्ञइत्यादेः पूतनाऽनंतंबालंअंकमारोपयदित्यन्वयः हंतुमितिशेषः नकेवलंहरिमजानमानाऽपितुतमात्मनोंतकंअजानमानापरिमितांकारोपणंच तमनंतमपरिच्छिन्नंमरणशून्यंवा तमजानमानाचेत्यर्थः कथमित्यत्रदृष्टांतमाह अबुद्ध्याअज्ञानेनरज्जु रियमितिधीर्ज्ञानंयस्याःसातथासुप्तमुरगंअंकमारोपयति अबुद्धिश्चरज्जुधीश्चेतिविग्रहः तथाचाबुद्धिरज्ञानीयथासुप्तमंतकमंकमारोपयति रज्जुधीःसुप्तमुरगमितिविभागः केचिद्दुष्टांतकंसुप्तंनाम्नानं

बालग्रहीतत्रविचिन्वतीशिशून्यदृच्छयानंदगृहेऽसदंतकम् ॥ बालंप्रतिच्छन्ननिजोरुतेजसंददर्शतल्पेऽग्निमिवाहितंभसि ७ विबुध्यतांबालकमारिकाग्र हंचराचरात्मासनिमीलितेक्षणः॥ महीसुरत्वेपिचबालभावंविभावयन्किंचिदुवाचनप्रभुः ८ अजानमानाथनिशाचरीहरिंनिसर्गविज्ञातजगद्विचेष्टितम् ॥ अनंतमारोपयदंकमंतकंयथोरगंसुप्तमबुद्धिरज्जुधीः ९ तांतीक्ष्णचित्तामतिवामचेष्टितांवीक्ष्यांतराकोशपरिच्छदासिवत् ॥ वरस्त्रियंतत्प्रभयाचधर्षिता निरीक्षमाणाजननीह्यतिष्ठत् १० तस्मिन्स्तनंदुर्जरवीर्यमुल्बणंघोरांकमादायशिशोर्ददावथ ॥ गाढंकराभ्यांभगवान्प्रपीड्यतत्प्राणैःसमंरोषसमन्वितो पिबत् ११ सामुंचमुंचेतिगिराप्रभाषिणीनिष्पीड्यमानाखिलजीवमर्षिणी ॥ विवृत्यनेत्रेचरणौभुजौमुहुर्विक्षिप्तगात्राक्षिपतीरुरावहि १२ तस्याःस्व नेनातिगभीररंहसासाद्रिर्महीद्यौश्चचचालसग्रहा ॥ रसादिशःसंप्रतिनेदिरेजनाःपेतुःक्षितौवज्रनिपातशंकया १३ निशाचरीत्थंव्यथिताव्यसुःक्षितौ विकीर्यकेशांश्चरणौभुजावपि ॥ प्रसार्यगोष्ठेनिजरूपमास्थितावज्राहतोवृत्रइवापतन्नृप १४

तमुरगमित्युरगविशेषोवा काचिन्निशाचरीउल्लूपिका सुप्तंहरिंसिंहंशिवाबुद्ध्येतिविशेषः ध्वांक्षारातिर्निशाटनइत्यमरः ९ अतिवामचेष्टिताम् अधिकक्रूरव्यापाराम् अतिस्यादधिकार्थोक्तौप्रशंसायाम तिक्रमइतियादवः वामःक्रूरेमनोहरइतिच अंतरामध्येकोशएवपरिच्छदः परिकरभूषणलक्षणोयस्यसोंतराकोशपरिच्छदः सएवासिरंतराकोशपरिच्छदासिःसइवगूढाकारबाह्याभ्यंतरकोशालंकृत खड्गवत्स्थितेत्यन्वयः अंतराकोशपरिच्छदः वर्जितकोशलक्षणालंकारोसिर्यथातथावामचेष्टितामितिवा तस्याःपूतनायाःप्रभयावरोद्भूतलक्षणयाधर्षिताविह्वलिता तस्यकृष्णप्रभयावा इदानीमे वपूतनाप्राणवियोगसूचनायजननीप्रतिष्ठदितिसंधिकार्याकरणम् वैदिकप्रयोगानुकरणंवा १० तस्मिन्कालेदुर्जरवीर्यंजीर्णीकर्त्तुमशक्यंवीर्यंयस्यसतथा अतएवोल्बणंदुःसहक्रौर्योपेतम् अथशब्दो विकल्पार्थः अथस्तनंददाविति विषमितितस्याःप्राणैः ११ अखिलजीवमर्षिणीसमस्तप्राणापहारिणी रुरावरोदनमकरोत् हिशब्दोहेतौश्रोतॄणामनुकंपाजनकः १२ रसापाताळंप्रतिनेदि रेप्रतिशब्दंचक्रुः १३ व्यसुःविगतप्राणा १४

त्रिगव्यूत्यंतरेषट्क्रोशमध्येयेद्रुमाःवृक्षाःतान् गव्यूतिःस्यात्क्रोशयुगमित्यमरः १५ ईषारथदारुविशेषःकंदरोगुहारोगविशेषव्यावृत्त्यर्थंगिरीतिविशेषणम् गंडशैलःस्थूलपाषाणः १६ आरोहोनितंबःबद्ध सेतुवत् स्थिराभुजोर्वंघ्रयोयस्यतत्तथा भुजौऊरूचअंघ्रीचभुजोर्वंघ्रयः शून्यंतोयंयस्मिन्शून्यतोयः सन्ह्रदइवउदरंयस्यतत्तथा १७ संतत्रसुःभीताअभूवन् तस्याःनिस्वनितेनअशनिवत्क्रूरशब्देनभिन्नानि हृत्कर्णमस्तकानियासांतास्तथा १८ तूर्णंशीघ्रम् १९ २० गोरजसागोरेणुना गोशकृतागोमयसहितेन केशवादिनामभिःललाटादिद्वादशावयवेषु २१ संस्पृष्टसलिलाःआचांताःअंगेषुन्यस्य

पतमानोपितद्देहस्त्रिगव्यूत्यंतरद्रुमान् ॥ चूर्णयामासराजेंद्रमहदासीत्तदद्भुतम् १५ ईषामात्रोग्रदंष्ट्रास्यंगिरिकंदरनासिकम् ॥ गंडशैलस्तनंरौद्रंप्रकीर्णारुण मूर्धजम् १६ अंधकूपगभीराक्षंपुलिनारोहभीषणम् ॥ बद्धसेतुभुजोर्वंघ्रिशून्यतोयन्हदोदरम् १७ संतत्रसुःस्मतद्वीक्ष्यगोपागोप्यःकलेवरम् ॥ पूर्वंतुतन्निः स्वनितभिन्नहृत्कर्णमस्तकाः १८ बालंचतस्याउरसिक्रीडंतमकुतोभयम् ॥ गोप्यस्तूर्णंसमभ्येत्यजगृहुर्जातसंभ्रमाः १९ यशोदारोहिणीभ्यांताःसमंबाल स्यसर्वशः ॥ रक्षांविदधिरेसम्यग्गोपुच्छभ्रमणादिभिः २० गोमूत्रेणस्नापयित्वापुनर्गोरजसार्भकम् ॥ रक्षाचक्रुश्चशकृताद्वादशांगेषुनामभिः २१ गो प्यःसंस्पृष्टसलिलाअंगेषुकरयोःपृथक् ॥ न्यस्यात्मन्यथबालस्यबीजन्यासमकुर्वत २२ अव्यादजोऽंघ्रिमणिमांस्तवजान्वथोरूयज्ञोऽच्युतःकटितटंज ठरंहयास्यः ॥ हृत्केशवस्त्वदुरईशइनस्तुकंठंविष्णुर्भुजंमुखमुरुक्रमईश्वरःकम् २३ चक्र्यग्रतःसहगदोहरिरस्तुपश्चात्त्वत्पार्श्वयोर्धनुरसीमधुहाऽजनश्च ॥ कोणेषुशंखउरुगायउपर्युपेंद्रस्तार्क्ष्यःक्षितौहलधरःपुरुषःसमंतात् २४ इंद्रियाणिहृषीकेशःप्राणान्नारायणोऽवतु ॥ श्वेतद्वीपपतिश्चित्तंमनोयोगेश्वरोऽवतु २५ पृश्निगर्भस्तुतेबुद्धिमात्मानंभगवान्परः ॥ क्रीडंतंपातुगोविंदःशयानंपातुमाधवः २६ व्रजंतमव्याद्वैकुंठआसीनंत्वांश्रियःपतिः ॥ भुंजानंयज्ञभु क्पातुसर्वग्रहभयंकरः २७ डाकिन्योयातुधान्यश्चकूष्मांडायेऽर्भकग्रहाः ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्चयक्षरक्षोविनायकाः २८ कोटरारेवतीज्येष्ठापूतनामातृ कादयः ॥ उन्मादायेह्यपस्मारादेहप्राणेंद्रियद्रुहः २९ स्वप्नदृष्टामहोत्पाताबृहद्बालग्रहाश्चये ॥ सर्वेनश्यंतुतेविष्णोर्नामग्रहणभीरवः ३० इतिप्रणयबद्धाभि र्गोपीभिःकृतरक्षणम् ॥ पाययित्वास्तनंमातासंन्यवीविशदात्मजम् ३१ तावन्नंदादयोगोपामथुरायाव्रजंगताः ॥ विलोक्यपूतनादेहंबभूवुरतिविस्मिताः ३२ नूनंबतर्षिःसंजातोयोगेशोवासमासतः ॥ सएवदृष्टोह्युत्पातोयथाहानकदुंदुभिः ३३ कलेवरंपरशुभिश्छित्वातत्तेव्रजौकसः ॥ दूरेक्षिप्त्वाऽवयवशोदद हुःकाष्ठवेष्टितम् ३४ दह्यमानस्यदेहस्यधूमश्चागुरुसौरभः ॥ उत्थितःकृष्णनिर्भुक्तसपद्याहतपाप्मनः ३५

पृथक्करयोश्चन्यस्यआत्मनिमध्येदेहेचन्यस्य अथानंतरंमंगलकरंवाबालस्यबीजन्यासंअष्टाक्षरन्यासम् अकुर्वत २२ अत्राजादयोमूर्तिविशेषाः अंघ्रिअंघ्री जानुजानुनीअंघ्रिमित्यन्वयः अणिमान्गु रिमानित्यर्थः २३ मधुसूदनादयश्चत्वारःचतुर्षुकोणेषु २४ २५ आत्मानंमध्यम् २६ २७ अर्भकग्रहाःबालग्रहाः २८ २९ ३० प्रणयबद्धाभिःबद्धस्नेहाभिः संन्यवीविशत् संवेशंनिद्रामकारयत् ३१ ३२ वसुदेवःऋषिःत्रिकालदर्शी योगेशःकपिलान्पतमःसमासतःसंक्षेपतः संकोचंकृत्वा जातः दृष्टःअस्माभिरितिशेषः ३३ ३४ ३५

पूतनाविष्टोर्वशी सद्गतिस्वर्गं पूतनात्वसद्गतिंनरकं षद्लविशरणगत्यवसादनेष्विति धातुः ३६ रक्ताअनुरक्ताः ३७ ३८ अपिस्वर्गंगर्हितंस्वर्गंनरकमित्यर्थः अपिःपदार्थसंभावनान्ववसर्गगर्हासमुच्चयेष्विति
तिपाणिनिः जनेयेनीचास्तैर्गम्यतइतिजननीगतिः स्पष्टोन्योर्थः यद्वाजनन्याइगतिंविचित्रगतियोग्यतानुसृतगतिमित्यर्थः इर्विचित्रेस्मरेपुमानितियादवःअनेनापिपूतनायानरकगतिःउर्वश्याःस्वर्गग
तिरितिसूचितं नुसाविकल्पागतिं योग्यतयेतिशेषः यद्वाअनुयोग्यतासदृशीं नुपृच्छायांविकल्पेचपश्चात्सादृश्ययोरन्वित्यमरः ३९ ४० सुतेक्षणंपुत्रदर्शनम् ४१ कटधूमस्यशवधूमस्य अन्येव्रजौकसः४२
४३ प्रोष्यप्रवासंकृत्वा ४४ फलमाह यइति ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे दशमस्कंधेवि०टीकायांसप्तमोध्यायः॥७॥ भगवतिभक्तिकरणार्थंअनन्यसाध्यमाहात्म्यंवर्ण्यतेस्मिन्नध्याये ॥ तत्रशुकःपरि

पूतनालोकबालघ्नीराक्षसीरुधिराशना ॥ जिघांसयापिहरयेस्तनंदत्वापसद्गतिम् ३६ किंपुनःश्रद्धयाभक्त्याकृष्णायपरमात्मने ॥ यच्छन्प्रियतमांकिंचि
द्रक्तास्तन्मातरोयथा ३७ पद्भ्यांभक्तहृदिस्थाभ्यांवंद्याभ्यांलोकवंदितः ॥ अंगंयस्याःसमाक्रम्यभगवानपिबत्स्तनम् ३८ यातुधान्यपिसास्वर्गमवापजन
नीगतिम् ॥ कृष्णभुक्तस्तनक्षीराःकिमुगावोनुमातरः ३९ पयांसियासामपिबत्पुत्रस्नेहस्नुतान्यलम् ॥ भगवान्देवकीपुत्रःकैवल्याद्यखिलार्थदः ४० तासाम
विरतंकृष्णेकुर्वतीनांसुतेक्षणम् ॥ नपुनःकल्पतेराजन्संसारोऽज्ञानसंभवः ४१ कटधूमस्यसौरभ्यमवघ्रायव्रजौकसः ॥ किमिदंकुतएवेतिवदंतोव्रजमाययुः
४२ तेतत्रवर्णितंगोपैःपूतनागमनादिकम् ॥ श्रुत्वातन्निधनंस्वस्तिशिशोरासन्सुविस्मिताः ४३ नंदःस्वपुत्रमादायप्रेत्यागतउदारधीः ॥ मूर्ध्न्युपाघ्रायपर
मांमुदंलेभेकुरूद्वह ४४ यएतत्पूतनामोक्षंकृष्णस्यार्भकचेष्टितम् ॥ निशम्यश्रद्धयामर्त्योगोविंदेलभतेरतिम् ४५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेपूर्वार्धे
दशमस्कंधे पूतनामोक्षोनामसप्तमोध्यायः ॥ ७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंसवद्वधेविष्णुर्नंदगेहेजनार्दनः ॥ कुर्वन्ननिशमानंदंगोपालानांसयोषिताम् १
राजोवाच ॥ येनयेनावतारेणभगवान्हरिरीश्वरः ॥ करोतिकर्णरम्याणिमनोज्ञानिचनःप्रभो २ यच्छृण्वतोपैत्यरतिर्वितृष्णासत्वंविशुध्यत्यचिरेणपुंसः ॥
भक्तिर्हरौतत्पुरुषेषुसख्यंतदेवसारंवदमन्यसेतत् ३ अथान्यदपिकृष्णस्यतोकाचरितमद्भुतम् ॥ मानुषंदेहमासाद्यतज्जातिमनुरुंधतः ४ विस्तरेणेहकारुण्या
त्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ वक्तुमर्हसिधर्मज्ञदयालुस्त्वमितिप्रभो ५ श्रीशुकउवाच ॥ कदाचिदुत्थापनकौतुकाप्लवेजन्मर्क्षयोगेसमवेतयोषिताम् ॥ वादित्रगी
तद्विजमंत्रवाचकैश्चकारसूनोरभिषेचनंसती ६

क्षितःप्रश्नबीजमुत्थापयन्पृच्छानुवादसूचनपूर्वकंकृष्णकथामाह एवमिति एवमुक्तप्रकारेणजनार्दनःदुष्टजनानर्दयतिहिनस्तीति अर्दहिंसायामितिधातुः १ कर्णरम्याणिश्रोत्रसुखजनकानि मनोज्ञानिमनः
प्रीतिजनकानि २ अरतिस्तत्रवितृष्णाविशिष्टतृष्णा विषयेषुरागबुद्ध्यभावोवा सत्वमंतःकरणं ३ तोकाचरितंबालचरितं ४ ननुवक्तमहंकिंददासीति तत्राह दयालुरिति ५ उत्थापनकौतुकाद्भवे
बहिर्निष्क्रमणोत्सवसंभ्रमणेउत्सवहेतुकःप्लवइतस्ततःप्लुतिर्यस्मिन्सतथातस्मिन् जन्मर्क्षयोगे कृष्णस्यजन्मनक्षत्रसंयोगोयस्मिन्तस्मिन्दिवसेइतिशेषः कासांप्लवइतितत्राह समवेतेति संमीलितस्त्रीणां क
मनिम्नगद्दीभागेकविप्लुतिस्त्वगप्लवाइतियादवः स्त्रीणांमध्येसतीप्रशस्तकर्मा ६

अन्नाद्यवासआदयोयेषांतेतथातैःविप्रैःकृतस्वस्त्ययनंमांगल्यवचनंयस्यसतथा संजातानिद्रायपोस्तंतथातंअक्षिणीयस्यसतथातं अशीशयत्‌शायितवती शयनगतमकारयदित्यर्थः ७ कदातुउत्थान
कंउत्सुकयतिपश्यतीतिउत्थानकौत्सुक्यं स्वार्थेष्यञ्प्रत्ययः तादृशंमनोयस्याःसातथा मनस्विनीप्रशस्तमनाः उदक्षिपत्क्षिप्तवान्‌ ८ अथउत्क्षेपानंतरं अनःशकटंव्यवर्ततविपरीतमधोमुखमपतत्‌ अल्प
कोअणुतरोप्रवालवन्मृदूअंघ्रीअल्पकप्रवालमृदंघ्रीताभ्यांहतंपीडितं ध्वस्तानिइतस्ततोविक्षिप्तानिनानारसपूर्णकुप्यात्मभाजनानियस्मिन्‌तत्तथा कुप्यानिद्वीपांतरस्थमृद्विशेषरचितानि चक्रंरथांगंवृत्तदा
रु अक्षोनामचक्रप्रोतदारुविशेषः कूबरोयुगंधरः व्यत्यस्तौन्यंचितौचक्राक्षौविभिन्नोविशीर्णःकूबरश्चयस्यतत्तथा ९ तद्विपर्ययगात्‌विपरीतंगतं १० अव्यक्तमतीनानिश्चितबुद्धीन्‌ नव्यक्तामतिर्येषांते॰

नंदस्यपत्नीकृतमज्जनादिकंविप्रैःकृतस्वस्त्ययनंसुपूजितैः ॥ अन्नाद्यवासःस्रगभीष्टधेनुभिःसंजातनिद्राक्षमशीशयच्छनैः ७ औत्थानिकौत्सुक्यमनामन
स्विनीसमागतान्पूजयतीव्रजौकसः ॥ नैवाशृणोद्वैरुदितंसुतस्यसारुदन्स्तनार्थीचरणावुदक्षिपत्‌ ८ अनःशयानस्यशिशोरथाल्पकप्रवालमृद्वंघ्रिहतंव्यव
र्तत ॥ विध्वस्तनानारसकुप्यभाजनंव्यत्यस्तचक्राक्षविभिन्नकूबरम्‌ ९ दृष्ट्वायशोदाप्रमुखाव्रजस्त्रियऔत्थानिकेकर्मणियाःसमागताः ॥ नंदादयश्चाद्भुतदर्श
नाकुलाःकथंस्वयंवैशकटंविपर्यगात्‌ १० इतिब्रुवंतोऽतिविषादमोहिताजनाःसमंतात्परिवव्रुरार्तवत्‌ ॥ऊचुस्तदव्यक्तमतीन्गोपान्गोपीश्चबालकाः॥ रुदता
नेनपादेनक्षिप्तमेतन्नसंशयः ११ नतेश्रद्दधिरेगोपाबालभाषितमित्युत ॥ अनंतस्याप्रमेयस्यबलंतस्यनवैविदुः १२ रुदंतंसुतमादाययशोदाग्रहशंकिता ॥
कृतस्वस्त्ययनंविप्रैःसूक्तैःस्तनमपाययत्‌ १३ पूर्ववत्स्थापितंगोपैर्बलिभिःसपरिच्छदम्‌ ॥ विप्राहुत्वार्चयांचक्रुर्दध्यक्षतकुशांबुभिः १४ येऽसूयानृ
तदंभेर्ष्याहिंसामानविवर्जिताः ॥ नतेषांसत्यशीलानामाशिषोविफलाःक्वचित्‌ १५ इतिबालकमानीयसामर्ग्यजुरुपाकृतैः ॥ जलैःपवित्रौषधिभिरभि
षिच्यद्विजोत्तमैः १६ वाचयित्वास्वस्त्ययनंनंदगोपःसमाहितः॥हुत्वाचाग्निंद्विजातिभ्यःप्रादादन्नंमहागुणम्‌ १७ गावःसर्वगुणोपेतावासःस्रग्रुक्ममालिनीः
पुत्रस्याभ्युदयार्थायप्राग्जातेश्चान्वयुंजत १८ विप्रामंत्रविदोयुक्तास्तैर्याःप्रोक्तास्तथाशिषः ॥ तानिष्फलाभविष्यंतिनकदाचिदपिस्फुटम्‌ १९ एकदारोह
मारूढंलालयंतीसुतंसती ॥ गरिमाणंशिशोर्वोढुंनसेहेगिरिकूटवत्‌ २० भूमौनिधायतंगोपीविस्मिताभारपीडिता ॥ महापुरुषमादध्यौजगामाशुचकर्म
सु २१ दैत्योनाम्नातृणावर्तःकंसभृत्यःप्रचोदितः ॥ चक्रवातस्वरूपेणजहारासीनमर्भकम्‌ २२ गोकुलंसर्वमावृण्वन्मुष्णंश्चक्षूंषिरेणुभिः ॥ ईरयन्सुमहा
घोरशब्देनप्रदिशोदिशः २३ मुहूर्त्तमभवद्गोष्ठंरजसातमसावृतम्‌ ॥ सुतंयशोदानापश्यत्तस्मिन्न्यस्तवतीयतः २४

व्यक्तमतयः तान्कुलवृद्धान्‌ ११ बालभाषितवत्‌बालभाषितमितिविकल्प्यसंशय्य उताप्यर्थविकल्पयोरित्यमरः १२ १३ स्थापितमनइतिशेषः बलिभिःप्राणशक्तिमद्भिः सपरिच्छदंसपरिकरम्‌ १४
इतिकृत्वास्थिताएवविप्राःसत्याशिषइत्याह यइति १५ उपाकृतैःसंस्कृतैः १६ १७ पुत्रस्याभ्युदयार्थायअभ्युदयप्रयोजनाय जातेःप्राक्संकल्पिताइतिशेषः प्राग्जातेरग्रजस्यबलभद्रस्यवा १८ १९ २०
२१ २२ ईरयन्‌शब्दयुक्ताःकुर्वन्नित्यर्थः २३ यतोयत्रन्यस्तवतीतस्मिन्स्थले २४

शर्कराभिःअणुतरशिलाभिः २५ इतिशब्दःप्रकारवचनःआदिवचनोवा इतिहेतुप्रकारादिसमाप्तिष्वित्यमरः खरश्चंडःपवनोवायुःतेनचक्रपांसवःमंडलीकृतरजांसितेषांवर्षेसमूहे सुतपदवींअविचक्षमाणा
विगतदर्शनाअपश्यंतीत्यर्थः पुत्रमनुस्मरंतीनिरंतरसंचिंतनोपेताअतएवभुविपातिताअबलाअतिकरुणमशोचदित्यन्वयः २६ उपारतःउपरतःशांतःपांसुवर्षवेगोयस्यपवनस्यसतथातस्मिन्सत्यपिकृष्ण
स्यअंतरिक्षगमनात्भुव्यदर्शनं उपरिचक्षुर्दौर्बल्यादित्यर्थः २७ ननुमूर्तद्रव्यादर्शनंदेशांतरसंयोगाद्देशांतरप्रवेशलक्षणसंयोगाद्वेत्युभयथासंभाव्यतेअत्रकथमितिस्त्रीणांशंकामपनेतुमुपक्रमते तृणावर्तइति
शांतरयःनिवृत्तवेगः २८ अश्मानंश्वेतपाषाणं २९ निर्गतलोचनः निष्क्रांतनेत्रमांसपिंडः अव्यक्तवाक्यःवचनावृत्तिरहितः ३० पुरंत्रिपुरसंज्ञम् ३१ ३२ ३३ समत्वेनगुणेनअधोनक्षीयतेजातुयस्मात्त

नापश्यत्कश्चनात्मानंपरंचापिविमोहितः ॥ तृणावर्तनिसृष्टाभिःशर्कराभिरुपद्रुतः २५ इतिखरपवनचक्रपांसुवर्षेसुतपदवीमबलाविचक्षमाणा ॥
अतिकरुणमनुस्मरंत्यशोचद्भुविपतितामृतवत्सकायथागौः २६ रुदितमनुनिशम्यतत्रगोप्योभृशमनुतप्तधियोऽश्रुपूर्णमुख्यः ॥ रुरुदुरनुपलभ्यनंद
सूनुंपवनउपारतपांसुवर्षवेगे २७ तृणावर्तःशांतरयोवात्यारूपधरोहरन् ॥ कृष्णंनभोगतोगंतुंनाशक्नोद्भूरिभारभृत् २८ तमश्मानंमन्यमानआत्मनो
गुरुमत्तया ॥ गलेगृहीतउत्स्रष्टुंनाशक्नोदद्भुतार्भकम् २९ गलग्रहणनिश्चेष्टोदैत्योनिर्गतलोचनः ॥ अव्यक्तवाक्योन्यपतत्सहबालोव्यसुर्व्रजे ३० तमं
तरिक्षात्पतितंशिलायांविशीर्णसर्वावयवंकरालम् ॥ पुरंयथारुद्रशरेणविद्धंस्त्रियोरुदंत्योददृशुःसमेताः ३१ आदायमात्रेप्रतिहृत्यविस्मिताःकृष्णंचतस्यो
परिलंबमानम् ॥ तंस्वस्तिमंतंपुरुषादनीतंविहायसामृत्युमुखात्प्रमुक्तम् ३२ गोप्यःसगोपाःकिलनंदमुख्यालब्ध्वापुनःप्रापुरतीवमोदम् ॥ अहोबता
त्यद्भुतमेषरक्षसाबालोनिवृत्तिंगमितोऽभ्यगात्पुनः ३३ हिंस्रःस्वपापेनविहिंसितःखलःसाधुःसमत्वेनभयाद्विमुच्यते ॥ किंनस्तपश्चीर्णमधोक्षजार्चनंपूर्ते
ष्टदत्तंकिमुभूतसौहृदम् ॥ यःसंपरेतःपुनरेवबालकोदिष्ट्यास्वबंधून्प्रणयन्नुपस्थितः ३४ दृष्ट्वाद्भुतानिबहुशोनंदगोपोबृहद्वने ॥ वसुदेववचोभूयोमानयामास
विस्मितः ३५ एकदार्भकमादायस्वांकमारोप्यभामिनी ॥ प्रस्नुतंपाययामासस्तनंस्नेहपरिप्लुतम् ३६ पीतप्रायस्यजननीसुतस्यरुचिरस्मितम् ॥ मुखंला
लयतीराजन्जृंभतोददृशेइदम् ३७ खंरोदसीज्योतिरनीकमाशाःसूर्येंदुवह्निश्वसनांबुधींश्च ॥ द्वीपान्नगांस्तद्दुहितॄर्वनानिभूतानियानिस्थिरजंगमानि ३८
संवीक्ष्यविश्वंसहसाराजन्संजातवेपथुः ॥ संमील्यमृगशावाक्षीनेत्रेआसीत्सुविस्मिता ॥ ३९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेशकटतृणावर्तभं
गोनामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ श्रीबादरायणिरुवाच ॥ गर्गःपुरोहितोराजन्यदूनांसुमहातपाः ॥ व्रजंजगामनंदस्यवसुदेवप्रचोदितः १

स्मादधोक्षजइतिभारतवचनादधोक्षजशब्दोनिरुक्तः वापीकूपतडागादिपूर्तं अग्निहोत्रंतपःसत्यंवेदानांचानुपालनं आतिथ्यंवैश्वदेवंचइष्टमित्यभिधीयते शरणागतसंत्राणंभूतानांचाप्यहिंसनं बहिर्वेदिचय
द्दानंतद्दत्तमभिधीयते प्रणयंस्नेहंकुर्वन् प्रणयःप्रसरःसमावित्यमरः ३४ ३५ भामिनीतेजस्विनी ३६ इदंवक्ष्यमाणंददृशेआस्यइतिशेषः ३७ रोदसीद्यावापृथिव्यौज्योतिरनीकंज्योतिर्गणं तेषांपर्वतानां
दुहितॄःनदीः ३८ मृगशावाक्षीमृगबालाक्षी ३९ इतिश्रीभा०म०दशम०विजयध्वजकृतटीकायांअष्टमोऽध्यायः ८ हरेस्तत्तदवतारेतच्चयोनिविहितंकर्मकर्तव्यमितिदेवजनाशिक्षणार्थंतद्विधीपतेस्मिन्नध्याये १

आनर्च पूजितवान् २ सूनृतयायथार्थमधुरया पूर्णस्यकृतकृत्यस्य ३ महतांपुंसांविचलनंगमनम् ४ ज्योतिषामयनं ग्रहाणांराशेराश्यंतरगमनगोचरंज्योतिःशास्त्रंज्ञायतेअनेनेतिज्ञा नं अतींद्रियंत्रिकालविषयं परावरंअतीतानागतविषयम् ५ संस्कारान्गर्भाधानादीन् संस्कारकर्तामदन्यःकिंनस्यादितितत्राह नृणामिति ६ तत्रनंदंगर्गोवक्तीत्याह गर्गइति चशब्दोहिशब्दा र्थः योहंयदूनामाचार्यइति सर्वतोभुविख्यातोहितितःकिं कंसेनज्ञातेऽनर्थोभविष्यतीति सकइत्याह सुतमिति ७ कसिहिंसायामितिधातोः हिंसाशीलः अतएवपापमतिः । तर्हितंकृष्णंहंताह निष्यतितदानोमहाननयोऽन्यायोऽपराधोभविष्यतीतिशेषः कथमयंकंसोमयासंस्कृतंतेसुतंदेवकीसुतंमन्यते निमित्तमाह सख्यमिति तवानकदुंदुभेश्चसख्यमस्तीतिजानातिअतोनयोःसुतविनिमयो भविष्यतीतिमन्यते निमित्तांतरमप्यस्तीत्याह देवक्याइति यश्चितयन्नितिहेतोः तवहंताकचिज्जातइतिनिश्चायकेनकन्यावचसापितस्यतद्धननानिवृत्तिर्नभवतीत्याशयेनाह श्रुत्वेति गताशंकोनष्टहनन

तंदृष्ट्वापरमप्रीतःप्रत्युत्थायकृतांजलिः ॥ आनर्चाधोक्षजधियाप्रणिपातपुरःसरम् २ सूपविष्टंकृतातिथ्यंगिरासूनृतयामुनिम् ॥ नंदयित्वाब्रवीद्ब्रह्मन्पूर्णस्य करवामकिम् ३ महद्विचलनंनृणांगृहिणांदीनचेतसाम् ॥ निःश्रेयसायभगवन्कल्पतेनान्यथाक्वचित् ४ ज्योतिषामयनंसाक्षाद्यत्तज्ज्ञानमतींद्रियम् ॥ प्रणीतंभवतायेनपुमान्वेदपरावरम् ५ त्वंहिब्रह्मविदांश्रेष्ठःसंस्कारान्कर्त्तुमर्हसि ॥ बालयोरनयोर्नृणांजन्मनाब्राह्मणोगुरुः ॥ ६ ॥ गर्गउवाच ॥ यदूनाम हमाचार्यःख्यातश्चभुविसर्वतः ॥ सुतंमयासंस्कृतंतेमन्यतेदेवकीसुतम् ७ कंसःपापमतिःसख्यंतवचानकदुंदुभेः ॥ देवक्याअष्टमोगर्भोनस्त्रीभवितुमर्ह ति ८ इतिसंचिंतयञ्श्रुत्वादेवकीदारिकावचः ॥ अपिहंतागताशंकस्तर्हितन्नोऽनयोमहान् ९ नंदउवाच ॥ अलक्षितेऽस्मिन्रहसिमामकैरपिगोव्रजे ॥ कुरुद्विजातिसंस्कारंस्वस्तिवाचनपूर्वकम् १० श्रीशुकउवाच ॥ एवंसंप्रार्थितोविप्रःस्वचिकीर्षितमेवतत् ॥ चकारनामकरणंगूढोरहसिबालयोः ११ अ यंहिरोहिणीपुत्रोरमयन्सुहृदोगुणैः ॥ आख्यास्यतेरामइतिबलाधिक्याद्बलंविदुः १२ यदूनामपृथग्भावात्संकर्षणमुशंत्युत ॥ आसन्वर्णास्त्रयोह्यस्यगृ ह्णतोऽनुयुगंतनूः १३ शुक्लोरक्तस्तथापीतइदानींकृष्णतांगतः ॥ प्रागयंवसुदेवस्यक्वचिज्जातस्तवात्मजः १४ वासुदेवइतिश्रीमानभिज्ञाःसंप्रचक्षते ॥ बहूनिसंतिनामानिरूपाणिचसुतस्यते १५ गुणकर्मानुरूपाणितान्यहंवेदनोजनाः ॥ एषवःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः १६ अनेनसर्वदुर्गाणियूयमं जस्तरिष्यथ ॥ पुरानेनव्रजपतेसाधवोदस्युपीडिताः १७ अराजकेऽरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यून्समेधिताः ॥ यएतस्मिन्महाभागाःप्रीतिंकुर्वंतिमानवाः १८ नारयोऽभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः ॥ तस्मान्नंदात्मजोऽयंतेनारायणसमोगुणैः १९

शंकःआगताशंकोपिवा ८ ९ मामकैरप्यलक्षितेअज्ञातेअस्मिन्व्रजेतत्रापिरहसि १० आशीर्वचनपूर्वकंनामकरणप्रकारमाह चकारेति ११ १२ यदूनांमध्यउशंतिइच्छंति तनूःशरीराणि १३ क्वचिन्मथुरायांनिग्रहगृहे १४ अभिज्ञाःतद्धितप्रत्ययविवेकज्ञाः नकेवलमस्यवर्णनिमित्तंनामगुणानुगुणानिनामानिसंतीत्याह बहूनीति १५ कृषिर्भूवाचकःणश्चनिर्वृतिवाचकः शब्दइतिवचनात् गुणानुगुणंकृष्णेतिनाम मधुह ननकर्मानुरूपंमधुसूदनेति यदियूयममुमभजिष्यंस्तर्हियुष्माकंतुश्रेयआधास्यत् अकरिष्यदाशास्यतीतिवा १६ अंजःसम्यक् १७ पृथ्व्यवतारेअराजकेराष्ट्रे अरक्ष्यमाणाः १८ विष्णुपक्षान्विष्णुसहायान् पक्षःपार्श्वगरुत्साध्यसहायबलभित्तिष्विति यादवः १९

इत्यादे आत्मानंनंदं आत्मानंस्वम् २० व्रजताागच्छतारंगमाणौचेष्टमानौवा २१ सरीसृपंतौपुनःपुनःभृशंगच्छंतौसर्पंतौघोषाणांकिंकिणीनांप्रघोषेणप्रकृष्टेनशब्देनरुचिरःघोषप्रघोषरुचिरःसचासौव्र
जःतस्यकर्दमेषु आभीरपल्लींकिंकिण्योर्घोषोगोपालशब्दयोरितिवचनात् तन्नादेनींकिंकिणीस्वरेणहृष्टमनसौमुग्धप्रभीतवत्लोकंबहिर्जनमनुसृत्यविडंब्यमात्रोःयशोदारोहिण्योः अंतिअंतिकेसमीपेउपे
यतुःप्राप्तवंतौ २२ घृणयादयया स्तन्यंस्नुवंत्यौ अंगरागश्चंदनं मुग्धंकोमलंस्मितंमंदहासश्च अल्पदशनाअणुतरादंतायस्यतत् मुग्धस्मितंबाल्यदशनाश्चास्मिन्निितिवा २३ अतिरमणीयाःकुमारलीलाः
बालक्रीडाःपयोस्तौतथातौ यर्हियदाअंतर्व्रजेव्रजमध्येआगताआगतौ द्वासुपर्णेतिवत् तदबलाःव्रजयोषितःतदाप्रेक्ष्यंत्यउत्स्मृतगृहाः विस्मृतगृहव्यापाराः २४ शृंगिगोगवादयः दंष्ट्रिणःसारमे
यप्रभृतयः गृह्याणिगृहकर्माणि अनवस्थांव्याकुलताम् २५ नघृष्टानिअघृष्टानितानिचजानूनियेषांतेतथातैः विचक्रमतुःपादविक्षेपंचक्रतुः २६ २७ रुचिरंचतददीनंउदारंचतत्कुमारभावोचि

श्रियाकीर्त्यानुभावेनगोपायस्वसमाहितः ॥ इत्यात्मानंसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते ॥ नंदःप्रमुदितोमेनेआत्मानंपूर्णमाशिषम् २० कालेनव्रजताल्पे
नगोकुलेरामकेशवौ ॥ जानुभ्यांसहपाणिभ्यांरिंगमाणौविचेरतुः २१ तावंघ्रियुग्ममनुकृष्यसरीसृपंतौघोषप्रघोषरुचिरव्रजकर्दमेषु ॥ तन्नादहृष्ट
मनसावनुसृत्यलोकंमुग्धप्रभीतवदुपेयतुरंतिमात्रोः २२ तन्मातरौनिजसुतौघृणयास्नुवंत्यौपंकांगरागरुचिरावुपगृह्यदोर्भ्याम् ॥ दत्वास्तनंप्रपिबतोःस्म
मुखंनिरीक्ष्यमुग्धस्मितालपदशनंययतुःप्रमोदम् २३ यर्ह्यागतातिरमणीयकुमारलीलावंतर्व्रजेतदबलाःप्रगृहीतपुच्छैः ॥ वत्सैरितस्ततउभावनुकृष्यमा
णौप्रेक्ष्यंत्यउत्स्मृतगृहाजहृषुर्हसंत्यः २४ शृंग्यग्निदंष्ट्र्यहिजलद्विजकंटकेभ्यःक्रीडापरावतिबलौस्वसुतौनिषेद्धुम् ॥ गृह्याणिकर्तुमपियत्रनतज्जनन्यौशे
कातआपतुरलंमनसोऽनवस्थाम् २५ कालेनाल्पेनराजर्षेरामःकृष्णश्चगोकुले ॥ अघृष्टजानुभिःपद्भिर्विचक्रमतुरंजसा २६ ततश्चभगवान्विष्णुर्वयस्यै
र्व्रजबालकैः ॥ सहरामोव्रजस्त्रीणांचिक्रीडेजनयन्मुदम् २७ कृष्णस्यगोप्योरुचिरादीनकौमारचापलाः ॥ शृण्वंत्याःकिलतन्मातुरितिहोचुःसमागताः
२८ वत्सान्मुंचन्क्वचिदसमयान्क्रोशसंजातहासःस्तेयंस्वाद्वत्त्यथदधिपयःकल्पितैःस्तेययोगैः ॥ मर्कान्भोक्ष्यन्विभजतिसचेन्नास्तिभांडंभिनत्तिद्रव्याला
भैसुभृशकुपितोयात्युपक्रोश्यतोकान् २९ हस्ताग्राह्येरचयतिविधिंपीठकोलूखलाद्यैश्छिद्रंह्यंतर्निहितवयुनेशिक्यभांडेषुतद्वित् ॥ ध्वांतागारेधृतमणि
गणंस्वांगमर्थप्रदीपंकालेगोप्योयर्हिगृहकृत्येषुसुव्यग्रचित्ताः ३०

तंचपलत्वंयासुतास्तथा तन्मातुःशृण्वंत्याः ताइतिवक्ष्यमाणप्रकारेणोचुः २८ असमयानप्राप्तदोहनवेलान् अस्मदादीनांक्रोशेनसंजातोहासोयस्यसतथा अथकदाचित्स्वेनकल्पितैःस्तेययोगैः
चौर्योपायैःस्तेयंचौर्यापन्नंदधिपयश्चस्वाद्वत्तिपिबतिच सकृष्णःमर्कंबालंमार्जारंवावानरंवाभोक्ष्यन्भोजयिष्यन्विभजतिविभागंकरोति नास्तिचेन्नवनीतादिभांडंभिनत्ति कदाचिदुपायानांभावेऽभावेचद्र
व्यालाभेदध्यादिद्रव्याप्राप्तौकुपितः ताडनादिनाबालाननुक्रोश्यरोदयित्वायातीत्यन्वयः मर्कोमनसिवायौचतोकेमार्जारकीटयोरितिच २९ स्तेययोगंदर्शयति हस्तेति ह्रस्वत्वेनहस्ताग्राह्येसतिह
स्तेनग्रहणार्थंपीठकाद्यैर्विधिंउपायंप्रकारंरचयति शिक्यस्थितभांडेषुमध्येअंतर्निहितवयुनेअंतर्निक्षिप्तनवनीतभांडेतद्वित्यथालब्धुंसुशकंतथाछिद्रंलगुडादिनाविवरंकरोतीत्यन्वयः गृहांधकारेकउपायइ
तितत्राह ध्वांतागारइति अंधकारावृतगेहे धृतमणिगणं धृतसूर्यादिप्रकाशाधिकप्रकाशरत्नगणसंवीतंस्वांगंस्वदेहं अर्थप्रदीपंपदार्थप्रकाशकं कृत्वेतिशेषः कस्मिन्समयेइत्यत्राह कालइति ३०

एवंतदाधाष्टर्यान्निर्भयत्वाद्विशति गृहमितिशेषः उपविश्य चवास्तौदेहल्यादौमेहनादीनिपुरीषोत्सर्जनादीनिकरोति स्तेयोपायैःस्तेयव्यापारैःविरचितकृतिःनिर्मितचौर्यव्यापारः शोभनानिप्रती कान्यंगानियस्यससचार्वंगःसच्चरित्रःपुरुषोयथातथास्तेइत्यन्वयः सुप्रतीकोमार्जारोवामध्यस्थोवा सभयंनयनंयस्मिंस्तत्सभयनयनंचश्रीमुखंचसभयनयनश्रीमुखंश्रियायुक्तंमुखंश्रीमुखंभास्यावलोको यासामस्तीतिसभयनयनश्रीमुखावलोकिन्यस्ताभिर्व्याख्यातःप्रकाश्यकथितोऽर्थःसुतविषयोव्यापारोयस्याःसातथा उपालब्धुंनिर्भर्त्सयितुं इत्थंशब्दःसमाप्तिवचनः ३१ ३२ भयेनसं भ्रांतानिअनवस्थितानिचंचलानिप्रेक्षणानिदर्शनानियस्यतत्तथातच्चाक्षियस्यसतथातम् ३३ तत्रकिंप्रमाणमितितत्राह वदंतीति ३४ मिथ्यावादित्वंप्रत्यक्षतादर्शयामीत्याशयेनाह यदीति ३५ यदिअसत्यागिरोबालाःयदित्वयानमृद्भक्षितातर्हिमुखंविदारयेत्याह यद्येवमिति व्यादत्तविदारितवान् क्रीडार्थंमनुजबालकःप्रशस्तमानुषबालवपुः ३६ जगज्जंगमंस्थावरम् सामान्यो क्तंविशिनष्टि खमित्यादिना खंप्रदेशः भूगोलम् भूमंडलम् वाय्वग्नीभौमौ ३७ ज्योतिश्चक्रंअश्विन्यादिनक्षत्रमंडलम् जलतेजसीबाह्याभ्यंतरगते नभःक्रतुविशेषः अंतरिक्षंवा स्वःस्वर्गः परलोको

एवंधार्ष्ट्यान्यशतिकुरुतेमेहनादीनिवास्तौस्तेयोपायैर्विरचितकृतिःसुप्रतीकोयथास्ते ॥ इत्थंस्त्रीभिःसभयनयनश्रीमुखालोकिनीभिर्व्याख्यातार्थप्रहसि तमुखीनह्युपालब्धुमैच्छत् ३१ एकदाक्रीडमानास्तेरामाद्यागोपबालकाः ॥ कृष्णोमृदंभक्षितवानितिमात्रेन्यवेदयन् ३२ साग्रहीत्वाकरेकृष्णमुपालभ्य हितैषिणी ॥ यशोदाभयसंभ्रांतप्रेक्षणाक्षमभाषत ३३ कस्मान्मृदमदीनात्मन्भवान्भक्षितवान्रहः ॥ वदंतितावकाह्येतेकुमारास्तेऽग्रजोप्ययम् ३४ श्रीभगवानुवाच ॥ नाहंभक्षितवानंबसर्वेमिथ्याभिशंसिनः ॥ यदिसत्यंगिरस्तर्हिसमक्षंपश्यमेमुखम् ३५ यद्येवंतर्हिव्यादेहीत्युक्तःसभगवान्हरिः॥व्या दत्ताव्याहतैश्वर्यःक्रीडामनुजबालकः ३६ सातत्रददृशेविश्वंजगत्स्थास्नुचखंदिशः ॥ साद्रिद्वीपाब्धिभूगोलंसवाय्वग्नींदुतारकम् ३७ ज्योतिश्चक्रंजलं तेजोनभःस्वर्वियदेवच ॥ वैकारिकाणींद्रियाणिमनोमात्रागुणास्त्रयः ३८ एतद्विचित्रंसहजीवकालस्वभावकर्माशयलिंगभेदम् ॥ सूनोस्तनौवीक्ष्यविदा रितास्येव्रजंसहात्मानमवापशंकाम् ३९ किंस्वप्नएतदुतदेवमायाकिंवामदीयोबतबुद्धिभेदः ॥ अथोअमुष्यापिममार्भकस्ययःकश्चनौत्पत्तिकआत्म योगः ४० अदोयथातन्नवितर्कगोचरंचेतोमनःकर्मवचोभिरंजसा ॥ यदाश्रयंयेनयतःप्रतीयतेसुदुर्विभाव्यंप्रणताऽस्मितत्पदम् ४१

वा वियद्वाह्यंसर्वगतंवा वैकारिकाणींद्रियाधिष्ठातृदैवतानि ३८ स्वभावःसात्विकादिः कर्मअदृष्टम् आशयःसंस्कारःलिंगंलक्षणम् सूक्ष्मशरीरंवा बुद्ध्यादिसमूहोवा भेदःतत्तद्वस्तुव्यावर्तकधर्मः ३९ शंकांप्रकटयति किमिति औत्पत्तिकः स्वाभाविकः आत्मयोगः आत्मैश्वर्यातिशयः ४० ब्रह्मविदाप्नोतिपरमितिउपनिषद्वेद्यंब्रह्मैवममपुत्रतांप्राप्तमितियस्मात्तस्मान्मयाबोद्धुमशक्य मितिनदूषणंकिंतुब्रह्मादिभिःसष्टुदुर्विभाव्यमित्याशयेनाह अदइति अदोवस्तुयथायादृशंतत्तादृशमितिचेतोमनःकर्मवचोभिः चेतोब्रह्मा मनोरुद्रः कर्मपुष्करनामादेवःइंद्रोवा वचोवह्निःबृहस्पति र्वाउमावा अंजसासाक्षादेतैःकृतविविधतर्कगोचरंविरचितनानानुमानविषयंनभवतिविरुद्धतर्कगोचरंनभवतीतिकिमितियोज्यम् नन्विदंतर्हिशून्यप्रायमितितत्राह यदाश्रयमिति यत्पदंआश्रयोयस्यत यदाश्रयंजगदितिशेषः प्रलयेब्रह्माश्रयत्वेनतिष्ठतीत्यनेनजगद्ब्रह्मणोर्भेदः सिद्धः स्थितिकालेचयेनजीवनंसिध्यति सृष्टिकालेचयतःप्रतीयतेऽभिव्यज्यतेउत्पद्यतइत्यर्थः यतोवाइमानिभूतानिजायंतेयेन जातानिजीवंति यत्प्रयंत्यभिसंविशंतीतिश्रुतिः अनेनजन्मादिकारणत्वंस्वलक्षणमित्युक्तंभवति ननुघटादिवत्किमितिनज्ञायतइतितत्राह सुदुर्विभाव्यमिति सुखेनदुःखेनचविभाव्यंविशिष्टत्वेनविरुद्धत्वेन

यज्ज्ञेयम् सुदुःशोभनदुःखयोरितियादवःनैषातर्केणमतिरापनेयाप्रोक्तान्येनैवसुज्ञानायप्रेष्ठेतिश्रुतेःद्वैतवादिभिःसम्यक् अद्वैतवादिभिःअसम्यक्ब्रह्मज्ञेयं तत्रद्वैतवादिनःसम्यग्ज्ञानेनस्वयोग्यामुक्तिःअद्वैत
वादिनःप्रमाणविरुद्धज्ञानेनतमइतिविवेकः अन्यमीशस्यमहिमानमितिवीतशोकः तांस्तेप्रेत्याभिगच्छंतियेकेचात्महनोजनाइत्यादिश्रुतेः त्वमुभयविधेषुकेतितत्राह प्रणतेति पद्यतइतिपदंस्वरूपम्
तस्यनेतृभावस्यभेदनिष्ठत्वेनद्वैतनिष्ठैत्राहमित्यर्थः ४१ नित्यपरतंत्रेआत्मनिस्वातंत्र्यबुद्धिरभेदबुद्धिरित्याशयेनाह अहमिति व्रजेश्वरस्यनंदस्याखिलवित्तानिपातिरक्षतीति अखिलवित्तपायस्यहरेर्मायया
इच्छयाइत्थंकुमतिःआत्मनःस्वातंत्र्यबुद्धिरहमभूवंअतःसहरिर्मेगतिः मत्स्वातंत्र्यबुद्धिमपनुद्यस्वस्वातंत्र्यज्ञापकत्वेनाश्रयोऽस्त्वित्यन्वयः ४२ प्रजास्नेहमयींपुत्रस्नेहमयींपुत्रस्नेहरूपाम् ४३ प्रवृद्धस्नेहकालि
लहृदयाऽभूदितिशेषः ४४ प्रजास्नेहमयींमायांशृंगग्राहिकतयैवदर्शयति त्रय्येति त्रय्याऽग्निमीळइत्यादिकया उपनिषद्भिःएषपंथाइत्यादिकाभिः सत्ववान्हरिःतद्विषयैःसात्वतैःसांख्ययोगैःपंचरात्रा

अहंममासौपतिरेषमेसुतोव्रजेश्वरस्याखिलवित्तपासती ॥ गोप्यश्चगोपाःसहगोधनाश्चयेयन्माययेत्थंकुमतिःसमेगतिः ४२ इत्थंविदिततत्त्वायांगोपि
कायांसईश्वरः ॥ वैष्णवींव्यतनोन्मायांप्रजास्नेहमयींविभुः ४३ सद्योनष्टस्मृतिर्गोपीसारोप्यारोहमात्मजम् ॥ प्रवृद्धस्नेहकलिलहृदयासीद्यथापुरा
४४ त्रय्याचोपनिषद्भिश्चसांख्ययोगैश्चसात्वतैः ॥ उपगीयमानमाहात्म्यंहरिंसाऽमन्यतात्मजम् ४५ राजोवाच ॥ नंदःकिमकरोद्ब्रह्मन्श्रेयएवंमहोद
यम् ॥ यशोदाचमहाभागापपौयस्याःस्तनंहरिः ४६ पितरौनान्वविंदेतांकृष्णरामार्भकेहितम् ॥ गायंत्यद्यापिकवयोयल्लोकशमलापहम् ४७ श्रीशुकउ
वाच ॥ द्रोणोवसूनांप्रवरोधरयासहभार्यया ॥ करिष्यमाणआदेशंब्रह्मणस्तमुवाचह ४८ जातयोर्नौमहादेवेभुविविश्वेश्वरेहरौ ॥ भक्तिःस्यात्परमालोके
ययांऽजोदुस्तरंतरेत् ४९ अस्त्वित्युक्तःसएवतेनव्रजेद्रोणोमहायशाः ॥ जज्ञेनंदइतिख्यातोयशोदासाधराभवत् ५० ततोभक्तिर्भगवतिपुत्रभूतेजनार्द
ने ॥ दंपत्योर्नितरामासीद्गोपगोपीषुभारत ५१ कृष्णोब्रह्मणआदेशंसत्यंकर्तुंव्रजेभुवि ॥ सहरामोवसंश्चक्रेतेषांप्रीतिंस्वलीलया ५२ इतिश्रीभागवतेदश
मस्कंधेबालक्रीडावर्णनोनामनवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ बादरायणिरुवाच ॥ एकदागृहदासीषुयशोदानंदगेहिनी ॥ कर्मांतरनियुक्तासुनिर्ममंथस्वयंद
धि १ यानियानीहगीतानितद्बालचरितानिच ॥ दधिनिर्मंथनेकालेस्मरंतीतान्यगायत २

दिशास्त्रैः यद्वा सांख्ययोगैःयथार्थज्ञानप्रतिपादकैःब्रह्मतर्कादिभिः सात्वतैःपंचरात्रादिवैष्णवतंत्रैः ४५ श्रेयःपुण्यंपूर्वजन्मनीतिशेषः स्याद्धर्ममस्त्रियांपुण्यश्रेयसीसुकृतंवृषइत्यमरः महानुदयः
फलंयस्मात्तत्तथा महान्भागोभाग्यंयस्याःसामहाभागा भागोभाग्यांशतुर्यांशाइतियादवः ४६ कृष्णरामनाम्नोरर्भकयोःबालयोःईहितंचेष्टितं विंदतिर्लाभार्थोऽप्यत्रज्ञानार्थः चेष्टानुकूलज्ञान
लाभंनाप्नुवंतावित्ति विदज्ञानेतुवेत्तीतिविद्लृलाभेतुविंदतीतिवचनात् लोकशमलापहंजनपापहरम् ४७ प्रत्यारभ्यतेकथांतरमितिशेषः प्रत्यारंभप्रसिद्धेहेतिपादवः ४८ महादेवइत्यनेनशंकरो
त्रोच्यतेइतिशंकाव्यावृत्त्यर्थं विश्वेति लोकेजनमध्ये ४९ ५० गोपगोपीषुमध्येनितराम् ५१ ५२ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांनवमोऽध्यायः ॥९॥ अत्रातीताध्यायसंगतिरनु
संधेया नंदस्यगेहिनीभार्या १ दध्नोनिर्मथनंयस्मिन्सतथा तस्मिन्काले २

क्षुमनामकमितंतुनाकृतंक्षौमं सूत्रेणकांच्यानद्धंबद्धंपुत्रस्नेहातिशयेनस्नुतयोःक्षरितयोःकुचयोःयुगं पुनःकीदृशं जातःआविर्भूतःकंपश्चलनंयस्यतत्तथातत् शोभनेभ्रुवौयस्याःसासुभ्रूःबद्धयारज्ज्वा आकर्षःतेनोत्पन्नःश्रमःआलस्यंतेनोपेतयोर्भुजयोश्चलंतौकंकणौखणखणायमानशब्दयुक्तत्वाचथाविधौ स्विन्नंस्वेदजलोपेतं कबरात्केशबंधात्विगलतीमालतीमल्लिकायस्याःसाकबरविगलन्मालती अत्रद्वितीयांतपदस्यबिभ्रतीत्यनेनान्वयः पृथुविशालम् ३ न्यषेधत्निवारितवान् ४ अतृप्तमलंबुद्धिमप्राप्तं अधिश्रितेचुल्ल्यांनिहिते अधिकंपाकंप्राप्तेवा पर्यासिउत्सिच्यमानेउद्रिच्यमानेसतिप यःअवरोपयितुमितिशेषः ५ दद्भिःदंतैः दधिमंडभाजनंदाधिमस्तुपूर्णपात्रं दधिमंडोभवेन्मस्त्वितिहलायुधः दृषदश्मनाशिलापुत्रकेण मृषाश्रुःअविद्यमाननेत्रजलः दुःखोत्पन्नबाष्पोनभवतीत्य र्थः हैय्यंगवंनवनीतं अंतरंबहिर्भावेअंतर्धानेवाग्रहांतरंवा अंतरंपरिधानीयेबाह्येस्वीयेंतरात्मनि क्रतुमध्येवकाशेचतादर्थ्येवसरेऽवधौ विशेषविवरांतार्धेष्ववसानाविनार्थयोरितियादवः ६ उत्तार्य

क्षौमंवासःपृथुकटितटेबिभ्रतीसूत्रननद्धंपुत्रस्नेहस्नुतकुचयुगंजातकंपंचसुभ्रूः ॥ रज्ज्वाकर्षश्रमभुजचलत्कंकणौकुंडलेचस्विन्नंवक्त्रंकबरविगलन्मालती निर्ममंथ ३ तांस्तन्यकाममासाद्यमथ्नंतींजननींहरिः॥ गृहीत्वादधिमंथानंन्यषेधत्प्रीतिमावहन् ४ तमंकमारूढमपाययत्स्तनंस्नेहस्नुतंसस्मितमीक्षती मुखम् ॥ अतृप्तमुत्सृज्यजवेनसाययावुत्सिच्यमानेपयसित्वधिश्रिते ५ संजातकोपःस्फुरितारुणाधरंसंदश्यदद्भिर्दधिमंडभाजनम् ॥ भित्त्वामृषाऽश्रुर्दृष दश्मनारहोजघासहैयंगवमंतरंगतः ६ उत्तार्यगोपीसुश्रृतंपयःपुनःप्रविश्यसंदृश्यचदध्यमत्रकम् ॥ भग्नंविलोक्यस्वसुतस्यकर्मतज्जहासतंचापिनतत्रपश्य ती ७ उलूखलांघ्रेरुपरिव्यवस्थितंमर्काथकामंददतंयथेप्सितम् ॥ हैय्यंगवंचौर्यविशंकितेक्षणंनिरीक्ष्यपश्चात्सुतमागमच्छनैः ८ तामात्तयष्टिंप्रसमीक्ष्य सत्वरस्ततोऽवरुह्याभिससारभीतवत् ॥ गोप्यन्वधावन्नयमासयोगिनांक्षमंप्रवेष्टुंतपसेरितंमनः ९ अन्वंचमानाजननीबृहच्चलच्छ्रोणीभराक्रांतगतिः सुमध्यमा ॥ जवेनविभ्रंशितकेशबंधनच्युतप्रसूनानुगतिःपरामृशत् १० कृतागसंतंप्ररुदंतमक्षिणीकषंतमंजन्मषिणीस्वपाणिना ॥ उद्वीक्ष्यमा णंभयविह्वलेक्षणंहस्तेगृहीत्वाभिषयंत्यवागुरत् ११ त्यक्त्वायष्टिंसुतंभीतंविज्ञायार्भकवत्सला ॥ इयेषकिलतंबद्धुंदाम्नाऽतद्वीर्यकोविदा १२

सुल्ल्याअन्यत्रनिधाय दध्यमत्रकं दधिभांडं भग्नंभिन्नं स्वसुतस्यतत्कर्मविलोक्यालोक्य ७ उलूखलांघ्रेःउलूखलवुध्नस्यचौर्येणाविशंकितोकिंचिदुन्मीलनमीलनेकुर्वाणेईक्षणेयस्यसतथातं पश्चात्पृष्ठतः ८ अभिससारगमनंप्रारब्धवानित्यर्थः गोप्याःकृष्णानुधावनंनतत्त्वबुद्ध्याकृतंकिंतुभ्रांतिबुद्ध्येत्याशयेनाह नयमिति तपसेरितंप्रेरितं क्षमंसमर्थं ९ अन्वंचमानाजवंविहायशनैरनुगच्छती अंचुग तिपूजनयोरितिधातुः हंसवद्गमनवतीत्यर्थः शनैर्गमनेनिमित्तमाह बृहदिति बृहत्योःस्थूलयोश्चलत्योःश्रोण्योर्भारेणाक्रांतास्तब्धगतिर्यस्याःसातथा विभ्रंशितात्विस्रस्तात्केशबंधात्च्युतानांप्र सूनानांअनुगतिर्यस्याःसातथा परामृशत्पस्पर्श जग्राहवा १० अंजन्मषिणीअंजितामषिःअंजनंययोस्तेअंजन्मषिणी अक्षिणीनेत्रेकषंतंनिष्पीडयकलुषयंतं भीषयंती अवागुरत्ताडनार्थं हस्तमुद्धृतवती ११ दाम्नावत्सपाशेन अतद्वीर्यकोविदाकृष्णमाहात्म्यमजानती १२

भा.द.पू. यशोदायाअज्ञानंप्रकटयितुंतत्स्वरूपंनिरूपयति नचेति यस्यांतःस्वतंत्रंवस्तुनैवास्ति यस्यबहिश्चवस्तुनास्ति सर्वत्रसत्वेनांतर्बाह्यविशेषाभावात् यस्मात्पूर्वमपरंनास्त्येव अविनाशित्वेनसिद्धत्वात्त यः वि०अ०
कृष्णःजगतःपूर्वमपरंबहिरंतश्चवर्ततइतिशेषः जगतोविनाशित्वात्परिच्छिन्नत्वाच्च यश्चजगन्मयः । तत्सत्तायाअपितदधीनत्वेनतत्त्वव्यपदेशः १३ तदव्यक्तंब्रह्मसंज्ञंकृष्णमर्भकमपुत्तरबालंमत्वा
तदव्यक्तमाहहीतिसूत्रं मर्त्यलिंगंमनुष्यलक्षणशरीरं अक्षजमिंद्रियजंज्ञानंतदधःकृतंयस्मात्सतथा इंद्रियागोचरमित्यर्थः अनेनाव्यक्तपदंविवृतमितिज्ञातव्यम् १४ अनेनापिकृष्णस्यब्रह्मत्वंनिश्चयितुं
१७ शक्यमित्याशयेनाह तद्दामेति ॥ येनबबंधतद्दामद्व्यंगुलोनमभूदित्यन्वयः गोपिकायदातेनद्व्यंगुलोनेनान्यद्दामसंदधेतदापिन्यूनमासीदिति १५ १६ एवंस्वगेहसमस्तदामसंचयसमाप्तौसुतमाहा १०
त्म्यंदृष्ट्वास्मयंती मंदंहसंतीविस्मिताभवदित्यन्वयः १७ अणिमालघिमायोगशक्तिःस्वाभाविकीहरेरित्यभिप्रेत्याह स्वमातुरिति मातृविषयकृपयास्वबंधनआसीत् स्वयमेवबद्धोभूदित्यन्वयः

नचांतर्नबहिर्यस्यनपूर्वंनापिचापरम् ॥ पूर्वापरंबहिश्चांतर्जगतोयोजगन्मयः १३ तंमत्वार्भकमव्यक्तंमर्त्यलिंगमधोक्षजम् ॥ गोपिकोलूखलेदाम्नाब
बंधप्राकृतंयथा १४ तद्दामबध्यमानस्यस्वार्भकस्यकृतागसः ॥ द्व्यंगुलोनमभूत्तेनसंदधेऽन्यच्चगोपिका १५ यदासीत्तदपिन्यूनंतेनान्यदपिसंदधे ॥ तद
पिद्व्यंगुलंन्यूनंयद्यदादत्तबंधनम् १६ एवंस्वगेहदामानियशोदासंदधत्यपि ॥ गोपीनांसुस्मयंतीनांस्मयंतीविस्मिताभवत् १७ स्वमातुःस्विन्नगात्राया
विस्रस्तकबरस्रजः ॥ दृष्ट्वापरिश्रमंकृष्णःकृपयासीत्स्वबंधने १८ एवंसंदर्शिताह्यंगहरिणाभक्तवश्यता ॥ स्ववशेनापिकृष्णेनयस्येदंसेश्वरंवशे १९ नेमंवि
रिंचिर्नभवोनश्रीरप्यंगसंश्रया ॥ प्रसादंलेभिरेगोपीयत्तत्प्रापविमुक्तिदात् २० नायंसुखाप्योभगवान्देहिनांगोपिकासुतः ॥ ज्ञानिनांचात्मपोतानांयथा
भक्तिमतामिह २१ कृष्णस्तुगृहकृत्येषुव्यग्रायांमातरिप्रभुः ॥ अद्राक्षीदर्जुनौपूर्वंगुह्यकौधनदात्मजौ २२ पुरानारदशापात्तौवृक्षतांप्रापितौमदात् ॥
नलकूबरमणिग्रीवावितिख्यातौश्रियान्वितौ २३ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेउलूखलबंधनंनामदशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ राजोवाच ॥ कथ्यतांभग
वन्नेतत्तयोःशापस्यकारणम् ॥ यत्तद्विगर्हितंकर्मयेनदेवर्षेस्तमः १ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ रुद्रस्यानुचरौभूत्वासुदृप्तौधनदात्मजौ ॥ कैलासोपवनेरम्ये
मंदाकिन्यांमदोत्कटौ २ वारुणींमदिरांपीत्वामदाघूर्णितलोचनौ ॥ स्त्रीजनैरनुगायद्भिश्चेरतुःपुष्पितेवने ३ अंतःप्रविश्यगंगायामंभोजवनराजिनि ॥
चिक्रीडतुर्युवतिभिर्गजाविवकरेणुभिः ४ यदृच्छयाचदेवर्षिर्भगवांस्तत्रकौरव ॥ अपश्यन्नारदोदेवौक्षीबाणौसमबुध्यत ५

१८ १९ यत्तत्पंतं २० निरंतरनिरतिशयभक्तिप्रमदैवभगवत्कर्षणनिपुणेत्याशयेनाह नायमिति आत्मैवपरमात्मैवपोतोनौर्येषांतेतथातेषाम् २१ पूर्वजन्मनिगुह्यकौ अधुनाअर्जु
ननाम्नाककुभवृक्षौ २२ शापनिमित्तमाह मदादिति किंनामानावितितत्राह नलेति मदकारणमाह श्रियेति २३ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेविज०टी०दशमोऽध्यायः ॥१०॥ हरेरेवसंसारान्मोक्षइतिदर्श १७
यितुनलकूबरमणिग्रीवयोःशापमोक्षप्रकारंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रराजाशुकंपृच्छति राजेति यद्विगर्हितंनिंदितंकर्मतत्कथ्यताम् येनकर्मणादेवर्षेस्तमोगुणकार्यक्रोधोभूत् १ २ वारुणींवारु
णाज्जाताम् अंभोजवनराजिनिजलइतिशेषः ४ क्षीबाणौमत्तौ अश्लीलवचनौवा ५

पर्यधुःसंवेष्टितवन्तः ६ ७ किंतद्वीतमितितत्राह नहीति विषयान्जुषतःसेवमानस्यपुंसःजोष्यात्सेव्यात्विषयात् श्रीमदात्श्रियाधनसंपदोत्पन्नमदादाभिजात्यादेरभिजननिमित्तमदात्
विद्यानिमित्तमदाच्चान्यःबुद्धिभ्रंशः ज्ञाननाशकरोरजोगुणःरजोविकारोनास्ति विषयादिरेवज्ञाननाशकरइत्यर्थः तत्कथमत्राह यत्रेति यत्रविषयाभिजात्यधनमदेषुस्त्रियोद्यूतमासवंअसुतर्पणंमद्य
पानंभवति हिशब्दोऽवधारणे हिहेतावधारणेइतियादवः अन्योनास्त्येव मद्यपानादयोभवंत्येवेत्यर्थः आसवइतिपाठेमद्यमित्यर्थः ८ संतुरूयादयःततःकिमत्राह हन्यंतइति यत्ररूया
दिषुसत्सुइमंनश्वरंदेहमजरामृत्युनश्वरंजरामृत्युरहितंमन्यमानैःपशवोभूतानि हननमत्रबहुविधंदेहवियोगकरणंधनापहरणंदेशोच्चाटनंअभिमानभंगकरणमित्यादि ९ यज्ञेपश्वालंभनवत्परलो
कविषयत्वेनपुण्यसाधनायेदंहिंसनंकिंनस्यादित्यत्राह भूतध्रुगिति नायंस्वार्थःकिंतुपारलौक्यप्राप्तानंदइत्यत्राह किमिति किंशब्दःआक्षेपार्थः प्रश्नेक्षेपेविकल्पेकिमितियादवः दैनंदिनजीवनमंतरे
णकिमपिनजानातीत्यर्थः किमितिनवेदंतितत्राह निरयइति यतोनिर्गमनरहितंतमोभवतीत्यर्थःअयगताविति धातुः हिंसामात्रेणतमसोऽभावेपिहिंसाविशेषेणतमःस्यात् तथाहि नित्यभूतत्वात्स
त्वोद्भूतंब्रह्मतद्रोहःसर्वेशस्यब्रह्मणोऽनीशेनदुःखिनाजीवेनसहैकत्वकथनोपासनेप्रथमहिंसा सार्वज्ञ्यादिगुणान्श्रुतानपहायनिर्गुणत्वचिंतनं द्वितीया तदवताराणांदुःखश्रमाज्ञानादिकल्पनंतृतीया

तंदृष्ट्वाव्रीडितादेव्योविवस्त्राःशापशंकिताः ॥ वासांसिपर्यधुःशीघ्रंविवस्त्रौनैवगुह्यकौ ६ तौदृष्ट्वामदिरामत्तौश्रीमदांधौसुरात्मजौ ॥ तयोरनुग्रहा
र्थायशापंदास्यन्निदंजगौ ७ नह्यन्योजुषतोजोष्याद्बुद्धिभ्रंशोरजोगुणः ॥ श्रीमदादाभिजात्यादिर्यत्रस्त्रीद्यूतमासवम् ८ हन्यंतेपशवोयत्रनिर्दयैरजि
तात्मभिः ॥ मन्यमानैरिमंदेहमजरामृत्युनश्वरम् ९ देवसंज्ञितमप्यंतेकृमिविड्भस्मसंज्ञितम् ॥ भूतध्रुक्कुरुतेस्वार्थेकिंवेदनिरयोयतः १० देहःकिम
न्नदातुःस्वंनिषेक्तुर्मातुरेववा ॥ मातुःपितुर्वाबलिनःक्रेतुरग्नेःशुनोपिवा ११ एवंसाधारणंदेहमव्यक्तप्रभवाप्ययम् ॥ कोविद्वानात्मसात्कृत्वाहंतिजंतून्ऋ
तेऽसतः १२ मन्यमानैरिमंदेहमजरामृत्युनश्वरम् ॥ देवसंज्ञितमप्यंतेकृमिविड्भस्मसंज्ञितम् १३ असतःश्रीमदांधस्यदारिद्र्यंपरमांजनम् ॥ आत्मौप
म्येनभूतानिदरिद्रःपरमीक्षते १४ यथाकंटकविद्धांगोजंतोर्नेच्छातितांव्यथाम् ॥ जीवसाम्यंगतोलिंगैर्नतथाविद्धकंटकः १५

प्रत्यक्षादिप्रमाणसिद्धस्यप्रपंचस्यतद्विवर्तत्वकथनंचतुर्थीत्यादिकंएवंविधस्यतमःप्राप्तिःस्यादितिनिरूप्यतइत्यर्थः १० ननूत्तरश्लोकेदेहस्यानिर्वाच्यत्वमुच्यतेदेहस्यजगदंतःपातित्वेनजगद्ब्रह्मविवर्त्त
मितिकथयतःकथंतमइत्याशंक्यात्रसाधारणत्वमेवोच्यतेप्राप्तिसद्भावादित्याशयेनाह देहइति अन्नदातुःपोषयितुः निषेक्तुःगर्भाधानकर्तुः मातुःपितुःमातामहस्य विक्रेतुःद्रव्यादिप्रदानेन बलिनःबला
त्कारेणग्रहीतुः ११ अव्यक्तात्प्रकृतेःप्रभवउत्पत्तिःअव्यक्तेअप्ययःप्रलयो यस्यसतथातं आत्मसात् आत्मत्वेन असतःऋते १२ प्रसंगात्प्रागुक्तंस्मारयति मन्यमानैरिति कीदृशंप्रथमंदेवसंज्ञितंमरणे
कृम्यादिसंज्ञितंभवति देवोयंभट्टारकोयं कृमिक्लिन्नः विष्ठाकुलः भस्मितइति १३ ननुश्रीमदांधस्यांध्यपरिहारायकिमौषधंतर्हीतितत्राह असतइति असतः हननादिकर्तुःदारिद्र्यंदरिद्रभावः कथंत
दंजनंआंध्यनाशनमभूदितितत्राह आत्मेतिआत्मौपम्येनआत्मसाम्येन भूतानिसुखासुखसंसक्तानि १४ अत्रदृष्टांतमाह यथेति तांकंटकव्यथांजंतोरात्मव्यतिरिक्तस्यतल्लिंगैःसुखदुःखविकासकार्श्यादि
सूचकैर्जीवेषुसुखादिमत्तयासाम्यसाधर्म्यंगतोज्ञातवानविद्धकंटकस्तथान १५

ननुदारिद्र्यंपरमंसुखमित्युक्तंतस्यापिदुःखानुभवःप्रतयितेतत्कथमितितत्राह दारिद्रइति निरहंस्तंभःअहंमानवर्जितः विद्यादिसर्वमदैर्मुक्तःदरिद्रःयदृच्छयादैवेच्छयायत्कृच्छ्रमाप्नोतितत्कृच्छ्रमस्यदरिद्रस्य परंतपोभवति एतद्धैपरंतपोयद्व्याधितस्तप्यतइतिश्रुतिर्हिंशब्दगृहीता १६ ननुकृच्छ्रानुभवःकथंकारंतपोभवतीत्याशंक्यतत्प्रकारं दर्शयति नित्यमिति अनुशुष्यंतिदेहशोषमनुशोषंगच्छंति इंद्रियप्राबल्यदौर्बल्येप्रवृत्तिनिवृत्तीस्यातांतेचान्नसत्ताभावादिनास्याताम् अन्नाभावादिंद्रियप्राबल्यसाध्याहिंसालक्षणाप्रवृत्तिर्नश्यतीत्यर्थः १७ ततःकिमतआह दरिद्रस्येति युज्यंते संगम्यंते सत्संगतिर्भवतीत्यर्थंःतत्फलमाह सद्भिरिति रसोप्यस्यपरंदृष्ट्वानिवर्ततइतिस्मृतेः विषयतृष्णानिवर्ततइत्यर्थः ततःविषयतृष्णानिवृत्तेरारात्क्षिप्रंसिध्यतिमुक्तोभवतीति आराद्दूरसमीपयोरितिच १८ सच्छिक्षयाविद्यादिमदांधानामपिदरिद्रस्यैवश्रेयःकिंनस्यादित्याशंक्यसतामुपेक्षणीयत्वेनसत्संगत्याश्रेयःसिद्धिर्दवीयसीत्याशयेनाह साधूनामिति धनमानमपहरतांदर्शनस्वंभगुणैः प्रावण्यगुणरहितैः असतामाश्रयभूतैः १९

दरिद्रोनिरहंस्तंभोमुक्तःसर्वमदैरिह ॥ कृच्छ्रंयदृच्छयाप्नोतितद्धितस्यपरंतपः १६ नित्यंक्षुत्क्षामदेहस्यदरिद्रस्यान्नकांक्षिणः ॥ इंद्रियाण्यनुशुष्यंतिहिंसापिविनिवर्तते १७ दरिद्रस्यैवयुज्यंतेसाधवःसमदर्शिनः ॥ सद्भिःक्षिणोतितत्तर्षंततआराद्विसिध्यति १८ साधूनांसमचित्तानांमुकुंदचरणैषिणाम् ॥ उपेक्ष्यैःकिंधनस्तंभैरसद्भिरसदाश्रयैः १९ तदहंमत्तयोर्माध्व्यावारुण्याश्रीमदांधयोः ॥ तमोमदंहरिष्यामिस्त्रैणयोरजितात्मनोः २० यदिमौलोकपालस्यपुत्रौभूत्वातमःप्लुतौ ॥ नविवाससमात्मानंविजानीतःसुदुर्मदौ २१ अतोऽर्हथःस्थावरतांस्यातांनैवंयथापुनः ॥ स्मृतिःस्यान्मत्प्रसादेनतत्रापिमदनुग्रहात् २२ वासुदेवस्यसान्निध्यंलब्ध्वादिव्यशरच्छते ॥ वृत्तेस्वर्लोकतांभूयोलब्ध्वाभक्तौभविष्यथः २३ श्रीशुकउवाच ॥ सएवमुक्त्वादेवर्षिर्गतोनारायणाश्रमम् ॥ नलकूबरमणिग्रीवावासतुर्यमलार्जुनौ २४ ऋषेर्भागवतमुख्यस्यसत्यंकर्तुंवचोहरिः ॥ जगामशनकैस्तत्रयत्रास्तांयमलार्जुनौ २५ देवर्षिर्मेप्रियतमोयदिमौधनदात्मजौ ॥ तत्तथासाधयिष्यामियद्गीतंतन्महात्मना २६ इत्यंतरेणार्जुनयोःकृष्णस्तुयमयोर्ययौ ॥ आत्मनिर्वेशमात्रेणतिर्यग्गतमुलूखलम् २७ बालेननिष्कृष्टमुलूखलंतद्दामोदरेणतरसोत्कलितांघ्रिबंधौ ॥ निष्पेततुःपवनविक्रमितातिवेलस्कंधप्रवालविटपैःकृतचंडशब्दौ २८ तत्रश्रियापरमयाककुभःस्फुरंतौसिद्धावुपेत्यकुजयोरिवजातवेदौ ॥ कृष्णंप्रणम्यशिरसाखिललोकनाथंबद्धांजलीविरजसाविदमूचतुःस्म २९

नन्वस्तुप्रकृतेभवैततयोःकिंक्रियतेदंडउतउपेक्षावाइत्याशंक्यदंडएवक्रियतइत्याह तदहमिति माध्व्यामधुकृतया २० तमःप्लुतौअज्ञानावृतौ विवाससंवस्त्रहीनंआत्मानंनविजानीतइतियतोऽतः २१ स्थावरतांप्राप्तुमर्हथः तत्रस्थावरत्वेपि २२ स्मृतेःफलमाह वासुदेवस्येति २३ यमलार्जुनौसहोत्पन्नार्जुनौ २४ २५ २६ अंतरेणमध्येआत्मनिर्वेशमात्रेणवृक्षयोर्मध्येप्रवेशमात्रेण आत्मनःसान्निध्यमात्रेणवा तिर्यग्गतंतिरश्चीनम् २७ यदाबालेनदामोदरेणतदुलूखलंनिष्कृष्टमाकृष्टंतदातावर्जुनौनिष्पेततुः कीदृशौउत्कलितांघ्रिबंधौउन्मूलितमूलौ पवनस्यतदानीमुद्भूतवायोर्विक्रामितेनपराक्रमेणातिवेलैःवेलांसीमानमतिक्रांतैःस्कंधैःप्रवालैर्विटपैः अतिस्यादधिकार्थोक्तौप्रशंसायामतिक्रमइति २८ तत्रतस्यामवस्थायांकुजयोर्वृक्षयोःजातवेदौअग्नीइवउपेत्यअभिव्यज्यविरजसौशापमोक्षेणसत्वस्वभावमाप्तौबद्धांजलीसिद्धौयक्षौशिरसाऽखिललोकनाथंकृष्णंप्रणम्यइदंवक्ष्यमाणमूचतुःस्म गुणस्मरणपूर्वकमुक्तवंतावित्यन्वयः स्मृतौवृत्तनिषेधेस्मेतिच ककुभोदिशःस्फुरंतौप्रकाशयंतौ २९

व्यक्ताव्यक्तंकार्यंकारणात्मकम् रूप्यत्वात्प्रतिमात्वेनसन्निधियोग्यत्वाद्रूपमुच्यते नतुसाक्षाद्रूपम् रूप्यत्वात्तुजगद्रूपंविष्णोःसाक्षात्सुस्वात्मकमित्यादिस्मृतेः ब्राह्मणाःवैदिकाः ३० सन्निधियोग्यंदर्शयति त्व
मिति सर्वभूतानांदेहे आत्मनोमनसइंद्रियाणामीश्वरःस्वविषयशक्तिप्रदः नकेवलमंतरेवप्रवर्तकःबहिरपिसर्वशक्तिमत्त्वात्तत्तच्छक्तिप्रबोधकइतिभावेनाह त्वमिति तदुक्तं विष्णुःसर्वगुणोद्रेकात्कालइत्यभिधी
यतेइति कलकामधेनावितिधातुः विष्णुःव्यापनशीलः व्याप्तस्याकाशवदुत्पत्तिविनाशौस्यातामिति नेत्याह अव्ययइति जातस्यहिध्रुवोमृत्युरितिस्मृतेः अंतर्यामीतिवा आत्मांतर्यामीति ३१ प्रकृत्या
देरचेतनत्वेनस्वतःप्रवृत्त्यनुपपत्तेः तत्सत्तायाअपितदधीनत्वेनतत्त्वव्यपदेशोयुक्तइतिभावेनस्तौति त्वमिति महान्महत्तत्त्वं पूर्णगुणत्वेनपुरुषशब्दवाच्योपित्वमेवेत्याह त्वमिति अध्यक्षःसाक्षी साक्षित्वं
व्यनक्तिसर्वेति सर्वक्षेत्राणांकारणभूतानिप्राणाश्रद्धार्थःखंवायुरित्यादीनिविकारशब्दवाच्यानिवेत्तिजानातितत्त्वेनपश्यतीतिसर्वक्षेत्रविकारवित् ३२ नन्वव्यक्तोहरिरितिपुरस्तादुदीरितंतत्कथंदृश्यतेत्वग्र
याबुद्ध्येतींद्रियविषयत्वोक्तेरत्राह गृह्यमाणइति स्वयमेवस्वात्मानंगृह्णातिनत्वन्यइत्यर्थः तदुक्तं स्वात्मनागृह्यमाणइति किमेवंविवेकःक्रियतइतितत्राह अग्राह्यइति विकारैःप्राकृतैःमहदहंकाराद्यभिमा
निभिःब्रह्मादिभिरग्राह्यः ननुनित्यसमीपस्थाभिर्दुर्गादिभिर्ग्राह्यएवेत्यत्राह गुणैरिति सत्त्वादिभिर्गुणाभिमानिनीभिरपि ननुवेदाहमेतंपुरुषंमहांतमितिश्रुतेःब्रह्माद्यवेद्यःकथमुच्यतइतितत्राह कइति अत्र
संस्थितिशब्देनउत्पत्तिर्लक्ष्यते स्थितेरुत्पत्त्यपेक्षत्वात् इहजीवराशौकःपुमान्गुणभूतस्यहरेःक्रीडायामंतरंगस्यजगतःस्थितेरुत्पत्तेःप्राक्सिद्धम् आनीदवातंस्वधयातदेकमितिश्रुतिसिद्धम् ब्रह्मविज्ञातुमर्हति

कृष्णकृष्णमहायोगिन्त्वमाद्यःपुरुषःपरः ॥ व्यक्ताव्यक्तमिदंविश्वंरूपंतेब्राह्मणाविदुः ३० त्वमेकःसर्वभूतानांदेहआत्मेंद्रियेश्वरः ॥ त्वमेवकालोभगवान्
विष्णुरव्ययईश्वरः ३१ त्वंमहान्प्रकृतिःसूक्ष्मारजःसत्वतमोमयी ॥ त्वमेवपुरुषोऽध्यक्षःसर्वक्षेत्रविकारवित् ३२ गृह्यमाणैस्त्वमग्राह्योविकारैःप्राकृतैर्गुणैः ॥
कोन्विहार्हतिविज्ञातुंप्राक्सिद्धंगुणसंस्थितैः ३३ तस्मैतुभ्यंभगवतेवासुदेवायवेधसे ॥ आत्मद्योतैर्गुणैश्छन्नमहिम्नेब्रह्मणेनमः ३४ यस्यावताराज्ञायंतेश
रीरेष्वशरीरिणः ॥ तैस्तैरतुल्यातिशयैर्वीर्यैर्देहिष्वसंगतैः ३५

शक्नोतिअर्हतिचेत्कएवब्रह्मजानाति स्त्रियःसतीस्तांउमेपुंसआहुरित्यादिश्रुतिः इदमपिदर्शनंतत्प्रसादेनेत्यंगीकर्तव्यंयमेवैषवृणुतेतेनलभ्यइतिश्रुतेःयद्वाउत्पत्तेःप्राक्सिद्धंनिरंजनत्वेनास्थितंकोनुज्ञातुमर्ह
तिलिंगाभावात् कथंगुणानांज्ञापकानांलिंगानांसंस्थितेःविनाशमात् जगतोनष्टत्वादिति ३३ ननुतद्विषयज्ञानाभावेतदुपासनाभावेनमोक्षाशाव्यर्थेत्याशंक्य नमइत्येवकार्यंतस्यापितत्प्रीतिजनकत्वमती
तेरितिभावेनाह तस्माइति किंनिमित्तमेतद्विज्ञापनमितितत्राह आत्मेति आत्मनात्वयाद्योतंतेतकार्येशक्तिमत्तयाप्रकाशंतइत्यात्मद्योताःतैर्गुणैःसत्त्वादिभिश्छन्नोगूहितः महिमायस्यसतथातस्मैतुच्छेनाभ्वपि
हितंयदासीत्तपसस्तन्महिनाजायतैकमितिश्रुतेः पिहितत्वमितरापेक्षयानस्वस्यअपरिच्छिन्नत्वेनानाच्छाद्यत्वादितिभावेनाह ब्रह्मणइति तदुक्तं छन्नोन्येषांनतुस्वस्यभगवान्पुरुषोत्तमइति वेधसेकर्त्रे ३४
इदानींकृष्णोनामसाक्षान्नारायणावतारएवनेदवदत्तवत्कश्चिच्छरीरीतिज्ञापयितुंहरेर्द्विविधावताराःदेहस्थाअदेहस्थाइति तत्रदेहस्थाअंतर्याम्यादयोमत्स्याद्याःअदेहस्थाइतिभावेनाह यस्येति यस्यहरेरव
ताराःशरीरेष्वंतर्यामित्वेनज्ञायंते अशरीरेषुशरीरव्यतिरिक्तबाह्यस्थलेषुअशरीरिणःमत्स्यादिरूपत्वेनज्ञायंते कैःसाधनैरित्यत्राह तैस्तैरितियेयेमनसोनियमादयःशास्त्रविहिताःतैस्तैरतुल्यैःअन्यातिशयैर
धिकैर्मनोनियमादिभिः अतुल्यातिशयत्वंकथमत्राह तिर्यग्योनिष्विति तिर्यग्योनिषुवराहादिसंबंधिनीषुअसंगतैःअसंभाव्यैः तदुक्तं यस्यावताराःदेहस्थाअदेहस्थाइतिद्विधेत्यादि यद्वा तैस्तैरतुल्यातिश
यैःमाहात्म्यविशेषैःभूम्युद्धरणमंदरधारणगोवर्धनोद्धारणलक्षणैरिति ३५

सत्वाहशोभवान्जनस्यभवायपुण्यलक्षणभद्राय प्रभवायमहत्ववर्धनाय सांप्रतंयदुकुलेऽवतीर्णोसीत्यन्वयःआशिषांशुभानांपतिःपालयितादाताच भागेनांशेन ३६ इदमेवरूपंमूलरूपादन्यूनमहिमेतिभा वेनाह नमइति ३७ भूमन्अनवच्छिन्नज्ञानानंदस्वभाव सदानुचरावनुगतावुक्तकारिणौचतौ अनुजानीहि अनुज्ञांकुरु यदृच्छयाप्राप्तमहत्संगमोभवद्दर्शनसाधनमभूत्‌किंपुनर्बुद्धिपूर्वकमितिभावेनाह दर्शनमिति ३८ इतःपरंश्रीमदादिकमावयोर्नभवितव्यं यतइंद्रियाणांविषयव्यापारःस्यात्सनस्यात्‌किंतुतवगुणादाविववाण्यादींद्रियव्यापारःस्यादितिप्रार्थयते वाणीति ३९ ४० सानुग्रहःशापःमोक्षल क्षणानुग्रहसहितः ४१ मत्कृतात्मनांमय्येवसन्निहितमनसाम् ४२ नरवाहोवैश्रवणःतस्यनिकेतनंगृहम् ४३ बद्धोलूखलंउलूखलबद्धंश्रीकृष्णम् ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविज॰कृत

सभवान्सर्वलोकस्यभवायप्रभवायच ॥ अवतीर्णोऽंशभागेनसांप्रतंपतिराशिषाम् ३६ नमःपरमकल्याणनमस्तेविश्वमंगल ॥ वासुदेवायशांताययदूनां पतयेनमः ३७ अनुजानीहिनौभूमन्सदानुचरकिंकरौ ॥ दर्शनंनौभगवतऋषेरासीदनुग्रहात् ३८ वाणीगुणानुकथनेश्रवणौकथायांहस्तौचकर्मसुम नस्तवपादयोर्नौ ॥ स्मृत्यांशिरस्तवसुरप्रवरप्रणामेदृष्टिःसतांदर्शनेऽस्तुभवत्तनूनाम् ३९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसंकीर्तितस्ताभ्यांभगवान्गोकुले श्वरः ॥ दाम्नाचोलूखलेबद्धःप्रहसन्नाहगुह्यकौ ४० ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ज्ञातंमयापुरैवैतदृषिणाकरुणात्मना ॥ यच्छ्रीमदांधयोर्वाग्भिःशापःसानुग्रहः कृतः ४१ साधूनांसमचित्तानांसुतरांमत्कृतात्मनाम् ॥ दर्शनान्नोभवेद्बंधःपुंसोऽक्ष्णोःसवितुर्यथा ४२ तद्गच्छतंमत्परमौनरवाहनिकेतनम् ॥ संजातो मयिभावोवामीप्सितःपरमोत्सवः ४३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्तौतंपरिक्रम्यप्रणम्यचपुनःपुनः ॥ बद्धोलूखलमामंत्र्यजग्मतुर्दिशमुत्तराम् ४४ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेयमलार्जुनभंगोनामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गोपानंदादयःश्रुत्वाद्रुमयोःपततोरवम् ॥ तत्रा जग्मुःकुरुश्रेष्ठनिर्घातरवशंकिताः १ भूम्यांनिपतितौतत्रददृशुर्यमलार्जुनौ ॥ बभ्रमुस्तदविज्ञायलक्ष्यंपतनकारणम् २ उलूखलंविकर्षंतंदाम्नाबद्धंचबा लकम् ॥ कस्येदंकुतआश्चर्यमुत्पातमयकातराः ३ बालाऊचुरनेनेतितिरश्चीनमुलूखलम् ॥ विकर्षतामध्यगेनपुरुषावप्यचक्ष्महि ४ नतेतदुक्तंजगृहुर्न घटेतेतितस्यतत् ॥ बालस्योत्पाटनंतर्वोःकेचित्संदिग्धचेतसः ५ उलूखलंविकर्षंतंदाम्नाबद्धंस्वमात्मजम् ॥ विलोक्यनंदःप्रहसद्वदनोविमुमोचह ६ गोपीभिःस्तोभितोनृत्यन्भगवान्बालवत्क्वचित् ॥ उद्गायतिक्वचिन्मुग्धस्तद्वशोदारुयंत्रवत् ७ बिभर्तिक्वचिदाज्ञप्तःपीठकोन्मानपादुकम् ॥ बाहुक्षेपंच कुरुतेस्वानांचप्रीतिमावहन् ८

टीकायांएकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ हरेर्बालक्रीडाचरितचारुतरनिरवद्यमहिमश्रवणमननोपासनानिमुक्तिसाधनानिज्ञानसाधनत्वेनभवंतीतिभावेनतन्माहात्म्यमस्मिन्नध्यायेनिरूप्यते तत्रादौपूर्वा ध्यायोक्तयमलार्जुनभंगलक्षणमहिमाशेषंवक्ति गोपाइत्यादिना निर्घातरवशंकिताः मेघानिर्घोषशंकिताः १ कस्यागामिफलसूचकंकुतआश्चर्यंसहसादृश्यमानंयदद्भुतंभविष्यदनिष्टसूचकंअदृष्टमात्रप्रय क्तंउत्पातस्तन्निमित्तभयेनकातराः व्याकुलचित्ताः उत्पातइति कातराइतिकेचित्पठंति २ ३ द्वौपुरुषौअचक्ष्महिदृष्टवंतः ४ तदुक्तंबालोक्तं ५ ६ ७ उन्मानंप्रस्थंपादुकंपादपीठं प्रादरक्षणंवा ८

तद्विदांभगवानेवायमवतीर्णइतिजानतांनारदादीनाम् ९ १० तत्रनंदादिषु ११ इतउत्थातव्यं १२ अनश्चशकटश्च १३ १४ असौकृष्णोबालकः कृष्णादन्यतमोबालकोनाम्रियेतेति यत्तदच्युतरक्षणंअन्यबालकस्यमरणाभावः १५ औत्पातिकःउत्पातसंबंधीअनर्थकरः इतोबृहद्वनात् तावत्ततःपूर्वमेव १६ पशव्यंपशुभ्योहितं पुण्याद्रयःपुण्यवृक्षाः तृणानिवीरुधगुल्मा नियत्रतत्तथातद्वीरुधशब्दोऽकारांतोप्यस्ति पर्वताद्रीनगावगाविविच १७ युङ्ध्वंयोगंकुरुध्वं १८ १९ २० नोपेयातांसमीपंनागतौ २१ अजोहवीत्आह्वयामास २२ २३ २४ व्र

दर्शयंस्तद्विदांलोकआत्मनोभक्तवश्यताम् ॥ व्रजस्योद्वाहयन्हर्षंभगवान्बालचेष्टितैः ९ गोपवृद्धामहोत्पातानतुभूयबृहद्वने ॥ नंदादयःसमागम्यव्रज कार्यमचिंतयन् १० तत्रोपनंदनामाहगोपोज्ञानवयोधिकः ॥ देशकालार्थतत्त्वज्ञःप्रियकृद्रामकृष्णयोः ११ उत्थातव्यमितोऽस्माभिर्गोकुलस्यहितै षिभिः ॥ आयांत्यत्रमहोत्पाताःप्रजानांनाशहेतवः १२ मुक्तःकथंचिद्राक्षस्याबालघ्न्याबालकोप्यसौ ॥ हरेरनुग्रहान्नूनमनश्चोपरिनापतत् १३ चक्रवातेननीतोऽयंदैत्येनवियदूह्यता ॥ शिलायांपतितस्तत्रपरित्रातःसुरेश्वरैः १४ यन्नम्रियेतद्रुमयोरंतरंप्राप्यबालकः ॥ असावन्यतमोवापितच्चाप्य च्युतरक्षणम् १५ यावदौत्पातिकोरिष्टोव्रजंनाभिभवेदितः ॥ तावद्बालानुपादाययास्यामोऽन्यत्रसानुगाः १६ वनंवृंदावनंनामपशव्यंनवकाननम् ॥ गोपगोपीगवांसेव्यंपुण्याद्रितृणवीरुधम् १७ तत्तत्राद्यैवयास्यामःशकटान्युङ्क्ष्वमाचिरम् ॥ गोधनान्यग्रतोयांतुभवतांयदिरोचते १८ तच्छ्रुत्वैकधियो गोपाःसर्वेनंदपुरोगमाः ॥ उपनंदवचोराजन्प्रतिनंद्यगृहान्ययुः १९ सरित्तीरगतंकृष्णंभग्नार्जुनमथाह्वयत् ॥ रामंचरोहिणीदेवीक्रीडंतंबालकैर्भृशम् २० नोपेयातांयदाहूतौक्रीडासंगेनपुत्रकौ ॥ यशोदांप्रेषयामासरोहिणीपुत्रवत्सला २१ क्रीडंतंसवसुतंबालैरतिवेलंसहाग्रजम् ॥ यशोदाऽजोहवीद्वीक्ष्यपुत्रस्नेह स्नुतस्तनी २२ कृष्णकृष्णारविंदाक्षतातएहिस्तनंपिब ॥ अलंविहारैःक्षुत्क्षांतस्तद्भवान्भोक्तुमर्हति २३ हेरामागच्छताताशुसानुजःकुलनंदन ॥ प्रातरे वकृताहारःक्रीडाश्रांतोऽसिपुत्रक २४ प्रतीक्षतेत्वांदाशार्होभोक्ष्यमाणोव्रजाधिपः ॥ एह्यावयोःप्रियंधेहिस्वगृहान्यातबालकाः २५ जन्मर्क्षंतेऽद्यभ वितावित्रेभ्योदेहिगाःशुचिः ॥ धूलिधूसरितांगस्त्वंतातमज्जनमावह २६ पश्यपश्यवयस्यांस्तेमातृमृष्टान्स्वलंकृतान् ॥ त्वंचस्नातःकृताहारोविहरस्वस्व लंकृतः २७ इत्थंयशोदातमशेषशेखरंमत्वासुतंस्नेहानिबद्धधीर्नृप ॥ हस्तेगृहीत्वासहराममच्युतंनीत्वास्ववाटंकृतवत्यथोदयम् २८ अथनंदःसमा हूयगोपानिदमभाषत ॥ श्वोऽतोवृंदावनंयामोयत्ताभवथमाचिरम् २९ तच्छ्रुत्वैकाधियोगोपाःसाधुसाध्वितिवादिनः ॥ रथान्स्वान्स्वान्समायुज्यय यूरूढपरिच्छदाः ३०

जाधिपःनंदगोपः धेहिदेहि हेबालकाः २५ धूलिधूसरितांगःधूलिधूसरितसर्वशरीरः २६ २७ स्ववाटंस्वव्रजं २८ २९ तदुपनंदस्यवचनं एकधियःएकस्मिन्नर्थेगतबुद्धयः रूढपरि च्छदाः शकटाधिष्ठितभांडादिसाधनाः ३०

अनःसु शकटेषु ३१ ३२ नृत्यत्सुकुचेषुकुंकुमादिकांतिर्यासांतास्तथा स्निग्धकंठयःकंठगुणोपेताः ३३ ३४ अर्धचंद्रवत् अर्धचंद्राकारवत् ३५ ३६ ३७ अविदूरेसमीपे ३८ क्षेपणैः
अश्मयंत्रैः पदैःपादैः कृत्रिमगोवृषैःमृद्दारुकृतगोवृषैः ३९ वृषायमाणौवृषवद्धर्षमाणौनर्दंतौवृषभशब्दंकुर्वंतौ अनुकृत्यविडंब्य ४० ४१ ४२ अपरपादाभ्यांप्राहिणोत् ४३ कपित्थैःकपि
त्थशाखायुक्तफलैः कृष्णोपरि ४४ ४५ सप्रातराशौप्रातर्भोजनसहितौ ४६ जलाशयाभ्याशंजलस्थानंमहासरइत्यर्थः स्थानेभिप्रायआशयइति महासत्त्वंमहान्सत्वःपराक्रमोऽध्यवसायोवा

वृद्धान्बालान्स्त्रियोराजन्सर्वोपस्करणानिच ॥ अनःस्वारोप्यगोपालायत्ताआत्तशरासनाः ३१ गोधनानिपुरस्कृत्यशृंगाण्यापूर्यसर्वतः ॥ तूर्यघोषे
णमहतायगुःसहपुरोहिताः ३२ गोप्योरूढरथान्नूत्नरुकुचकुंकुमकांतयः ॥ कृष्णलीलांजगुःप्रीताःस्निग्धकंठयःसुवाससः ३३ तथायशोदारोहिण्यावे
कंशकटमास्थिते ॥ रेजतुःकृष्णरामाभ्यांतत्कथाश्रवणोत्सुके ३४ वृंदावनंसंप्रविश्यसर्वकालसुखावहम् ॥ तत्रचक्रुर्व्रजावासंशकटैरर्धचंद्रवत् ३५ वृंदा
वनंगोवर्धनंयमुनापुलिनानिच ॥ वीक्ष्यासीदुत्तमाप्रीतीराममाधवयोर्नृप ३६ एवंव्रजौकसांप्रीतिंयच्छंतौबालचेष्टितैः ॥ कलवाक्यैःस्वकालेनवत्स
पालौबभूवतुः ३७ अविदूरेव्रजभुवःसहगोपालबालकैः ॥ चारयामासतुर्वत्सान्नानाक्रीडापरिच्छदौ ३८ क्वचिद्वादयतोवेणूंक्षेपणैःक्षिपतःक्वचित् ॥ क्व
चित्पदैःकिंकिणीभिःक्वचित्कृत्रिमगोवृषैः ३९ वृषायमाणौनर्दंतौयुयुधातेपरस्परम् ॥ अनुकृत्यरुतैर्जंतूंश्चेरतुःप्राकृतौयथा ४० कदाचिद्यमुनातीरेवत्सां
श्चारयतोःस्वकैः ॥ वयस्यैःकृष्णबलयोर्जिघांसुर्दैत्यआगमत् ४१ तंवत्सरूपिणंवीक्ष्यवत्सयूथगतंहरिः ॥ दर्शयन्बलदेवायशनैर्मुग्धइवासदत् ४२
गृहीत्वाऽपरपादाभ्यांसहलांगूलमच्युतः ॥ भ्रामयित्वाकपित्थाग्रेप्राहिणोद्गतजीवितम् ४३ सकपित्थैर्महाकायःपात्यमानैःपपातह ॥ तंवीक्ष्य
विस्मिताबालाःशशंसुःसाधुसाध्विति ४४ देवाश्चोपरिसंतुष्टावववृषुःपुष्पवर्षिणः ॥ तौवत्सपालकौभूत्वासर्वलोकैकपालकौ ४५ सप्रातराशौगोव
त्सांश्चारयंतौविचेरतुः ॥ स्वंस्वंवत्सकुलंसर्वेपाययिष्यंतएकदा ४६ गत्वाजलाशयाभ्याशंपाययित्वापपुर्जलम् ॥ तेतत्रददृशुर्बालामहासत्त्वमवस्थि
तम् ४७ तत्रसुर्वज्रसंभिन्नगिरेःशृंगमिवच्युतम् ॥ सवैबकोनाममहानसुरोबकरूपधृक् ४८ आगत्यतरसाकृष्णंतीक्ष्णतुंडोऽग्रसद्बली ॥ कृष्णंमहासुर
ग्रस्तंदृष्ट्वारामादयोऽर्भकाः ॥ बभूवुरिंद्रियाणीवविनाप्राणैर्विचेतसः ४९ तंतालुमूलंप्रदहंतमग्निवद्गोपालसूनुंपितरंजगद्गुरोः ॥ तच्छर्दसद्योऽतिरुषाऽक्षतं
बकस्तुंडेनहंतुंपुनरभ्यपद्यत ५० तमापतंतंसनिगृह्यतुंडयोर्दोर्भ्यांबकंकंससखंसतांगतिः ॥ पश्यत्सुबालेषुददारलीलयामुदावहोवीरणवद्दिवौकसाम् ५१

यस्यसतथातं सत्वोस्त्रीजंतुषुक्लीबेऽध्यवसायेपराक्रमे आत्मभावेपिशाचेचद्रव्येसत्तास्वभावयोरितियादवः ४७ समहासत्वोमहासुरो वैएव स्युरेवंतुपुनर्वैवेत्यवधारणवाचकाइत्यमरः ४८ वि
चेतसःज्ञानहीनाः पाषाणकल्पाः ४९ जगद्गुरोर्हिरण्यगर्भस्यपितरंअक्षतंपुनःअतिरुषातुंडद्वयेनकृष्णंहंतुंअभ्यपद्यत ५० कटस्योपादानंतृणंवीरणं वीरणंश्रीतृणांविदुरिति ५१

विसिस्मिरे विस्मिताः ५२ पूर्वस्थितमाश्रमस्थानंप्रणीयनीत्वा तद्बकासुरहिंसनलक्षणंकृष्णचरितम् ५३ कृष्णेअतिशयेनप्रियेणआदरेणयुताःतृषितेक्षणाःअलंबुद्धिरहितनेत्राः ५४ बतखेदे यतःयेभ्योभयं
तेषांविप्रियंकृतमासीदपिस्वित् ५५ अथापितथापिएतेएनंनाभिभवंतिमृत्युताजिघांसयाहननेच्छयाएनमासाद्याग्नौपतंगइवशलभइवनश्यंति ५६ पुरुषेणब्रह्मज्ञानमेवापाद्यमितिभावेनाह अहोइति
असत्यानाभूवन्निितिकुतोज्ञायतइतितत्राह गर्गइति ५७ भवंवेदनांसंसारदुःखम् ५८ कौमारैः कुमारावस्थासबंधिभिःविहारैः क्रीडाविशेषैःकौमारंजहौकृष्णः तत्रापंचमाब्दाद्बाल्यम् आनवव
र्षात्पौगंडम् आषोडशवर्षात्कैशोरम् कश्चित्स्तंभमूलेनिलीयतिष्ठति अन्यस्तुअन्विष्यतंदृष्ट्वागृह्णातीतियाक्रीडातान्निलायनम् हस्तेनस्वशरीरेणवामृत्तिकयावाजलनिवारणंसेतुबंधः यथामर्कटोवा
नरोविटपाद्विटपांतरंउत्प्लुवतिउत्पततितथाऽकाशेउत्तुंगमृत्तिकात्तांशिंशुमाराकारोपरिशिरसिपदंनिधायपतनमुत्प्लवनम् पांशुभित्तौमार्णिनिधायतदुपरिहस्तंनिदधातिएकः एकस्त्वन्विष्यगृह्णातीत्या

तदाबकारिंसुरलोकवासिनःसमाकिरन्नंदनमल्लिकादिभिः ॥ समीडिरेचानकशंखसंस्तवैस्तद्वीक्ष्यगोपालसुताविसिस्मिरे ५२ मुक्तंबकास्यादुपलभ्यबा
लकारामादयःप्राणमिवेंद्रियोगणः ॥ स्थानागतंतंपरिरभ्यनिर्वृताःप्रणीयवत्सान्व्रजमेत्यतज्जगुः ५३ तच्छ्रुत्वाविस्मितागोपागोप्यश्चातिप्रियादृताः ॥
प्रेत्यागतमिवौत्सुक्यादैक्षंततृषितेक्षणाः ५४ अहोबतास्यबालस्यबहवोमृत्यवोऽभवन् ॥ अप्यासीद्विप्रियंतेषांकृतंपूर्वंयतोभयम् ५५ अथाप्यभिभवं
त्येनंनैवतेघोरदर्शनाः ॥ जिघांसयैनमासाद्यनश्यंत्यग्नौपतंगवत् ५६ अहोब्रह्मविदांवाचोनासत्याःसंतिकर्हिचित् ॥ गर्गोयदाहभगवानन्वभावितथैवतत्
५७ इतिनंदादयोगोपारामकृष्णकथामुदा ॥ कुर्वंतोरममाणाश्चनाविंदन्भववेदनाम् ५८ एवंविहारैःकौमारैःकौमारंजहतुर्व्रजे ॥ निलायनैःसेतुबंधैर्मर्कटो
त्प्लवनादिभिः ५९ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेजिघांसुबकासुरवधोनामद्वादशोऽध्यायः ॥१२॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततश्चपौगंडवयःश्रितौव्रजे
बभूवतुस्तौपशुपालसंमतौ ॥ गाश्चारयंतौसखिभिःसमंपदैर्वृंदावनंपुण्यमतीवचक्रतुः १ तन्माधवोवेणुमुदीरयन्वृतोगोपैर्गृणद्भिःस्वयशोबलान्वितः ॥
पशून्पुरस्कृत्यपशव्यमाविशद्विहर्तुकामःकुसुमाकरंवनम् २ तन्मंजुघोषालिमृगद्विजाकुलंमहन्मनःप्रख्यपयःसरस्वता ॥ वातेनजुष्टंशतपत्रगंधिनानि
रीक्ष्यरंतुंभगवान्मनोदधे ३ सतत्रतत्रारुणपल्लवश्रियाफलप्रसूनोरुभरेणपादयोः ॥ स्पृशच्छिखान्वीक्ष्यवनस्पतीन्मुदास्मयन्निवाहाग्रजमादिपूरुषः ४

दिशब्दगृहीतम् ५९ इतिश्रीभाग०दशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांद्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ श्रवणमननाभ्यांदुरितहरणायहरेःपौगंडवयसिक्रियमाणंविक्रमंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये ततःकौमा
रात्पौगंडवयःनववर्षलक्षणंवयःश्रितौप्राप्तौ पशुपालत्वेनसंमतौयोग्यौ १ उदीरयन् ध्वनयन् कुसुमाकरंकुसुमोत्पत्तिस्थानम् २ मंजवःमनोहराःघोषायेषाम् अलयश्चमृगाश्चद्विजाश्चमंजुघोषैःअ
लिमृगद्विजैःआकुलम् महतांनारायणचरणारविंदानिरंतरमनसांमनःप्रख्यंमनस्तुल्यंनिर्मलंपयोजलंयस्यतत्तथा महन्मनःप्रख्यपयश्चतत्सरश्चमहन्मनःप्रख्यपयःसरस्तदस्यास्तीतिमहन्मनःप्रख्यप
यःसरस्वान्तेन शतपत्राणांपद्मानांगंधोस्यास्तीतिशतपत्रगंधीतेनवातेनवायुना ३ पल्लवारुणश्रियायुक्तयोःपादयोःप्रसूनोरुभारेणस्पृशंत्यःशिखाएवकराग्रकोटयोयेषांतेतथा तान्वनस्पतीन्वृक्षान्दृष्ट्वा
अत्रभक्तिभरभुग्नग्रीवाःपुरुषाःयथापुष्पनिचयादिनामुकुंदचरणारविंदमर्चयंति तथावृक्षाश्चपुष्पभरोपनतशाखाकराग्रैःपूजयंतीत्याक्षिप्तःशेषार्थोबोद्धव्यः ४

इममेवार्थंविशदयति अहोइति देववर यद्वा देववरा ब्रह्मादयःअमरादेवाःएतैरर्चितंसुमनःफलार्हणैः पुष्पफलोपायनैः आत्मनःस्वस्यतमोपहत्यैअज्ञाननिमित्तपापनिरासाय तरुषुजन्मयेनतमोनि
मित्तपापेन ५ यतोयथादेवादयोमनुष्यलिंगमवाप्यभगवंतंसेवंतेतथाएतेभ्रमराअपितेष्वेतेषु तस्मात्त्वच्चरणपद्मसेवानवरतंनहातव्यामुमुक्षुभिरितिभावेनाह एतइति अलिनोभ्रमराःभ्रमराणां
पक्षमूलमलमाहुर्मनीषिणइति अखिललोकतीर्थं समस्तजनस्यस्नानलक्षणंकीर्तनयोग्यंशुद्धिजननस्थानीयंशास्त्रेष्वंभसिपावनेइतिच अखिलः अनल्पः लोकः प्रकाशःज्ञानंयेषांतेतथातेषां
सेवायोग्यशास्त्रस्थानीयम् लुक्प्रकाशइतिधातुः अनुपथंपथगतावितिधातुःयत्रगच्छसित्वंतत्रानुगमनलक्षणंसेवांकुर्वंतीत्यर्थः अनुपदंवा मुनिगणाःसर्वज्ञानांदेवादीनांगणाः वेत्तावेद्यस्य
सर्वस्यमुनिःसद्भिरुदाहृतइत्युत्पलमाला त्वदीयेषुवैष्णवेषुमुख्यागूढंमनुष्यलिंगधरंनजहातिनत्यजंति ॥ ओहाक्त्यागइतिधातुः जहातीतिपाठेवा व्यत्ययोबहुलमितिसूत्रान्निर्णयः अमराणामा
त्मदैवंकुलदैवं अनघात्मदैवमितिपाठे अनघानांनिर्दुःखानांमुक्तानांआत्मदैवंमुक्तानांपरमागतिः दुःखैनोव्यसनेष्वघमित्यमरः अनघेतिपृथक्पदंवा ६ पूर्वोक्तमतिदिशति नृत्यंतीति
शिखिनोमयूराःअन्यत्रकेशशिखाधारिणःतापसाःहरिण्यःमृगस्त्रियःअन्यत्रहिरण्मयवत्तपस्तेजसाज्वलंतः आसांभारोऽस्तीतिहरिण्यः परोपदेशसंबंधेनहरिभक्तजनतापहारिण्यइत्युच्यंते महेशाज्ज्ञानम

श्रीभगवानुवाच ॥ अहोअमीदेववरामरार्चितंपादांबुजंतेसुमनःफलार्हणैः ॥ नमंत्युपादायशिखाभिरात्मनस्तमोपहत्यैतरुजन्मयत्कृतम् ५ एतेऽलि
नस्तवयशोऽखिललोकतीर्थंगायंतआदिपुरुषानुपथंभजंते ॥ प्रायोअमीमुनिगणाभवदीयमुख्यागूढंवनेपिनजहत्यमरात्मदैवम् ६ नृत्यंत्यमीशिखिन
ईड्यमुदाहरिण्यःकुर्वंतिगोप्यइवतेप्रियमीक्षणेन ॥ सूक्तैश्चकोकिलगणागृहमागतायधन्यावनौकसइयान्हिसतांनिसर्गः ७ एवंवृंदावनंकृष्णःश्रीमत्प्रतिम
नाःपशून् ॥ रेमेसंचारयन्नद्रेःसरिद्रोधःसुसानुगः ८ क्वचिद्गायतिगायत्सुमदांधालिष्वनुव्रतैः ॥ उपगीयमानचरितःस्रग्विसंकर्षणान्वितः ९ क्वचिच्चकल
हंसानामनुकूजतिकूजितम् ॥ अभिनृत्यतिनृत्यंतंबर्हिणंहासयन्क्वचित् १० मेघगंभीरयावाचानामभिर्दूरगान्पशून् ॥ क्वचिदाह्वयतिप्रीत्यागोगोपाल
मनोज्ञया ११ चकोरक्रौंचचक्राह्वभारद्वाजालिबर्हिणाम् ॥ अनुरौतिस्मसत्त्वानांभीतवद्व्याघ्रसिंहयोः १२

न्विच्छेन्मोक्षमिच्छेज्जनार्दनादितिस्मृतेः हरिणीसाहिरण्मयीत्यभिधानम् तेतवेक्षणेनप्रियंकुर्वंति कोकिलगणाश्चसूक्तैःकर्णरम्यैःवचनैःप्रियंकुर्वंतीति अन्यत्र कः ब्रह्माउःशिवःतयोःकिलवार्ताकीर्तनंसंभा
वनाचयेषांतेकोकिलाःइंद्रादयःपरभृतःइतरप्राणिरक्षार्थंप्राणधारिणः नस्वार्थं परमभागवताइत्यर्थःस्मार्तन्यायः गृहामिति गृहमागतायातिथयेगृहिणार्घ्यपाद्यादिकंदातव्यमितियत्तस्मात् वनौकसोमृ
गादयोवावानप्रस्थादयोवा धन्याकृतार्थाः स्वंस्वंनिवासमागतंत्वांसभाजयंति अयंसतांजातिस्वभावइत्याह सतांनिसर्गः नितरांस्वभावः इयान्एतावान्हियस्मात्तस्मादिदमुचितमितिभावः वैश्वान
रःप्रविशत्यतिथिर्ब्राह्मणोगृहान् तस्यैतांशांतिंकुर्वंतिहरवैवस्वतोदकम् आशांप्रतीक्षेसंगतंसूनृतांचेष्टापूर्तेपुत्रपशूंश्चसर्वान् एतद्वृंक्तेपुरुषस्याल्पमेधसोयस्यामश्नन्वसतिब्राह्मणोगृहेइति वार्तासंभावयोःकि
लेतियादवःईड्यसर्वंकर ७ कृष्णएवंविधमाहात्म्यं वृंदावनमवाप्यरेमेइत्यन्वयः अद्रेःपादेषुसरितोनद्यः रोधःसु तीरेषुपशून्संचारयन् ८ रतिप्रकारंदर्शयति क्वचिदिति अनुव्रतैरनुचरैःसखिभिःसंकर्षणे
नचान्वितःअनुगतः ९ हासयन्हासंजनयन् १० नामभिःप्रसूतिवारप्रयुक्तादिलक्षणैः गवांगोपालानांमनोंतःकरणंज्ञापयंत्याबोधयंत्यामनोरमयावा ११ व्याघ्रशार्दूलसिंहयोःसकाशात्भीतवत्स्वयम
पिभीतोभवति १२ २१

गोपस्यउत्संगोंकएषउपबर्हणंशिरःपीठंयस्यसतथातम् आर्यंज्येष्ठंपादसंवाहनादिभिःविश्रामयति क्रीडाप्राप्तक्लेशंनाशयति १३ रामकृष्णौनर्तनादिकुर्वाणान्गोपालान्नृत्यादिविशेषविषयेषुप्रशशंसतुः स्खलनादिविषयेहसंतौवल्गतःउत्प्लुवतः १४ नियुद्धंबाहुवल्लीग्रहणादिद्वंद्वयुद्धं १५ १६ महात्मनःकृष्णस्यमनोहराणि स्नेहेनक्लिन्नाआर्द्राधियोयेषांतेतथा १७ बाललीलामुपसंहरति एवमिति स्वमाययास्वेच्छयैवानिगूढात्ममतिःप्रच्छन्नस्वरूपानुभवः अन्यापेक्षयेतिशेषःग्राम्यैःमूर्खजनैः किमर्थमेवंकृतमत्राह ग्राम्यवदिति धर्मइतिशेषः १८ शुकःपरीक्षितमाह धन्येयमिति कस्माद्धन्येत्यत्राह तृणवीरुधइति तस्यकृष्णस्यपादौस्पृशंतीतितत्पादस्पृशः करजैर्नखैःअभिमृष्टाअभितःश्रिताःलूनाइत्यर्थः नद्यादयोदयासहितैरवलोकैरवलोकिताः गोप्यःश्रीर्यद्भुजयोरंतरंवक्षस्थलंस्पृहयतीतियत्स्पृहातस्मिन्भुजयोरंतरेणमध्येआलिंगिताइतियत्तस्मादियंपृथिवीवद्रुताःपदार्थाश्चधन्याइत्यर्थः १९ यद्देवकार्यार्थमवतीर्णंहरिणातच्छेषंवक्तुमुपक्रमते श्रीदामेति सुबलश्चाशोकश्चकृष्णश्चाद्यायेषांतेतथातान्

क्वचित्क्रीडापरिश्रांतंगोपोत्संगोपबर्हणम् ॥ स्वयंविश्रामयत्यार्यंपादसंवाहनादिभिः १३ नृत्यतोगायतोवापिवल्गतोयुध्यतोमिथः ॥ गृहीतहस्तौ
गोपालान्हसंतौप्रशशंसतुः १४ क्वचित्पल्लवतल्पेषुनियुद्धश्रमकर्शितः ॥ वृक्षमूलाश्रयःशेतेगोपोत्संगोपबर्हणः १५ पादसंवाहनंचक्रुःकेचिदस्यमहा
त्मनः ॥ अपरेहतपाप्मानोव्यजनैःसमवीजयन् १६ अन्येतदनुरूपाणिमनोज्ञानिमहात्मनः ॥ गायंतिस्ममहाराजस्नेहक्लिन्नधियःशनैः १७ एवंनिगू
ढात्ममतिःस्वमाययागोपात्मजत्वंचरितैर्विडंबयन् ॥ रेमेरमालालितपादपल्लवोग्राम्यैःसमंग्राम्यवदीशचेष्टितम् १८ श्रीशुकउवाच ॥ धन्येयमद्यधरणी
तृणवीरुधस्त्वत्पादस्पृशोद्रुमलताःकरजाभिमृष्टाः ॥ नद्योऽद्रयःखगमृगाःसदयावलोकैर्गोप्योंतरेणभुजयोरपियत्स्पृहाश्रीः १९ श्रीदामानामगोपालो
रामकेशवयोःसखा ॥ सुबलाशोककृष्णाद्यान्गोपान्प्रेम्णेदमब्रवीत् २० रामराममहाबाहोकृष्णदुष्टनिबर्हण ॥ इतोविदूरेसुमहद्वनंतालालिसंकुलम् २१
फलानितत्रभूरीणिपतंतिपतितानिच ॥ संतिकिंत्ववरुद्धानिधेनुकेनदुरात्मना २२ सोऽतितीव्रोऽसुरोरामहेकृष्णखररूपधृक् ॥ आत्मसाम्यबलैरन्यै
र्ज्ञातिभिर्बहुभिर्वृतः २३ तस्मात्कृतनराहाराद्भीतैर्नृभिरमित्रहन् ॥ नसेव्यंतेपशुगणैःपक्षिसंघविवर्जितम् २४ विद्यंतेऽभुक्तपूर्वाणिफलानिसुरभीणिच
॥ एषवैसुरभिर्गंधोविषूचीनोविगृह्यते २५ प्रयच्छतानिनःकृष्णगंधलोभितचेतसाम् ॥ वांछासीन्महतीरामगम्यतांयदिरोचते २६ एवंसुहृद्वचःश्रुत्वा
सुहृत्प्रियचिकीर्षया ॥ प्रहस्यजग्मतुर्गोपैर्वृतौतालवनंप्रभू २७ बलःप्रविश्यबाहुभ्यांतालान्संपरिकंपयन् ॥ फलानिपातयामाससमतंगजइवौजसा २८

२० दुष्टनिबर्हणदुष्टजनोन्मूलन अविदूरेनिकटे तालानांआल्यापंक्त्यासंकुलंनिबिडं २१ तत्रखरतालवने फलान्यपरिपाकंप्राप्तानीतिनेत्याह पतितानीति संतुतान्यानीयभुज्यंतामितितत्राह किंत्विति २२ तीव्रःक्रूरः खररूपंगर्दभदेहंधारयतीतिखररूपधृक् असहायश्चेन्निष्कासनीयइतिनेत्याह आत्मेति २३ कृतःनराणामाहारोयेनसतथातस्मात् २४ नृभिरभुक्तपूर्वाणिविष्वक्सर्वत्रांचतीतिविषूचीनःसर्वत्रव्याप्तिमानित्यर्थः विशेषेणगृह्यतेघ्राणेंद्रियेणेतिशेषः २५ लोभआकांक्षा लुभगार्ध्येगृधुअभिकांक्षायामितिधातुः अदनाकांक्षाचेत्कालांतरेआनेष्यामीतितत्राह वांछेति २६ २७ मतंगजः वारणःओजसाबलेनअवष्टंभेनवा ओजोवष्टंभबलयोरिति २८

रासभःगर्दभः नगैर्वृक्षैःपर्वतैश्चसहितम् २९ काशब्दंगर्दभजातिजं कर्णनिष्ठुरशब्दं पर्यचरत्परितोवर्तत ३० उपक्रोष्टुंक्रोशतिरत्रक्षेपार्थः क्षेप्तुंपराक्स्थितःप्राङ्मुखः ३१ पदोःपादयोःभ्रामणेनपरिभ्र
मणकरणेन ३२ तेनखररूपासुरशरीरेण बलेनपार्श्वस्थंतालंकंपयन्भग्नोभूत् किंचसचपार्श्वस्थःअन्यंतालंसोन्योप्यपरंतालमित्येवंपरंपरया ३३ बलस्यलीलयाकर्मणा उत्सृष्टेनउत्क्षिप्तेनखरदेहेनहतता
लाहताः ३४ अन्यस्यचित्रमपिरामस्यैतत्कर्मचित्रंनभवतीतिशुकःपरीक्षितमाह नैतदिति हिशब्दोधराखिलेयंननुसर्षपयतीतिप्रसिद्धिंद्योतयति ३५ क्रोष्टारःक्षेप्तुकामाः ताच्छीलिकस्तृन्प्रत्ययः स्व
जातिरवंकुर्वाणावा ३६ ३७ फलप्रकरसंकीर्णातालफलसमूहेनव्याप्ता ३८ तयोःरामकृष्णयोः ३९ आदन्भक्षितवंतः ४० ४१ गोरजसाच्छुरितकुंतलैःछुरितकेशपाशैःबद्धानिबर्हवन्यप्रसूनानिपिच्छवन

फलानांपततांशब्दंनिशम्यासुररासभः ॥ अभ्यधावत्क्षितितलंसनगंपरिकंपयन् २९ समेत्यतरसाप्रत्यग्द्वाभ्यांपद्भ्यांबलंबली ॥ निहत्योरसिकाश
ब्दंमुंचन्पर्यचरद्खलम् ३० पुनरासाद्यसंरब्धउपक्रोष्टुंपराक्स्थितः ॥ चरणावपरौराजन्बलायप्राहिणोद्रुषा ३१ सतंगृहीत्वाथपदोर्भ्रामयित्वैकपाणिना
चिक्षेपतृणराजाग्रेभ्रामणत्यक्तजीवितम् ३२ तेनाहतोमहातालःपतमानोबृहच्छिराः ॥ पार्श्वस्थंकंपयन्भग्नःसचान्यंसोपिचापरम् ३३ बलस्यली
लयोत्सृष्टखरदेहहताहताः ॥ तालाश्चकंपिरेसर्वेमहावातेरिताइव ३४ नैतच्चित्रंभगवतिह्यनंतेजगदीश्वरे ॥ ओतप्रोतमिदंयस्मिंस्तंतुष्वंगयथापटः ३५
ततःकृष्णंचरामंचज्ञातयोधेनुकस्यये ॥ क्रोष्टारोऽभ्यद्रवन्सर्वेसंरब्धाहतबांधवाः ३६ तांस्तानापततःकृष्णोरामश्चनृपलीलया ॥ गृहीतपश्चाच्चर
णान्प्राहिणोत्तृणराजसु ३७ फलप्रकरसंकीर्णादैत्यदेहैर्गतासुभिः ॥ रराजभूःसतालाग्रैर्घनैरिवनभस्तलम् ३८ तयोस्तत्सुमहत्कर्मनिशम्यविबुधादयः ॥
मुमुचुःपुष्पवर्षाणिचक्रुर्वाद्यानितुष्टुवुः ३९ अथतालफलान्यादन्मनुष्यागतसाध्वसाः ॥ तृणंचपशवश्चेरुर्हतधेनुककानने ४० कृष्णःकमलपत्राक्षःपुण्य
श्रवणकीर्तनः ॥ स्तूयमानोऽनुगैर्गोपैःसाग्रजोव्रजमागमत् ४१ तंगोरजश्छुरितकुंतलबद्धबर्हवन्यप्रसूनरुचिरेक्षणचारुहासम् ॥ वेणुंक्वणंतमनुगै
रुपगीतकीर्तिंगोप्योदिदृक्षितदृशोभ्यगमन्समेताः ४२ पीत्वामुकुंदमुखसारघमक्षिभृंगैस्तापंजहुर्विरहजंव्रजयोषितोऽह्नि ॥ तत्सत्कृतिंसमधिगम्यवि
वेशगोष्ठंसव्रीडहासविगमोयदपांगमोक्षः ४३ तदायशोदारोहिण्यौपुत्रयोःपुत्रवत्सले ॥ यथाकालंयथाकामंव्यधत्तांपरमाशिषः ४४ विगताध्वश्रमौ
तत्रमज्जनोन्मर्दनादिभिः ॥ नीवींवसित्वारुचिरांदिव्यस्रग्गंधमंडितौ ४५ जनन्युपहृतंप्राश्यस्वाद्वन्नमुपलालितौ ॥ संविश्यमृदुशय्यायांसुखंसुषुपतु
र्व्रजे ४६ एवंसभगवान्कृष्णोवृंदावनचरःक्वचित् ॥ ययौराममृतेराजन्कालिंदींसखिभिर्वृतः ४७

थवपुष्पाणियस्यसतथा गोरजश्छुरितकुंतलबद्धबर्हवन्यप्रसूनश्च रुचिरेईक्षणेचारुहासश्चयस्यसतथातम् ४२ मुकुंदस्यमुखमेवसारघंमधु सरघायोग्यंसारघं सरघामधुमक्षिकाप्रोक्ताइतिहलायुधःअह्नि
विरहजंतापंयासामपांगमोक्षःकटाक्षनिरीक्षणंव्रीडयासहितःसव्रीडश्चासौहासश्चसव्रीडहासःतस्यविगमोराहित्यंविशेषणप्राप्तिर्वायस्यसतथा तासांसत्कृतिंसत्कारंसमधिगम्यप्राप्य ४३ ४४ मज्जनं
स्नानं उन्मर्दनं शरीरमलोद्वर्तनं नीवींवस्त्रंवसित्वाआच्छाद्य ४५ प्राश्यपीत्वा संविश्यशयित्वा ४६ इदानींकथांतरंवक्तुमुपक्रमते एवमिति ४७

निदाघातपःग्रीष्मर्तुभवरविकिरणभवउष्णविशेषःतेनपीडिताः ४८ उपस्पृश्यआचम्यपीत्वाच ४९ ५० तथाभूतान् मृतप्रायान्ईक्षयादृष्ट्यासंप्रतीतस्मृतयःसम्यक्प्राप्तप्रत्यभिज्ञानाः ५१ विषंविषामि
श्रजलंपीत्वापरेतस्यमृतस्यस्यात्मनःपुनरुत्थानंगोविंदस्यानुग्रहयुक्तनिरीक्षणकृतमन्वमंसतन्यरूपयन् ॥ ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजध्वजकृतटीकायांत्रयोदशोध्यायः ॥ १३ ॥
हरौभक्तिमतांसंसारविषंनिर्वीर्यंभवतीतिनिदर्शयितुंअनंतरातीताध्यायेसंक्षिप्योक्तंकालियनागमर्दनमहिमानंप्रपंचयत्यस्मिन्नध्याये तत्रराज्ञःप्रश्नमुत्थापयितुमाह विलोक्येति कृष्णांयमुनां कृष्णा
हिनाकृष्णसर्पेण उदवासयत्ततोन्यत्रावासमकारयत् १ अगाधेअतलस्पर्शेन्यगृह्णात्निगृहीतवान् प्रसह्यगृहीतवानित्यर्थः यथायेनप्रकारेणासीत्तत्प्रकारः २ ३ श्रप्यमाणंक्वाथ्यमा
नंपयोजलंयस्मिन्ह्रदेसतथा यस्मिन्ह्रदे ४ विप्रुष्मताविशेषेणदहता प्रुषप्लुषदाहइतिधातुः विषेणविशिष्टमुदंविषोदंतेनयुक्ताऊर्मयःविषोर्मयःयस्यसतथासचासौमारुतःविषोदोर्मिमारुतःतेनाभिम

अथगावश्चगोपाश्चनिदाघातपपीडिताः ॥ दुष्टंजलंपपुस्तस्यास्तृषार्ताविषदूषितम् ४८ विषांभस्तदुपस्पृश्यदैवोपहतचेतसः ॥ निपेतुर्व्यसवःसर्वेमू
र्छितावैकुरूद्वह ४९ वीक्ष्यतान्वैतथाभूतान्कृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ ईक्षयाऽमृतवर्षिण्यास्वनाथान्समजीवयत् ५० तेसंप्रतीतस्मृतयउत्थायचज
लांतिकात् ॥ आसन्सुविस्मिताःसर्वेवीक्षमाणाःपरस्परम् ५१ अन्वमंसततद्राजन्गोविंदानुग्रहेक्षितम् ॥ पीत्वाविषंपरेतस्यपुनरुत्थानमात्मनः ५२ ॥
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः ॥ श्रीशुकउवाच ॥ विलोक्यदूषितांकृष्णांकृष्णःकृष्णाहिनाविभुः ॥ तस्याविशुद्धिमन्विच्छ
न्सर्पंतमुदवासयत् १ राजोवाच ॥ कथमंतर्जलेगाधेन्यगृह्णाद्भगवानहिम् ॥ सवैबहुयुगावासीयथासीद्विप्रकथ्यताम् २ ब्रह्मन्भगवतस्तस्यभूम्नःस्वच्छंद
वर्तिनः ॥ गोपालोदारचरितंकस्तृप्येतामृतंजुषन् ३ श्रीशुकउवाच ॥ कालिंद्यांकालियस्यासीद्ध्रदःकश्चिद्विषाग्निना ॥ श्रप्यमाणपयोयस्मिन्पतंत्युपरिगाः
खगाः ४ विप्रुष्मताविषोदोर्मिमारुतेनाभिमर्शिताः ॥ म्रियंतेतीरगायस्यप्राणिनःस्थिरजंगमाः ५ तंचंडवेगविषवीर्यमवेक्ष्यतेनदुष्टांनदींचखलसंयम
नावतारः ॥ कृष्णःकदंबमधिरुह्यततोऽतितुंगादास्फोट्यगाढरशनोन्यपतद्विषोदे ६ सार्पह्रदःपुरुषसारनिपातवेगसंक्षोभितोरगविषोच्छ्वसितांबुरा
शिः ॥ पर्यक्प्लुतोविषकषायविभीषणोर्मिर्भीमोधनुःशतमनंतबलस्यकिंतत् ७ तस्मिन्ह्रदेविहरतोभुजदंडघूर्णवार्घोषमंगवरवारणविक्रमस्य ॥ आश्रु
त्यतत्स्वसदनाभिभवंससैन्यश्चक्षुःश्रवाःसमसरत्तममृष्यमाणः ८

र्शिताआवृत्यगृहीताःयस्यह्रदस्य ५ तेनकालियेन खलानांसंयमनार्थंनिग्रहार्थंअवतारोयस्यसतथा आस्फोट्यद्विगुणीकृतहस्तप्रहारंकृत्वा गाढरशनःदृढबद्धकक्षप्रदेशः विषोदेविषमिश्रितज
ले ह्रदइतिशेषः ६ सर्पस्यनिवासभूतह्रदःसार्पह्रदः पुरुषसारस्यपुरुषवरस्यपुरुषश्रेष्ठस्यपुरुषोत्तमस्येत्यर्थः निपातवेगेनसंक्षोभितस्यसंचालितस्यस्वस्थानस्थितिक्लिष्टस्योरगस्यविषेणसहउच्छ्व
सितःउद्रेचितःअंबुराशिर्यस्यह्रदस्यसतथा विषकषायेणविषक्वाथेनविषरागेणवाविभीषणोर्मिभिःभयंकरतरंगैर्भीमःभयजनकः रागेक्वाथेकषायोस्त्रीनिर्यासेसौरभेरसेइतियादवः एवंविधोह्रदोधनुः
शतंतीरस्थानमुल्लंघ्यपर्यक्प्लुतःपरितःउद्रिक्तःगतः हरेरेतन्नचित्रमित्याह अनंतबलस्येति लक्षयोजनविस्तारायामपरिमितभूप्लावनेपिनचोद्यंकिमुतधनुःशतमित्यर्थः ७ अंगनृपपृथुवरवारणविक्रम
स्यगजेंद्रविक्रमस्य यद्वा अंगैरवयवैर्वरणीयस्यवारणस्यविक्रमइवविक्रमोयस्यसतथा तस्यहरेर्भुजदंडाभ्यांघूर्णस्पर्धद्ध्वनितयाक्षुब्धस्यवारःजलस्यघोषमाश्रुत्यतस्मात्स्वसदनाभिभवोपस्तममृष्यमा

णः असहमानः चक्षुश्रवाः सर्पः तंकृष्णंसमसरत् संस्तृतवान् बाधितुमागतवानित्यर्थः वरोनारूपजामात्रोर्देवादेरीप्सितवृत्तइति ८ अवदातः श्यामलः अवदातोरुणेपीतेश्वेतेश्यामेनिरामयइतिच चच्छाद
आच्छादितवान् आवृत्तवानित्यर्थः ९ परिवीतंपरिवेष्टितं अदृष्टचेष्टंनिश्चेष्टं १० वत्सतर्यः गर्भाधानयोग्यवयसः ११ त्रिविधाइत्युक्तंविव्रियते दिवीत्यादिना दिविउत्पाताः आदित्यमंडलेकबंधा
दिदर्शनं निर्घातादिभिः भुविकंपादिकं आत्मनिदेहेवामनेत्रस्फुरणादि आसन्नभयशंसिनः समीपभयसूचकाः १२ १३ १४ पशुवत्वृत्तिर्येषांतेतथा दृष्टमात्रव्यवहारिणः १५ माधवो मधुकुलो
द्भवः १६ भगवल्लक्षणैर्हरेः पद्मध्वजादिलक्षणोपेतैः पदैश्चरणन्यासैः सूचितयासूचयंत्या पदव्यामार्गेण १७ वैशद्यायपुनरुक्तंविवृणोति तइति यवोत्रीहिविशेषः अशनिर्वज्रं दंभोलिरशनिर्द्वयोरित्यम

तंप्रेक्षणीयसुकुमारघनावदातंश्रीवत्सपीतवसनंस्मितसुंदरास्यम् ॥ क्रीडंतमप्रतिभयंकमलोदरांघ्रिंसंदश्यमर्मसुरुषाभुजगश्चच्छाद ९ तंनागभोगपरिवी
तमदृष्टचेष्टमालोक्यतत्प्रियसखाः पशुपाभृशार्ताः ॥ कृष्णेर्पितात्मसुहृदर्थकलत्रकामादुःखानुशोकभयमूढधियोनिपेतुः १० गावोवृषावत्सतर्यः क्रंदमा
नाः सुदुःखिताः ॥ कृष्णन्यस्तेक्षणाभीतारुदंत्यइवतस्थिरे ११ अथव्रजेमहोत्पातास्त्रिविधाह्यतिदारुणाः ॥ उत्पेतुर्दिविभूम्यात्मन्यासन्नभयशंसिनः ॥
१२ तानालक्ष्यभयोद्विग्नागोपानंदपुरोगमाः ॥ विनारामेणगाःकृष्णंज्ञात्वाचारयितुंगतम् १३ तैर्दुर्निमित्तैर्निधनंमत्वाप्राप्तमतद्विदः ॥ तत्प्राणास्तन्म
नस्काश्चदुःखशोकभयातुराः १४ आबालवृद्धवनिताः सर्वेंगपशुवृत्तयः ॥ निर्जग्मुर्गोकुलाद्दीनाः कृष्णदर्शनलालसाः १५ तांस्तथाकातरान्वीक्ष्यभग
वान्माधवोबलः ॥ प्रहस्यकिंचिन्नोवाचप्रभावज्ञोनुजस्यसः १६ तेऽन्वेषमाणादयितंकृष्णंसूचितयापदैः ॥ भगवल्लक्षणैर्जग्मुः पदव्यायमुनातटम् १७
तेतत्रतत्राब्जयवांकुशाशनिध्वजोपपन्नानिपदानिविश्पतेः ॥ मार्गेगवामन्यपदांतरांतरेनिरीक्षमाणाययुरंगसत्वराः १८ अंतर्ह्रदेभुजगभोगपरीतमारात्कृ
ष्णंनिरीहमुपलक्ष्यजलाशयांते ॥ गोपांश्चमूढधिषणान्परितः पशूंश्चसंक्रंदतः परमकश्मलमापुरार्त्ताः १९ गोप्योनुरक्तमनसोभगवत्यनंतेतत्सौहृदस्मित
विलोकगिरः स्मरंत्यः ॥ ग्रस्तेऽहिनाप्रियतमेभृशदुःखतप्ताः शून्यंप्रियव्यतिहृतंददृशुस्त्रिलोकम् २० ताः कृष्णमातरमपत्यमनुप्रविष्टांतुल्यव्यथाःसम
नुगृह्यशुचः स्रवंत्यः ॥ त्रस्ताव्रजप्रियकथाः कथयंत्यआसन्कृष्णाननेर्पितदृशोमृतकप्रतीकाः २१ कृष्णप्राणान्निर्विशतोनंदादीन्वीक्ष्यतंह्रदम् ॥ प्रत्यषे
धत्सभगवान्रामः कृष्णानुभाववित् २२

रः विश्पतेः प्रजापतेः कृष्णस्य गवांमार्गेकृष्णपादेनान्यस्यगोपस्यअन्यासांगवांपादेनांतरांतरेमध्येमध्येमिश्रितइतिशेषः गवांपादेनान्यपदेनवज्रादिलक्षणेनपदेनइतरलक्षणेनपदेनांतरांतरेमध्यावि
नाभूतेवा १८ जलाशयांतेह्रदसमीपे परितः स्थितान् गोपानुपलक्ष्यपरमंकश्मलंमोहम् १९ तस्यकृष्णस्यसौहृदंचस्मितंचविलोकश्चगिरश्चतत्सौहृदस्मितविलोकागिरः ताः स्मरंत्यः प्रियव्यतिहृतंवि
रहितम् २० अपत्यमनुप्रविष्टांआत्मनापुरस्थितन्हृदेप्रविष्टांशरीरेणतीरेस्थितांकृष्णमातरंयशोदांसमनुगृह्यपरिरभ्ययशोदादुःखतुल्यव्यथाः शुचः शोकादश्रूणिस्रवंत्यः बाष्पधारयानदींकुर्वंत्यः याः
पूर्वंव्रजप्रियस्यकृष्णस्यकथाः कथयंत्यः आसन् ता अधुनात्रस्ताः कृष्णाननेर्पितनेत्राः गोप्योमृतकप्रतीकाविज्ञाताभनेनेतिशेषः २१ कृष्णएवप्राणोयेषांतेतथातान् न्हृदंनिर्विशतः प्रवेष्टुकामान् २२ २३

आज्ञायज्ञात्वा उरगबंधात्सर्पकृतबंधनात् उदतिष्ठत् उत्थितोभूत् २३ भगवत्युत्थितेसर्पः किंक्रियोभूदित्यत्राह तत्प्रथ्यमानेति तेनकृष्णेनप्रथ्यमानवपुषावर्ध्यमानशरीरेणव्यथितःआत्मभोगः स्वशरीरंयस्यसतथाअतएवकुपितोऽतएवश्वसन्दीर्घश्वासंकुर्वन् श्वसनरंध्रेनासिकाछिद्रेविषांबरीषंविषभ्राष्ट्रंयस्यसतथा क्लीबेंबरीषंभ्राष्ट्रोनाकंदुर्नास्वेदिनीस्त्रियामित्यमरः स्तब्धेक्षणउल्मुकमुखश्चस्तब्धे ईक्षणेउल्मुकेमुखेयस्यसतथा अंगारेलातउल्मुकइत्यमरः एवंविधोभुजंगोहरिमीक्षमाणस्तस्थावित्यन्वयः २४ तंअमुंसर्पपरिससारपरितश्चचार द्वेसृक्किणीओष्ठांतभागौ ससर्पोप्यपसरन्नृतिर्यग्गच्छ न्बभ्रामचतुर्दिशंपरिवर्त्तमानोभूत् २५ हतौजसंक्षीणबलं आनम्यआनमय्यप्रह्वीकृत्य अमृतकलस्यचंद्रस्याधिगुरुःपरमगुरुःअमृतकलानामधिकोगुरुः उद्गिरणशीलइतिभावःइदंविषौषधज्ञाना

इत्थंस्वगोकुलमनन्यगतिंनिरीक्ष्यसस्त्रीकुमारमतिदुःखितमात्महेतोः ॥ आज्ञायमर्त्यपदवीमनुवर्तमानःस्थित्वामुहूर्तमुदतिष्ठदुरंगबंधात् २३ त
त्प्रथ्यमानवपुषाव्यथितात्मभोगस्त्यक्त्वोन्नमय्यकुपितःस्वफणान्भुजंगः ॥ तस्थौश्वसन्श्वसनरंध्रविषांबरीषस्तब्धेक्षणोल्मुकमुखोहरिमीक्षमाणः २४
तंजिह्वयाद्विशिखयापरिलेलिहानंद्वेसृक्किणीअतिकरालविषाग्निदृष्टिम् ॥ क्रीडन्नमुंपरिससारयथाखगेंद्रोबभ्रामसोप्यपसरन्प्रसमीक्ष्यमाणः २५ एवंपरि
भ्रमहतौजसमुन्नतांसमानम्यतत्पृथुशिरस्स्वधिरूढआद्यः ॥ तन्मूर्धरत्ननिकरस्पर्शातिताम्रपादांबुजोऽमृतकलाधिगुरुर्ननर्त २६ तंनर्तुमुद्यतमवेक्ष्यतदात
दीयगंधर्वसिद्धमुनिचारणदेववध्वः ॥ प्रीत्यामृदंगपणवानकवाद्यगीतपुष्पोपहारनुतिभिःसहसोपसेदुः २७ यद्यच्छिरोननमतेगरकालशीर्षणस्तत्तन्ममर्दख
लदंडधरोंऽघ्रिपातैः ॥ क्षीणेबलेभगवतोल्बणमाशुवक्त्राद्रक्तंवमन्परमकश्मलमापनागः २८ तस्याक्षिभिर्गरलमुद्वमतःशिरस्सुयद्यत्समुन्नमतिनिःश्वसतो
रुषोच्चैः ॥ नृत्यन्पदानुनमयन्सयदाबभूवपुष्पैःस्तुतोथभगवान्पुरुषःपुराणः २९ तच्चित्रतांडवविरुग्णफणातपत्रोरक्तंमुखैरुरुवमन्नृपभग्नगात्रः ॥ स्मृत्वाच
राचरगुरुंपुरुषंपुराणंनारायणंतमरणंमनसाजगाम ३० कृष्णस्यगर्भजगतोतिभरावसन्नपार्ष्णिप्रहारपरिरुग्णफणातपत्रम् ॥ दृष्ट्वाऽहिराजमुपसेदुरमु
ष्यपत्न्यआर्ताःश्लथद्वसनभूषणकेशबंधाः ३१ तंताविपन्नमनसोथपुरस्कृतार्हाःकायंनिधायभुविभूतपतिंप्रणेमुः ॥ साध्व्यःकृतांजलिपुटीःपरम
स्यभर्तुर्मोक्षेप्सवःशरणदंशरणंप्रपन्नाः ॥ ३२ ॥ नागपत्न्यऊचुः ॥ न्याय्योहिदंडःकृतकिल्बिषेऽस्मिंस्तवावतारःखलनिग्रहाय ॥ रिपोःसुतानामपितु
ल्यदृष्टेर्धत्सेदमंफलमेवानुशंस्यम् ३३

र्थमुक्तम् २६ उपसेदुःउपस्थिताः २७ गरकालशीर्ष्णःविषेणनीलशिरसःसर्पस्य मूर्छातुकश्मलंमोहइत्यमरः २८ शिरस्सुमध्येयद्यच्छिरः समुन्नमतितत्तच्छिरः अनुनमयन्नृत्यन्बभूव २९ अंघ्रिपातविशेषेणरुग्णंभुग्नम् अरणंशरणं क्षीरसागरशायीयस्तम् ३० गर्भेजठरेजगद्यस्यसगर्भजगत्तस्यकृष्णस्यातिभरेणावसन्नः पीडितःपार्ष्णिःपादपृष्ठभागोयःतेनकृतेनप्रहारेणपरिरु ग्णंफणातपत्रंयस्यसतथातम् ३१ पुरस्कृतार्हाःअग्रेकृतपूजनाःपरमस्यसकाशात् पत्युर्मोक्षेप्सवः ३२ दंडःशासनंन्याय्योयुक्तं रिपोःसुतानामितिषष्ठीसप्तम्यर्थेरिपोःसुतेष्वपितुल्यदृष्टेः त्वंतेषूभयेष्वप राधेषुदमंदंडंधत्से कथंधत्सइतितत्राह फलमिति अनुशंस्यंअपराधानुरूपंफलंअनुग्रहलक्षणंदंडंकरोषीत्यन्वयः ३३

ननुनिग्रह्णतः कथमनुग्रहोभवतीत्यत्राह अनुग्रहइति हिशब्दएवार्थेभवतासर्वपूज्येनत्वया नः अस्माकंअयमनुग्रहएवकृतोनतुविरोधःकृतः तेत्वयाक्रियमाणोदंडोऽसतामसाधुभावानांदुष्टकर्मणांतामसयोनिप्राप्तानांकल्मषापहः खलुपापपरिहारकएव अमुष्यासत्त्वंकथमत्राह यदिति अमुष्यकालियनाम्नोदंदशूकत्त्वंतत्तत्प्राणिदंशनशीलयोनित्वमभूत् इतिज्ञायते यद्यस्मात्तस्मादसत्त्वंयोग्यंतथा अतस्तेतवक्रोधःक्रोधकारणदंडोयोग्यस्यदेहिनोनुग्रहःसंमतःअस्माभिःप्रतिपन्नइत्यन्वयः दंडोपिभगवच्चीर्णोममैषोनुग्रहःकृतइत्यादिस्मृतेर्भक्तिमतएवायंविशेषइतिज्ञायते ३४ यद्दंदशूकत्वमपिनदुष्कर्मनिमित्तमपितुपूर्वजन्मन्यत्युत्कटत्वद्विषयतपआदिप्रभावोपनतमितिमन्यामहे अत्युत्कटैःपुण्यपापैरिहैवफलमश्नुते यतोस्यगवादिप्राणिद्रोहत्वद्दंशनोत्पन्नपापपरिहारायतवलक्ष्म्यादिसर्वदेवतावांछितसेवाचरणसरोजरेणुमंदिरमूर्धाभूदितिभावेनवदंति तपइत्यादिना भूदानादिलक्षणोधर्मः सर्वेषांजीवानांप्राणभूतःसर्वान्जीवयतीतिवा ३५ तपआदिषुकस्यपुण्यस्यानुभावोयंप्रभावः अध्यवसायोवा काम्यंतइतिकामाःविषयास्तान् ३६ कीदृशाविषयाइतिभावेनतानाहुः ननाकेति नाकस्यपृष्ठसुकृतेनुभूत्वाइमंलोकंहीनतरंवाविशंतीति पारमेष्ठ्यंसत्यलोकः सार्वभौमंचक्रवर्तिपदं इमारामाःसरथाःसतुर्याइत्यादिलक्षणंरसाधिपत्यंअखिलस्वर्गविभवम् योगसिद्धिरणिमादिलक्षणाः अपुनर्भवंअपक्वभक्तिलभ्यंमोक्षम् अपुनर्भवमात्राद्धिहरिसामीप्यमुत्तममित्यादिस्मृतेः ३७ किंबहुवक्तव्यमितिभावेन

अनुग्रहोयंभवताकृतोहिनोदंडोऽसतांतेखलुकल्मषापहः ॥ यद्दंदशूकत्वममुष्यदेहिनःक्रोधोपितेनुग्रहएवसंमतः ३४ तपःसुतप्तंकिमनेनपूर्वंनिरस्तमानेनचमानदेन॥धर्मोऽथवासर्वजनानुकंपयायतोभवांस्तुष्यतिसर्वजीवः ३५ कस्यानुभावोऽस्यनदेवविद्महेतवांघ्रिरेणुस्पर्शाधिकारः॥ यद्वांछयाश्रीर्ललनाचरत्तपोविहायकामान्सुचिरंधृतव्रता ३६ ननाकपृष्ठंनचपारमेष्ठ्यंनसार्वभौमंनरसाधिपत्यम् ॥ नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवावांछंतित्वत्पादरजःप्रपन्नाः ३७ तदीशनाथापदुरापमन्यैस्तमोजनिःक्रोधवशोऽप्यनीशः ॥ संसारचक्रेभ्रमतःशरीरिणोयदीप्सितंस्याद्धि भवत्समक्षम् ३८ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायमहात्मने ॥ भूतावासायभूतायपरायपरमात्मने ३९ ज्ञानविज्ञाननिधयेब्रह्मणेऽनंतशक्तये ॥ अगुणायाविकारायनमस्तेऽप्राकृतायच ४० कालायकालनाभायकालावयवसाक्षिणे ॥ विश्वायतदुपद्रष्ट्रेतत्कर्त्रेविश्वहेतवे ४१ भूतमात्रेंद्रियप्राणमनोबुद्ध्याशयात्मने ॥ निर्गुणेनाभिमानेनगूढस्वात्मानुभूतये ४२

वदंति तदिति ईशनाथशंकरस्वामिन् यद्भवत्समक्षम् भवतःसाक्षात्करणंतदापदुरापम् नचक्षुषापश्यतिकश्चिदेनंनान्यैर्देवैर्मनसानापिवाचेत्यादिश्रुतेः साधनसामग्रीमंतरेणदुष्प्रापमित्यर्थःतमसागुणेनजनिर्जन्मयस्यसतथा अतएवक्रोधस्वभावः तथाप्यनीशोऽसमर्थः ३८ दंडोपिभगवच्चीर्णइतिस्मृत्यर्थमात्मनिज्ञापयितुंकृष्णंस्तुवंति नमइत्यादिना भूतावासायेत्यनेनभूतनाशेननाशःस्यादित्युच्यतेइतिशंकांनिवारयति भूतायेति सर्वदाविद्यमानाय भूसत्तायामितिधातुः ३९ अविकारायेत्युक्तंसमर्थयतेअप्राकृतायेति ४० कालायभक्तकामधेनवे कालनाभायकालाश्रयाय विश्वायस्वाधीनप्रपंचाय तस्यविश्वस्योपद्रष्ट्रेअध्यक्षाय तस्यकर्त्रे अवांतरकारणाय प्रकृतेर्मूलकारणत्वंनिवारयति विश्वहेतवइति प्रपंचस्यमूलकारणाय विश्वस्यतदधीनत्वाद्धिश्वंविष्णुरुदीर्यतइत्यादिस्मृतेः विश्वायविराट्पुरुषाय तत्कर्त्रेविश्वस्योत्पादनमायाप्रेरकायइत्यादिरर्थोनयुक्तःआप्रामाणिकत्वादिति ४१ विश्वस्यभगवदधीनत्वंविवृणोति भूतेति भूतानिपंचमात्राःशब्दादयःइंद्रियाणिश्रोत्रादीनिप्राणाःदश मनःसंकल्पविकल्पलक्षणम् बुद्धिर्निश्चयहेतुरेषामाशयःस्थानंआत्मास्वभावोयस्यसतथातस्मै आत्मायत्नोधृतिर्बुद्धिःस्वभावोब्रह्मवर्ष्मचेत्यमरः स्थानेभिप्रायआशयइतिपादवःनिर्गुणेनसत्त्वादिगुणजन्मरहितेनाभिमानेनज्ञानेनगूढाअप्रकाशितास्वात्मानुभूतिर्यस्यसतथातस्मै ४२

अनंतायनित्यायसर्वगताय सूक्ष्मायइंद्रियाविषयाय नित्यंविभुंसर्वगतंसुसूक्ष्ममितिश्रुतेः कूटस्थायशश्वदेकप्रकाराय विपश्चितेसर्वज्ञायनिपुणबुद्धयेवा नानावादानांसिद्धांतानांअनुरोधायअनुकू
लवर्तमानाय वाच्योर्थः तस्यप्रतिपाद्यत्वेयोग्यत्वंवाच्यशक्तिःवाचकःशब्दःतस्यार्थप्रतिपादनसामर्थ्यंतद्वयंयस्यसतथातस्मै ४३ प्रमाणमूलायप्रत्यक्षादिप्रमाणप्रतिष्ठापकायकवयेअतिक्रांतदर्शिनेशास्त्रं
वेदःयोनिर्ज्ञप्तिकारणंयस्यसतथातस्मै योनिःस्त्रीणांभगेस्थानेकारणेताम्रकेपणेइतियादवः निर्देशकारणायइदंकुर्यादिदंनकुर्यादितिविधिकर्त्रे निर्देशग्रंथयोःशास्त्रमित्यमरः प्रवृत्तायप्रवृत्तिमार्गप्रवर्त्तकाय
निवृत्तायनिवृत्तिमार्गप्रवर्तकायच सृष्टौप्रवृत्तायप्रलयेनिवृत्तायेतिवा उभयेषांनिगमायमार्गायविषयायेत्यर्थः अयनंपदवीमार्गःपद्याचविनिगद्यतेनिगमइतिहलायुधः वेदमूर्त्तयेवा निश्चायकायवा निगमो
निश्चयेवेदेपरेपथिवणिक्पथइतियादवः ४४ कृष्णायउत्कृष्टानंदरूपाय भक्तजनदुरितकर्षणशीलायवाशत्रूणामप्रयेवानीलवर्णायवा कृष्णःसीसाद्यलोहेषुकृष्णोनीऽलेनलेकलौ शूद्रकाकेपिकेव्यासे
ध्वांतेपक्षेर्जुनेहरावितिच रामायरामनाम्नेअभिरामायवाप्रकृष्टद्युत्यामेयाय यद्वा प्रकृष्टधानाय प्रद्युम्नंद्रव्यंद्रविणमितिहलायुधः । अनिरुद्धायज्ञानिनांनिरोधरहिताय ४५ गुणाःसत्त्वादयः।
भक्तिज्ञानादयोवा तेषांप्रदीपायज्ञापकाय गुणात्माप्रकृतिः तस्यांस्थितःउदयःस्वरूपंयस्यसतथातस्मै गुणैःश्रोत्रादींद्रियजन्यज्ञानैःप्रत्युपलक्ष्याय अनुमेयस्वरूपाय गुणद्रष्ट्रेगुणसाक्षिणे स्वसंवि
देस्वयंप्रकाशाय तद्ब्रह्म वेदाहंब्रह्मास्मीतिश्रुतिः अनेनाप्यस्याप्यन्योद्रष्टातस्याप्यन्यइत्यनवस्थानिरस्तेतिज्ञातव्यं ४६ अव्याकृताःव्याहर्तुमशक्याःसृष्ट्यादिविहारायस्यसतथातस्मै ननुव्याहर्तुम
शक्यविहारश्चेत्कथंतर्हितज्ज्ञानमत्राहुः सर्वेति सर्वैर्व्याकृताविवृतासिद्धिः स्वरूपज्ञानंयस्यसतथा स्वानुग्रहेणज्ञापितस्वरूपइत्यर्थःतस्मै यद्वा सर्वव्याकृतासिद्धयेनामरूपात्मकंजगत्सर्वंव्याकृतं

**नमोऽनंतायसूक्ष्मायकूटस्थायविपश्चिते ॥ नानावादानुरोधायवाच्यवाचकशक्तये ४३ नमःप्रमाणमूलायकवयेशास्त्रयोनये ॥ प्रवृत्तायनिवृत्तायनिग
मायनमोनमः ४४ नमःकृष्णायरामायवसुदेवसुतायच ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायसात्वतांपतयेनमः ४५ नमोगुणप्रदीपायगुणात्मस्थोदयायच ॥ गुण
प्रत्युपलक्ष्यायगुणद्रष्ट्रेस्वसंविदे ४६ अव्याकृतविहारायसर्वव्याकृतसिद्धये ॥ हृषीकेशनमस्तेस्तुमुनयेमौनशीलिने ४७ परावरगतिज्ञायसर्वाध्यक्षा
यतेनमः ॥ अविश्वायचविश्वायतद्द्रष्ट्रेविश्वहेतवे ४८ त्वंह्यस्यजन्मस्थितिसंयमान्विभोगुणैरनीहोऽकृतकालशक्तिधृक् ॥ तस्मात्स्वभावात्प्रतिबो
धयस्वनःसमीक्षयामोघविहारईहसे ४९**

तस्यासिद्धिरुत्पत्तिर्येनसतथातस्मै मुनयेसर्वज्ञानाय मौनशीलिने असंभावितभाषणशीलरहिताय ४७ परावरगतिज्ञायकार्यकारणस्थितिज्ञाय सर्वाध्यक्षायसर्वेषामुपरिगताय अविश्वायाविश्वे
भ्योजीवेभ्योन्यस्मै शरीरेषुप्रविष्टत्वाद्विश्वोजीवउदीर्यतइत्यादिस्मृतिः तात्पर्यात्पुनरुक्तमाहुः विश्वायेति जीवस्यजगदंतःपातित्वेपिचेतनत्वेनस्वातंत्र्यशंकानिवारणार्थंपृथग्जीवग्रहणं जीवस्यत
दधीनत्वाद्विश्वोविष्णुरितिस्मृतः अस्योत्पत्त्यादिहेतुत्वाद्विश्वहेतुश्चकीर्तितइति ४८ प्रातिस्विकजीवाभीष्टदातृत्वात्तद्द्रष्ट्रइतिप्रपंचस्यमूलकारणंहरिरित्युक्तंतत्स्पष्टयितुमाह त्वंहीति सत्यधर्मासत्यकर्माइ
तिश्रुतेः अमोघविहारस्त्वं अतएवानीहोक्लिष्टकर्मात्वंसत्वादिगुणैरस्यजगतोजन्मादीनीहसे हियस्माद्देवस्यैषस्वभावोयमाप्तकामस्यकास्पृहेतिश्रुतेः तस्मात्तवसत्यप्रपंचस्रष्टृत्वस्वभावात् समीक्षयासम्य
ग्ज्ञानेननोस्मान्प्रतिबोधयस्वेत्यन्वयः यथातवजगत्स्रष्टृत्वंस्वभावस्तथास्मत्प्रतिबोधनमपिस्वभावोस्त्वित्याशयः लोकेस्वरूपशक्त्यभावाद्वरादिनामाययावान्यसहायेनवाश्रमेणकर्तृत्वंनतथातवेत्याश
येनाह अकृतेतिकालःकारणंज्ञानंवा अकृतावरादिना नान्यनिमित्तंस्वरूपमितियावत् एवंविधांशक्तिंधारयसीतिस्वरूपभूतज्ञानक्रियाशक्तिधरइत्यर्थः तदुक्तं हरेःस्वरूपशक्तिर्याकालशक्तिरुदीर्यते
सदासर्वगुणात्मत्वादिति यथा स्वाधीनत्वात्सत्त्वादिगुणैःसृष्टिंकरोषितथास्वनियतदुर्गावायुभ्यांसंहारास्थितीकरोषीत्याशयेनोक्तं अकृतेति तयोरपिकालाधीनत्वेनकालशब्दवाच्यत्वादित्यर्थःतदुक्तं दु
र्गाचाप्यवरावतःसर्वसंहारकारित्वाद्वायुःसर्वस्यजीवनात् कालाभिमानिनावेतौदुर्गावायुश्चकीर्तिताविति ४९

विश्वायेत्यादिनाहरेर्जगदात्मकत्वमुक्तमितिमंदाशंकानिरासायस्थावराज्जंगमस्यपृथक्कृत्यत्रैविध्यकथनेनामिथोपिभेदस्तात्विकइतिदर्शनार्थतस्यभगवत्प्रतिमात्वेनतत्स्वतःस्तवनेनहरेरतिशयितामीतिर्भव
तीतिभावेनाहुः तस्यैवेति यस्त्वंनमस्तुभ्यंभगवतेइत्यादिनाप्रसक्तस्तस्यतेतवैवामूस्तनवःप्रतिमास्थानीयाःशांताअशांतामूढयोनयउतेतियात्रिधाभिन्नाअमूरित्यर्थः त्रिलोक्यांजंगमसंज्ञाइतिशेषः अत्रापि
तारतम्यमस्तीत्याहुः शांताइतिसुखांतंसुखस्वभावमेवाप्नुवंतीतियत्तस्मात्शांतादेवाःसतामप्यवितुःतेतवप्रियाः परापूर्वेषांसख्यावृणक्तिवितर्दुराणोअपरेभिरेतीतिश्रुतिः प्रियस्यापितारतम्याविशेष
द्योतकोहिशब्दः प्रियंद्विविधंअंतर्बहिश्चेति तत्रांतःप्रियाःसंतः बहिःप्रियाअसंतः अत्रापिकश्चनविशेषः संहारहेतुत्वादसंतईषदंतःप्रियाइवस्थितिहेतुत्वात्संतोत्रिशेषांतःप्रियाइत्यतोधुनेतिविशेषणं तदु
क्तं अंतःप्रियंबहिश्चेतिद्विधाप्रियमुदाहृतमित्यादिदेवादीनांशांतत्वादिकंसुखांतंप्राप्नुयुर्यस्माद्देवाःशांताउदीरिताइत्यादिस्मृतिसिद्धं अशांताःमानुषाःप्रोक्ताःमूढयोनयोऽसुराइत्यर्थःअवनादिकर्मप्रवर्त
नंचप्राणमुखेनेत्याहुः स्थातुरिति कर्मप्रवर्तनार्थंसर्वशरीरेषुस्थातुरीहतःईहचेष्टायामितिधातुः चेष्टकत्वमीहशब्दस्यप्रवृत्तिनिमित्तं अवनशब्दस्यापितदेवातईहतःप्राणस्यसकाशात्कर्मपरीप्सयाकर्मपालने

तस्यैवतेमूस्तनवस्त्रिलोक्यांशांताअशांताउतमूढयोनयः ॥ शांताःप्रियास्तेह्यधुनाऽवितुःसतांस्थातुश्चतेकर्मपरीप्सयेहतः ५० अपराधःसकृद्भर्त्रासो
ढव्यःस्वप्रजाकृतः ॥ क्षंतुमर्हसिशांतात्मन्मूढस्यत्वामजानतः ५१ अनुगृह्णीष्वभगवन्प्राणांस्त्यजतिपन्नगः ॥ स्त्रीणांनःसाधुशोच्यानांपतिःप्राणःप्रदीय
ताम् ५२ विधेहितेकिंकरीणामनुष्ठेयंतवाज्ञया ॥ यच्छ्रद्धयानुतिष्ठन्वैमुच्यतेसर्पुमान्भयात् ५३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंसनागपत्नीभिर्भगवान्समभिष्टु
तः॥मूर्छितंभग्नशिरसंविससर्जांघ्रिकुट्टनैः५४ प्रतिलब्धेंद्रियप्राणःकालियःशनकैर्हरिम् ॥ कृच्छ्रात्समुच्छ्वसन्दीनःकृष्णंप्राहकृतांजलिः ५५ वयंखलाःसहो
त्पत्त्यातामसादीर्घमन्यवः ॥ स्वभावोदुस्त्यजोनाथभूतानांयदसद्ग्रहः५६त्वयासृष्टमिदंविश्वंधातुर्गुणविसर्जनम् ॥ नानास्वभाववीर्यौजोयोनिबीजाशया
कृति ५७ वयंचतत्रभगवन्सर्पाजात्युरुमन्यवः ॥ कथंत्यजामस्त्वन्मायांदुस्त्यजांमोहिताःप्रभो ५८ भवान्हिकारणंतत्रसर्वज्ञजगदीश्वर ॥ अनुग्रहंनिग्र
हंवामन्यसेतद्विधेहिनः ५९ श्रीशुकउवाच ॥ इत्याकर्ण्यवचःप्राहभगवान्कार्यमानुषः ॥ नात्रस्थेयंत्वयासर्पसमुद्रंयाहिमाचिरम् ६० सज्ञात्यपत्य
दाराढ्योगोनृभिर्भुज्यतेनदी ॥ यएतत्संस्मरेन्मर्त्यस्तुभ्यंमदनुशासनम् ॥ कीर्तयन्नुभयोःसंध्योर्नयुष्मद्भयमाप्नुयात् ६१ योऽस्मिन्स्नात्वामदाक्रीडेदे
वादींस्तर्पयेज्जलैः ॥ उपोष्यमांस्मरन्नर्चेत्सर्वपापैःप्रमुच्यते ६२

च्छयापालनंप्रवर्तनंतदिच्छयाप्राणस्यसकाशात्कर्मप्रवर्तनामिच्छातिभगवानित्यतःसमहाविभुरित्यर्थः तदुक्तं वायोःसकाशाज्जगतःप्रवृत्तिंकामयत्यजइत्यादिप्राणस्यप्राणमितिश्रुतिश्चशब्दगृहीता ५०
सोढव्यःक्षंतुमर्हसीतिद्विर्वचनमादरार्थंस्वचापल्यप्रकटनार्थंच शांतानांदेवानामात्मन्स्वामिन् मूढस्येत्यस्यविवरणंत्वामजानतइति ५१ ५२ ५३ अंघ्रिकुट्टनैःअंघ्रिमर्दनैः ५४ ५५ यदसद्ग्रहोपोदुराग्र
हः ५६ धातुर्हिरण्यगर्भस्यसकाशात्गुणभूतंसर्जनंसृष्टिरस्यजगतः प्राधान्येनविष्णोरेषासृष्टिः विष्णुःप्रधानतः स्रष्टागुणस्रष्टाचतुर्मुखइतिवचनात् नानास्वभावाअग्नेरूर्ध्वज्वलनंवायोस्तिर्यग्गमनामि
त्यादिनानाविधाः स्वभावाः वीर्याणिपराक्रमादीनि ओजोवष्टंभः बीजंशुक्रादि आशयोऽभिप्रायः एषामाकृतिःस्वरूपंयस्यतत् ५७ ५८ ५९ देवकार्यार्थमानुषाविडंबः ६० संध्योःसंध्ययोः ६१
ममाक्रीडेक्रीडास्थाने ६२

त्वंपूर्वंयस्यसुपर्णस्यभयात्नाम्नारमणकंद्वीपंहित्वाएतद्ह्रदमुपाश्रितःअथसुपर्णोमत्पादलक्षणंमत्पादलांछनमिवलांछनंयस्यसतथातंचत्वांनाद्यात् नभक्षयेत् ६३ ६४ पराद्र्ध्यैरनर्घ्यत्वेनोत्तमैः ६५ ६६ ६७ ६८ ॥ इतिश्रीभागवते महापुराणेविजयध्वजकृतटीकायांचतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ असमंजसंअपराधम् १ उपहार्यैःउपहारकैः गरुडादीनांपूजकैरन्यजनेनपूज्यैर्वा सर्पजनैरिहयोबलिः मासिप्रतिमासंक्रियतइतिशेषः कीदृशःवानस्पत्यः सोमिवनस्पतिगतेक्रियमाणः अमावास्यायांक्रियमाणइत्यर्थः यद्वा वनस्पतौक्रियमाणःसबलिःप्राङ्नागानामैकमत्येनात्मरक्षणार्थंनिरूपितइत्यन्वयः २ आत्मनः गोपीथायगोपनायआत्मरक्षणाय ३ कद्रोरपत्यंकाद्रवेयः जातिज्ञानार्थमिदमुक्तं कदर्थीकृत्यधिकृत्य तांबलिंपूजाम् बलिशब्दःपूजार्थःस्त्रीलिंगः पूजायांस्त्रीबलिर्द्वै

द्वीपंरमणकंहित्वाह्रदमेतदुपाश्रितः ॥ यद्भयात्ससुपर्णस्त्वांनाद्यान्मत्पादलांछनम् ६३ श्रीशुकउवाच ॥ एवमुक्तोभगवताकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ तं पूजयामासमुदानागपत्न्यश्चसादरम् ६४ दिव्यांबरस्रङ्मणिभिःपरार्ध्यैरपिभूषणैः ॥ दिव्यगंधानुलेपैश्चमहत्योत्पलमालया ६५ पूजयित्वाजगन्नाथंप्रसाद्यगरुडध्वजम् ॥ नागराजोऽभ्यनुज्ञातःपरिक्रम्यप्रणम्यच ६६ सकलत्रसुहृत्पुत्रोद्वीपमध्येजगामह ॥ तदैवसाऽमृतजलायमुनानिर्विषाभवत् ६७ अनुग्रहाद्भगवतःक्रीडामनुजरूपिणः ६८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेकालियमर्दनोनामचतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ राजोवाच ॥ नागालयंरमणकंकस्मात्तत्याजकालियः ॥ कृतंकिंवासुपर्णस्यतेनैकेनासमंजसम् १ श्रीशुकउवाच ॥ उपहार्यैःसर्पजनैर्मासिमासीहयोबलिः ॥ वानस्पत्योमहाबाहोनागानांप्राङ्निरूपितः २ स्वंस्वंभागंप्रयच्छंतिनागाःपर्वणिपर्वणि ॥ गोपीथायात्मनःसर्वेसुपर्णायमहात्मने ३ विषवीर्यमदाविष्टःकाद्रवेयस्तुकालियः ॥ कदर्थीकृत्यगरुडंस्वयंतंबुभुजेबलिम् ४ तच्छ्रुत्वाकुपितोराजन्भगवान्भगवत्प्रियः ॥ विजिघांसुर्महावीर्यंकालियंसमुपाद्रवत् ५ तमापतंतंतरसाविषायुधःप्रत्यभ्ययादुच्छ्रितनैकमस्तकः ॥ दद्भिःसुपर्णंव्यदशद्ददायुधःकरालजिह्वोच्छ्वसितोग्रलोचनः ६ तंतार्क्ष्यपुत्रःसनिरस्यमन्युमान्प्रचंडवेगोमधुसूदनासनः ॥ पक्षेणसव्येनहिरण्यरोचिषाजघानकद्रूसुतमुग्रविक्रमः ७ सुपर्णपक्षाभिहतःकालियोऽतिविविह्वलः ॥ ह्रदंविवेशकालिंद्यास्तदगम्यंदुरासदम् ८ तत्रैकदाजलचरंगरुडोभक्ष्यमीप्सितम् ॥ निवारितःसौभरिणाप्रसह्यक्षुधितोऽहरत् ९ मीनान्सुदुःखितान्दृष्ट्वादीनान्मीनपतौहते ॥ कृपयासौभरिःप्राहतत्रत्रक्षेममाचरन् १० अत्रप्रविश्यगरुडोयदिमत्स्यान्सखादति ॥ सद्यःप्राणैर्वियुज्येतसत्यमेतद्ब्रवीम्यहम् ११

त्यभेदेनाकरएवचेति ४ विजिघांसुःहंतुकामः ५ विषमेवायुधंयस्यसतथा उच्छ्रितनैकमस्तकःउच्छ्रितानेकफणः दद्भिःदंतैः व्यदशत्दंशितवान् दंताएवायुधंयस्यसतथा करालजिह्वश्चउच्छ्वसितोग्रलोचनश्चतथा उच्छ्वसितःदीर्घश्वासोपेतः उग्रेलोचनेयस्यसतथा ६ जघानअहनत् अत्मपादैस्ताडितवानित्यर्थः ७ कालिंद्याःयमुनायाः तेनगरुडेनअगम्यंदुरासदंपश्वादीनामितिशेषः ८ गरुडस्यागम्यत्वेनिमित्तमाह तत्रेति भक्ष्यतइतिभक्ष्यम् ९ तत्क्षेमंतेषांशिष्टानांक्षेमंयोग्यरक्षाम् १० खादति भक्षति प्राणवियोगंमरणमाप्नोतु ११

लेलिहालेलिहानःसर्पःछंदोभंगभयादेवमुक्तम् गरुडाद्भीत्यैवावात्सीत् सौभरेःशापातिक्रमणसमर्थैनतेनकिमर्थंन्हदंप्रविश्यहननंनाकारीतीयमाशंका विष्णुनाविष्णुभक्तैश्चब्रह्मशापोनुवर्त्यते ब्राह्मणानाम
पीडायैबलिभिःक्षत्रियादिभिरित्यादिब्रह्मांडवचनेननिस्तुषीकर्तव्या एतद्विवक्षयावालेलिहेत्युक्तम् १२ १३ उपलभ्यदृष्ट्वा प्रमोदनिभृतात्मानःआनंदपूर्णात्मानःअभिरेभिरेआलिंगनंचक्रुःअभीत्युपसर्गात्
मुख्यामुख्यभेदोद्रष्टव्यः १४ लब्धेहाःलब्धचेष्टाः पूर्वंशवप्रायाइत्यर्थः १५ १६ १७ नष्टाचलब्धाचप्रजायस्याःसातथाअश्रुकणान्बाष्पबिंदून् १८ १९ क्षुत्तृड्भ्यामुत्पन्नश्रमेणकर्शिताःअ
भिभवंप्राप्ताः उपकूलतःकूलसमीपे २० शुचिःपवनःतस्यबलेनोद्भूतःशुचिनाम्नोमरुतोबलेनवावृतःपरिवेष्टितः २१ निशीथेअर्धरात्रे अनंतशक्तिधृक्अमितशक्तिधृक् २२ २३ २४ २५ २६ २७ इ

तत्कालियःपरंवेदनान्यःकश्चिरसलेलिहा ॥ अवात्सीद्गरुडाद्भीतःकृष्णेनचविवासितः १२ कृष्णंह्रदाद्विनिष्क्रांतंदिव्यस्रग्गंधमंडितम् ॥ महामणिगणा
कीर्णंजांबूनदपरिष्कृतम् १३ उपलभ्योत्थिताःसर्वेलब्धप्राणाइवप्रजाः ॥ प्रमोदनिभृतात्मानोगोपाःप्रीत्याभिरेभिरे १४ यशोदारोहिणीनंदोगोपा
गोप्यश्चकौरव ॥ कृष्णंसमेत्यलब्धेहाआसन्लब्धमनोरथाः १५ रामश्चाच्युतमालिंग्यजहासास्यानुभाववित् ॥ नरागावोवृषावत्सालेभिरेपरमांमुदम्
१६ नंदंविप्राःसमागम्यगुरवःसकलत्रकाः ॥ उचुस्तेकालियग्रस्तोदिष्ट्यामुक्तस्तवात्मजः १७ यशोदाचमहाभागानष्टलब्धप्रजासती १८ परिष्वज्यां
कमारोप्यमुमोचाश्रुकणान्बहून् १८ ततश्चास्तंगतेभानौकृष्णोवासमकल्पयत् ॥ सरामःसहगोपालैर्मात्रापित्रासगोधनैः १९ तांरात्रिंतत्रराजेंद्रक्षु
त्तृड्भ्यांश्रमकर्शिताः ॥ ऊषुर्व्रजौकसोगावःकालिंद्याउपकूलतः २० एतस्मिन्नेवकालेतुव्रजेकौरवसत्तम ॥ घोरःशुचिबलोद्भूतोदावाग्निःसर्वतोवृतः
२१ सुप्तान्निशीथआवृत्यप्रदग्धुमुपचक्रमे ॥ ततउत्थायसंभ्रांतादह्यमानाव्रजौकसः २२ कृष्णंययुस्तेशरणंमायामनुजमीश्वरम् ॥ कृष्णकृष्णमहा
भागहेरामामितविक्रम २३ एषघोरतमोवह्निस्तावकान्ग्रसतेहिनः ॥ सुदुस्तरान्नःस्वान्पाहिकालाग्नेःसुहृदःप्रभो २४ नशक्नुमस्त्वच्चरणंसंत्यक्तुमकु
तोभयम् ॥ इत्थंस्वजनवैक्लव्यंनिरीक्ष्यजगदीश्वरः २५ तमग्निमपिबत्तीव्रमनंतोऽनंतशक्तिधृक् ॥ अथकृष्णःपरिवृतोज्ञातिभिर्मुदितात्मभिः २६
अनुगीयमानोन्यविशद्व्रजंगोकुलमंडितम् २७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ व्रजेविक्रीडतोरेवंगोपा
लच्छद्मरूपिणोः ॥ ग्रीष्मोनामर्तुरभवन्नातिप्रेयांञ्छरीरिणः १ सचवृंदावनगुणैर्वसंतइवलक्षितः ॥ यत्रास्तेभगवान्साक्षाद्रामेणसहकेशवः २ यत्रनिर्झरनि
र्ह्रादनिवृत्तस्वनझिल्लिकम् ॥ शश्वत्तच्छीकरर्जुष्टद्रुमापिप्पलमंडितम् ३

तिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ हरेर्भूभारहरणस्ययदंतरंगंकर्तुमवतीर्णंशेषेणतद्व्रक्तुमुमक्रमते व्रजइत्यादिना गोपालच्छद्मरूपिणोःगोपाला २६
वितिकपटशब्दिनोःरूपंशब्देपशौग्रंथेशोकेवृत्तौहितादिषु सौंदर्येचस्वभावेचेतियादवः नातिप्रेयान्नातिप्रियतरः धर्महेतुत्वात् १ २ वसंततुल्यत्वेनिमित्तमाह यत्रेति यत्रवृंदावने निर्झ
रस्यनिर्ह्रादेनशब्देननिवृत्तस्वनाःप्रतिलब्धस्वराःझिंल्लिकाःकीटविशेषा यस्मिन्तत्तथा तस्यनिर्झरस्यसीकरैः वायुशीर्णवारिबिंदुभिः ३

सरित्नदी सरोदेवखातः एतयोः प्रस्रवणंनिर्झरं ऊर्मिस्तरंगः एतत्संबंधिवायुनाच कह्लारंसौगंधिकं कंजंपद्मं उत्पलंनीलोत्पलं एषांरेणुभिःपरागैःहारिणामनोहरेण यद्वा रेणूनांहारोहरणंअस्यास्ती
तिहारीतेन निदाघवन्हयर्केभ्योभवउत्पत्तिर्यस्यसतथादवस्तापःदवपरितापइतिधातुः अच्प्रत्ययेएतत्सिद्ध्यति वनाग्निरित्यर्थांगीकारेवह्नीत्येतद्व्यर्थंभवति अतिशाद्वलेकोमलतरतृणोपेते ४ विषवद्
ल्बणाःचंडांशुकराःसूर्यरश्मयःयत्रशाद्वलितंबालतृणनिबिडंभुवोगतंरसंजलंनानिगृह्णते किंकारणमत्राह अगाधेति अगाधंतोयंयस्याःसाअगाधतोया साचन्हदिनीनदीतस्यास्तटेरुहै तीरजातैर्वृक्षैःसमं
ततःद्रवंत्याःस्यंदमानायाःपुलिन्याःविभक्तनद्याःशाखानद्याइत्यर्थः पुलिनैर्निमित्तैःसर्वदाद्रवीभूतस्थलत्वादित्यर्थः ५ ६ विरणयन्विविधैःस्वरैर्ध्वनयन्कृष्णःतद्वनमाविशदित्यन्वयः ७ धातुर्गैरिकः ८
९ १० भ्रामणैःमंडलाकारेणावर्त्तितैर्लंघनैर्दशपदान्युत्पतनैःक्षेपैःआक्षेपवचनैःपाषाणक्षेपणैर्वा आस्फोटनैःएकंहस्तंद्विगुणीकृत्येतरेणपाणिनास्फालनानिआस्फोटनानितैःपरस्परैःपाणिनापाणिमवलं

सरित्सरःप्रस्रवणोर्मिवायुनाकह्लारकंजोत्पलरेणुहारिणा ॥ नविद्यतेयत्रवनौकसांदवोनिदाघवह्न्यर्कभवोतिशाद्वले ४ अगाधतोयन्हादिनतिटेरुहैर्द्रवत्पु
लिन्याःपुलिनैःसमंततः ॥ नयत्रचंडांशुकराविषोल्बणाभुवोरसंशाद्वलितंनिगृह्णते ५ श्रीमद्वनंकुसुमितंनदच्चित्रमृगद्विजम् ॥ गायन्मयूरभ्रमरंकूजत्को
किलसारसम् ६ क्रीडिष्यमाणस्तत्कृष्णोभगवान्बलसंयुतः ॥ वेणुंविरणयन्गोपैर्गोधनैःसंवृतोऽविशत् ७ प्रवालबर्हस्तबकस्रग्धातुकृतभूषणाः ॥ रा
मकृष्णादयोगोपानन्नृतुर्युयुधुर्जगुः ८ कृष्णस्यनृत्यतःकेचिज्जगुःकेचिदवादयन् ॥ वेणुंपाणितलैःशृंगैःप्रशशंसुरथापरे ९ गोपजातिप्रतिच्छन्नादेवागो
पालरूपिणः ॥ ईडिरेकृष्णरामौचनटाइवनटंनृप १० भ्रामणैर्लंघनैःक्षेपैरास्फोटनविकर्षणैः ॥ चिक्रीडितुर्नियुद्धेनकाकपक्षधरावुभौ ११ क्वचिन्नृत्य
त्सुचान्येषुगायकौवादकौस्वयम् ॥ शशंसतुर्महाराजसाधुसाध्वितिवादिनौ १२ क्वचिद्बिल्वैःक्वचित्कुंभैःक्वचामलकमुष्टिभिः ॥ अस्पृश्यनेत्रबंधाद्यैःक्वचि
न्मृगखगेहया १३ क्वचिच्चदर्दुरप्लावैर्विविधैरुपहासकैः ॥ क्वचित्तथांदोलिकयाकर्हिचिन्नृपचेष्टया १४ एवंतौलोकसिद्धाभिःक्रीडाभिश्चेरतुर्वने ॥ न
द्यद्रिद्रोणिकुंजेषुपुलिनेषुसरस्सुच १५ पशूंश्चारयतोर्गोपैस्तद्वनेरामकृष्णयोः ॥ गोपरूपीप्रलंबोऽगादसुरस्तज्जिघांसया १६ तंविद्वानपिदाशार्होभग
वान्सर्वदर्शनः ॥ अन्वमोदततत्सख्यंवधंतस्यविचिंतयन् १७ तत्रोपहूयगोपालान्कृष्णःप्राहविहारवित् ॥ हेगोपाविहरिष्यामोद्वंद्वीभूययथायथम्
१८ तत्रचक्रुःपरिवृढौगोपारामजनार्दनौ ॥ कृष्णसंघट्टिनःकेचिद्रामस्यचापरे १९

द्याकर्षणम् विकर्षणंनियुद्धेनमल्लयुद्धेन काकपक्षधरौअकृतचौलकेशधारिणौ त्रिवृत्कृतवेणीधारिणावित्यर्थः ११ १२ कुंभैःकुंभफलैःवर्तुलाकारैःकुंभोलूखलकेक्लीबेकौशिकोगुग्गुलःपुमानित्यमरः पृष्ठ
तोधावनात्स्प्रष्टुमशक्यंत्वंमांस्पृशेत्युक्त्वापुरतोलीलयाधावतीतियत्तदिदमस्पृश्यक्रीडनम् वस्त्रेणनेत्रमाच्छाद्यमांस्पृशेतिनिगद्यंतमुक्त्वापुरतोभ्रमणंनेत्रबंधलीला दूरांतरप्रदेशेस्थितंवृक्षंलक्षीकृत्योभाभ्यां
प्राग्वृक्षस्यस्पर्शीविजयीस्यादितीयंक्रीडाधावनसंज्ञेत्यादिकमादिपदग्राह्यम् १३ दर्दुरप्लावैःमंडूकवदुत्पतनैः १४ द्रोणीनिम्नसानुस्थलम् अंतर्लतानिबिडोह्रस्वादिकुंजः निकुंजकुंजौवाक्लीबेलतादि
पिहितोदरेइत्यमरः १५ १६ १७ यस्ययोविहारस्तंवेत्तीति १८ परिवृढौनायकौ कृष्णसंघट्टिनःकृष्णपक्षीयाः १९

वाह्यवाहकत्वंविशदयति तत्रेति उवाहकृष्णोभगवानित्यत्रव्यत्ययेननेतव्यः श्रीदामाकृष्णमुवाहेति कुतएवंकिल्प्यते हरिवंशादिवचनात् तथाप्ययंदुराग्रहइतिनवक्तव्यं बहुमानविरोधेनुव्य
त्यासःशब्दतोर्थतइत्यादिनिर्णयवचनात् २० २१ २२ २३ प्रलंबःकृष्णंविहायराममवहत्तत्रकिंकारणमत्राह अविषह्यमिति २४ धरणिधरेंद्रःपर्वतराजस्तद्वद्गौरवंअतिभारवत्त्वंय
स्यसतथातम् पुरटपरिच्छदःस्वर्णालंकारः तडितादद्युमताआदित्येनचसंयुक्तःतडिद्युमान् उडुपतिश्चंद्रःतद्वानंबुदइतीयमाशंकाअभूतोपमा यद्वा तडिद्द्युमानूतडितायुक्तोमेघस्थानेप्रलंबः तडित्स्थाने
पुरटपरिच्छदः चंद्रस्थानीयोरामः २५ अंबरेचरमित्यलुक् २६ अथकृष्णस्तवानंतरंआगतस्मृतिः उपात्तमूलस्मरणः वज्ररंहसावज्रवेगेन २७ महारवंसमीरयन्व्यसुःगतप्राणः

आचेरुर्विविधाःक्रीडावाह्यवाहकलक्षणाः ॥ तत्रारोहंतिजेतारोवहंतिचपराजिताः २० वहंतोवाह्यमानाश्चचारयंतश्चगोधनम् ॥ भांडीरकंनामवटंजग्मुः
कृष्णपुरोगमाः २१ रामसंघट्टिनोयेतुश्रीदामवृषभादयः ॥ क्रीडायांजयिनस्तांस्तानूहुःकृष्णादयोनृप २२ उवाहकृष्णोभगवान्श्रीदामानंपरा
जितः ॥ वृषभंभद्रसेनस्तुप्रलंबोरोहिणीसुतम् २३ अविषह्यंमन्यमानःकृष्णंदानवपुंगवः ॥ वहन्द्रुततरंप्रागादवरोहणतःपरम् २४ तमुद्वहन्धरणि
धरेंद्रगौरवंमहासुरोविगतरयोनिजंवपुः ॥ सआस्थितःपुरटपरिच्छदोबभौतडिद्द्युमानुडुपतिमानिवांबुदः २५ निरीक्ष्यतद्वपुरलमंबरेचरंप्रदीप्तदृग्भ्रु
कुटितटोग्रदंष्ट्रकम् ॥ ज्वलच्छिखंकटककिरीटकुंडलत्विषाद्भुतंहलधरईषदत्रसत् २६ अथागतस्मृतिरभयोरिपुंबलोविहायसोर्थंचहरंतमात्मनः ॥
रुषाहनच्छिरसिदृढेनमुष्टिनासुराधिपोगिरिमिववज्ररंहसा २७ सआहतःसपदिविशीर्णशीर्षकोमुखाद्वमन्रुधिरमपस्मृतोऽसुरः ॥ महारवंव्यसुरपतत्समी
रयन्गिरिर्यथामघवतआयुधाहतः २८ दृष्ट्वाप्रलंबंनिहतंबलेनबलशालिना ॥ गोपाःसुविस्मिताआसन्साधुसाध्वितिराविणः २९ आशिषोऽभिगृणं
तस्तेप्रशशंसुस्तदर्हणम् ॥ प्रेत्यागतमिवालिंग्यप्रेमविह्वलचेतसः ३० पापेप्रलंबेनिहतेदेवाःपरमनिर्वृताः ॥ अभ्यवर्षन्बलंमाल्यैःशशंसुःसाधुसाध्वि
ति ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेप्रलंबासुरवधोनामषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ क्रीडासक्तेषुगोपेषुतद्गावोदूरचारिणीः ॥
स्वैरंचरंत्योविविशुस्तृणलोभेनगह्वरम् १ अजागावोमहिष्यश्चनिर्विशंत्योवनाद्वनम् ॥ मुंजाटवींनिविविशुःक्रंदंत्योदावतर्षिताः २ तेऽपश्यंतःपशून्गो
पाःकृष्णरामादयस्तदा ॥ जातानुतापानविदुर्विचिन्वंतोगवांगतिम् ३ तृणैस्तत्खुरदच्छिन्नैर्गोष्पदैरंकितैर्गवाम् ॥ मार्गमन्वगमन्सर्वेनष्टजीवाविचेतसः ४

२८ बलशालिनारामेण राविणः वादिनः २९ ३० माल्यैःपुष्पैः ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ स्वभक्तजनसंसारविनाशनंहरेरेवसु २७
शकंनान्यस्येतिनिदर्शनायदावाग्निपानप्रकटितमाहात्म्यमस्यवक्तुमुपक्रमतेऽस्मिन्नध्याये तेषांगोपानांगावःदूरचारिणीःदूरगामिन्यःस्वैरंस्वेच्छयागह्वरंगंभीरकक्षं १ मुंजाटवींइषिकाटवींशराटवीं
वा उभयंचप्रचुरंतत्रेत्यर्थः शरोमुंजइषीरितइतिहलायुधः दावेनतापेनतर्षिताःजलंपातुकामाः २ अपश्यंतः अनुतापःपश्चात्तापः विचिन्वंतःअन्वेषमाणाः ३ तासांगवांखुरैःदद्भिःदंतैश्छिन्नै
रंकितैःभूतलैः नष्टजीवाःजीवन्मृताः विचेतसःइतोगताःअत्रगताइतिविविधबुद्धयः वीदैवेगतंचेतोयेषांतेतथा येदैवमेवचेतसावचसाचशरणंगच्छंतइत्यर्थः ४

भ्रष्टमार्गंमार्गंहित्वेतस्ततोगतं ततोमुंजाटव्याःसंन्यवर्त्तयन्गतमार्गमेवागंतुकामाअभवन्नित्यर्थः ५ ततःकृष्णेनकिमकारीतितत्राह ताइति प्रतिनेदुःप्रत्याक्रोशंचक्रुः ६ संसारस्तुसदादुः
खाकरइतिदर्शनार्थंएकदुःखशमनानंतरं दुःखांतरंवदति ततइति ततःगोदर्शनानंतरं धूमकेतुःअग्निःसारथिनावायुनासमीरितःप्रेरितोवर्धितः उल्बणोल्मुकैःक्रूरतरज्वालाभिःस्थिरजंग
मान् विलेलिहानःविशेषेणास्वादयन् ७ प्रपन्नाःशरणमितिशेषः ८ ९ नूनमिदानीं १० ११ १२ १३ योगमायानुभावितंस्वरूपसामर्थ्येनप्रभावितं अमरंजरामरणशून्यंनारायणं
मेनिरे १४ सायाह्नेसंध्याकाले १५ यथायावान्युगशतंकालः यासांगोपीनांयेनगोविंददर्शनेनविनाक्षणःकालस्तावानभवत् १६ किंतत्कर्मेतितत्राह दावाग्नेरिति चशब्दःसमुच्चये दावाग्नि

मुंजाटव्यांभ्रष्टमार्गंक्रंदमानाःस्वगोधनम् ॥ अप्राप्यतृषितायातास्ततस्तेसंन्यवर्तयन् ५ ताआहूताभगवतामेघगंभीरयागिरा ॥ स्वनाम्नांनिनदंश्रु
त्वाप्रतिनेदुःप्रहर्षिताः ६ ततःसमंताद्वनधूमकेतुर्यदृच्छयाभूत्क्षयकृद्वनौकसाम् ॥ समीरितःसारथिनोल्बणोल्मुकैर्विलेलिहानःस्थिरजंगमान्महान्
७ तमापतंतंपरितोदवाग्निंगोपाश्चगावःप्रसमीक्ष्यभीताः ॥ ऊचुःस्मकृष्णंसबलंप्रपन्नायथाहरिंमृत्युभयार्दिताजनाः ८ कृष्णकृष्णमहावीर्यहेरामामोघ
विक्रम ॥ दावाग्निनादह्यमानान्प्रपन्नांस्त्रातुमर्हथः ९ नूनंत्वद्बांधवाःकृष्णनचार्हंत्यवसीदितुम् ॥ वयंहिसर्वधर्मज्ञत्वन्नाथास्त्वत्परायणाः १० ॥ श्रीशुक
उवाच ॥ वचोनिशम्यकृपणंबंधूनांभगवान्हरिः ॥ निमीलयतमाभैष्टलोचनानीत्यभाषत ११ तथेतिमीलिताक्षेषुभगवानग्निमुल्बणम् ॥ पीत्वामुखे
नतान्कृच्छ्राद्योगाधीशोव्यमोचयत् १२ ततश्चतेऽक्षिण्युन्मील्यपुनर्भांडिरमाश्रिताः ॥ निशम्यविस्मिताआसन्नात्मानंगाश्चमोचिताः १३ कृष्णस्ययो
गवीर्यंतद्योगमायानुभावितम् ॥ दावाग्नेरात्मनःक्षेमंवीक्ष्यतेमेनिरेऽमरम् १४ गाःसंनिवर्त्यसायाह्नेसहरामोजनार्दनः ॥ वेणुंविरणयन्गोष्ठमगाद्गोपै
रभिष्टुतः १५ गोपीनांपरमानंदआसीद्गोविंददर्शने ॥ क्षणंयथायुगशतंयासांयेनविनाभवत् १६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तयोस्तदद्भुतंकर्मदावाग्नेर्मोक्ष
मात्मनः ॥ गोपाःस्त्रीभ्यःसमाचख्युःप्रलंबवधमेवच १७ गोपवृद्धाश्चगोप्यश्चतदुपाकर्ण्यविस्मिताः ॥ मेनिरेदेवप्रवरौकृष्णरामौव्रजंगतौ १८ इति
श्रीभागवतेमहा०दश०सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ ततःप्रावर्ततप्रावृट्सर्वसत्त्वसमुद्भवा ॥ विद्योतमानपरिधिर्विस्फूर्जितनभस्तला
१ सांद्रनीलांबुदैर्व्योमसविद्युत्स्तनयित्नुभिः ॥ अस्पष्टज्योतिराच्छन्नंब्रह्मेवसगुणंबभौ २

मोक्षंप्रलंबवधंचेतिद्वयमेवेत्यर्थः १७ एकश्चशब्दःसमाहारे चोन्वाचयेसमाहारइतियादवः व्रजंगतौकृष्णरामौदेवप्रवरौमेनिरेइत्यन्वयः १८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजक
तटीकायांसप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ नारायणभक्तिवैशद्यावैशद्यदृष्टांतत्वेनप्रावृड्ऋतुंवर्णयत्यस्मिन्नध्याये ततःग्रीष्मर्त्वनंतरं सर्वेषांसत्वानांस्थावरजंगमलक्षणानांपदार्थानांसमुद्भवोयस्यांसात
था सत्वं द्रव्येसत्तास्वभावयोरितियादवः विद्योतमानाः तडिदंतरेप्रकाशमानाः परिधयःपरिवेषायस्यांसातथा विस्फूर्जितंअशनिगर्जनोपेतंनभस्तलंयस्यांएवंविधाप्रावृट्प्रावर्त्ततइत्यन्वयः १ प्रावृडु
णांतरंदर्शयति सांद्रेति जलेनसांद्रनीलांबुदैराच्छन्नंव्योमनभोबभौ विद्युतास्तनयित्नुनागर्जितेनसहितैः अतएवास्पष्टसर्वज्योतिः परायणंज्योतिरेकंतपंतमितिश्रुतिःकथमिवसगुणंचतुर्मुखरूपंब्रह्मेव २

अष्टौमासानितिद्वितीयासप्तम्यर्थेकालाध्वनोरत्यंतसंयोगेतिसूत्रात् संवत्सरमधीते क्रोशंकुटिलानदीतिप्रयोगः उदमयंजलात्मकंवसुवस्तुभूम्याविद्यमानं स्वगोभिःस्वरश्मिभिःपीतंताभिरेवमोकुमार
ध्वधवान्पर्जन्योगर्जन्मेघः अभिमन्यमानेनाभिमानीसवितालक्ष्यते पर्जन्योगर्जदभ्रेभ्रध्वनिशक्रेश्वयंयेत्रिकइति स्वगोभिरित्युक्त्यासवितेतिगम्यते अग्नौप्रास्ताहुतिःसम्यगादित्यमुपतिष्ठते आदित्या
ज्जायतेवृष्टिर्वृष्टेरन्नंततःप्रजाइतिच ३ प्रचंडश्वसनवेपिताःकंपिताः जीवनंजीवनसाधनं करुणयंतीतिकरुणाः यद्वा कृष्णस्यकरुणाइव अनेनभक्तिसामग्रीमतांज्ञानांबुवर्षतिकृष्णकटाक्षाइति
सूचितंभवति ४ ग्रीष्मेतमःकृशासूर्यतपनेनकार्श्यंगता देवेनसवित्रामीढासेचिता वर्षीयसीवृद्धाअपिवृद्धिंगता काइवकाम्यतपसःपुंसःतनुस्तत्फलंकाम्यतपःफलंप्राप्यसंपदावर्धते अनेनप्रवृ
त्तिप्रकारमार्गोदर्शितः ५ निशामुखेषुसंध्यासुसूर्यादिग्रहाःनभांति पापेनकर्मणा अनेनदुर्जनवृद्ध्यासज्जनाभिभवोदर्शितः ६ पर्जन्यनिनदंमंदगर्जन्मेघनादं प्राक्पूर्वं तूष्णींशयानाः
मंडूकाः नियमोनाममौनेनजपादिकस्तस्यात्ययेअवसानेवेदाध्ययनशीलाभवंति अनेनविष्णवनुग्रहमाकांक्षमाणैःकालोवंध्योनकर्तव्यइतिदर्शितम् ७ ग्रीष्मेशुष्यतीःशोषंगच्छंत्यःक्षुद्रनद्यःफल्गुजलाः
अनुग्रीष्मानंतरंवर्षासुउत्पथवाहिन्यःजलाभिवृद्ध्यातीरमुद्रिच्यस्यंदमानाबभूवुः अस्वतंत्रस्यविषयरागादिवशंगतस्यपुंसोदेहोवनितादिभोगेनवर्धते अनेनरजोगुणस्वभावःसूचितः ८ हरिभिः

अष्टौमासान्निपीतंयद्भूम्याश्चोदमयंवसु ॥ स्वगोभिर्मोक्तुमारेभेपर्जन्यःकालआगते ३ तडित्वंतोमहामेघाश्चंडश्वसनवेपिताः ॥ प्राणिनांजीवनंह्यंबुमुमु
चुःकरुणाइव ४ तपःकृशादेवमीढाआसीद्वर्षीयसीमही ॥ तथैवकाम्यतपसस्तनुःसंप्राप्यतत्फलम् ५ निशामुखेषुखद्योतास्तमसाभांतिनग्रहाः ॥ य
थापापेनपाखंडानहिवेदाःकलौयुगे ६ श्रुत्वापर्जन्यनिनदंमंडूकाव्यसृजन्गिरः ॥ तूष्णींशयानाःप्राग्यद्वद्ब्राह्मणानियमात्यये ७ आसन्नुत्पथवाहिन्यः
क्षुद्रनद्योऽनुशुष्यतीः ॥ पुंसोयथाऽस्वतंत्रस्यदेहोद्रविणसंपदा ८ हरिताहरिभिःशष्पैरिंद्रगोपैश्चलोहिता ॥ उच्छिलींध्रकृतच्छायानृणांश्रीरिवभूरभू
व ९ क्षेत्राणिसस्यसंपद्भिःकर्षकाणांमुदंददुः ॥ मानिनामनुतापंवाविपर्तितदजानताम् १० जलस्थलौकसःसर्वेनववारिनिषेवया ॥ अबिभ्रन्रुचिरंरू
पंयथाहरिनिषेवया ११

श्यामैःशष्पैःबालतृणैःहरिताश्यामला इंद्रगोपैःआषाढसमयेउत्पद्यमानैःजपाकुसुमवर्णैः कृमिविशेषैर्लोहितारक्ताच उत्कृष्टैःउत्पलैःशिलींध्रैःगुल्मविशेषपुष्पैःछत्राकैर्वा कृतच्छायाकृतशोभा भूर्नृणां
श्रीरिवसंपदिवबहुविधाभूदित्यन्वयः अनेनभूमिवदेकएवचेतनोगुणविकारेणनानास्वभावमापन्नइवप्रतीयतइति संसारस्यासारत्वज्ञानेनहेयत्वेनहरीभक्तिःकर्तव्येतिसूच्यते ९ कर्षकाणामुत्के
खना दिक्रिययावर्तमानानांक्षेत्राणिकेदाराःसस्यानांसंपद्भिःफलोद्रेकाऽभिमुखलक्षणाभिर्मुदंददुः वाशब्दश्चार्थे तदजानतांकृषिक्रियाविशेषमजानतांमानिनां कृष्याद्यभिमानवतांपुंसांतान्येवक्षेत्राणि
अतिवृष्ट्यनावृष्टिमेदुरसामर्थ्याद्यभावादिनासस्यनाशेनविपत्तिमनुतापंचददुः पुनरुत्पत्तिनाशेनबीजंनष्टमित्यनुतापं इंद्रियाणिविषयजालादाकृष्यहरिचरणारविंदएवमनोनिदधतांक्षेत्राणिपुण्यस्थाना
निसस्यसंपद्भिःज्ञानसमुद्रेकैःमुदंददति तान्येवपुण्यस्थानानितदजानतांस्नानादिक्रियाविशेषमबुध्यमानानांमानिनामहंकारिणांपुंसांअयोग्यानांविपत्तिंदुःखलक्षणां बहुलवित्तव्ययेननकिमपि
फलंप्राप्तंइत्यनुतापंचददतीत्यतोमुमुक्षुणास्वयंविचक्षणेभ्योवाश्रुत्वाज्ञात्वाहरिचरणसरोजेभक्तिःकर्तव्येतिसूचितम् १० जलौकसःपातालवासिनः स्थलौकसःभूलोकवासिनः किंच सर्वेअंतरिक्षादिलो
कवासिनः सर्वेषांसंसारदुःखंनिवारयतीतिवारिज्ञानंनवंनिर्दोषंवारितस्यनितरांसेवयाऽभ्यासलक्षणयारुचिरंनिर्दोषंरूपमबिभ्रन्बिभ्रति कथंकारंजातया यथा यथावद्धरिनिषेवयाजातया ११

अपक्कयोगिनः अपक्कःपरिपाकमप्राप्तःयोगोस्यास्तीत्यपक्कयोगीतस्य गुणयुक्रजांगुणयुक् यद्वा गुणेषुविषयेषुयुंक्तइति अतएवकामार्तं १२ नविव्यथुःनविलीनाबभूवुःकुतःगिरयःगिरणो
द्गिरणसमर्थत्वाद्व्यथाभावमात्रेनिदर्शनम् नतुबुद्धिमत्स्वविवक्षायाम् अनेनसर्वसहनशक्तिर्हरिभक्तानामेवेतिदर्शितम् १३ असंश्रिताजनैरनाक्रांताः अनेनसच्छास्त्रंनिरंतरमभ्यसनीयंज्ञानो
त्पत्तयेइतिव्यतिरेकनिदर्शनम् १४ चलसौहृदाश्चंचलस्वभावाः विद्युतःलोकोपकारित्वाल्लोकबंधुषुमेघेषुस्थैर्यंस्थिरास्थितिंनचक्रुःनापुरित्यन्वयः कामिन्यःगुणिषुविविधेषुपुरुषेषुइव यथा
स्थैर्यंनकुर्वंतितथा विद्युद्वच्चंचलभक्तिर्नकर्त्तव्या किंतुपूर्ववत्स्थिराइतिभावः चलसौहृदाःचलस्नेहाःमानुषस्वभावोदर्शितइतिवा १५ गुणिनिशब्दगुणोपेते नीलिमगुणयुक्तेवा वियतिमहेंद्रस्यावि
द्यमानंनिर्गुणंज्यारहितंधनुःअभात्भाति कथमिव गुणव्यतिकरेजगत्सर्जनेव्यक्तेप्रवृत्तेपुरुषोनारायणोयथागुणवान्सत्वादिगुणैःप्रवर्त्तमानोभाति सृष्टेःपूर्वंनिर्गुणःसत्वादिगुणप्रवृत्तिशून्यःगुणवान्
प्रशस्तज्ञानानंदादिगुणपूर्णोवा निर्गुणः देहरहितः गुणव्यतिकरेगुणवान्देहवान्पुरुषोहिरण्यगर्भोयथेतिवा १६ स्वयाज्योत्स्नयाराजितैःसंध्यारागंप्राप्तैर्घनैश्छन्नउडुपश्चंद्रः नरराजस्वरूपाभिव्यक्ति
नाप स्वभासास्वयंप्रकाशज्ञानेनभासितयाऽभिव्यक्तया अहंमत्याऽहंकाराख्यया पुरुषःसंसारीयथाभिव्यक्तस्वरूपोनभवति भगवत्प्रसादानुगृहीतज्ञानलक्षणप्रकाशेनाभिव्यक्तरूपःपुरुषःस्याद्यथा

सरिद्भिःसंगतःसिंधुश्चुक्षोभश्वसनोर्मिमान् ॥ अपक्कयोगिनश्चित्तंकामार्तंगुणयुग्यथा १२ गिरयोवर्षधाराभिर्हन्यमानानविव्यथुः ॥ अभिभूयमानाव्य
सनैर्यथाधोक्षजचेतसः १३ मार्गाबभूवुःसंदिग्धास्तृणैश्छन्नाअसंश्रिताः ॥ नाभ्यस्यमानाःश्रुतयोद्विजैःकालहताइव १४ लोकाबंधुषुमेघेषुविद्युतश्चल
सौहृदाः ॥ स्थैर्यंनचक्रुःकामिन्यःपुरुषेषुगुणिष्विव १५ धनुर्वियतिमाहेंद्रंनिर्गुणंचगुणिन्यभात् ॥ व्यक्तेगुणव्यतिकरेगुणवान्पुरुषोयथा १६ नरराजो
डुपश्छन्नःस्वज्योत्स्नाराजितैर्घनैः ॥ अहंमत्याभासितयास्वभासापुरुषोयथा १७ मेघागमोत्सवाहृष्टाःप्रत्यनंदन्छिखंडिनः ॥ गृहेषुतप्तानिर्विण्णायथा
च्युतजनागमे १८ पीत्वापःपादपाःपद्भिरासन्नप्रात्ममूर्त्तयः ॥ प्राक्क्षामास्तपसाश्रांतायथाकामानुसेवया १९ सरःस्वशांतरोधस्सुहूषुरंगापिसारसाः
गृहेष्वशांतकृत्येषुग्राम्याइवदुराशयाः २० जलौघैर्निरभिद्यंतसेतवोवर्षतीश्वरे ॥ पाखंडवामशैवाद्यैर्वेदमार्गाःकलौयुगे २१

तथाशरदादिलक्षणप्रकाशेनप्रकाशितमंडलश्चंद्रइतिसूचितंभवति १७ शिखंडिनोमयूराः मेघानामागमएवोत्सवः तेनहृष्टाः रोमांचत्वंप्राप्ताः कुटुंबभरणादिनातप्ताः सज्जनदर्शनाभावाग्निनावा
अतएवनिर्विण्णाःविरक्ताःसंसारहेयत्वबुद्धियुक्ताः १८ पद्भिर्मूलैः फलैःपुष्पैःनप्रात्ममूर्तयः शाखोपशाखाभिर्नतस्वरूपाःप्राग्ग्रीष्मेतपसातपोमासोर्जिततापेनक्षामाःकृशाः यथाकामानामनुसेव
याजातेनश्रमेणश्रांताःइंद्रियदौर्बल्यमाप्ताः प्राक्कुटुंबव्यवस्थायांक्षामाः पादेनग्रासेनआत्मानंपांतिरक्षंतीतिपादपाःतपस्विनःगतिसाधनत्वंत्पद्भिः शास्त्रैःअपःपुरुषार्थावाप्तिहेतुत्वात्ज्ञानरसान्पीत्वा
स्वाद्यनप्रावरुद्धावशीकृताःत्मनःपरमात्मनोमूर्त्तिर्विग्रहविशेषोयैस्तेतथेतिभावः यद्वाप्राक्क्षामावनिताद्यभावेनतपसाकामाग्नितापेनश्रांताजनाः कामानुसेवया पश्चादेववनितादिलाभेनानिरंतरकामभो
गेनपुत्रतत्पुत्रपुष्पफलादिनानप्रात्ममूर्त्तयः परायणनिजशरीरायथाभवंतितथेति १९ अंगहेपरीक्षित् सारसाश्चक्रवाकाःअशांतानिजलैःपूर्णानिरोधांसितीराणियेषांतानितथा तेषुसरःस्वपि
ऊषुर्हिजलप्रवाहाभिभूततीरवासस्याशक्यत्वेपितत्रैवोषुरित्यर्थः दुराशयाःग्राम्याःप्राकृतजनाःअशांतकृत्येषुअनुपरतकर्तव्येषुगृहेष्विवयथावसंति अनेनानित्यसंसारिस्वभावोदर्शितः २० पाखंडादिमतज्ञा
नंनरकसाधकमितिज्ञातव्यम् २१

वायुभिर्नुन्नाःप्रेरिताः अमृतंजलंद्विजैरीरिताःप्रेरिताः विट्पतयोराजानःविशःप्रजाउद्दिश्यकालेकालेकालगुणंज्ञात्वाऽमृतंहेमाविमुंचंति प्रयच्छंति अमृतंव्योम्निदेवान्नेयज्ञशेषेरसायने अयाचितेजलेदु
ग्धेमोक्षेन्नेहेम्निगोरसइतियादवः यद्वाषष्ठमंशइतिब्राह्मणोक्तं विशोवैश्याविशपतिभ्योराजभ्यःयथाकालमंमृतंकरात्मकंधनंददतीति २२ वर्षिष्ठंप्रभूतवर्षोपेतं २३ स्नुतस्तनीःक्षरितस्तन्यः २४
वनौकसोगावःमृगादयोवागुहाःददृशुरित्यन्वयः कथंभूताःप्रमुदिताःप्रकृष्टानंदाः वनेराजीराजनंयासांताःवनराज्यःमधुच्युतःमधुवन्मधुरंक्षीरंच्यवंतीतिमधुच्युतः गंभीरश्चासौसन्नादश्चगभीरसन्नादःते
नसन्नादेनसहवर्तमानः यद्वावृष्ट्यभावसमयेमधुच्युतः वनराजीर्वनपंक्तीः ददृशुःवृष्टौसत्यांगुहाददृशुरिति वनौकसःकिरातावागिरेर्हेतोःसन्नादाराक्षसाःसन्नादाः भावप्रधानोनिर्देशःनष्टराक्षसत्वेन
नादसहिताः २४ अभिवर्षतिसतिवनस्पतिक्रोडेगुहायांचैवनिर्विशन्उपभुंजानः २६ संभोजनीयैःसहभोक्तव्यैः २७ २८ आत्मशक्त्युपबृंहितांसंवर्धितांम् २९ व्यभ्राविगतमेघा स्वच्छांबुतस्य

व्यमुंचन्वायुभिर्नुन्नाभूतेभ्योह्यमृतंघनाः ॥ यथाविशोविट्पतयःकालेकालेद्विजेरिताः २२ एवंवनंतद्वर्षिष्ठंपक्वखर्जूरजंबुमत् ॥ गोगोपालैर्वृतोरंतुंसबलः
प्राविशद्धरिः ॥ २३ धेनवोमंदगामिन्यऊधोभारेणभूयसा ॥ ययुर्भगवताहूताद्रुतंप्रीत्यास्नुतस्तनीः २४ वनौकसःप्रमुदितावनराजीर्मधुच्युतः ॥ गिरे
र्गंभीरसन्नादसन्नादादद्दृशुर्गुहाः २५ ॥ क्वचिद्वनस्पतिक्रोडेगुहायांचाभिवर्षति ॥ निर्विशन्भगवान्रेमेकंदमूलफलाशनैः २६ दध्योदनमुपानीतंशिला
यांसलिलांतिके ॥ संभोजनीयैर्बुभुजेगोपैःसंकर्षणान्वितः २७ शाद्वलोपरिसंविश्यसर्वतोमीलितेक्षणान् ॥ वृषान्वत्सान्वत्सतरान्गाश्चस्वोधोभरश्रमाः
२८ प्रावृट्श्रियंहतांवीक्ष्यसर्वभूतमुदावहाम् ॥ भगवान्पूजयांचक्रेआत्मशक्त्युपबृंहिताम् २९ एवंनिवसतोस्तत्ररामकेशवयोर्व्रजे ॥ शरत्समभवद्व्य
भ्रास्वच्छांबुष्ठुषितानिला ३० शारद्यानीरजोत्पत्त्यानीराणिप्रकृतिंययुः ॥ भ्रष्टानामिवचेतांसिपुनर्योगनिषेवया ३१ व्योम्नोब्दमभ्रशावल्यंभुवःपंकम
पांमलम् ॥ शरज्जहाराश्रमिणांकृष्णभक्तिर्यथाऽशुभम् ३२ सर्वस्वंजलदाहित्वाविरेजुःशुभ्रवर्चसः ॥ यथात्यक्तैषणाःशांतामुनयोमुक्तकल्मषाः ३३ गिर
योमुमुचुस्तोयंक्वचिन्नमुमुचुःशिवम् ॥ यथाज्ञानामृतंकालेज्ञानिनोददतेनवा ३४ नैवाविंदन्क्षीयमाणंजलंगाधजलेचराः॥ यथायुरन्वहंक्षय्यंनरामूढाः
कुटुंबिनः ३५

विष्ठुषितेनविप्रुषाबिंदुनायुतःअनिलःस्वच्छांबुष्ठुषितानिलःसयस्यांसातथा ३० शारद्याशरत्संबंधिन्यानीरजानांपद्मानांउत्पत्त्या प्रकृतिंस्वच्छतां योगभ्रष्टानांपुनर्योगनिषेवयायोगाभ्यासेन ३१ शरद्व्यो
म्नःअब्दं अर्थिभ्योजलस्यदातारंमेघंजहार वर्षाकालोविरतइत्यर्थः ततोभ्रशावल्यंअभ्रंजलंदधत्मेघःनतुवर्षणंकुर्वत्तन्निमित्तंशावल्यंव्योम्नःनिःस्रवणंजहार अभ्रच्छायाभावात् भुवःपंकंकर्दमंअपांम
लंकालुष्यंचअहरत् तत्तदाश्रमोक्तानुष्टानंयथावत्स्थितिसूचनायाश्रमिणामित्युक्तं अशुभंपातकम् ३२ सर्वस्वंजलं शुभ्रवर्चसःधवलवर्णाःत्यक्ताःपुत्रादिदुष्टैषणायैस्तेतथा ३३ शिवंजलं जान्वाननूपानूप
स्थलभेदाभिप्रायेण निरीक्षणांजनमात्रामोक्षौज्ञानिनाम् ज्ञानदानादानेयोग्यायोग्यमुहुर्तामुहुर्तकालभेदविवक्षयेतिज्ञातव्यं ३४ गाधजलेचराःअल्पजलनिवासिनोमत्स्यादयः प्राणिनः क्षीयमाणं २९
शुष्यमाणंजलंदृष्ट्वासुखंनैवाविंदन् अन्वहंक्षय्यंक्षीयमाणंअंतंगच्छदायुःअनेनसंसारस्यानित्यत्वेनअसारत्वंसंसूचितवान् ३५

शरदर्कःशरदृतुसंबंधीसूर्यःतस्माज्जातःशरदर्कजःतं । कुटुंबसंबद्धंतापम् ३६ वीरुधः आसन् अंकुरिताः । अनात्मव्यतिरिक्तेषुजडेष्वित्यर्थः ३७ उपरतेउपरतविषयव्यापारे आत्मनिमन
सि यद्वाउपेशर्वाधिपेहरौरतेसति उपरतागमः निवृत्तशास्त्रश्रवणादिकः समाधिस्थइत्यर्थः ३८ केदारेभ्यःकेदारार्थंप्राणैरिंद्रियैःतेषामिंद्रियाणांनिरोधेनप्रत्याहारेण ३९ अहंदेहइतिदेहाभि
मानोदेहविषयंज्ञानंतस्माज्जातंदेहाभिमानजंतापम् । बोधआत्मज्ञानम् मुकुंदोयथेतिशेषः दृष्टांतद्वयम् ४० खमाकाशंशरदाविमलानिविशदानितारकाणियस्मिंस्तथा । सत्वेनव्यवसायेनयु
क्तंसत्वगुणोपेतंवा शब्दात्मकंब्रह्मवेदस्तस्यमुख्यवाच्यःश्रीनारायणस्तंदर्शयतीतिशब्दब्रह्मार्थदर्शनम् शब्दब्रह्महिरण्यगर्भःतस्यार्थोहेतुःकारणमितिवा ४१ अखंडमंडलंपूर्णमंडलम् ४२ मारुतं
शारदमितिशेषःअर्कजनितसंतापं गोप्यःकामार्कजनितंतापंनजहुः । तत्रनिमित्तं कृष्णाहृतचेतसःकृष्णेनाहृतंचेतोयासांतास्तथा ४३ पुष्पिण्यःगर्भिण्यःऋषभैरितिपाठः वृषभैरितिपाठेमावृस

गाधवारिचरास्तापमविंदञ्छरदर्कजम् ॥ यथादरिद्रःकृपणःकुटुंब्यविजितेंद्रियः ३६ शनैःशनैर्जहुःपंकंस्थलान्यामंश्चवीरुधः ॥ यथाहंममतांधीराःशरी
रादिष्वनात्मसु ३७ निश्चलांबुरभूत्तूष्णींसमुद्रःशरदागमे ॥ आत्मन्युपरतेयद्वन्मुनिर्व्युपरतागमः ३८ केदारेभ्यस्त्वपोगृह्णन्कर्षकादृढसेतुभिः ॥ यथा
प्राणैःस्वविज्ञानंतन्निरोधेनयोगिनः ३९ शरदर्कांशुजंतापंभूतानामुडुपोऽहरत् ॥ देहाभिमानजंबोधोमुकुंदोव्रजयोषिताम् ४० खमशोभतनिर्मेघंशर
द्विमलतारकम् ॥ सत्त्वयुक्तंयथाचित्तंशब्दब्रह्मार्थदर्शनम् ४१ अखंडमंडलव्योम्निरराजोडुगणैःशशी ॥ यथायदुपतिःकृष्णोवृष्णिचक्रैर्वृतोभुवि ४२
आश्लिष्यसमशीतोष्णंप्रसूनवनमारुतम् ॥ जनास्तापंजहुर्गोप्योनकृष्णाहृतचेतसः ४३ गावोमृगाःखगानार्यःपुष्पिण्यःशरदाभवन् ॥ अन्वीयमाना
ऋषभैःफलैरीषक्रियाइव ४४ उदहृष्यन्वारिजानिसूर्येणकुमुदंविना ॥ राज्ञातुनिर्भयोलोकोयथादस्यून्विनानृप ४५ पुरग्रामेष्वाश्रमिणामिंद्रयागम
होत्सवैः ॥ बभौभूःपक्वसस्याढ्याकलाभ्यांनितरांहरेः ४६ वणिजोनगरात्स्वीयान्निर्गम्यार्थान्प्रपेदिरे ॥ वर्षरुद्धायथासिद्धाःस्वपिंडान्कालआगते ४७
इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टदशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

होदरीविवेकज्ञानशून्यत्वात्तथोक्तमित्यर्थःफलैर्बीजैरन्वीयमानाःउप्यमानाःईषत्क्रियाःशनैःक्रियमाणाःकृषिक्रियाइवफलैःस्वर्गादिलक्षणैःअनुगताईषक्रियाऊनातिरेकपरिहारार्थाःविलंबमानयागाक्रिया
इव लाभनिष्पत्तिभोगेषुबीजेफलधनेफलइतिवा ४४ ४५ इंद्रयागमहोत्सवैःइंद्रदेवत्याग्रायणेष्टिलक्षणोत्सवैःहरेःकलाभ्यांनितरांबभौ आश्रमिणांअग्निमतांगृहस्थमात्राणांवा ४६ प्रावृषिवर्षैणरुद्धाःशरादि
स्वीयान्नगरात्पत्तनान्निर्गत्यार्थान्देयादेयविषयान्प्रपेदिरे वर्षेणाब्देनतल्लक्षितकालेनेत्यर्थः रुद्धाःसाधनसामग्रीसंपत्तिपर्यंतकालेनप्रतिबद्धाःसिद्धाः मंत्रौषधतपःसंपन्नाःपुरुषाःकालेफलदानाभिमुखलक्ष
णेआगतेआसन्नेस्वीयान्नगरात्स्वत्वेनाभिमतादेहान्निर्गत्यस्वापिंडान्निजफलानुभावयोग्यान्देहान्पथाप्रपद्यंतइत्यन्वयः वर्षोस्त्रीभारताद्यंबुवृष्टिषुप्रावृषिस्त्रियामितियादवः ४७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेवि
जयध्वजकृतटीकायांअष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥

स्वयोग्यतानुसारेणहरौज्ञानसाधनंभक्तिःकर्तव्येत्यभिप्रेत्यस्मिन्नध्याये तत्रगोपस्त्रीणांकृष्णेस्नेहातिशयंवक्तुमुपक्रमते इत्थंशरत्स्वच्छजलमित्यादिना पद्माकराणांसुगंधोस्यास्तीतिपद्माकरसुगंधीते
न वायुनावीतंपरिवृतंइत्थमुक्तविधिना शरदास्वच्छंनिर्मलंजलंयस्मिंस्तत्तथा अनेनवायोःशैत्यंसूचितं न्यविशत्वनमितिशेषः नेर्विशइतिसूत्रेणलौकिकस्यात्मनेपदविधानंनतुछांदसस्य अच्युत
इत्यनेनवनक्रीडाद्यभावेपिसुखच्युतिर्नास्तीतिसूचयति १ अत्रवनशब्देनवृक्षसमुच्चयउच्यतेकुसुमिताःपुष्पितोपेताःवनराजयःवृक्षपंक्तयोयस्मिंस्तत्तथा शुष्मिभिर्मत्तैःस्वजातिश्रेष्ठैर्वा भृंगैर्द्विजगणैः
पक्षिगणैश्चघुष्टानिशब्दितानिसरांसिअखाततटाकाः सरितःस्यंदमानानद्यःमहीध्राःपर्वतायस्मिंस्तत्तथा मधुपतिर्माधवःएवंविधंवनमवगाह्यवेणुंचुकूजेत्यन्वयःकूजनंसुरतमंत्रणंकामवर्धनं सीत्कारो
द्भवं श्रोत्रीणांगोपीनांकर्षणार्थमेवमुक्तं २ महः कामःतस्योदयःअंकुरीभावःयस्मात्तन्महोदयं स्मरोदयमितिकेचित्पठंतितद्वेणुगीतमाश्रित्यकाश्चिद्व्रजस्त्रियःपरोक्षंकासांचिददृष्टश्रुतंकृष्णस्यचारितं
स्वसखीभ्योन्यवेदयन्नित्यन्वयः ३ वर्णयितुंकीर्तयितुं ४ हरेस्तदाकारदर्शनंचसुखहेतुरतिभावेनतस्यस्वरूपप्रकारंवक्ति बर्हापीडमित्यादिना बर्हंपिच्छमेवापीडंशेखरोत्तंसंयस्मिन्तत् । नटवत्वर
वपुःशुभाकारं बिभ्रदितिप्रत्येकंसंबंधयितव्यं स्वपदेनस्वपादेनरमतइतिरमणंरमयत् रंध्रान्सुषिराणि ५ बर्हमेवापिच्छोयस्यसतथा वनचरवपुःकिराताकारइवाकारोयस्यसतथा शुभाकारेतनौवपु

श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंशरत्स्वच्छजलंपद्माकरसुगंधिना ॥ न्यविशद्वायुनावीतंसगोगोपालकोऽच्युतः १ कुसुमितवनराजिशुष्मिभृंगद्विजकुलघुष्टसरः
सरिन्महीध्रम् ॥ मधुपतिरवगाह्यचारयन्गाःसहपशुपालबलश्चुकूजवेणुम् २ तद्व्रजस्त्रियआश्रुत्यवेणुगीतंमहोदयम् ॥ काश्चित्परोक्षंकृष्णस्यस्वसखी
भ्योन्ववेदयन् ३ तद्वर्णयितुमारब्धाःस्मरंत्यःकृष्णचेष्टितम् ॥ नाशकन्स्मरवेगेनविक्षिप्तमनसोनृप ४ बर्हापीडंनटवरवपुःकर्णयोःकर्णिकारंबिभ्रद्वा
सःकनककपिशंवैजयंतींचमालाम् ॥ रंध्रान्वेणोरधरसुधयापूरयन्गोपवृंदैर्वृंदारण्यंस्वपदरमणंप्राविशद्गीतकीर्तिः ५ बर्हापिच्छोवनचरवपुःकर्णयोःकर्णि
कारःसव्येबाहौनिहितवदनःसज्जमन्यत्रहस्ते ॥ भ्रूविन्यासांगुलिभिरणयन्गापयन्गोपवृंदान्भूतग्रामंतर्हिरमयन्ब्रह्मगांधर्वमेव ६ इतिवेणुरवंराजन्सर्वभू
तमनोहरम् ॥ श्रुत्वाव्रजस्त्रियःसर्वावर्णयंत्योभिरेभिरे ७ गोप्यऊचुः ॥ अक्षण्वतांफलमिदंनपरंविदामःसख्यःपशूनभिनिवेशयतोर्वयस्यैः ॥ वक्त्रंव्रजे
शसुतयोरनुवेणुजुष्टंयैर्निपीतमनुरक्तकटाक्षमोक्षम् ८

रिविच वनचरागोपावा कर्णयोःकर्णिकारइत्येकंपदं कंठकालइतिवत् भ्रूवोर्विन्यासःभ्रूभंगाविशेषःतेनसहांगुलीभिःअन्यत्रहस्तेसज्जंसक्तंरणयन्वेणुमितिशेषः अंगुलीभीरणयन्निितिवक्तव्येह्रस्व
त्वंछंदोभंगभयात्कृतं गांधर्वब्रह्मैवभरतशास्त्रोक्तप्रकारमेव गोपवृंदान्गापयन्नितिद्विकर्मकोऽयंधातुः भूतग्रामंप्राणिसमूहंरमयन्वृंदावनंप्राविशादितिपूर्वेणान्वयः ६ अभिरेभिरेइत्यत्रयारातिःसामुख्य
तः श्रियएवतद्गीतरसविशेषज्ञत्वात्तदन्यासांतदभावात्तस्मादौपचारिकमभिरमणं तदुक्तं श्रीदेवीवेणुमाश्रित्यरेमेकृष्णमुखांबुजेइत्यादि सुराइतरभांडगाइत्यत्रइतरभांडानिवेणुमंतरेणान्यभूषणा
निगताआविष्टाइत्यर्थः इतरेषांरामादीनांवा वेणुमूलेधनेपात्रेभांडंभषाश्वभूषयोरितियादवः वनचरागोपावा ७ गोपस्त्रीणांवर्णनप्रकारंदर्शयति अक्षण्वतामित्यादिना यैर्व्रजेशसुतयोःरामकृष्णयोर्व
क्त्रंनितरांपीतंदृष्टिभिरितिशेषः तेषांतेषामक्षण्वतांचक्षुष्मतांचक्षुषामिदंफलंलाभंविदामोनपरंनान्यत्फलं अन्यस्यनरकदुःखफलहेतुत्वात् हेसख्यःकीदृशयोर्वयस्यैःपशूनभिनिवेशयतोःअनुसंधंगो
ष्ठइतिशेषः अनुवेणोःपश्चाद्रागेजुष्टंचुंबितंअनुरक्तःस्निग्धःकटाक्षमोक्षोयस्मिंस्तत्तथा ८

चूतस्यप्रवालादिभिः अनुरक्तपरिधानेनविचित्रःनानाविधःवेषोययोस्तौतथा अनुरक्तंअनुरागोपेतं पशुपालगोष्ठ्यां गोपगोष्ठ्यांमध्ये गवांसमष्टिःसंवार्तागोष्ठ्यशालाचकथ्यतइत्युत्पलमाला क्क
चक्वचित्स्थलेगायमानौतिष्ठतइतिशेषः ९ हेगोप्यः अयंवेणुःकिंकुशलंतपोलक्षणंआचरत् स्मेतिस्मरणंकर्तव्यंकिमप्यस्तीतिवृत्तंपूर्वजन्मनिचीर्णंवा स्मृतौवृत्तेनिषेधेस्मेतिच योवेणुःदामोदरस्याधरोष्ठः
सएवसुधातयासरसंसरागमग्र्यंगेयंयस्मिन्सःसरागमग्र्यगेयः तंरसंभुंक्तेआस्वादयति सदर्भाःदर्भांकुरैःसहिताःतरवःहृष्टत्वचः अस्मद्वंश्योयमितिरोमांचितसर्वगात्राःयेनवेणुनापीतावशिष्टोयोरसःत
स्यौघःप्रवाहोयस्मिन्सपदवाशिष्टसारसोघः तस्मिन्मार्गेकृष्णेनसंचारितेऽध्वनि अश्रुआनंदजलंमुमुचुरित्यन्वयः सदर्भाः सकुशावा १० भुवोभूमेःहेसखियद्वृंदावनंदेवकीसुतस्यपादांबुजाभ्यांलब्धा
लक्ष्मीःश्रीर्येनतत्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मि लक्ष्मेतिकेचित् लक्ष्मचिह्नंगोविंदस्यवेणुमनुवेणुस्वरानुकूलमेघनादशंकयावेणुस्वरानुकारेणवामत्तानांमयूराणांनृत्यंदृष्ट्वा आदृताःसादराश्चअनुकूलंचारि
तंयेषांतेतथा कृष्णचरितानुकूलचरिताश्चान्येमनुष्यविजातीयाःसमस्ताःसत्वाजंतवोयस्मिंस्तदादृतानुचरितान्यसमस्तसत्वं सत्वोऽस्त्रीतिवचनात्पुंल्लिंगोप्ययंशब्दः आदृतौसादरार्चितावितिच ११

चूतप्रवालबर्हस्तबकोत्पलाब्जमालानुरक्तपरिधानविचित्रवेषौ ॥ मध्येविरेजतुरलंपशुपालगोष्ठ्यां रंगेयथानटवरौक्कचगायमानौ ९ गोप्यःकिमा
चरदयंकुशलंस्मवेणुर्दामोदराधरसुधासरसाग्र्यगेयम् ॥ भुंक्तेस्वयंयदवशिष्टरसौघमार्गेहृष्टत्वचोऽश्रुमुमुचुस्तरवःसदर्भाः १० वृंदावनंसखिभुवोवितनोति
कीर्तिंयद्देवकीसुतपदांबुजलब्धलक्ष्मि ॥ गोविंदवेणुमनुमत्तमयूरनृत्यंप्रेक्ष्याद्रितानुचरितान्यसमस्तसत्वम् ११ धन्याःसुमूढमतयोपिहरिण्यएतायन्नं
दनंदनमुपात्तविचित्रवेषम् ॥ आपीयवेणुरचितंचसकृष्णसाराःपूजांदधुर्विरचितांप्रणयावलोकैः १२ कृष्णंनिरीक्ष्यवनितोत्सवरूपसारंश्रुत्वाचतत्क्कणित
वेणुविचित्रगीतम् ॥ देव्योविमानगतयःस्मरनुन्नसाराभ्रश्यत्प्रसूनकबरामुमुहुर्विनीव्यः १३ गावश्चकृष्णमुखनिर्गतवेणुगीतंपीयूषमुत्तभितकर्णपुटैःपि
बंत्यः ॥ सानंदनस्रतनवःकवलाःस्मतस्थुर्गोविंदमात्मनिदृशाश्रुकणान्स्रवंत्यः १४ प्रायोबतांबमुनयोविहगावनेस्मिन्कृष्णेक्षणास्तदुदितंकलवेणुगीतम्
आरुह्ययेद्रुमभुजान्रुचिरप्रवालान्शृण्वंत्यमीलितदृशोविगतान्यवाचः १५

सुष्ठुमूढाविवेकरहितामतिर्यासांतास्तथा कृष्णसारानुसारेणपुंमृगेण कांतमृगेणवासहिताःनंदस्यनंदनं वेणोरचितंनिःसृतंस्वरंचापीयास्वाद्यप्रणयेनसहितैःअवलोकनैःदर्शनैःउन्नतमस्तकत्वाद्दधुरि
ति १२ वनितानामुत्सवभूतंरूपसारंस्थिरसौंदर्यंयस्यसतथातं तत्सौंदर्येचस्वभावेचेति सारोबलेस्थिरांशेचेतियादवः तेनक्कणितात्वातेनशब्दिताद्वेणोर्वितंनिर्गतंचित्रंसप्तस्वरमिश्रगीतं वीगता
वितिधातुः चित्रमाश्चर्यलेख्ययोरितियादवः देव्योदेवस्त्रियःस्मरेणनुन्नंनष्टंसारोधैर्यंयासांतास्तथाभ्रश्यत्प्रसूनकबराःविगलितपुष्पकेशभराः विगताःस्रस्ताःनीव्यःवस्त्राणवस्त्रग्रंथयोवायासांतास्त
था नीवीवस्त्रांशुकग्रंथ्योरितिच १३ उत्तभितकर्णपुटैःनिश्चलकर्णरंध्रभागै :कवलाःकवलसहिताः गोविंदमात्मनिहृदिस्मरंत्यःदृशानेत्रेणअश्रुबिंदून्स्रवंत्यः शावस्नुतस्तनपयःकवलाइतिकेचि
त् शावावत्साः तेषांस्मरणेनस्नुताः संस्नुताःक्षीराणिकवलाःशष्पग्रासायासांतास्तथा तस्थुरित्यन्वयः कवलाःग्रासासंतीतिकवलाः अर्शआद्यच् आजाद्यतष्टाबितिटाप्प्रत्ययेकृतेकवलेतिरूपं
सिद्धंभवति आयाद्यवदितिवा १४ विगतास्त्यक्ताःस्वजातिसिद्धावाचोयैस्तेविगतान्यवाचोधृतमौनाइत्यर्थःबतआश्चर्यमिदं हेअंबपक्षिणांमुनीनांचमौनत्वसामान्यादेवमुच्यते १५

यद्यदामुकुंदेनगीतंतदातदुपधार्यत्त्वद्यवधार्य आवर्तैर्नाभसांभ्रमेणलक्षितेनमनोभवेनकामेनभग्नोवेगोयासांतास्तथा ऊर्मयएवभुजाःआलिंगनेनस्पर्शलक्षणेनप्रमुदिताऊर्मिभुजाः आलिंगनप्रमुदितो
र्मिभुजाःतैःकमलमेवोपहारोयासांतास्तथा १६ अंबुदःश्यामवर्णसाम्यात्सख्युःमुरारेःस्ववपुशातपत्रंव्यधात् कुसुमावलीभिःनंदनवनपुष्पराजिभिःसह यद्वा जलकणानिकरैःसह पुष्पंमेघपुष्पमित्य
भिधानात् प्रेम्णाप्रवृद्धंसमुद्रिक्तंत्हृषितंहर्षणंरोमांचलक्षणंयस्यसतथा अभिमान्यपेक्षयैतत् १७ पुलिंद्यःशबरस्त्रियःतस्मात्कामादुत्पन्नमाधिंमनोदुःखंजहुरित्यन्वयः कीदृशाःपूर्णाःकृतकृत्याःतस्य
कृष्णस्यदर्शनेनजातस्मरएवरुक्रोगोयासांताः क्रीडासमयेतृणेषुरूषितेनादिग्धेनदयितायाःप्रियतमायाः गोप्यास्तनमंडितेनस्तनयोःघट्टितेनउरुगायस्यहरेःपादाब्जयोःस्वतःअरुणयोरपिरागज
ननार्थंलिप्तेनश्रीमताकुंकुमेनाननकुचेषुलिंपंत्यइति १८ हंतआश्चर्यं अयमद्रिर्गोवर्धनोहरिदासवर्यःभगवद्भक्तश्रेष्ठः कुतः ययोःरामकृष्णयोश्चरणस्पर्शादाविर्भूतप्रमोदोयोऽद्रिःसहगोगणयोस्तयोः
पानीयादिभिःमानंपूजांतनोति यद्यस्मादिदमेवहिभक्तश्रेष्ठत्वम् सुयवसंशोभनोग्रासःदैर्घ्यछादसम् सूयवसाद्भगवतीहीतिदर्शनात् कंदरंगुहागृहम् वृष्टौस्थातुंयोग्यम् कंदंसूरणम् मूलंअकंडूयमानंदीर्घा

नद्यस्तदातदुपधार्यमुकुंदगीतमावर्तलक्षितमनोभवभग्नवेगाः ॥ आलिंगनप्रमुदितोर्मिभुजैर्मुरारेर्गृह्णंतिपादयुगलंकमलोपहाराः १६ दृष्ट्वातपेव्रजपशू
न्सहरामगोपैःसंचारयंतमनुवेणुमुदीरयंतम् ॥ प्रेमप्रवृद्धहृषितःकुसुमावलीभिःसख्युर्व्यधात्स्ववपुषाऽबुदआतपत्रम् १७ पूर्णाःपुलिंद्यउरुगायपदाब्ज
रागश्रीकुंकुमेनदयितास्तनमंडितेन ॥ तद्दर्शनस्मररुजस्तृणरूषितेनलिंपंत्यआननकुचेषुजहुस्तदाधिम् १८ हंतायमद्रिरबलाहरिदासवर्योयद्रामकृ
ष्णचरणस्पर्शप्रमोदः ॥ मानंतनोतिसहगोगणयोस्तयोर्यत्पानीयसूयवसकंदरकंदमूलैः १९ गागोपकैरनुवनंनयतोरुदारवेणुस्वनैःकलपदैस्तनुभृत्सु
सख्यम् ॥ अस्पंदनंगतिमतांपुलकंतरूणांनिर्योगपाशकृतलक्षणयोर्विचित्रम् २० एवंविधाभगवतोयावृंदावनचारिणः ॥ वर्णयंतोमिथोगोप्यःक्रीडास्त
न्मयतांययुः २१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेवेणुगीतवर्णनंनामैकोनाविंशोध्यायः ॥ १९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ हेमंतेप्रथमेमासिनंदव्रजकुमारि
काः ॥ चेरुर्हविष्यंभुंजानाःकात्यायन्यर्चनव्रतम् १ आप्लुत्यांभसिकालिंद्याजलांतेचोदितेरुणे ॥ कृत्वाप्रतिकृतिंदेवीमानर्चुर्नृपसैकतीम् २

कारंकंदम् १९ गोपकैःसहानुवनंगाःनयतोःसंचारयतोःतनुभृत्सुशरीरिषुजंतुषुसख्यंविचित्रमिदंचितमपिचित्रम् किंतदिति कलपदैरुदारवेणुस्वनैः विवशानांगतिमतांजंगमानाम् अस्पंदनंस्थावरधा
र्मभजनम् तरूणांस्थावराणाम् पुलकंजंगमधर्मरोमांचभजनंविचित्रंपश्यतेतिशेषः कथमेतद्युज्यतइतितत्राह निर्योगेति नितरांयोगपाशेनयोगशक्तिलक्षणपाशेनकृतंलक्षणंअस्पंदनस्पंदमानाख्यंयये
स्तौतयोः यद्वा निर्योगपाशःक्षेपणाख्यःतेनकृतंयोगचिह्नंययोः २० वृंदावनचारिणोहरेरेवंविधाःयाःक्रीडास्ताःस्ताःमिथोवर्णयंत्योगोप्यः तन्मयतांतत्स्वामितांययुरित्यन्वयः २१ ॥ इतिश्रीभाग
वतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांएकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ भक्तिरेवभगवत्प्रसादजननीतिदर्शयितुंगोपकुमारीणांकृष्णेभक्तिंनिरूपयत्यास्मिन्नध्याये तत्रतासांहरेःसर्वकापर्णामंतरंगं
कात्यायनीतितदर्चनव्रतकरणेनश्रीकृष्णःप्रसन्नोभवतीतितदर्चनाविधिंकथयाति हेमंतइति कार्तिकमार्गशीर्षमासौहेमंतऋतुः तत्रप्रथमेमासिकार्तिकमासे व्रतनियमम् १ कालिंद्याःयमुनायाःजलांते
जलसमीपे चशब्दएवार्थः उदितेअरुणेअरुणोदयएव सैकतींसिकतानिर्मितांप्रतिमामानर्चुःपूजांचक्रुः २

बलिभिःपरिवारदेवताविषयपूजाभिः ३ कात्यायनिक्रत्यानामुत्पादके महतीमायामाहात्म्यंयस्यांसातथा तस्याःसंबुद्धिः महामायेमहान्योगउपायोऽस्याअस्तीतिमहायोगिनी तत्संबोधनंमहायो
गिनि अधिगतेश्वरितेतुभ्यंनमोस्तु ४ इतिसमाप्तं एवंप्रकारंवा उषसिब्राह्मेमुहूर्ते ५ ६ नंदस्नुषाभूयाःस्मइत्येवंसंकल्प्यनदीमागत्यनदींप्राप्य भूयान्नंदसुतःपतिरित्यपिपाठः ७ योगेश्वरेश्वरइत्यनेनदू
रश्रवणदर्शनादिशक्तिःसूच्यतेतासांकर्मसिद्धयेसंकल्पव्रतसिद्धयर्थं ८ नीपमर्जुनं परितोहासोयस्मिन्तद्वचनंपरिहासम् ९ १० ११ क्ष्वेलितंसिंहवन्नादितं परिहासेनोदितंवा नानिर्ययुः जलादितिशेषः

गंधैर्माल्यैःसुरभिभिर्बलिभिर्धूपदीपकैः ॥ उच्चावचैश्चोपचारैःप्रवालफलतंदुलैः ३ कात्यायनिमहामायेमहायोगिन्यधीश्वरि ॥ नंदगोपसुतंदेविपतिं
मेकुरुतेनमः ४ इतिमंत्रंजपंत्यस्ताःपूजांचक्रुःकुमारिकाः ॥ उषस्युत्थायगोत्रैःस्वैरन्योन्याबद्धबाहवः ५ कृष्णमुच्चैर्जगुर्यांत्यःकालिंद्यांस्नातुमन्वहम् ॥
एवंमासव्रतंचेरुःकुमार्यःकृष्णचेतसः ६ भद्रकालींसमानर्चुर्भूयान्नंदसुतःपतिः ॥ नदींकदाचिदागत्यतीरेनिक्षिप्यपूर्ववत् ॥ वासांसिकृष्णंगायंत्यो
विजह्रुःसलिलेमुदा ७ भगवांस्तदभिप्रेत्यकृष्णोयोगेश्वरेश्वरः ॥ वयस्यैरागतस्तत्रवृतस्तत्कर्मसिद्धये ८ तासांवासांस्युपादायनीपमारुह्यसत्वरः ॥
हसद्भिःप्रहसन्बालैःपरिहासमुवाचह ९ अत्रागत्याबलाःकामंस्वंस्वंवासःप्रगृह्यताम् ॥ सत्यंब्रवाणिनोनर्मयद्यूयंव्रतकर्शिताः १० नमयोदितपूर्वंवाअनृतं
तदिमेविदुः ॥ एकैकशःप्रतीच्छंतुसहैवोतसुमध्यमाः ११ तस्यतत्क्ष्वेलितंदृष्ट्वागोप्यःप्रेमपरिप्लुताः ॥ व्रीडिताःप्रेक्ष्यचान्योन्यंजातहासानिर्ययुः १२
एवंब्रुवतिगोविंदेनर्मणाक्षिप्तचेतसः ॥ आकंठमग्नाःशीतोदेवेपमानास्तमब्रुवन् १३ मानयंभोःकृथास्त्वांतुनंदगोपसुतंप्रियम् ॥ जानीमोंऽगव्रजश्लाघ्यंदेहि
वासांसिवेपिताः १४ श्यामसुंदरतेदास्यःकरवामतवोदितम् ॥ देहिवासांसिधर्मज्ञनोचेद्राज्ञेब्रुवामहे १५
श्रीभगवानुवाच ॥ भवत्योयदिमेदास्योमयोक्तंवाकरिष्यथ ॥ अत्रागत्यस्ववासांसिप्रतीच्छतसुमध्यमाः १६ नोचेन्नाहंप्रदास्येकिंक्रुद्धोराजाकरिष्यति ॥
ततोजलाशयात्सर्वादारिकाःशीतवेपिताः १७ पाणिभ्यांयोनिमाच्छाद्यप्रोत्तेरुस्तीरमंगनाः ॥ भगवानथताविक्ष्यमुग्धभावप्रसादितः ॥ स्कंधेनिधाय
वासांसिप्रीतःप्रोवाचसस्मितः १८ यूयंविवस्त्रायदपोधृतव्रताव्यगाहतैतत्तदुदेवहेलनम् ॥ बद्ध्वांजलिंमूर्ध्न्यपनुत्तयेंऽहसःकृत्वानमोऽधोवसनंप्रगृह्यताम् ॥
१९ एकेनपाणिनानेमुरेकेनाच्छाद्यचांगनाः ॥ तावीक्ष्योवाचभगवान्भूयोधर्म्यमिदंवचः २० एकेनपाणिनायोवैप्रणमेद्देवमच्युतम् ॥ तस्यदंडःकरच्छे
दइतिधर्मविदोविदुः २१ तस्मादुभाभ्यांपाणिभ्यांप्रणमेत्स्वामिनंनरः ॥ तथाचयूयंकुरुततन्मेप्रियतरंभवेत् २२

१२ नर्मणागर्हितस्नेहविनोदवचनेन १३ शीतजलेस्थित्यावेपिताःवयम् १४ तेतवदास्यःस्यामभवाम राज्ञेनंदगोपाय १५ १६ दारिकाःकुमार्यः १७ मुग्धभावेनमधुरस्वभावेनप्रसादितः प्रसादं
गमितः १८ यूयंवस्त्रहीनाअपोजलंव्यगाहतेतिपदच्छेदः उतापकारणंदेवहेलनंदेवतापराधःअतस्तस्यांहसःअपराधस्यपरिहारायउतापेऽव्ययमीशेचेतियादवः १९ २० २१ २२

विवस्त्राप्लवनंदिगंबरस्नानं व्रतच्युतिंनियमभ्रंशं तत्पूर्तिकामाःतस्यव्रतस्यपूर्णतांकामयमानाः तासामशेषकर्मणांसाक्षात्कृतंसाक्षीभूतंकृष्णंनेमुः अनेनकिंप्रयोजनमत्राह अवद्यमिति उज्झितुं
उन्मूलयितुं २३ करुणःदयाशीलः २४ तासांकृष्णेभक्त्यतिशयंकथयाति दृढमिति प्रलब्धाःवंचितवत्कारिताःहापितास्त्याजिताःमुक्तलज्जाःकारिताः प्रस्तोभिताःचाटुवचनजालंप्रापि
ताः क्रीडनवद्दारुयंत्रवत् अथापितथापि अमुंकृष्णंप्रति गुणेषुदोषाविष्करणमसूया तत्रहेतुमाह प्रियेति प्रियेणकृष्णेनसहसंकथनलक्षणसंगेननिर्वृताः २५ प्रेष्ठस्यकृष्णस्यसंगमेसाज्जिताः
सन्नद्धाः नउच्चेलुः स्थितप्रदेशादितिशेषः लज्जयाईषन्निमील्यप्रेषितानीक्षणानियासांताः यद्वा लज्जयाइषितानिगतानीक्षणानियासांतास्तथा इषुगतावितिधातुः २६ पादंशरीरं उत्तमानांश

इत्यच्युतेनाभिहिताव्रजाबलामत्वाविवस्त्राप्लवनंव्रतच्युतिम् ॥ तत्पूर्तिकामास्तदशेषकर्मणांसाक्षात्कृतंनेमुरवद्यमुज्झितुम् २३ तास्तथावनतादृष्ट्वाभ
गवान्देवकीसुतः ॥ वासांसिताभ्यःप्रायच्छत्करुणःस्नेहतोषितः २४ दृढंप्रलब्धास्त्रपयाचहापिताःप्रस्तोभिताःक्रीडनवच्चकारिताः ॥ वस्त्राणिचैवापहृ
तान्यथाप्यमुंनैवाभ्यसूयन्प्रियसंगनिर्वृताः २५ परिधायस्ववासांसिप्रेष्ठसंगमसज्जिताः ॥ गृहीतचित्तानोचेलुस्तस्मिन्लज्जेषितेक्षणाः २६ तासां
विज्ञायभगवान्स्वपादस्पर्शकाम्यया ॥ धृतव्रतानांसंकल्पमाहदामोदरोऽबलाः २७ संकल्पोविदितःसाध्व्योभवतीनांमदर्चनं ॥ मयानुमोदितः
सोऽसौसत्योभवितुमर्हति २८ नमय्यावेशितधियांकामःकामायकल्पते ॥ भर्जिताक्वथिताधानाप्रायोबीजायनेष्यते २९ यातावलाव्रजंसिद्धामयेमा
रंस्यथक्षपाः ॥ यदुद्दिश्यव्रतमिदंचेरुरार्यार्चनंसतीः ३० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यादिष्टाभगवताल्लब्धकामाःकुमारिकाः ॥ ध्यायंत्यस्तत्पदांभोजंकृ
च्छ्रान्निर्विविशुर्व्रजम् ३१ अथगोपैःपरिवृतोभगवान्देवकीसुतः ॥ वृंदावनाद्गतोदूरंचारयन्गाःसहाग्रजः ३२ निदाघार्कातपेतिग्मेछायाभिःस्वाभिरात्मनः
आतपत्रायितान्वीक्ष्यद्रुमानाहव्रजौकसः ३३ हेस्तोककृष्णहेअंशोश्रीदामन्सुबलार्जुन ॥ विशालर्षभतेजस्विन्देवप्रस्थवरूथप ३४ पश्यतैतान्महाभा
गान्परार्थैकांतजीविनः ॥ वातवर्षातपहिमान्सहंतोवारयंतिनः ३५ अहोपेषांवरंजन्मसर्वप्राण्युपजीवनम् ॥ सुजनस्येवयेषांवैविमुखायांतिनार्थिनः
३६ पत्रपुष्पफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः ॥ गंधनिर्यासभस्मास्थितोक्मैःकामान्वितन्वते ३७ एतावज्जन्मसाफल्यंदेहिनामिहदेहिषु ॥ प्राणैरर्थै
र्धियावाचाश्रेयआचरणंसदा ३८ इतिप्रवालस्तबकफलमूलदलोत्करैः ॥ तरूणांनम्रशाखानांमध्येनयमुनांगतः ३९

रीरंतुपादशब्देनभण्यतइति २७ यन्मदर्चनंतस्मिन्कृतःनंदसुतःपतिर्भूयादितिसंकल्पः अनुमोदितःअनुज्ञातः २८ मत्संभोगलालसानांभवतीनांविषयौत्सुक्यंपुनःसंसारवर्तनायस्यात्अतो
स्मत्संकल्पोनिंद्यइतिशंकामाभूदित्याशयेनाह नेतिकामायविषयेच्छाप्ररोहाय तत्रदृष्टांतमाह भर्जितेति धानाबीजं बीजायअंकुरोत्पादनशक्तिमते २९ आर्यार्चनं कात्यायनीपूजांसतीःसत्यः
३० ३१ ३२ व्रजौकसःआहेत्यन्वयः तिग्मेतीव्रे ३३ ३४ परार्थायपरोपकारायएकांतेननियमेनजीवनंस्वायूरक्षणंयेषांतेतान् नःवारयंतिक्षुधितानस्मांस्तर्पयंति ३५ सुजनस्यजन्मनःसाफल्यमे
तावत् अर्थिनोयेषांविमुखा नयांतीति येअस्मात्सारेणतोक्मैःअंकुरैःसाफल्यमेतावत् ३६ ३७ ३८ ३९

४० ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ कृष्णभक्तौयोग्यतैवबलीयसीनशास्त्रज्ञानमित्येतत्कथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रगोपानांकृष्णस्यचप्रश्नप्रति
वचनेकथयति शुकइति दुष्टनिबर्हणदुष्टजनोन्मर्दन क्षुत्भोक्तुमिच्छाबाधतेक्लिश्नाति अस्याःक्षुधःशांतिंप्रशमम् शांतिःप्रशममंगलइतियादवः १ विप्रभार्यायाःपतित्यक्तायाःजातावेकवचनम् भ
क्तायाःइतिच्छेदोवा २ देवयजनंपञ्चवाटम् सत्रंबहुकर्तृकम् आंगिरसंआंगिरसाबृहस्पतिनाकथितंबृहस्पतिसवनमित्यर्थः आसतेकुर्वते अनेकार्थत्वाद्धातूनां हिशब्दोहेतौ यस्मात्सत्रेऽश्नंदेयंत
स्मात्प्रयात ३ अस्मद्विसर्जिताःनियुक्ताःनिर्मुक्तावायुष्माकंकावातत्रलज्जा ननुअस्माकंगोपालत्वेनापात्रत्वात्किमितिदास्यंतीतितत्राह कीर्तयंतइति आर्यस्यश्रेष्ठस्यरामस्याभिधाना
म ४ निराधारोदंडोयथापतति ५ हेभूमिदेवाःब्राह्मणाःभूमिदेवोद्विजोत्तमइतिहलायुधः ६ लषतोऽभिलषतइच्छतः श्रद्धाआस्तिक्यम् अभिलाषोवा श्रद्धास्तिक्याभिलाषयोरितियादवः ७

तत्रगाःपाययित्वापःसुमृष्टाःशीतलाःशिवाः ॥ ततोनृपस्वयंगोपाःकामंस्वादुपपुर्जलम् ४० तस्याउपवनेकामंचारयंतःपशून्नृप ॥ कृष्णरामावुपागम्य
क्षुधार्ताइदमब्रुवन् ४१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेकात्यायनीव्रतकथनंनामविंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ श्रीशुकउवाच ॥ रामरामहाबाहोकृष्ण
दुष्टनिबर्हण ॥ एषावैबाधतेक्षुन्नस्तच्छांतिंकर्तुमर्हथः १ इतिविज्ञापितोगोपैर्भगवान्जगदीश्वरः ॥ भक्तायाविप्रभार्यायाःप्रसीदन्निदमब्रवीत् २ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ प्रयातदेवयजनंब्राह्मणाब्रह्मवादिनः ॥ सत्रमांगिरसंनामह्यासतेस्वर्गकाम्यया ३ तत्रगत्वौदनंगोपायाचतास्मद्विसर्जिताः ॥ कीर्तयंतोभगव
तआर्यस्यममचाभिधाम् ४ इत्यादिष्टाभगवतागत्वाऽयाचंततेतथा ॥ कृतांजलिपुटाविप्रान्दंडवत्पतिताभुवि ५ हेभूमिदेवाःशृणुतकृष्णस्यादेशकारि
णः ॥ प्राप्तान्जानीतभद्रंवोगोपान्नोरामचोदितान् ६ गाश्चारयंतावविदूरओदनंरामाच्युतौवोलषतोबुभुक्षितौ ॥ तयोर्द्विजाओदनमर्थिनोर्यदिश्रद्धाचवो
यच्छतधर्मवित्तमाः ७ दीक्षायाःपशुसंस्थायाःसौत्रामण्याश्चसत्तमाः ॥ अन्यत्रदीक्षितस्यापिनान्नमश्नन्हिदुष्यति ८ इतितेभगवद्यांच्ञांशृण्वंतोऽपिनशु
श्रुवुः ॥ क्षुद्राशाभूरिकर्माणोबालिशावृद्धमानिनः ९ देशःकालःपृथग्द्रव्यंमंत्रतंत्रर्त्विजोऽग्नयः ॥ देवतायजमानश्चक्रतुर्धर्मश्चयन्मयः १० तंब्रह्मपरमंसाक्षा
द्भगवंतमधोक्षजम् ॥ मनुष्यदृष्ट्यादुष्प्रज्ञामर्त्यात्मानोनमेनिरे ११

ननुदीक्षितान्नंनभोक्तव्यमितिशास्त्रविरोधंपरिहरति दीक्षायाः व्रतसंग्रहरूपायाःवर्तमानायाःसत्याःपशुसंस्थायाअग्नीषोमीयपश्वालंभादूर्ध्वंदीक्षितस्यान्नमश्नन्सौत्रामण्यास्तथासौत्रामणीनाम्न्याइष्टेश्चा
न्यत्रकर्मांतरेदीक्षितस्यचान्नंनदुष्यति ८ इतिहेतुपूर्वांभगवद्यांच्ञांअश्रवणेतेषांबुद्धिविशेषमाह क्षुद्राशाइति क्षुद्राशाःतुच्छफलेच्छवःतदर्थंभूरिकर्माणःकिमेतेभ्रांताइतिसत्यमित्याह बालिशाइति बालि
शामूर्खाःबालिशोबालमूर्खयोरिति एतदेवद्रढयति वृद्धेतिवृद्धाइत्यभिमानोयेषामस्तीति ९ देशःकृष्णसारसंचारविषयः कालःवसंतादिःपृथग्द्रव्यंचरुपुरोडाशादि मंत्रोदेवताप्रसादप्रकाशकोंकारादिः
तंत्रमनुष्ठानविधिःऋत्विजोऽध्वर्युप्रभृतयःअग्नयआहवनीयादयःदेवताइंद्रादिशब्दवाच्याः क्रतुःसंकल्पःयजमानोधिकारीधर्मोऽदृष्टं यन्मयः यत्प्रयानप्रतिपाद्यः १० मर्त्यात्मानःदेहोहमितिबुद्धियुक्ताः
नमेनिरेनज्ञातवंतः ११

तथोभयंओमितिननेतिच १२ लौकिकींगतिंलोकासिद्धांरीतिम् १३ दानेकारणमाह मयीति धियामय्युषिताःमामेवचिंतयंत्यइत्यर्थः १४ द्विजसतीःद्विजपत्नीः १५ चरताबुभुक्षितेन ताच्छी
लिकस्तृन्प्रत्ययः चरगतिभक्षणयोरितिधातुः १६ १७ १८ चतुर्विधंभक्ष्यभोज्यलेह्यचोष्यपानात्मकं बहुगुणंमधुरादिगुणोपेतम् १९ दीर्घश्रुतेनबहुकालश्रवणेनभगवतिभृतआ
शयोयाभिस्ताः कदानुद्रक्ष्यामइत्यभिप्रायआशयः २० २१ किंगुणविशिष्टंददृशुरितितत्राह श्यामंहिरण्यपरिधिंसुवर्णमेखलं सुवर्णवत्पीतांबरंवा वनमाल्येनवनपुष्पेण बर्हेणमयूरपि
च्छेन धातुनागैरिकेणप्रवालेननटवेषवद्वेषोयस्यासौतथातं अनुव्रतांसेकस्यचिद्वयस्यस्यस्कंधे कर्णयोरुत्पलेअलकःकुंतलंकपोलेचमुखाब्जेहासोयस्यसतथातं धुनानंपरिकंपयंतम् २२ दीर्घकालमा
रभ्य श्रुतःप्रियतमस्योदयोदीर्घश्रुतप्रियतमोदयःसएवकर्णपूराःकर्णालंकरणानितैः यस्मिन्कृष्णेनिमग्नमनसःअवगाह्यदृढबद्धहृदयाःपूर्वंताःस्त्रियोथतंकृष्णंअक्षिविवरैरंतःप्रविश्यसुचिरंपरिरभ्यआलिं

नतेयदोमितिप्रोचुर्नेतिचपरंतप ॥ गोपानिराशाःप्रत्येत्यतथोचुःकृष्णरामयोः १२ तदुपाकर्ण्यभगवान्प्रहस्यजगदीश्वरः ॥ व्याजहारपुनर्गोपान्दर्श
यन्लौकिकींगतिम् १३ मांज्ञापयतपत्नीभ्यःससंकर्षणमागतम् ॥ दास्यंतिकाममन्नंवःस्निग्धामय्युषिताधिया १४ गत्वाथपत्नीशालायांदृष्ट्वासीनाःस्वलं
कृताः ॥ नत्वाद्विजसतीर्गोपाःप्रश्रिताइदमब्रुवन् १५ नमोवोद्विजपत्नीभ्योनिबोधतवचांसिनः ॥ इतोविदूरेचरताकृष्णेनप्रेषितावयम् १६ गाश्चरय
न्सगोपालैःसरामोदूरमागतः ॥ बुभुक्षितस्यतस्यान्नंसानुगस्यप्रदीयताम् १७ श्रुत्वाच्युतमुपायातंनित्यंतद्दर्शनोत्सुकाः ॥ तत्कथाक्षिप्तमनसोबभूवु
र्जातसंभ्रमाः १८ चतुर्विधंबहुगुणमन्नमादायभाजनैः ॥ अभिसस्रुःप्रियंसर्वाःसमुद्रमिवनिम्नगाः १९ निषिध्यमानाःपतिभिर्भ्रातृभिर्बंधुभिःसुतैः ॥ भ
गवत्युत्तमश्लोकेदीर्घश्रुतधृताशयाः २० यमुनोपवनेशोकनवपल्लवमंडिते ॥ प्रचरंतंवृतंगोपैर्ददृशुःसाग्रजंस्त्रियः २१ श्यामंहिरण्यपरिधिंवनमाल्यबर्हधा
तुप्रवालनटवेषमनुव्रतांसे ॥ विन्यस्तहस्तमितरेणधुनानमब्जंकर्णोत्पलालककपोलमुखाब्जहासम् २२ दीर्घश्रुतप्रियतमोदयकर्णपूरैर्यस्मिन्निमग्नमनसस्त
मथाक्षिरंध्रैः ॥ अंतःप्रविश्यसुचिरंपरिरभ्यतापंप्राज्ञंयथाभिमतयोविजहुर्नरेंद्र २३ तास्तथात्यक्तसर्वाशाःप्राप्ताआत्मदिदृक्षया ॥ विज्ञायाखिलदृग्द्रष्टा
प्राहप्रहसिताननः २४ श्रीभगवानुवाच ॥ स्वागतंवोमहाभागाआस्यतांकरवामकिम् ॥ यन्नोदिदृक्षयाभ्येताउपपन्नमिदंहिवः २५ नश्रद्धामधिकुर्वंति
कुशलार्थनिदर्शनाः ॥ अहैतुक्यव्यवहितांभक्तिमात्मप्रियेयथा २६

गयतापंस्मरनिमित्तंज्वरंजहुः कथमिव यथाप्राज्ञाःसुषुप्त्यवस्थासाक्षिणः प्राज्ञंप्राप्ताभिमतयःइंद्रियवृत्तयःतापंत्यजंति सतासौम्यतदासंपन्नोभवतीतिश्रुतेः यद्वा भगवत्तत्त्वज्ञाननिपुणाःप्राज्ञाः
प्राज्ञमितिपाठेपरिरभ्येतिसंबंधः २३ त्यक्तसर्वाशाःत्यक्तसर्वातितृष्णाः आशादिगतितृष्णयोरितिच दृष्ट्वाअपरोक्षज्ञानेन तासांभक्तिंविज्ञाय अखिलदृक् असंडज्ञानी २४ अभ्येताःअभ्या
गताःयद्यस्मादिदंवःउपपन्नंयुक्तम् २५ एवंकुशलंपुण्यमेवार्थःकुशलार्थस्तस्यनितरांदर्शनंयेषांतेकुशलार्थनिदर्शनाःअर्थीसमर्थोविद्वानधिक्रियतेइतिवचनात् कुशलानिपुणाश्च अर्थनिदर्शनाश्चतेतथा
यद्वाकुशलार्थोभगवान्निदर्शनमुदाहरणंयेषांतेतथाकुशलाःस्वार्थदर्शनाइतिपाठः एतेश्रद्धांविषयाभिलाषंनकुर्वंति किंतु आत्मप्रियेभगवतिअहैतुकींनिर्निमित्तां अव्यवहितांनिरंतरीभूतांभगवद्भक्ति
मधिकुर्वंति अधिकांकुर्वंतिकथमिव यथात्मप्रियेस्वभर्तरिभगवतीतिशेषः यथाशास्त्रविहितप्रकारेण तदेतत्प्रेष्ठइतिश्रुतेः देहादिभ्योतिप्रियत्वंहरेरेवेतिप्रतिपादयति यद्वास्वार्थदर्शनाःस्वर्गादिफलार्थंदृष्ट ३३

यःकुशलाःयज्ञविधानिपुणाः अहैतुक्यव्यवहितांश्रद्धामास्तिक्यबुद्धिं अध्यधिकेईश्वरेनकुर्वंति व्यतिरेकदृष्टांतमाह अहैतुकीति भक्ताआत्मप्रियेमयियथाभक्तिंकुर्वंतिनतथेति २६ तवसर्वस्मा
दाधिक्यंकुतइत्यत्राह प्राणेति २७ यस्मादस्वंडेश्वरेमयिभक्तिंकुर्वंतिनान्यत्र तस्मान्मदाज्ञांकुरुतेत्याह तदिति गंतव्येनिमित्तमाह पतयइति वःपतयःद्विजातयइति अतःकालक्षेपोनोचितः
निमित्तांतरमप्यस्तीत्याह स्वसत्रमिति पारयिष्यंतिसंपादयिष्यंति २८ यातेतिनृशंसपरुषंगादितुं निगमंनमेभक्तःप्रणश्यतीतिवचनं सत्यंकुरु पदावसृष्टंश्रीपादच्युतं तेनदत्तंवा
तुलसीदाम श्रीतुलसीमालांकेशैर्नितरांवोढुंपादमूलंप्राप्ताः २९ कालक्षेपात्द्विजातयअस्मान्नगृह्णंतीतिसूचितं तत्रतत्सहायाभावात्पुनर्गमनेतेनैवगृह्णंतीत्याहुः गृह्णंतीति ततः
शरणंविधेहिकुरु ३० कुतएवचान्यइत्यत्राह लोकाश्चेति ३१ तवपादमूलंप्राप्ताइत्यत्रांगसंगःसूचितस्तत्राह नेति इहनृणामंगसंगोममप्रीतयेनभवति ममानुरागायचनस्यात् तस्मान्मयिमनोयुं

प्राणबुद्धिमनःस्वात्मदारापत्यधनादयः ॥ यत्संपर्कात्प्रियाआसंस्ततःकोन्वपरःप्रियः २७ तद्यातसाध्व्योयजनंपतयोवोद्विजातयः ॥ स्वसत्रंपारयि
ष्यंतियुष्माभिर्गृहमेधिनः २८ ॥ द्विजपत्न्यऊचुः ॥ मैवंविभोऽर्हतिभवान्गदितुंनृशंसंसत्यंकुरुष्वनिगमंतवपादमूलम् ॥ प्राप्तावयंतुलसिदामपदाव
सृष्टंकेशैर्निवोढुमतिलंघ्यसमस्तबंधून् २९ गृह्णंतिनोनपतयःपितरौसुतावानभ्रातृबंधुसुहृदःकुतएवचान्ये ॥ तस्मात्प्रसीदपदयोःपतितात्मनांनोनान्या
भवेद्गतिररिंदमतद्विधेहि ३० श्रीकृष्णउवाच ॥ पतयोनाभ्यसूयेरन्पितृभ्रातृसुतादयः ॥ लोकाश्चवोमयोपेतादेवाअप्यनुमन्वते ३१ नप्रीतयेऽनुरा
गायह्यंगसंगोनृणामिह ॥ तन्मनोमयियुंजानानचिरान्मामवाप्स्यथ ३२ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्ताद्विजपत्न्यस्तायज्ञवाटंपुनर्गताः ॥ तेचानसूयवस्ताभिः
स्त्रीभिःसत्रमपारयन् ३३ तत्रैकाविधृताभर्त्राभगवंतंयथाश्रुतम् ॥ हृदोपगुह्यविजहौदेहंकर्मानुबंधनम् ३४ भगवानपिगोविंदस्तेनैवान्नेनगोपकान् ॥
चतुर्विधेनाशयित्वास्वयंचबुभुजेप्रभुः ३५ एवंलीलानरवपुर्नृलोकमनुशीलयन् ॥ रेमेगोगोपगोपीनांरमयन्रूपवाक्कृतैः ३६ अथानुस्मृत्यविप्रास्तेअ
न्वतप्यन्कृतागसः ॥ यद्विश्वेश्वरयोर्याच्ञामहनन्नृविडंबयोः ३७ दृष्ट्वास्त्रीणांभगवतिकृष्णेभक्तिमलौकिकीम् ॥ आत्मानंचतयाहीनमनुतप्ताव्यगर्हय
न् ३८ धिग्जन्मनस्त्रिवृद्विद्यांधिग्व्रतंधिग्बहुज्ञताम् ॥ धिक्कुलंधिक्क्रियादाक्ष्यंविमुखायेत्वधोक्षजे ३९

जानाःयूयंक्षिप्रंमामवाप्स्यथेत्यन्वयः अनेनाहंभक्त्यैवतुष्टोभवामि नान्येनेतिसूचितम् ३२ इतिशब्दोहेतौ ३३ विधृतापृथक्कृतात्यक्तेत्यर्थः विनिषेधेपृथग्भावेइतियादवः कर्मानुबंधनंकर्मानुगम् ३४
३५ वाग्भिःकृतैःकर्मभिश्चगोगोपगोपीनांमनांसिरमयन् ३६ नन्वेतेविप्राःसमीचीनाःउतासमीचीनाः नाद्यः अनुभवादर्शनात् नद्वितीयःकृष्णपरायणानांस्त्रीणांपाणिग्रहणसंबंधदर्शनात् अथकथंनि
र्णयइति राज्ञोमानसींशंकांपरिहरति अथेति तेविप्राःअथमंगलाःकुतोन्वतप्यन् यतःकृतागसःकृतापराधत्वात् अपराधसद्भावेकिंप्रमाणमितितत्राह अनुस्मृत्येति अनुस्मरणंप्रमाणमित्यर्थः कोसावप
राधइतितत्राह यदिति अहनन्नहिंसितवंतः तिरस्कृतवंतइतिपत्सइत्यर्थः नृविडंबयोःमनुष्यमनुकुर्वतोः ३७ तेषामनुतापःकथमभूदितितत्राह दृष्ट्वेति ३८ किमाकारोसावितितत्राह धिगिति ततो
जन्मादिकंधिक्कुत्सितं धिग्भर्त्सनेकुत्सनेइतिच ३९

शास्त्रज्ञानप्रयोजकं प्राप्तेकालेफलाभावादतोभगवदनुग्रहएववरीयानित्याशयेनाहुः नूनमितिमायिनांज्ञानिनामपि अत्रहेतुमाह यद्वयमिति गुरवोद्विजातयइत्येतद्द्वयंमोहासंभवेहेतुः ४० दुरंत
भावं अव्यवहितभक्तिं गृहाभिधानान्मृत्युपाशान्छिंद्यात्छिनत्ति ४१ आसांस्त्रीणांद्विजातिसंस्कारःउपनयनलक्षणः गुरौगुरुकुलनिवासोविद्याध्ययनार्थमितिशेषः आत्ममीमांसाब्रह्मविचारः
 शौचंबाह्याभ्यंतरशुद्धिः शुभाःक्रियायागादिलक्षणाः ४२ ४३ ४४ अन्यथास्मारयितृत्वेनापि तर्हि स्त्रीणांकिमर्थंकृतमिति तत्राह ईशस्येति ४५ स्वात्मदोषापवर्गेण अन्यत्रचं
चलत्वादिस्वकीयदोषपरित्यागेन स्थैर्यस्वभावेनेत्यर्थः ४६ ४७ ४८ ४९ ५० अथापिअनुतप्ताअपिहरिंदिदृक्षवोद्रष्टुकामाश्चनाचलन्नागच्छन् कुतः कंसाद्भीताइति ॥ ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेदशमस्कंधेवि०टीकायांएकविंशोध्यायः ॥ २१ ॥ स्वमहिमानंप्रकटयितुमुत्पथवर्तीपुरुषःसन्मार्गोपदेशेनशिक्षणीयइतिशास्त्रशासनंपश्यन्कृष्णःसन्मार्गंदर्शयितुमुपक्रमतइत्याह शुकइति तत्रव्रज

नूनंभगवतोमायामायिनामपिमोहिनी ॥ यद्वयंगुरवोनृणांस्वार्थेमुह्यामहेद्विजाः ४० अहोपश्यतनारीणामपिकृष्णेजगद्गुरौ ॥ दुरंतभावंयाविध्यन्मृ
त्युपाशान्गृहाभिधान् ४१ आसांद्विजातिसंस्कारोननिवासोगुरावपि ॥ नतपोनात्ममीमांसानशौचंनक्रियाःशुभाः ४२ अथापिह्युत्तमश्लोकेकृष्णेयो
गेश्वरेश्वरे ॥ भक्तिर्दृढानचास्माकंसंस्कारादिमतामपि ४३ ननुस्वार्थविमूढानांप्रमत्तानांगृहेहया ॥ अहोनःस्मारयामासगोपवाक्यैःसतांगतिः ४४
अन्यथापूर्णकामस्यकैवल्याद्याशिषांपतेः ॥ ईशितव्यैःकिमस्माभिरीशस्यैतद्विडंबनम् ४५ हित्वान्यान्भजतेयंश्रीःपादस्पर्शाशयाऽसकृत् ॥ स्वात्म
दोषापवर्गेणतद्याच्ञाजनमोहिनी ४६ देशकालपृथग्द्रव्यमंत्रतंत्रर्त्विजोऽग्नयः ॥ देवतायजमानश्चक्रतुर्धर्मश्चयन्मयः ४७ सएषभगवान्साक्षाद्विष्णुर्यो
गेश्वरेश्वरः ॥ जातोयदुष्वित्याशृण्मह्यपिमूढानविद्महे ४८ नमस्तुभ्यंभगवतेकृष्णायाकुंठमेधसे ॥ यन्मायामोहितधियोभ्रमामःकर्मवर्त्मसु ४९ सवैन
आद्यःपुरुषःस्वमायामोहितात्मनाम् ॥ अविज्ञातानुभावानांक्षंतुमर्हत्यतिक्रमम् ५० इतिकृष्णमनुस्मृत्यविप्रास्तेकृतहेलनाः ॥ दिदृक्षवोप्यच्युतयोः
कंसाद्भीतानचाचलन् ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेएकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपितत्रैवबलदेवेनसंयुतः ॥
अपश्यन्निवसन्गोपानिंद्रयागकृतोद्यमान् १ तदभिज्ञोपिभगवान्सर्वात्मासर्वदर्शनः ॥ प्रश्रयावनतोऽपृच्छद्वृद्धान्नंदपुरोगमान् २ कथ्यतांमेपितःकोऽयं
संभ्रमोवउपागतः ॥ किंफलंकस्यचोद्देशःकेनवासाध्यतेमखः ३ एतद्ब्रूहिमहान्कामोमह्यंशुश्रूषवेपितः ॥ नहिगोप्यंहिसाधूनांकृत्यंसर्वात्मनामिह ४
अस्त्यस्वपरदृष्टीनाममित्रोदासविद्विषाम् । उदासीनोरिवद्वर्ज्यआत्मवत्सुहृदुच्यते ५

एवंनिवसन् १ सर्वात्मासर्वदर्शनइत्येतद्द्वयंतदभिज्ञत्वेहेतुः प्रश्रयःसेवाशीलता २ कोयंकिंविषयः मखाविषयश्चेत्तत्राह किंफलमिति दृष्टमुतादृष्टंफलम् यद्वा किमर्थंसंभ्रमः अस्यसंभ्रमस्यापिकिंफलंसाध्यं
मखश्चेदत्राह कस्येति कांदेवतामुद्दिश्यद्रव्यत्यागलक्षणःकेनाधिकारिणा हेतुनावा ३ तदेतत्पृष्टंसर्वमह्यंब्रूहि किमर्थंमहान्कामः ममतस्मिन्कार्येमहत्याकांक्षावर्तते तुशब्दोभेदार्थःइहवाव्यवव
हारविशेषे यत्सर्वात्मनाकीर्त्यंवक्तुंयोग्यंतत्साधूनांगोप्यंनाहि कुतइत्थंसंकल्प्यतइत्यतःप्रसिद्धत्वादित्याह हीति ४ कथमेतदवगतमितितत्राह अस्तीति निरस्तस्वकीयपरकीयबुद्धीनांशत्रवा
दिसद्भावेऽप्यंविशेषोदुर्घटइतितत्राह अमित्रेति नविद्यतेमित्रंउदासीनःविद्विट्द्वेषपवितथातेषांमित्रादिविशेषाभावात्स्वकीयत्वादिबुद्ध्यभावेनसाधूनांगोप्यंनास्तीतिप्रसिद्धमेवेत्यर्थःननुचेतनानांस्वस्वप्र

भितत्वेनसाधूनांमित्राद्यभाववचनंकंठोपारिगतंवदीपचारिकं परोक्षप्रिया इवहिदेवाः प्रत्यक्षद्विषइतिश्रुतेः षट्कर्णोभिद्यतेमंत्रइतिस्मृतेः अतःकथंगोप्यंनास्तीत्याशंक्ययोग्यतातिरेकेणमित्रादिकंना स्तीतितत्त्वं नतुसर्वात्मना अतोगोप्यंनास्त्येवेति शत्रुःसर्वथावर्ज्यः मित्रविषयेउदासीनोपितथा तस्यशत्रौकथनसंभवादरिवदसुहृद्वर्ज्यआत्मवत्सुहृद्वर्ज्यइत्यभिप्रायेणाह उदासीनइति अतस्त्व त्सुहृत्त्वाद्गोप्यमपिमह्यंब्रूहीतिभावः ५ अस्तुसववक्तव्यं अथाप्यस्माकंफलज्ञानाभावेपिसंध्योपासनादिवदनुष्ठानंघटतइत्याशंक्यसत्यंज्ञानाभावेयुष्माकंफलप्राप्तिर्नस्यादित्याह ज्ञात्वेति कश्चित्ज्ञा त्वानुतिष्ठतेकश्चिदज्ञात्वातत्रविदुषःकर्मसिद्धिःअनुष्ठानफलंस्यात्अविदुषःकर्मानुष्ठानमजानतःपुंसःयथावत्फलंनभवेत् मंत्रावृत्त्याद्रव्यसंपत्त्याचऋत्विगनुगुणेनवाकिंचित्संभवेपिपूर्णफलंनस्यादित्यर्थः यथाऽविदुषोनस्यात् तथाविदुषइतिवा ६ अस्त्वन्यत्रप्रकृतेकिमितितत्राह तत्रेति तत्रदेवताकर्मणांमध्येतावत्प्रथमंक्रियायोगाःकर्मानुष्ठानप्रकाराः लौकिकवृद्धव्यवहारादवगताः गतानुगतवद्वा ७ पर्जन्यशब्दस्यगर्जन्मेघेपिवर्त्तनात्तद्व्यावृत्त्यर्थंइंद्रइति तर्हिइंद्रइत्येवालमितिचेन्न अस्यपर्जन्यशब्दस्यमेघाभिमानित्वविशेषद्योतनार्थत्वात् तत्कथमत्राह मेघाइति आत्मवत्देहवन्मूर्तयः देहाःस्वदेहोयथाभिमन्यमानत्वेनप्रेष्ठस्तथामेघाअपीतिभावः मेघैःकिंप्रयोजनंलोकस्येत्याशंक्यमिहसेचनइतिधातुनिष्पन्नमेघशब्दार्थसूचनपूर्वकंतत्प्रयोजनमाह अभिवर्षतीति प्राणनंचेष्टाकरणं जी वनंशरीराप्यायनं अनेनप्राणशब्दविवरणंकृतं प्राणिनामितिपाठेपयसोगतेर्हेतुत्वेनपयःशब्दवाच्यत्वेजलस्यपयगतावितिधातोरर्थः ८ यतोमेघालोकोपकारिणःतत्तस्माद्वायुर्मुखांजलदानांमेघाना

ज्ञात्वाज्ञात्वाचकर्माणिजनोऽयमनुतिष्ठते ॥ विदुषःकर्मसिद्धिःस्याद्यथानाविदुषोभवेत् ६ तत्रतावत्क्रियायोगाभवताकिंविचारिताः ॥ अथवालौकि
कास्तन्मेपृच्छतःसाधुभण्यताम् ७ ॥ नंदउवाच ॥ पर्जन्योभगवानिंद्रोमेघास्तस्यात्ममूर्त्तयः ॥ अभिवर्षंतिभूतानांप्राणनंजीवनंपयः ८ तत्तातवयम
न्येचवार्मुचांपतिमीश्वरम् ॥ द्रव्यैस्तद्रेतसासिद्धैर्यजंतेक्रतुभिर्नराः ९ तच्छेषेणोपजीवंतित्रिवर्गफलहेतवे ॥ पुंसांपुरुषकाराणांपर्जन्यःफलभावनः १०
यएवंविसृजेद्धर्मंपारंपर्यागतंनरः ॥ कामाल्लोभाद्भयाद्द्वेषात्सवैनाप्नोतिशोभनम् ११ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वचोनिशम्यनंदस्यतथान्येषांव्रजौकसाम् ॥
इंद्रायमन्युंजनयन्पितरंप्राहकेशवः १२ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कर्मणाजायतेजंतुःकर्मणैवप्रलीयते ॥ सुखंदुःखंभयंक्षेमंकर्मणैवाभिपद्यते १३ अस्ति
चेदीश्वरःकश्चित्फलरूप्यन्यकर्मणः ॥ कर्त्तारंभजतेसोपिनह्यकर्तुःप्रभुर्हिसः १४

मित्यर्थः ईश्वरंअयष्टूगांशिक्षणसमर्थं तेषांमेघानां रेतसारतिकरलक्षणेनजलेन सिद्धैःउत्पन्नैः अन्येचनराः ९ तच्छेषेणइष्टावशिष्टेन त्रिवर्गफलहेतवेधर्मार्थकामलक्षणपुरुषार्थसिद्धये पुरुषकारा णांपराक्रमसिद्धकर्मणां फलभावनःफलसाधकः १० विपक्षेबाधकमाह यएवमिति कामाद्दुर्विषयाभिलाषात् लोभाद्वित्तव्ययशंकया भयात् राजभयात् द्वेषादेवताद्वेषात् ११ मन्युंक्रोधं १२ कर्मफलदातृत्वेनकर्मप्रेरयितृत्वेनकर्मशब्दवाच्यत्वेनचनारायणएवसर्वस्यकर्तेत्यभिप्रेत्यसर्वस्यकारणंकर्मैवेत्याह कर्मणेति १३ ननुप्रवृत्तेर्बुद्धिपूर्वकत्वेनकर्मणोऽचेतनत्वेनतद्योगाज्जगत्तदधीनमिति वक्तुंनयुक्तं किंतुचेतनाधीनमेवचेतनोपिनदेवदत्तवत्साधारणोभवति अपितुविशिष्टएवकश्चिदितिश्रीकृष्णहार्दानभिज्ञस्यनंदगोपस्यमानसींशंकांगूढाभिसंधिःपरिहरति अस्तिचेदिति यदिकश्चिदीश्वरो स्तीतिमतंतर्हिसईश्वरःकर्मणःफलंसुखादिलक्षणंरूपयतिअनुकूलंकरोतिददातीतिफलरूपः सहायकल्पः नस्वतंत्रइत्यर्थः एतदेवद्रढयति कर्तारमिति फलरूपत्वेनप्रयोजकत्वाज्जगतस्तदधीनत्वमाया तंइत्यतोवाह कर्तारमिति सत्वदभिमतईश्वरोपिकर्मकर्त्तारंभजतेफलदातृत्वेनानुवर्त्तते नाकर्मकर्त्तारं कुतइत्यतआह नहीति सईश्वरःकर्माकर्तुःफलदानेप्रभुःसमर्थोनहि कस्मात्सामर्थ्याभावइत्यत्राह हीति उद्रेकेकारणाभावात् १४

अवांतरेश्वरत्वमभ्युपगमेदमुदितं इदानीमीश्वरएवत्वदभीष्टोनापेक्षितः वस्तुतस्तु स्वभावविहितकर्मणएवफलदातृत्वोपपत्तेः पयःस्यंदनादिवदित्याशयेनेश्वरमाक्षिपति किमिंद्रेणेति स्वस्माद्भावःसत्ताय स्यसतथा नपराधीनसत्ताकःयद्वास्वतंत्रोभावः स्वभावः तेननारायणेन विहितंकथितं अन्यथाकर्तुमनीशेनासमर्थेन १५ ननुयदिस्वभावेनैवकर्मक्रियतेतर्हिकर्तामृद्दंडसलिलादिवाह्यद्रव्यंकिमर्थमपेक्ष तइत्याशंक्यतदपिस्वभावानियतमित्यतःसर्वस्वभावाधीनमित्याह स्वभावेति हिशब्देनपयःस्यंदनादिकमपिनारायणकृतमित्यभिप्रैति एतस्यवाअक्षरस्यप्रशासनेगार्गिप्राच्योन्यानद्यःस्यंदंतेइति श्रुतेः स्वभावादिशब्दवाच्यस्यहरेरधीनमिदंसर्वमित्यभिप्रायेणावांतरेश्वरएवात्रनिषिध्यते ननुमुख्येश्वरइत्यत्रआचार्यैःफलरूपःसकर्मणइत्याद्यवांतरेश्वरविषयमित्यभिधायि स्वभावेकर्मणिचयःसत्त्वादि षुगुणेषुच स्थितोविष्णुःसर्वकर्तापृथक्संस्थश्चसर्वगइत्यादिप्रमाणंचकृष्णहार्दतात्पर्यार्थंउदाहारि यद्वासईश्वरःकर्मणोहरेःफलरूपोज्ञानात्माकर्तारंकर्मभजते अकर्तुःअकर्मणःप्रभवतीतिप्रभुः तदुक्तं तेन जातंफलंयस्मात्कर्मणःफलमीर्यंतइति अस्त्ववांतरेश्वरःकेमफलरूपःप्रकृतेकिमायाताभितितत्राह किमिति स्वस्वकर्मज्ञानविषयंबिंबभूतंभगवंतअनुवर्तिनांप्रतिबिंबानां ननुत्रैलोक्येश्वरमिंद्रंकथंकर्मफल भागितितुच्छीकरोषीतितत्राह अनीशेनेति अस्मदभिमतंकर्मशब्दवाच्यंवस्तुकर्मफलभाक्नभवतीत्याशयेनस्वाभावेत्युक्तं स्वःस्वाधीनःभावःक्रियापरस्यस्वस्वभावः तदुक्तं नचासौकर्मफलभाङ्नास्यकिं चिन्नशक्यतेइत्यादि एतदेवोपपादयति स्वभावतंत्रइति हिशब्देनतेषामवांतरेशानांविष्णुवशत्वमंतरेणान्यकर्मवशत्वंनास्तीतिदर्शयति नान्यकर्मवशत्वंतुतेषांविष्णुंविनाक्वचिदिति स्वभावस्थमिदंसर्वमि त्यनेनसर्वशब्दवाच्यत्वंस्वभावस्यहरेरितिसूचितंसत्त्वब्राह्मणगिर्यादिनामाविष्णुरजःपरइत्यादिस्मृतेः १६ ननुविष्णोःसर्वनामवत्त्वेएकस्यैवोच्चनीचदेहयोगवियोगप्राप्त्यादेवदत्ताद्विशेषाभावेनसर्वतदधीन

किमिंद्रेणेहभूतानांस्वस्वकर्मानुवर्तिनाम् ॥ अनीशेनान्यथाकर्तुंस्वभावविहितंनृणाम् १५ स्वभावतंत्रोहिजनःस्वभावमनुवर्तते ॥ स्वभावस्थमिदंसर्वं सदेवासुरमानुषम् १६ देहानुच्चावचान्जंतुःप्राप्योत्सृजतिकर्मणा ॥ शत्रुर्मित्रमुदासीनःकर्मैवगुरुरीश्वरः १७ तस्मात्सुपूजयेत्कर्मस्वभावस्थःस्वकर्मकृत् ॥ अंजसायेनवर्तेततदेवास्यहिदैवतम् १८ वर्तेतब्रह्मणाविप्रोराजन्योरक्षयाभुवः ॥ वैश्यस्तुवार्तयाजीवेच्छूद्रस्तुद्विजसेवया १९ कृषिवाणिज्यगोरक्षा कुसीदंतुर्यमुच्यते ॥ वार्ताचतुर्विधातत्रवयंगोवृत्तयोऽनिशम् २०

मितिवक्तुंनशक्यतेइतितत्राह देहानिति दुःखयतीतिदुःखीतदुःखस्वातंत्र्यात्तच्छब्दवाच्यत्वम् ननुतदनुभवतःअतःसर्वनामत्वंयुज्यतेउत्सृजतितिपजतिसृजति आपादयति जातस्यशत्रुत्वादिभावश्चहरिणैवे त्याह शत्रुरिति सुखंदुःखंभवोभावइत्यादिस्मृतेः यद्वायथातत्तच्छक्तिप्रेरकत्वेनब्राह्मणादिशब्दवाच्यस्वंहरेस्तथाशत्रुत्वादिशब्दवाच्यत्वमित्याह शत्रुरिति कर्मशब्दवाच्योहरिरेवशत्रुत्वादिःपूज्य त्वात्तत्त्वोपदेशेनगुरुरैश्वर्यादियोगादीश्वरः १७ यस्माद्विरतिसर्वमितिगिर्यादिनामाहरिस्तस्मात्स्वविहितकर्मकृत् स्वभावस्थः नारायणार्पितसर्वेंद्रियवृत्तिःपुरुषः क्रियापतनयोःकर्मेत्यभिधानात् क्षितिधृत्यादिक्रियाश्रयत्वेनजगत्सर्जनादिक्रियाश्रयत्वेनवापरोक्षापरोक्षज्ञानविषयत्वेनवाकर्मसुपूजयेदित्यन्वयः तदुक्तं एतस्मात्कारणात्कृष्णःशक्रस्यविमदायच गिर्यादिस्थितमात्मानंपूजयामासब ल्लवैरिति स्वकर्मकृदित्युक्तविवृणोरिति अंजसेति येनांजसातत्त्वेनयोवर्तेत अस्यतदेवदैवतंकुलदैवम् हिलोकप्रसिद्धम् अंजसात्वरितेतत्त्वेमहदद्भुतखेदयोरितियादवः अनेनयच्छाखेविप्रेश्वरादिनामाख्या तंतदप्यस्यहरेर्नामेतिसिद्धम् १८ यस्ययत् किंकिमितितत्राह वर्तेतेतिब्रह्मणावेदेनविहितेनयागादिना यद्वायोयेनकर्मणाअंजसासहितोवर्तेत अस्यतदेवकर्मदैवतमान्यंहि तर्हिविप्रादेःकिंकर्मविहितमित्य त्राह ब्रह्मणेति कृच्छ्रचांद्रायणादिलक्षणेनतपसा ब्रह्मवेदस्तपस्तत्त्वमित्यमरः वार्तयाकृष्यादिलक्षणयाचतुर्विधया १९ कृषिर्भुवउद्भेखनादिक्रिया वाणिज्यंसत्यानृतलक्षणक्रियादि गोरक्षापशुपाल नं वृद्ध्यर्थंद्रव्यप्रयोगःकुसीदम् तत्रकृष्यादिषुगोभिर्वृत्तिराजीवनंयेषांतेतथा २०

प्रकारांतरेणेंद्रमाक्षिपति सत्त्वमित्यादिना विश्वंसमस्तं अन्योन्यंनिमित्तीकृत्येतिशेषः २१ मेघानामिंद्रोनियोजकइत्यत्राह रजसेति रंजयतिसर्वमितिरजोभगवानभिहितः नत्वचेतनस्यरजोगुणस्य
मेघेप्रेरकत्वंसंजाघटीति सिध्यंतिसंपन्नकार्याभवंतिकिंकरिष्यतिनकिमपीत्यर्थःप्रश्नेक्षेपेविकल्पेकिमितियादवः २२ इतोप्यस्मत्कुलदेवतात्वाभावादिंद्रयागोनोचितइत्याशयेनाह ननइति पुरःपुराणिग्राम
स्थितिमुपादायगृहिणःसपत्नीकाः २३ एकतरंबहूनांसिद्धांतानांमध्येएकंभावंसिद्धांतमाजीव्योपजीव्यान्यंभावमुपधावतिउपास्ते सपुरुष तस्माद्भावात्क्षेमंसुखंनलभते यौवनंजरयतीतिजारः असतीबहु

सत्त्वंरजस्तमइतिस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः ॥ रजसोत्पद्यतेविश्वमन्योन्यंविविधंजगत् २१ रजसाचोदितामेघावर्षंत्यंबूनिसर्वतः ॥ प्रजास्तैरेवसिध्यंतिम
हेंद्रःकिंकरिष्यति २२ ननःपुरोजनपदानग्रामगृहिणोवयम् ॥ वनौकसस्तातनित्यंकाननाद्रिनिवासिनः २३ आजीव्यैकतरंभावंयस्त्वन्यमुपधावति ॥
नतस्माद्विंदतेक्षेमंजारंनार्यसतीयथा २४ तस्माद्गवांब्राह्मणानामद्रेश्चारभ्यतांमखः ॥ यइंद्रयागसंभारास्तैरयंसाध्यतांमखः २५ पच्यंतांविविधाः
पाकाःसूपांधःपायसादयः ॥ संयावापूपशष्कुल्यःसर्वदोहश्चगृह्यताम् २६ हूयंतामग्नयःसम्यग्ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः ॥ अन्नंबहुगुणंतेभ्योदीयतांधेनुद
क्षिणाः २७ अन्येभ्यश्चाश्वचांडालपतितेभ्योयथार्हतः ॥ यवसंचगवांदत्त्वागिरयेदीयतांबलिः २८ स्वलंकृताभुक्तवंतःस्वनुलिप्ताःसुवाससः ॥ प्रद
क्षिणंचकुरुतगोविप्रानलपर्वतान् २९ एतन्ममतंतातक्रियतांयदिरोचते ॥ अयंगोब्राह्मणाद्रीणांमह्यंचदयितोमखः ३०॥ श्रीशुकउवाच ॥ कालात्म
नाभगवताशक्रदर्पजिघांसया ॥ प्रोक्तंनिशम्यनंदाद्याःसाध्वगृह्णंततद्वचः ३१ तथाचविदधुःसर्वेयथाहमधुसूदनः ॥ वाचयित्वास्वस्त्ययनंतद्द्रव्येणगोवि
प्रभूभृताम् ३२ उपहृत्यबलीन्सर्वानादृतायवसंगवाम् ॥ गोधनानिपुरस्कृत्यगिरिंचक्रुःप्रदक्षिणाम ३३ अनांस्यनडुद्युक्तानितेचारुह्यस्वलंकृताः ॥
गोप्यश्चकृष्णवीर्याणिगायंत्यःसद्विजाशिषः ३४ कृष्णस्त्वन्यतमंरूपंगोपविश्रंभणंगतः ॥ शैलोऽस्मीतिब्रुवन्भूरिबलिमादद्बृहद्वपुः ३५ तस्मैनमोव्रजज
नैःसचक्रेह्यात्मनात्मने ॥ अहोपश्यतशैलोऽसौरूपीनोऽनुग्रहंव्यधात् ३६ एषोऽवजानतोमर्त्यान्कामरूपीवनेचरः ॥ हंतिह्यस्मैनमस्यामःशर्मणेआत्म
नोगवाम् ३७ इत्यद्रिगोद्विजमखंवासुदेवप्रचोदिताः ॥ यथाविधायगोपालाःसहकृष्णाव्रजंययुः ३८ इतिश्रीभागवतेदशमस्कंधेद्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥

भर्तृका २४ २५ सूपोमुद्गान्नं अंधःकेवलान्नं संयावःभिन्नयवकृतःमुद्गाभिन्नौदनोवा अपूपंपिष्टकृतम् शष्कुलीपैष्टिकामंडलाकृतिः सर्वदोहःक्षीरदधितक्रादिकः २६ बहुगुणंषड्रसोपेतं २७ यवसंतृणसू
चिका गिरयेगिरिसन्निहितायतन्नाम्नेहरये २८ २९ ३० शक्रदर्पजिघांसयाशक्रादिदेवानांअसुरावेशाद्दर्पादिकंभवतितदनुग्रहार्थंतद्दर्पादिहननेच्छया तदुक्तं अत्यल्पस्त्वसुरावेशोदेवानांचभविष्यतीति
३१ ३२ ३३ ३४ गोपविश्रंभणंगोपानांविश्वासकरं आदत्भक्षितवान् ३५ तस्मैआत्मनेपर्वतरूपिणेसंकल्प्यनमनमितितत्राह अहोइति ३६ ३७ ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधे
विजयध्वजकृतटीकायांद्वाविंशोध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

गोवर्धनोद्धरणेनस्वनाथाःसगोधनागोपालाःइंद्रकृतापदोरक्षिताः एवंभक्तिज्ञानसंपन्नान्संसारार्तान्प्राणिनोरक्षत्येवाधोक्षजइतिप्रतिपादयितुमयमध्यायआरभ्यते तत्रमुख्यप्राणमेकमंतरेणान्येषांदेवादी
नामल्पासुरावेशस्तस्मिन्गतेप्रकृतिभावश्चेत्युभयंदर्शयितुमुपक्रमते इंद्रइति विहतांनिराकृतां कृष्णएवनाथोयेषांतेतथातेभ्यः क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिकोपइतिचतुर्थी कृष्णंप्रतिचकोपंकृ
तवानितिसूचनायेदंविशेषणं असुरावेशंप्रकटयतीतिज्ञायतेनेन हेत्यनेनशक्रकोपेनकृष्णमाहात्म्यमेवप्रकाश्यते १ अंतकारिणांप्रलयंकुर्वतामित्यनेनभगवंतमंतरेणान्यानिवर्त्यत्वमाह सांवर्त
कमिति अमुनैवजगत्क्षयकरत्वेसूचितेप्यंतकारिणामितितदेवविशेषितं प्राचोदयत्प्रेरितवानित्यर्थः ईशंकृष्णमुद्दिश्यमन्युनाकोपेन अहमेवेशोनान्यइतिमन्युनादैत्याभिमानेनवा मन्युर्दैन्येक्रतौक्रु
धीतियादवः २ मर्त्यंमरणधर्मत्वेनानित्यंकृष्णमुपाश्रित्यसर्वस्मादधिकाश्रयोयमितिकृत्वादेवस्यत्रैलोक्यपाक्षेप्तुःममहेलनंअवज्ञांकृतवंतइति अनेनेशमन्युनेत्येतद्विवृतम् ३ देवस्वभावत्वादसुरा

श्रीशुकउवाच ॥ इंद्रस्तदात्मनःपूजांविज्ञायविहतांनृप ॥ गोपेभ्यःकृष्णनाथेभ्योनंदादिभ्यश्चुकोपह १ गणंसांवर्तकंनाममेघानांचांतकारिणाम् ॥ इं
द्रःप्राचोदयत्क्रुद्धोवाक्यंचाहेशमन्युना २ अहोश्रीमदमाहात्म्यंगोपानांकाननौकसाम् ॥ कृष्णंमर्त्यमुपाश्रित्ययेचक्रुर्देवहेलनम् ३ यथाऽदृढैःकर्ममयैः
क्रतुभिर्नामनौनिभैः ॥ विद्यामान्वीक्षिकींहित्वातितीर्षंतिभवार्णवम् ४ वाचालंबालिशंस्तब्धमज्ञंपंडितमानिनम् ॥ कृष्णंमर्त्यमुपाश्रित्यगोपामेचक्रुरप्रि
यम् ५ एषांश्रियाऽवलिप्तानांकृष्णेनाध्मापितात्मनाम् ॥ धुनुतश्रीमदस्तंभंपशून्नयतसंक्षयम् ६ अहंचैरावतंनागमारुह्यानुव्रजेव्रजम् ॥ मरुद्गणैर्महा
वेगैर्नंदगोष्ठजिघांसया ७ श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंमघवताज्ञप्तामेघानिर्मुक्तबंधनाः ॥ नंदगोकुलमासारैःपीडयामासुरोजसा ८ विद्योतमानाविद्युद्भिर्नदंतः
स्तनयित्नुभिः ॥ तीव्रैर्मरुद्गणैर्नुन्नावव्रषुर्जलशर्कराः ९ स्थाणुस्थूलावर्षधारामुंचत्स्वभ्रेष्वभीक्ष्णशः ॥ जलौघैःप्लाव्यमानाभूर्नादृश्यतनतोन्नतम् १०
अत्यासारातिवातेनपशवोजातवेपनाः ॥ गोपागोप्यश्चशीतार्तागोविंदंशरणंययुः ११ शिरःसुतांश्चकायेनप्रच्छाद्यासारपीडिताः ॥ वेपमानाभगवतः
पादमूलमुपाययुः १२ कृष्णकृष्णमहाभागत्वन्नाथंगोकुलंप्रभो ॥ त्रातुमर्हसिदेवान्नःकुपिताद्भक्तवत्सल १३ शीतवर्षातिवातेनहन्यमानमचेतनम् ॥
निरीक्ष्यभगवान्मेनेकुपितेंद्रकृतंहरिः १४ अपर्त्वात्युल्बणंवर्षमतिवातंशिलामयम् ॥ तन्मखेविहतेऽस्माभिरिंद्रोनाशायवर्षति १५

वेशोपितत्त्वमेवकथ्यतइत्याशयेनाह यथेति अदृढैरसारैःअन्यत्रक्षरदारुकृतैः कर्ममयैःबहुव्यापारसाध्यैःअन्यत्रतत्क्षणादिबहुकर्मसाधितैःकुत्सितैरल्पप्रयोजनैर्वांप्लवैः कुःपापेल्पार्थकुत्सयोरितियादवः
आन्वीक्षिकीं स्वानुकूलबिंबदर्शनात्मिकांविद्यां आत्मज्ञानमित्यर्थः ४ वाचालं अस्तिचेदीश्वरःकश्चिदित्यादिशास्त्रकुत्सितभाषणं अतएववर्तेतब्रह्मणेत्यादिमानंप्रमाणमस्यास्तीतिमानिनं रज
साचोदितामेघाइत्यादिनामत्तत्वमज्ञत्वंचलभ्यते आजीव्येकतरंभावमित्यादिनापंडितमानित्वम् ५ अवलिप्तानांदृप्तानांआप्यायितात्मनांवर्धितमनसां धुनुतनिराकुरुत ६ नागंगजम् ७ निर्मुक्तबंधनाः
विगलितनिगडाः त्यक्तजलस्तंभाइत्यर्थः आसारैर्धारासंपातैः वेगवद्वर्षैरित्यर्थः ओजसास्वशक्तिलक्षणबलेन ८ स्तनयित्नुभिर्गर्जितैः स्तनयित्नुर्हिगर्जितइतियादवः जलान्येवशर्कराःश्वेतपाषाण
शिलाः ९ स्थाणुवत्स्थूलाः नतोन्नतंनिम्नोच्चस्थलम् १० ११ स्वकायेनशिरश्चसुतांश्चप्रच्छाद्य १२ १३ अचेतनंनिःसंज्ञम् १४ अपर्तौअनृतौप्रवृष्टिसमयइत्यर्थः १५

प्रतिविधिंपरिहारम् आत्मयोगेन आत्मसामर्थ्येन स्वनिर्मितोपायेनवा तमोऽज्ञानम् १६ अज्ञानहरणेनकिंप्रयोजनमित्याशंक्यसंसारबंधननिमित्ताहंकारनाशनार्थमित्याशयेनाह नहीति मद्भावयुक्तानांमद्भक्तियुक्तानाम् इत्थमर्थश्चेत्पाठोऽप्येवंकिंनस्यादितिचेन्न भक्तिशब्दार्थविवरणार्थत्वात् तथाहि भावोलीलाक्रियाचेष्टाभक्त्यादिष्वर्थेषुभावशब्दप्रवृत्तेः भगवल्लीलादिमत्त्वप्रदर्शनेनसर्वकालंभगवत्येवमनोवृत्तिरितिप्रकाशनेनभक्तेस्तिमितत्वमुक्तंस्यादिति ईशोहमितिस्मयोऽत्युल्बणदर्पोनहि सतांस्वभावमाह मत्तइति प्रशमायप्रकृष्टमनिष्ठायै १७ ममायंजयस्तंभइत्याह तस्मादिति अहमेवपरिग्रहोमूलंयस्यसतथा पत्नीस्वीकारशपथमूलेष्वपिपरिग्रहः इतिव्रतोनियमोजयस्तंभः गोपायेपालयामि १८ कृत्वाउन्मूल्यकृतीछेदने छत्राकंशिलींध्रं यथोपजोषंयथासुखम् गर्तंबिलम् १९ २० वातवर्षनिमित्तंभयंअलंनिवारितम् अलंतुभूषणेशक्तौपर्याप्तौविनिवारणेइतियादवः तत्त्राणंतस्माद्भयाद्रक्षणम् २१ कृष्णेनाश्वासितमानसाः आप्यायितमनोरथाः सोप

तत्रप्रतिविधिंसम्यगात्मयोगेनसाधये ॥ लोकेशमानिनोमौढ्याद्धरिष्येश्रीमदंतमः १६ नहिमद्भावयुक्तानांसुराणामीशविस्मयः ॥ मत्तःसतांमानभंगः
प्रशमायोपपद्यते १७ तस्मान्मच्छरणंगोष्ठंमन्नाथंमत्परिग्रहम् ॥ गोपायेस्वात्मयोगेनसोऽयंमेव्रतआहितः १८ इत्युक्त्वैकेनहस्तेनकृत्वागोवर्धनाच
लम् ॥ दधारलीलयाकृष्णश्छत्राकमिवबालकः १९ अथाहभगवान्गोपान्हेंऽबतातव्रजौकसः ॥ यथोपजोषंविशतगिरिगर्तंसगोधनाः २० नत्रासइहवः
कार्योमद्धस्ताद्रिनिपातनात् ॥ वातवर्षभयंचालंतत्त्राणंविहितंहिवः २१ तथानिर्विविशुर्गर्तंकृष्णाश्वासितमानसाः ॥ यथावकाशंसधनाःसव्रजाःसोपजीवनाः
२२ क्षुत्तृड्व्यथांसुखापेक्षांहित्वातैर्व्रजवासिभिः ॥ वीक्ष्यमाणोदधाराद्रिंसप्ताहंनाचलत्पदात् २३ श्रीशुकउवाच ॥ कृष्णयोगानुभावंतंनिशम्येंद्रोऽतिवि
स्मितः ॥ निस्तंभोभ्रष्टसंकल्पःस्वान्मेघान्संन्यवारयत् २४ खंव्यभ्रमुदितादित्यंवातवर्षंचदारुणम् ॥ निशम्योपरतंगोपान्गोवर्धनधरोऽब्रवीत् २५ नि
र्यातत्यजतत्रासंगोपाःसस्त्रीधनार्भकाः ॥ उपारतंवातवर्षंव्युदप्रायाश्चनिम्नगाः २६ ततस्तेनिर्ययुर्गोपाःस्वंस्वमादायगोधनम् ॥ शकटाटोपकरणंस्त्रीबाल
स्थविराःशनैः २७ भगवानपितंशैलंस्वस्थानेपूर्ववत्प्रभुः ॥ पश्यतांसर्वभूतानांस्थापयामासलीलया २८ तंप्रेमवेगान्निभृताव्रजौकसोयथासमीयुःप
रिरंभणादिभिः ॥ गोप्यश्चसस्नेहमपूजयन्मुदादध्यक्षताद्भिर्युयुजुस्तथाशिषः २९ यशोदारोहिणीनंदोरामश्चबलिनांवरः ॥ कृष्णमालिंग्ययुयुजुराशिषः
स्नेहकातराः ३० दिविदेवगणाःसर्वेसिद्धगंधर्वचारणाः ॥ तुष्टुवुर्मुमुचुःसर्वेपुष्पवर्षाणिभारत ३१

जीवनाःव्रीहितंडुलादिशरीरयात्रासाधनैःसहिताः २२ सुखापेक्षाम् शयनासनवसनादिसुखसाधनश्रद्धाम् हित्वामुक्त्वा २३ योगानुभावंयोगैश्वर्यं अनुभावःप्रभावेस्यान्निश्चयेभावसूचकइति महापुरुषान्दृष्ट्वास्थाणुवत्प्रावण्यराहित्यंस्तंभः तद्रहितोनिस्तंभः भ्रष्टसंकल्पःगलितमनोरथः २४ व्यभ्रंविगतमेघम् वातश्चवर्षश्चवातवर्षंएकवद्भावः २५ व्युदप्रायाःविगतजलप्रायाः २६ शकटाटोपकरणंशकटगतमुपकरणंजीवनसाधनम् शकटाटोपकरणंचादाय गतौशकटपरिवर्तनेनाटोपकरणंसंभ्रमविधिर्यथा भवतितथेति २७ २८ प्रेमवेगात्प्रेमोद्रेकात्निभृताःनिश्चलाःपूर्णानंदावा समीयुः समाजं प्रापुः २९ स्नेहकातराः स्नेहकलिलांतःकरणाः ३० ३१

३२ हृदिस्पृशःमनोहराः हृद्युभ्यामुपसंख्यानमित्यलुक् ३३ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ अनुस्मरणार्थमाग्रेंस्वाश्रितवयःसप्तवर्षपर्यंतं
बालचरितमनुक्रम्यतेऽस्मिन्नध्याये तत्रश्रीशुकोगोपानांसंकथनप्रकारंकथयति एवंविधानीति येगोपाःकृष्णस्यैवंविधानिकर्माणिवीक्ष्यतत्रतत्रसाक्षाद्दृष्ट्वापितस्यकृष्णस्यवीर्यंमाहात्म्यंविदंतिजानं
तितेतद्वीर्यविदोनभवंति तेगोपाःसमेत्यसंभूयप्रोचुःव्याकुर्वन्नित्यन्वयः १ बालस्यैतानिकर्माण्यत्यद्भुतानि वक्तुमशक्यानिवा इतियत्तस्मादसावात्मनःस्वस्यजुगुप्सितंग्राम्येषुविषयिजनेषुजन्म
कथमर्हतिनिरूप्यमाणेनयोग्यइत्यन्वयः २ कानितानिकर्माणीतितत्राहुः यतइति बिभ्रत्अबिभ्रत् पुष्करंपद्मम् ३ तोकेनशिशुना आमीलिताक्षेण ईषत्फुल्लनेत्रेण महौजसःमहाबलायाःअधृष्या

शंखदुंदुभयोनेदुर्दिविदेवप्रचोदिताः ॥ जगुर्गंधर्वपतयस्तुंबुरुप्रमुखान्नृप ३२ ततोऽनुरक्तैःपशुपैःपरिश्रितोराजन्स्वगोष्ठंसबलोऽविशद्धरिः ॥ तथाविधा
न्यस्यकृतानिगोपिकागायंत्यईयुर्मुदिताहृदिस्पृशः ३३ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेत्रयोविंशोऽध्यायः २३ श्रीशुकउवाच ॥ एवंविधानि
कर्माणिगोपाःकृष्णस्यवीक्ष्यते ॥ नतद्वीर्यविदःप्रोचुःसमुपेत्यसुविस्मिताः १ बालकस्ययदेतानिकर्माण्यत्यद्भुतानिवै ॥ कथमर्हत्यसौजन्मग्राम्येष्वात्म
जुगुप्सितम् २ यःसप्तहायनोबालःकरेणैकेनलीलया ॥ कथंबिभ्रद्गिरिवरंपुष्करंगजराडिव ३ तोकेनामीलिताक्षेणपूतनायामहौजसः ॥ पीतं
स्तनंसहप्राणैःकालेनेववयस्तनोः ४ हिन्वतोऽधःशयानस्यमास्यस्यचरणावुदक् ॥ अनोऽपतद्विपर्यस्तंरुदतःप्रपदाहतम् ५ एकहायनआसीनोह्रियमा
णोविहायसा ॥ दैत्येनयस्तृणावर्तमहन्कंठग्रहातुरम् ६ क्वचिद्धैयंगवस्तैन्येमात्राबद्धउलूखले ॥ गच्छन्नर्जुनयोर्मध्येबाहुभ्यांतावपातयत् ७ वनेसं
चारयन्वत्सान्सरामोबालकैर्वृतः ॥ हंतुकामंबकंदोर्भ्यांमुखतोऽरिमपाटयत् ८ वत्सेषुवत्सरूपेणप्रविशंतंजिघांसया ॥ हत्वान्यपातयत्तेनकपित्थानिच
लीलया ९ हत्वारासभदैतेयंतद्बंधूंश्चबलान्वितः ॥ चक्रेतालवनंक्षेमंपरिपक्वफलोचितम् १० प्रलंबंघातयित्वोग्रंबलेनबलशालिना ॥ अमोचयद्व्रजप
शून्गोपांश्चारण्यवह्नितः ११ आशीविषंमहाहींद्रंदमित्वाविमदंह्रदात् ॥ प्रसह्योद्वास्ययमुनांचक्रेऽसौनिर्विषोदकाम् १२ दुस्त्यजश्चानुरागोऽस्मिन्सर्वेषांनो
व्रजौकसाम् ॥ नंदतेतनयेऽस्मासुतस्याप्यौत्पत्तिकःकथम् १३ क्वसप्तहायनोबालःक्वमहाद्रिविधारणम् ॥ ततोनोजायतेशंकाव्रजनाथतवात्मजे १४
नंदउवाच ॥ श्रूयतांमेवचोगोपाव्येतुशंकाचवोऽर्भके ॥ एनंकुमारमुद्दिश्यगर्गोमेयदुवाचह १५

वष्टंभायावा ओजोवष्टंभबलयोरिति स्तनंपीतम् वयमद्राक्ष्मेतिशेषः कालेनांतकेन ४ चरणावुदक्ऊर्ध्वंहिन्वतः उत्क्षिपतःमास्यस्यमासमात्रवयस्कस्य प्रपदेनपादाग्रेणहतंपीडितम् ५ एकएवहायनोवर्षो
वत्सरोयस्यसतथा तृणावर्तमहान्निति यत्कर्मतदपि ६ हैयंगवम् हैयंगवीनम् सद्योदधिमंथनेजातंनवनीतम् तस्यस्तैन्येचौर्येसति बाहुभ्यांगच्छन्नितिसंबंधः ७ मुखतः मुखेगृहीत्वेतिशेषः अपा
टयत् व्यदारयत् ८ तेनदैत्येनकपित्थानिकपित्थबीजानि फलेलुक् ९ क्षेमंप्राप्तरक्षणम् १० ११ दमित्वानिगृह्यउद्वास्यउच्चाटयित्वा १२ अनुरागोहृदयंगमःऔत्पत्तिकः उत्पत्तिसिद्धःकथम् १३
ततोनोजायतेशंकेत्यादिनानतद्वीर्यविदइतिस्पष्टीकृतम् १४ व्येतुविगताभवतु वःयुष्माकम् प्रसक्तकथांप्रत्यंतरंगत्वेनकथांतरमारभ्यतइतिसूचनायहकारः प्रत्यारंभेप्रसिद्धौहहाविषादशुभातिष्वितिच १५

वर्णाःशुक्लाद्याः १६ क्वचिन्मथुरायांवसुदेवस्यसकाशात् अभिज्ञाः वसुदेवस्यापत्यमितितद्धितप्रत्ययज्ञानपटवः १७ नकेवलमेतदेवनामरूपत्रयमेवअपित्वन्यान्यपिसंतीत्याह बहूनीति नारायणादीनि गुणानुरूपाणि मधुसूदनानिकर्मानुरूपाणि १८ आधास्यत्आधास्यति यद्वा यदियूयमस्मिन्भक्त्युद्रिक्तंचित्तमकरिष्यन्तर्ह्ययंवःपुरुषार्थलक्षणमाधास्यत् लिङ्निमित्तेलृङ्क्रियातिपत्ताविति सूत्रात् अयंविधिः १९ २० २१ २२ २३ आनर्चुःपूजयामासुः २४ श्रीशुकःप्रथमभागसमाप्तिसूचनायस्वेष्टदेवतांकृष्णमभिष्टुवन् ततआत्मरक्षामाशास्ते देवइति यज्ञविप्लवःयज्ञभंगइत्यर्थः तस्मादुत्पन्नयारुषा वज्राश्मवत् वज्रपाषाणवत्कर्कशैर्वर्षैःअनिलैश्चस्त्रियासहसीदंतःकंपमानाःबालाश्चपशवश्चयस्मिंस्वत्सीदद्बालपशु आत्माशरणंरक्षितायस्यतत्तथा अनुकंपीहृदयद्रवीभावयुक्तः उत्स्मयःउद्गतस्मयः निरस्तदर्पः उत्कृष्टमंदहासोवामहेंद्रस्यमदंगर्वंभिनत्तिनिर्मूलयतीतिमहेंद्रमदभित् अबलोऽस्थूलः अणुर्बालःलीलासाधनमुत्फुल्लंशिलींध्रंयथा तथैकेनहस्तेनशैलंशिलोच्चयंपर्वतमुत्पाट्याबिभ्रत्

वर्णास्त्रयःकिलास्यासन्गृह्णतोऽनुयुगंतनूः ॥ शुक्लोरक्तस्तथापीतइदानींकृष्णतांगतः १६ प्रागयंवसुदेवस्यक्वचिज्जातस्तवात्मजः ॥ वासुदेवइतिश्रीमानभिज्ञाःसंप्रचक्षते १७ बहूनिसंतिनामानिरूपाणिचसुतस्यते ॥ गुणकर्मानुरूपाणितान्यहंवेदनोजनः १८ एषवःश्रेयआधास्यद्गोपगोकुलनंदनः ॥ अनेनसर्वदुर्गाणियूयमंजस्तरिष्यथ १९ पुरानेनव्रजपतेसाधवोदस्युपीडिताः ॥ अराजकेरक्ष्यमाणाजिग्युर्दस्यून्समेधिताः २० यएतस्मिन्महाभागेप्रीतिंकुर्वंतिमानवाः ॥ नारयोऽभिभवंत्येतान्विष्णुपक्षानिवासुराः २१ तस्मान्नंदकुमारोऽयंनारायणसमोगुणैः ॥ श्रियाकीर्त्यानुभावेनतत्कर्मसुनविस्मयः २२ इत्यद्धामांसमादिश्यगर्गेचस्वगृहंगते ॥ मन्येनारायणस्यांशंकृष्णमक्लिष्टकारिणम् २३ इतिनंदवचःश्रुत्वागर्गगीतंव्रजौकसः ॥ दृष्टश्रुतानुभावास्तेकृष्णस्यामिततेजसः ॥ मुदितानंदमानर्चुःकृष्णंचगतविस्मयाः ॥ २४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ देवेवर्षतियज्ञविप्लवरुषावज्राश्मवर्षानिलैःसीदद्बालपशुस्त्रियात्मशरणंदृष्ट्वानुकंप्युत्स्मयः ॥ उत्पाट्यैककरेणशैलमबलोलीलोच्छिलींध्रंयथाबिभ्रद्गोष्ठमपान्महेंद्रमदभित्प्रीयान्नइंद्रोगवाम् २५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ गोवर्धनेधृतेशैलेआसाराद्रक्षितेव्रजे ॥ गोलोकादाव्रजत्कृष्णंसुरभिःशक्रएवच १ विविक्तउपसंगम्यव्रीडितःकृतहेलनः ॥ पस्पर्शपादयोरेनंकिरीटेनार्कवर्चसा २ दृष्टश्रुतानुभावोऽस्यकृष्णस्यामिततेजसः ॥ नष्टत्रिलोकेशमदइदमाहकृतांजलिः ३

गवामिंद्रोगोविंदोनोऽस्मभ्यंप्रीयात्प्रीतोभवत्वित्यन्वयः पायान्नइतिपाठेनोस्मान्रक्षत्वित्यर्थः गोस्वामी गोविंदोऽधिकृतोगवामित्यमरः ॥ २५ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ तस्मिन्नप्यसुरावेशेगतेप्रकृतिरेवास्त्वितिवचनात् देवस्वभावप्रकटनपूर्वकंसुरभिक्षीराभिषेकेणशक्रस्तुत्याचहरिमाहात्म्यस्यातिसिद्धत्वान्मुमुक्षुभिस्तस्मिन्नतिशयितंप्रेमविधेयमित्यस्याध्यायस्यारंभः तत्रसुरभींद्रयोरागमनंकथयाति गोवर्धनइति गोलोकाद्गवामधिकृतस्थानात्सुरभिः इंद्रस्तुस्वर्गलोकात् दिग्दृष्टिदीधितिस्वर्गवज्रवाग्बाणवारिषु भूमौपशौचविद्वद्भिर्गोशब्दोदशसुस्मृतइतिहलायुधः योहरेर्विरोधमाचरत्सएवाव्रजदित्यन्वयः १ विविक्तेएकांते विजिर्पृथग्भावइतिधातुः जनसंमर्दराहित्यस्थलइत्यर्थः २ इदानींदृष्टःपूर्वंश्रुतोऽनुभावोपनसतथाइंद्रइदमाह ३

कीदृशंतत्राह विशुद्धेति अहंतवधामगृहस्थानीयंस्वरूपंशरणंप्रपद्यइतिशेषः अनंतपदार्थराशिंगृह्णातीतिगृहं ननुगृहवत्सत्त्वादिगुणदारुभीराचितंचेत्कालांतरेजीर्णस्यादित्यत्राह विशुद्धेति विग
तंशुद्धसत्त्वंरजसस्तमोमिश्ररहितंकेवलसत्त्वगुणोयस्मात्तथा चारुतरपदार्थैकुशलपुरुषेणरचितंनचेन्नयनसुभगंनस्यादित्यत्राह शांतमिति शांतंमंगलंशांतिःप्रशममंगलइति अतएवसुखनिष्ठंवाक्षो
भरहितंवा नन्वेवंचेत्पाषाणाकल्पमित्यत्राह तपोमयमिति ज्ञानात्मकंयदासत्त्वमपिनसंबध्यतेतदारजःसंबंधोनास्तीतिकिंवक्तव्यमितिभावेनाह ध्वस्तेति अत्रलिंगमाह मायामयइति यत्रत्वयिअयंमा
यामयः भगवदिच्छानिमित्तगुणसंप्रवाहःत्रिगुणसंबंधोनविद्यते यस्मात्तस्मादितिशेषः विदसत्तायामितिधातोः जीववत्तत्संबंधोनास्ति किंतुसृष्ट्यादौप्रेरकत्वसंबंधोस्तीतिकृत्वानविद्यतइति कीदृशःअग्रह
णानुबंधःअग्रहणमाग्रहःसएवानुबंधोगुणभूतोयस्यसतथा यद्वायत्रगुणसंप्रवाहेअग्रहणंअज्ञानमनुबध्नातीत्यग्रहणानुबंधः अनेनकार्याभावेकारणाभावोऽनुमीयतेइतिसूचितं ४ ननुखलेनपर्षान्प्रतिहान्मिभू
रिकिंमानिंदंतिशत्रवोनिंद्राइतिश्रुतेः हरेःकामक्रोधादिदर्शनाल्लोभाद्यभावःकथंकथ्यतइत्यत्राह कुतइति तेगुणाः हेतवोनिमित्तानियेषांतेतद्धेतवः नविद्यंतइतिकुतोनुकिंवक्तव्यामित्यर्थः यद्वातस्यसंसार
हेतवःकुतःकल्प्यंतइतिशेषः अबुधस्याज्ञानिनःलिंगभावाःलक्षणभूताः अत्रकारणाभावात्कार्याभावानुमानंचद्रष्टव्यमित्यर्थःयद्यपितवगुणनिमित्ताःकामादयोनसंतितथापिशास्त्रविहिताअदोषकरत्वात्संती
त्याशयेनाह अथापीति दंडंशासनंहिंसावा दंडोऽस्त्रीशासनेराज्ञांहिंसायांलगुडेगुणइतियादवः विशुद्धसत्वंनिर्मलसत्वगुणयुक्तंइत्याद्यपव्याख्यानप्रत्याख्यानायविगतशुद्धसत्वमित्यादिव्याख्यातमाचा

इंद्रउवाच ॥ विशुद्धसत्त्वंतवधामशांतंतपोमयंध्वस्तरजस्तमस्कम् ॥ मायामयोयंगुणसंप्रवाहोनविद्यतेतेऽग्रहणानुबंधः ४ कुतोनुतद्धेतवईशम
न्युलोभादयोयेऽबुधलिंगभावाः ॥ अथापिदंडंभगवान्बिभर्तिधर्मस्यगुप्त्यैखलनिग्रहाय ५ पितागुरुस्त्वंजगतामधीशोदुरत्ययःकालउपात्तदंडः ॥हि
तायचेच्छातनुभिःसमीहसेमानंविधुन्वन्जगदीशमानिनाम् ६ येमद्विधाःस्युर्जगदीशमानिनस्त्वांवीक्ष्यकालेऽभयमाशुतंमदम् ॥ हित्वार्यमार्गंप्रभजंत्य
पस्मयाईहाखलानामपितेऽनुशासनम् ७ सत्वंममैश्वर्यमदप्लुतस्यकृतागसस्तेऽविदुषःप्रभावम् ॥ क्षंतुंप्रभोथार्हसिमूढचेतसोमैवंपुनर्भून्मतिरीशमेऽस
ती ८ तवावतारोऽयमधोक्षजेहभुवोभराणामुरुभारजन्मनाम् ॥ चमूपतीनामभवायदेवभवाययुष्मच्चरणानुवर्तिनाम् ९ नमस्तुभ्यंभगवतेपुरुषायम
हात्मने ॥ वासुदेवायकृष्णायसात्वतांपतयेनमः १० स्वच्छंदेनात्तदेहायविशुद्धज्ञानमूर्तये ॥ सर्वस्मैसर्वबीजायसर्वभूतात्मनेनमः ११

र्थः सत्वगुणांगीकारेमायामयोयंगुणसंप्रवाहोनविद्यतइत्येतद्व्याहतंस्यादितिपश्यद्भिरितिअसच्छासनेनधर्मस्थापनंप्रयोजनंसाच्छिक्षणेनकिंफलंस्यात् किंचउभयेषांशासकाउभयेतौनैकइतीयंशंका अ
सतांचसतांचैवहरिरेवानुशासकः सतांतुश्रेयसेसैवह्यनुशास्तिर्भविष्यतीत्याग्रेयवचनेनपरिहर्तव्योति ५ पितृत्वाद्गुरुत्वात्स्वामित्वाच्चहरेरेकस्यैवानुशासकत्वंनान्यस्येत्याशयेनाह पितेति पुण्यपापफल
पाचकत्वेनउपात्तदंडःगृहीतशासनः हितायसतामितिशेषः गुरुरात्मवतांशास्ताशास्ताराजादुरात्मनां इहप्रच्छन्नपापानांशास्तावैवस्वतोयमइत्येतान्निरस्तामितिज्ञातव्यम् ६ सतामनुशासनंश्रेयसइ
त्यभिप्रेतंतदिदानींव्यक्तमाह यइति हेजगदीशमद्विधामानिनःस्युःतेकालेअसुरावेशनिर्मोकसमयेप्राप्तेअभयंत्वांवीक्ष्य अस्मन्मदनिर्मूलनवीर्यंत्वांदृष्ट्वायेनमदेनत्वदपराधमकार्ष्म तंमदंहित्वाअपस्मयाः
निरस्तगर्वाः आर्यमार्गंविद्वज्जनासिद्धांतंप्रभजंति नकेवलमस्माकंतवेहानुशासनं खलानामपीत्याह ईहेति ७ तत्रकर्तव्यंप्रार्थयते सत्वमिति अविदुषःअज्ञस्य ८ सतांभवायपुण्यलक्षणभद्रायदे
वदत्तवज्जननंभजतोहरेरवतारःकथंभवायस्यादितीदं आवेशोवसुदेवादौदेहादानंहरेःस्मृतमित्यादिपाद्मवचनेनपरिहर्तव्यम् ९ १० नकेवलंग्रंथांतरासिद्धमिदंअत्रापीत्याशयेनाह स्वच्छंदेनेति
स्वच्छंदेनस्वेच्छया सर्वस्मै सर्वव्यापिने सर्वबीजायसर्वस्यमूलकारणाय ११

आसारसहितवायुभिः १२ ध्वस्तस्तंभःनिरस्तस्थूलस्वभावः १३ मघोनाइंद्रेण १४ अकारिकृतः हेमघवन्इंद्र १५ पणव्यवहारइतिधातोः ह्लानादिव्यवहारसाधनत्वात्पाणिःहस्तः दंडपाणिंयमंमां
भ्रंशयामिविस्रस्तंकरोमि चशब्दएवार्थे अनुग्रहमेव नान्याह्निचादिकं अनुग्रहानंतरमविनश्वरसंपदश्चेतिसमुच्चयेवा ऐश्वर्यंमीश्वरत्वं गवादिसमृद्धिःश्रीराभ्यामुद्धतेनमदेनांधः ज्ञानलक्षणचक्षूरहितः
१६ मयिमनसायुक्तैः अनित्यैश्वर्यादौविस्रंभवर्जितैःभवाद्भिःस्वाधिकारेषुत्रैलोक्यरक्षणादिषुस्थीयताम् १७ अथशब्दःकथारंभे मनस्विनीशुद्धमनाः स्वसंतानैःस्ववंशजातगोभिः सहेतिशेषः १८ वि
श्वात्मन्विश्वव्यापिन् सनाथाःकृताःस्मइति १९ नोऽस्माकं परमकं अत्युत्तममिष्टदैवं इंद्रःईश्वरः देवनांदेवजातीनां येचसाधवःऋष्यादयःतेषांभवायभद्रलक्षणायश्रेयसे २० नःइंद्रंस्वामिनंत्वाम्२१

मयेदंभगवन्गोष्ठनाशायासारवायुभिः । चेष्टितंविहतेयज्ञेमानिनातीव्रमन्युना १२ त्वयेशानुगृहीतोऽस्मिध्वस्तस्तंभोवृथोद्यमः ॥ ईश्वरंगुरुमात्मानंत्वा
महंशरणंगतः १३ एवंसंकीर्तितःकृष्णोमघोनाभगवानमुम् ॥ मेघगंभीरयावाचाप्रहसन्निदमब्रवीत् १४ श्रीभगवानुवाच ॥ मयातेऽकारिमघवन्मख
भंगोऽनुगृह्णता ॥ मदनुस्मृतयेनित्यंमत्तस्येंद्रश्रियाभृशम् १५ मामैश्वर्यश्रीमदांधोदंडपाणिंनपश्यति ॥ तंभ्रंशयामिसंपद्भ्योयस्यचेच्छाम्यनुग्रहम्
१६ गम्यतांशक्रभद्रंतेक्रियतांमेऽनुशासनम् ॥ स्थीयतांस्वाधिकारेषुयुक्तैर्विस्रंभवर्जितैः १७ अथाहसुरभिःकृष्णमभिवंद्यमनस्विनी ॥ स्वसंतानैरुपामं
त्र्यगोपरूपिणमीश्वरम् १८ सुरभिरुवाच ॥ कृष्णकृष्णमहायोगिन्विश्वात्मन्विश्वसंभव ॥ भवतालोकनाथेनसनाथावयमच्युत १९ त्वंनःपरमकंदैवंत्वंन
इंद्रोजगत्पते ॥ भवायभवगोविप्रदेवानांयेचसाधवः २० इंद्रंनस्त्वाभिषेक्ष्यामोब्रह्मणाचोदितावयम् ॥ अवतीर्णोऽसिविश्वात्मन्भूमेर्भारापनुत्तये २१
एवंकृष्णमुपामंत्र्यसुरभिःपयसात्मनः ॥ जलैश्चाकाशगंगायाऐरावतकरोद्धृतैः २२ इंद्रःसुरर्षिभिःसाकंचोदितोदेवमातृभिः ॥ अभ्यषिंचतदाशार्हंगोविं
दइतिचाभ्यधात् २३ तत्रागतास्तुंबुरुनारदादयोगंधर्वविद्याधरसिद्धचारणाः ॥ जगुर्यशोलोकमलापहंहरेःसुरांगनाःसंननृतुर्मुदान्विताः २४ तंतुष्ट
वुर्देवनिकायकेतवोह्यवाकिरंश्चाद्भुतपुष्पवृष्टिभिः ॥ लोकाःपरांनिर्वृतिमाप्नुवंस्त्रयोगावस्तदागामनयन्पयोद्रुताम् २५ नानारसौघाःसरितोवृक्षाआसन्म
धुस्रवाः ॥ अकृष्टपच्यौषधयोगिरयोऽबिभ्रनुन्मणीन् ॥ कृष्णेभिषिक्तएतानिसर्वाणिकुरुनंदन २६ निर्वैराण्यभवंस्तातक्रूराण्यपिनिसर्गतः २७ इति
गोगोकुलपतिंगोविंदमभिषिच्यसः ॥ अनुज्ञातोययौशक्रोवृतोदेवादिभिर्दिवम् २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचविंशोध्यायः ॥ २५ ॥ ॥

सुरभिःआत्मनःपयसा २२ दाशार्हंदशार्हकुलतिलकं दाशंसुखादिदानमर्हतीतिवा अभ्यषिंचतदेवमातृभिश्चोदितइंद्रश्चसुरर्षिभिःसार्धमाकाशगंगायाजलैःकृष्णमभ्यषिंचादित्यन्वयः गोविंदः गोविंदोला
भोयस्यसः आलभतइतिवा गोविंदइत्यभ्यधात् अभिधानंकृतवांश्च २३ संननृतुःसमीचीनंनृत्यंचक्रुः २४ देवनिकायानांकेतवः श्रेष्ठाः गांभूमिंपयसाद्रुतांपरिप्लुतां अनयन्प्रापयामासुः २५ मधुमधु
ररसंस्रवंत्यः ॥ उन्मणीनूभविभ्रनूभृतवंतः २६ २७ २८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचविंशोध्यायः ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥

भक्तजनानुकंपार्थोयमवतारोनात्मार्थइतिदर्शयितुंवरुणपाशान्नंदगोपमोचनंनंदादीनांस्वलोकप्रदर्शनंचकथयत्यस्मिन्नध्याये शुकइति तत्रवरुणपाशग्रहणंकथंनंदस्याभूदितीदंवक्तुमारभते एकादश्या मिति व्रतघ्नाहारोनास्तीतिनिराहारः १ आसुरींवेलांनिशीथकालम् २ वरुणभृत्येनाहृतमपिवरुणाहृतमितिवचनम् वरुणस्यस्वामित्वात् भृत्यापराधेस्वामिनोदंडइति यथातथायुज्यतइत्यर्थः ३ ४ मेमयाविधृतोदेहोऽद्यसफलोजातइतिशेषः अर्थःपुरुषार्थःकथंतदितितत्राह यत्पादेति अध्वनःपारंसंसारसमुद्रस्यमार्गस्यतीरांतरम् अद्धावात्यनेनेत्यध्वा ५ ब्रह्मणेदेशादितोऽपरिच्छिन्नाय लोकदृ ष्टिविकल्पयतीतिलोकदृष्टिविकल्पना विपरीतज्ञानापादिकेत्यर्थः मायाबंधकशक्तिःपरमात्मनेउत्कृष्टानंदस्यदात्रे ६ अकार्यवेदिनाकार्यज्ञानीनभवतीति ७ ८ बंधूनांचमुदमवहत् ९ अतींद्रियंइंद्रिया विषयम् १० नंदवर्णितकृष्णमाहात्म्यंश्रुत्वागोपानांबुद्धौकिमन्ववर्ततत्राह तइति तुशब्दोवधारणार्थोविशेषार्थोवा औत्सुक्यधियः पूर्वस्माद्विशिष्टभक्त्याहृतबुद्धयःतेगोपाःतंकृष्णमधीश्वरं

श्रीशुकउवाच ॥ एकादश्यांनिराहारःसमभ्यर्च्यजनार्दनम् ॥ स्नातुंनंदस्तुकालिंद्याद्वादश्यांजलमाविशत् १ तंगृहीत्वानयद्भृत्योवरुणस्यासुरोंऽतिकम् अविज्ञायासुरींवेलांप्रविष्टमुदकंनिशि २ गोपालास्तमपश्यंतःकृष्णरामेतिचुक्रुशुः ॥ भगवांस्तदुपश्रुत्यपितरंवरुणाहृतम् ३ तदंतिकंगतोराजन्स्वाना मभयदोविभुः ॥ प्राप्तंवीक्ष्यहृषीकेशंलोकपालःसपर्यया ४ महत्यापूजयित्वाहतद्दर्शनमहोत्सवः ॥ वरुणउवाच ॥ अद्यमेविधृतोदेहअद्यार्थोऽधिगतः प्रभो ॥ यत्पादभाजोभगवन्नवापुःपारमध्वनः ५ नमस्तुभ्यंभगवतेब्रह्मणेपरमात्मने ॥ नयत्रश्रूयतेमायालोकदृष्टिविकल्पना ६ अजानतामामकेन मूढेनाकार्यवेदिना ॥ आनीतोऽयंतवपितातत्प्रभोक्षंतुमर्हसि ७ गोविंदनीयतामेषपितातेमामकाहृतः ॥ ममाप्यनुग्रहंकृष्णकर्तुमर्हस्यशेषदृक् ८ श्रीशुकउवाच ॥ एवंप्रसादितःकृष्णोभगवानखिलेश्वरः ॥ आदायागात्स्वपितरंबंधूनांचावहन्मुदम् ९ नंदस्त्वतींद्रियंदृष्ट्वालोकपालमहोदयम् ॥ कृष्णे चसन्नतिंतेषांज्ञातिभ्योविस्मितोऽब्रवीत् १० तेत्वौत्सुक्यधियोराजन्मत्वागोपास्तमधीश्वरम् ॥ अपिनःस्वगतिंसूक्ष्मामुपाधास्यदधीश्वरः ११ इतिस्वा नांसभगवान्विज्ञायाखिलदृक्स्वयम् ॥ संकल्पसिद्धयेतेषांकृपयेदमचिंतयत् १२ जनोवैलोकएतस्मिन्नविद्याकामकर्मभिः ॥ उच्चावचासुगतिषुनवेद स्वगतिंभ्रमन् १३ इतिसंचिंत्यभगवान्महाकारुणिकोविभुः ॥ दर्शयामासलोकंस्वंगोपानांतमसःपरम् १४ तेतुब्रह्मह्रदंनीतामग्नाःकृष्णमचक्षत ॥ ददृशुर्ब्रह्मणोलोकंयत्राऽक्रूरोध्यगात्पुरा १५

ब्रह्मादेरप्यधिकंईश्वरमेवंमत्वाज्ञात्वा एषोधीश्वरोनोस्माकंइष्टमकरिष्यत् तर्हिसूक्ष्मामतींद्रियांस्वगतिंस्वस्थानमप्युपाधास्यददर्शयिष्यदिति ११ बुद्ध्यामनीषितंएवंकथमवगतमित्यतःकृष्णचिंतनेना वसीयतइत्याशयेनाह इतीति स्वानामितिसर्वनामसंज्ञामंतरेणप्रयोगोज्ञातित्वविशेषद्योतनाय स्वानांज्ञातीनांहार्दंविज्ञाय तत्रहेतुरखिलदृगिति १२ सन्निहितत्वादिदमित्युक्तंविवृणोति जनइति एतस्मिन्लोकेसांसारिकसंचारस्थानेअविद्याकामकर्मादिभिर्भ्रमन्परिवर्तमानोतएवउच्चावचासुउत्कृष्टापकृष्टासुगतिषुपतितोजनःस्वांगतिंगम्यतइतिगतिः स्वंबिंबभूतोनारायणस्तंस्वस्वरूपंनवेद नजा नातीति १३ संचिंत्यगोपानुद्दिश्यलोकंवैकुंठं कीदृशंतमसःप्रकृतेःपरंव्यतिरिक्तं अप्राकृतमित्यर्थः १४ तेगोपास्तंलोकंददृशुः कस्येत्यपेक्षउक्तंब्रह्मणइति अनेनकृष्णब्रह्मणोरैक्यंसूचितं शून्यागार मिवापश्यन्निितितत्राह कृष्णमिति तस्मिन्लोकेकृष्णंचापश्यन्नित्यर्थः १५

किंविशिष्टंकृष्णमितितत्राह सत्यमिति सत्यमबाधितम् जानातीतिज्ञानंसर्वज्ञं अंतत्रयशून्यं अविनाशिवा यत् ब्रह्मैवंविशिष्टंसत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतिसिद्धं यच्चज्योतिःस्वयंप्रकाशमानंपरंज्योती
रूपंसंपद्येतिश्रुतिवेदितं यच्चसनातनंसदैकप्रकारं अजोनित्यःशाश्वतोऽयंपुराणइतिश्रौतं यच्चसमाहिताःमुनयोगुणापायेसत्त्वादिगुणानिवृत्तौआवरणाभावात्पश्यंति हिरण्मयेपरेकोशेविरजंब्रह्मनिष्कलं
तच्छुभंज्योतिषांज्योतिस्तद्यदात्मविदोविदुरित्यादिश्रुतिशतंहिशब्देनगृहीतं एवंविधगुणविशिष्टंब्रह्मशब्दवाच्यंकृष्णमचक्षतेतिसंबंधःकिंविशिष्टागोपाःपुराऽक्रूरोयत्रहृदेमग्नः ब्रह्मकृष्णात्मकंअध्य
गात्अधिगतवान् चक्षुषाऽपश्यत् द्रक्ष्यतीतिभूतपूर्वत्वेनव्यपदेशःकथायाश्चकवद्वृत्तमामार्थस्ततस्माद्ब्रह्मसंनिधानातहृदान्मग्नाःस्नाताः अत्रेतिहासमाचक्षते यदिपरब्रह्मत्वंतर्हिनःस्वलोकंदर्श
येतिगोपैःप्रार्थितेनकृष्णेनचउक्तंयादियुष्माकंमल्लोकदिदृक्षातर्हिशुद्धेनचक्षुषाभाव्यंतदर्थमस्याः कालिंद्याःहृदेमज्जनानंतरंद्रक्ष्यथेत्युदितास्तेतथाकृत्वाशुद्धचक्षुषातल्लोकंतत्रस्थितंसत्यादिगुणविशिष्टं
ब्रह्माभिन्नंकृष्णमपश्यन्निति १६ एतदेवस्पष्टमाह नंदादयइति तुशब्दोयमभेदंवक्ति १७ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ निर्दोषभक्तिजनितब्र
ह्मज्ञानमेवमुक्तिसाधनमितियाशास्त्रतात्पर्यार्थनिर्धारणातदर्थमर्थवादंवदत्यस्मिन्नध्याये तत्रवैकुंठदर्शनानंतरंकःकथाप्रसंगइतितत्राह भगवानपीति यद्रात्रिमुखेलोकदर्शनंतारात्रिं शारदेनशरदृतु

सत्यंज्ञानमनंतंयद्ब्रह्मज्योतिःसनातनम् ॥ यद्धिपश्यंतिमुनयोगुणापायेसमाहिताः १६ नंदादयस्तुतंदृष्ट्वापरमानंदनिर्वृताः ॥ कृष्णंचतत्रछंदोभिःस्तूय
मानंसुविस्मिताः १७ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेषड्विंशोध्यायः ॥ २६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ भगवानपितारात्रिःशारदोत्फुल्लमल्लिकाम् ॥
वीक्ष्यरंतुंमनश्चक्रेयोगमायामुपाश्रितः १ तदोडुराजःककुभःकरैर्मुखंप्राच्याविलिंपन्नरुणेनशंतमैः ॥ सचर्षणीनामुदगाच्छुचोमृजन्प्रियःप्रियायाइव
दीर्घदर्शनः २ दृष्ट्वामुकुंदस्तमखंडमंडलंरमाननाभंनवकुंकुमारुणम् ॥ वनंचतत्कोमलगोभिरंजितंजगौकलंवामदृशांमनोरमम् ३ निशम्यगीतंतदनंगवर्ध
नंव्रजस्त्रियःकृष्णनिषिक्तमानसाः ॥ आजग्मुरन्योन्यमलक्षिताशयाःसयत्रकार्तस्वरलोलकुंडलाः ४

संबंधिनाकालेनउत्फुल्लाविकासितामल्लिकानवमल्लिकायस्यांसातां योगमायांस्वरूपसामर्थ्यं १ उडुराजश्चंद्रःप्राच्याःककुभोदिशःमुखंशंतमैःसुखकरैःकुंकुमपुष्पवदरुणैः कुभमंदापांगताविति धातोः
ककुबितियोगात्मकःशब्दः भृशंमंदगामिन्याःप्राच्याःसौंदर्यातिशयेनपूज्यायास्त्रियोमुखंयौवनातिशयेन उडुकल्पस्यजनस्यानुरागजनकत्वेनराजशब्दवाच्यःपुरुषःशंतमेनारुणेनकरेणहस्तेनकल्हो
द्भूतदुःखाश्रुकलिलंयथाविलिंपतिनिर्मार्ष्टितथेतिशब्दाक्षिप्तइतिशेषः कीदृशःउडुराजःचर्षणीनांसस्यानां खरकिरणसंतापम्लानलक्षणाःशुचःमृजन्परिहरन्हिमकिरणकरेणपाणिनावा दीर्घदर्शनः
दीर्घकालादर्शनंयस्यसतथा अन्यत्रबहुकालप्रवासेनदृष्टिमार्गंप्राप्तःप्रियोभर्तादर्शनीयोवा २ मुकुंदःअखंडमंडलंपूर्णमंडलं रामस्यबलभद्रस्याननमिवशोभमानंरामाणामाननमिवरमणीयंनवकुं
कुमपुष्पवदरुणम् समुडुराजंदृष्ट्वातस्यचंद्रस्यकोमलगोभिःमृदुतररश्मिभिःरंजितंमंडितम् वामदृशांस्त्रीणांमनोरमंमनोहरम् वनंसेवायोग्यस्थलंचदृष्ट्वाकलमव्यक्तमधुरस्वरंजगावित्यन्वयः ३ अनंगवर्ध
नंकामोद्रेककारणम् अन्योन्यंपरस्परमलक्षिताशयाः अज्ञातमनोभावाः पूर्वमदृष्टवनस्थानावा सकृष्णोयत्रास्तेतत्रेतिशेषःकार्तस्वरंसुवर्णंतेनरचितानिलोलानिकुंडलानियासांतास्तथा ४

तदातासांभावविशेषंकथयति दुहंत्यइति दोहनक्रियांदोहनपात्रंवाअधिश्रित्यपयःश्रपयितुंचुल्ल्यामारोप्य संयावंकथदन्नमनुद्वास्यअनवरोप्य ५ परिवेषयंत्यःभुंजानानांपात्रेषुभोक्तव्यंविनिक्षिपंत्यः
तत्परिवेषणम् पाययंत्यःस्तनादिकमितिशेषः पादमर्दनादिनाशुश्रूषंत्यः ६ प्रमृजंत्यःशरीरोन्मार्जनंकुर्वत्यः स्थानसंमार्जनंवा अंजंत्योमष्यादिना मुखकंठादिष्वाभरणादिदधानाः कंठादिषुवस्त्राणिवसा
नाइतिव्यत्यस्तवस्त्राभरणाः ७ वार्यमाणानिरोध्यमानागोविंदेनापहृताआकृष्टाआत्मानोमनांसियासांतास्तथा ८ अलब्धविनिर्गमाःनलब्धंविनिर्गमनंयाभिस्तास्तथा तस्यकृष्णस्यभावनयाभक्तिसंस्कारे
णयुक्ताः ९ काश्चनताःस्त्रियःगुणमयंसत्त्वादिगुणविकृतदेहंजहुरित्यन्वयः अयंदेहत्यागःसंसारिणइवनकिंतुमुच्यमानस्येवेत्याह सद्यइति बंधनध्वंसोपिप्रारब्धपुण्यपापप्रणाशेनदृष्टत्वात्तत्रापितथै
वेत्याह दुःसहेतिदुःसहःसोढुमशक्यःप्रेष्ठस्यकृष्णस्यविरहःसांसारिकोवियोगस्तेनोत्पन्नस्तीव्रतापः अत्युत्कटज्वरानुभवःतेनधुताशुभाःनिरस्तपापाः ध्यानेनप्राप्तःअच्युतस्याश्लेषःध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषः
तेनउद्भूतयानिर्वृत्यास्वरूपानंदाविर्भावलक्षणयाक्षीणानिप्रारब्धानिमंगलानिपुण्यानियाभिस्तास्तथा १० अनारब्धफलानांकुतोनिर्वृतिरितितत्राह तमिति जारउपपतिःपत्युरप्यधिकइतिसंभावितस्तंकृष्णं
परमात्मानंनारायणमेवसंगताःसम्यग्ज्ञातवत्यः अनेनैवंभूतहरिज्ञानेनप्रारब्धप्रणाशइतिसूचितं ११ जारबुद्ध्यापिसंगताइत्युक्तंतस्यतात्पर्यमजानन्निवराजापृच्छति कृष्णमिति गोप्यःकृष्णंपरंकां

दुहंत्योऽभिययुःकाश्चिद्दोहंहित्वासमुत्सुकाः ॥ पयोऽधिश्रित्यसंयावमनुद्वास्यापरायवुः ५ परिवेषयंत्यस्तद्धित्वापाययंत्यःशिशून्पयः ॥ शुश्रूषंत्यःपती
न्काश्चिदश्नंत्योऽपास्यभोजनम् ६ लिंपंत्यःप्रमृजंत्योन्याअंजंत्यःकाश्चलोचने ॥ व्यत्यस्तवस्त्राभरणाःकाश्चित्कृष्णांतिकंययुः ७ तावार्यमाणाःपतिभिः
पितृभिर्भ्रातृबंधुभिः ॥ गोविंदापहृतात्मानोनन्यवर्तंतमोहिताः ८ अंतर्गृहगताःकाश्चिद्गोप्योऽलब्धविनिर्गमाः ॥ कृष्णंतद्भावनायुक्तादध्युर्मीलितलोच
नाः ९ दुःसहप्रेष्ठविरहतीव्रतापधुताशुभाः ॥ ध्यानप्राप्ताच्युताश्लेषनिर्वृत्याक्षीणमंगलाः १० तमेवपरमात्मानंजारबुद्ध्यापिसंगताः ॥ जहुर्गुणमयंदेहंसद्यःप्र
क्षीणबंधनाः ११ ॥ राजोवाच ॥ कृष्णंविदुःपरंकांतंनतुब्रह्मतयामुने ॥ गुणप्रवाहोपरमस्तासांगुणधियांकथम् १२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ उक्तंपुरस्तादेतत्ते
चैद्यःसिद्धिंयथागतः ॥ द्विषन्नपिहृषीकेशंकिमुताधोक्षजप्रियाः १३

तंजारंपतिंविदुःब्रह्मतयाश्रुतिशतगीतपरब्रह्मत्वेननविदुःअनधिकारित्वात् याएवंविधास्तासांगुणेषुविषयेषुधीर्बुद्धिर्यासांतास्तथा गुणप्रवाहोपरमःसंसारप्रवाहनिवृत्तिःकथंसंभाव्यतेनिवृतिमार्गलभ्या
प्रवृत्तिमार्गेणकथंसंसारनिवृत्तिःस्यादिति उत्तिष्ठतजाग्रतेतिश्रुतेः १२ भक्त्यासंततमधुमथनमहिमासंस्मरणसमुदितसंविदानिवृत्तियोग्यामुक्तिर्नतुकामादिना तेनस्वर्गादिप्राप्तिरेवकृष्णकामास्तदागो
प्यस्त्यक्त्वादेहांदिवंगताइत्यादिस्मृतेरित्यभिप्रायंहृदिकृत्वार्थवादस्यापिस्वार्थसाधनसमर्थकत्वात्तेनचोद्यंपरिहरतिशुकः उक्तमिति द्वेमुक्तीज्ञानंदानुभवलक्षणानित्यदुःखानुभवलक्षणेति तेउमेअपिसिद्धि
शब्दोक्ते तत्रयथाशास्त्रविहितमंगीकर्तव्यमिति तदुक्तम् सदाद्वेषिणामधरंतमःइतिमुक्तिशब्दोदितचैद्यमधुताविरयादि लोकसंग्रहार्थंकिमुताधोक्षजप्रियाइति अन्यथाकामस्त्वशुभकृत्वापिभक्त्या
विष्णोःप्रसादकृदित्यादिनोदाहरिष्यत् जगत्प्रपितामहेविष्णौजारबुद्धिःकथंघटतइतिचेत् अतएवजारबुद्ध्यापीत्यत्रापिपदेनजारबुद्धिंगर्हयामास स्त्रीणांजारेहिप्रेष्ठत्वबुद्धिःसापिनघटतइतिचेत्नस
र्वेषांहरौप्रेष्ठत्वबुद्धेरविगाहवपावृत्तेस्तदेतत्प्रेयइतिश्रुतेः अयंभावःकुतोवगतइतिचेन्न जगत्प्रपितामहेजारबुद्धिर्नयुक्तेत्याचार्यवचनात् १३

नन्वाचार्यस्यापियथास्थितग्रंथाभिप्रायकथनंविनावक्रगत्याव्याख्यानेकोभिप्रायइत्याशंक्योत्तरग्रंथानुकूल्यादित्याशयेनाह नृणामिति व्यक्तिरवतारःअन्यथावतारोनघटतइत्यत्रहेतुमाह अव्यक्त
स्येति ज्ञानादिगुणात्मनः भगवतोव्यक्तिर्नकेवलमसुरनिर्हरणार्थायकिंतुमोक्षलक्षणपुरुषार्थाय पुरुषार्थस्तुभगवत्प्रसादेनस्यात्सचभक्त्या साहरेर्यथास्वरूपविज्ञानेन स्वरूपविज्ञानंचगुणोत्कर्षज्ञानपूर्वकं
नत्वन्यथा गुणोत्कर्षज्ञातरियादृशीस्यादितिश्रुतेः तस्माद्द्वेषादिनानित्यसुखानंदानुभवलक्षणमोक्षोवर्षानंत्येनापिनस्यात् १४ नन्वेवंतर्हिद्वेषादिनाकांसिद्धिमाप्नोतीतितत्राह काममिति येहरौ
कामादिकंविदधतउपासतेतेतन्मयतांयांति कामाद्यात्मतामाप्नुवंतिनतुभगवन्मयतां नित्यास्तिमितानंदवारिधेःहरेः कामाद्यभावाद्धिशब्दो यंयंवापिस्मरन्भावंत्यजत्यंतेकलेवरं तंतमेवैतिकौंतेयसदात
द्भावभावितइत्यादिस्मृतिंसूचयति अवधारणार्थोवा कामिनःकामित्वमेवक्रोधिनःक्रोधित्वमेवेत्यादि तदुक्तं विमुक्तावपिकामिन्योविष्णुकामाव्रजस्त्रियः द्वेषिणश्चहरौनित्यंद्वेषिणस्तमासिस्थिताइति
विशेषद्योतकोवा तदुक्तं भक्त्याहिनित्यकामित्वंनतुभक्तिंविनाभवेत् अंतःकांततयावापिमुक्तिर्भक्तिमतांहराविति च मनुष्यविशेषत्वदेवविशेषद्योतनार्थोपिभवति स्नेहभक्ताःसदादेवाःकामित्वेनाप्स
रस्त्रियइत्यादेर्भक्त्यैवमोक्षोनान्येनसाधनेनेममर्थविशेषंचवक्ति भक्त्यावाकामभक्त्यावामोक्षोनान्येनकेनचिदित्यतःकामभक्त्यामोक्षंस्त्रीणांवक्ति कामभक्त्याप्सरस्त्रीणामित्यादेःउपासनायाःविशेषो
स्तीतिसूचयति उपास्यःश्वशुरत्वेनदेवःस्त्रीणांजनार्दनइत्यादेः तत्तद्योग्यतोपासनामंतरेणमुक्तिःकस्यापिनस्यादितीमंव्याचष्टेः योग्योपासांविनानैवमोक्षःकस्यापिसेत्स्यतीत्यादेः पतित्वपितृमत्त्वादि

नृणांनिःश्रेयसार्थायव्यक्तिर्भगवतोनृप ॥ अव्यक्तस्याप्रमेयस्यनिर्गुणस्यगुणात्मनः १४ कामंक्रोधंभयंमोहंमैत्रींसौहृदमेववा ॥ नित्यंहरौविदधतोया
तितन्मयतांहिते १५ नचैवंविस्मयःकार्योभवताभगवत्यजे ॥ योगेश्वरेश्वरेकृष्णेयतएतद्विमुच्यते १६ तादृष्ट्वांतिकमायाताभगवान्व्रजयोषितः ॥ अव
दद्वदतांश्रेष्ठोवाचःपाशैर्विमोहयन् १७ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ स्वागतंवोमहाभागाःप्रियंकिंकरवाणिवः ॥ व्रजस्यानामयंकच्चिद्ब्रूतागमनकारणम् १८ र
जन्येषाघोररूपाघोरसत्वनिषेविता ॥ प्रतियातव्रजंनेहस्थेयंस्त्रीभिःसुमध्यमाः १९ मातरःपितरःपुत्राभ्रातरःपतयश्चवः ॥ विचिन्वंतोह्यपश्यंतोमा
कुर्दंबंधुसाध्वसम् २०

विशेषंसूचयति पतित्वेनश्रियोपास्योब्रह्मणामेपितेतिसेत्यादेः गुरुत्वविशेषमपिब्रूते गुरुःश्रीब्रह्मणोर्विष्णुःसुराणांचगुरोर्गुरुरित्यादेः सर्वेषामपिज्ञानेनगुरुत्वंब्रह्मणउपास्यदेवत्वंविष्णोरि
तीमंचाह गुरुर्ब्रह्मास्यजगतोदैवंविष्णुःसनातनइत्यादेः १५ यथाहिशब्दोपक्षिप्ताबहवोविशेषाःशास्त्रांतरसिद्धाःसंतितस्माद्भगवतिविस्मयोनकार्यइत्युपसंहरति नचैवमिति विस्मयःआश्चर्यबुद्धि
भगवताप्येवमकारिकिमुतास्माभिरितिदर्पोवा चित्रेदर्पेचविस्मयइतियादवः भगवत्यैश्वर्यादिगुणसामग्रीमतीत्ययंहेतुरीदृशीतकलक्षणइत्याह अजइति नजायतेइत्यजःसौभर्यादियोगेश्वराअपियो
गबलेनातिमानुषंकुर्वंति किमुततदीश्वरोयमितिभावनाह योगेश्वरेश्वरइति कृष्णविषयःप्रश्नःपरिहारोप्यविषयइवेयते अतःकथंसंशयनिस्तारइतिशंकानिरासाभिप्रायेणाह कृष्णइति हेत्वंतर
माह यतइति यतोयस्मात्कृष्णादेतज्जगद्विमुच्यतेसंसारमुक्तंभवति यस्यप्रसादात्परमार्तिरूपादस्मात्संसारान्मुच्यतेनापरेणेतिश्रुतेः १६ परीक्षित्प्रश्नंपरिहृत्यबुभुत्सितकथाशेषंवक्ति ताइति वाचःप
रिभाषणादुक्तैःपाशैःस्नेहलक्षणैः वदतांव्यक्तवाचांकवीनांश्रेष्ठः प्रशस्ततमः १७ वःकिंप्रियंकरवाणियुष्माकंयदभीष्टंकर्तव्यंतत्किंतदभीष्टंजानन्नप्यज्ञइवपृच्छतिव्रजस्येति कच्चिद्व्रजस्यस्थानं अनामयं
नआमयोरोगोयस्मिन्नृतत्तथा १८ ननुयत्किंचिन्निमित्तमपेक्षतेभवदागमनंअन्यथास्यामवस्थायांनोचितमितिमाह रजनीति घोरसत्वाराक्षसादयः १९ विचिन्वंतःमृगयंतः कुर्दंकुरुध्वं साध्वसंभयं २०

राकेशश्चंद्रः यमुनायाअनिलेनवायुना।निर्भयेनएजद्भिःकंपमानैःतरुपल्लवैः शोभितं यद्वा यमुनानिलानीतनीरेणैजद्भिः २१ ततोयुष्मानपश्यंतोबंधवोभयमवाप्नुवंतियस्माचस्मात् सतीःस
त्यः २२ ब्रूतागमनकारणमित्ययुक्तमुक्तंरागमूलत्वात्प्रवृत्तेरितितत्राह अथवेति मदभिस्नेहान्मदधिकरणस्नेहात् यंत्रिताशयाःबद्धांतःकरणाःनियमिताभिप्रायावा हियस्मात्तस्मादागमनमुपप
न्नं तत्कथमत्राह प्रीयंतइति ममप्रीयमाणस्यसतःसर्वेपिप्रीणंतिनचेत्तवेत्यन्वयव्यतिरेकाभ्यांप्रमितत्वात् २३ किंचअन्यदेकंशास्त्रविहितंवदामीत्याशयेनाह भर्तुरिति स्त्रीणाममाययाअवंचनया
भर्तुःपत्युःशुश्रूषणंधर्मोहिलोकवेदसिद्धः भर्तरिसन्निहितोनारायणइतिबुद्धयाशुश्रूषणंपरोधर्मोहियस्मात्तस्मात्तस्यभर्तुःबंधूनांकल्याणंचश्रेयइतिच नकेवलंतद्बंधूनांश्रेयः अपितुप्रजानांसं
ततिलक्षणानांचानुपोषणं समृद्धिकरणंचभवतीत्यर्थः २४ पत्युःदौःशील्यादिदोषसद्भावेपिस्त्रीभिस्तत्त्यागोनविहितइत्याह दुःशीलइति दुःशीलःकलहादिशीलसंपन्नः दुर्भगोनिर्वीर्यःकांति
विहीनोवा वृद्धःगतवयाः जडःस्वकार्यमूढःरोगीभग्नांगोऽल्पांगः कुष्ठादिव्याधिपीडितोवा ब्रह्महत्यादिदोषसद्भावेकथंनहातव्यइतितत्राह लोकइति दौःशील्यादिदोषसद्भावेपिब्रह्महत्यादिपंचमहापात
करहितश्चेत्पतिःशुचिरेवनहातव्योऽन्यथाविदोषइतिभावेनलोकइत्युक्तम् २५ कामस्यपुरुषार्थत्वेनपतिदोषेणतदप्राप्त्याजन्मनोनिष्प्रयोजनत्वमापन्नमितिप्रकारांतरेणसाफल्यमापादनीयं हीति वि

दृष्टंवनंकुसुमितंराकेशकररंजितम् ॥ यमुनानिलनीरैजत्तरुपल्लवशोभितम् २१ तद्यातमाचिरंगोष्ठंशुश्रूषध्वंपतीन्सतीः ॥ क्रंदंतिवत्साबालाश्चतान्पायय
तदुह्यत २२ अथवामदभिस्नेहाद्भवंत्योयंत्रिताशयाः ॥ आगताह्युपपन्नंतत्प्रीयंतेममजंतवः २३ भर्त्तुःशुश्रूषणंस्त्रीणांपरोधर्मोह्यमायया ॥ तद्बंधूनां
चकल्याणंप्रजानांचानुपोषणम् २४ दुःशीलोदुर्भगोवृद्धोजडोरोग्यधनोपिवा ॥ पतिःस्त्रीभिर्नहातव्योलोकेशुचिरपातकी २५ अस्वर्ग्यमयशस्यंचफल्गु
कृच्छ्रंभयावहम् ॥ जुगुप्सितंचसर्वत्रऔपपत्यंकुलस्त्रियः २६ श्रवणाद्दर्शनाद्ध्यानान्मयिभावोऽनुकीर्तनात् ॥ नतथासन्निकर्षेणप्रतियाततततोगृहान्
२७ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिविप्रियमाकर्ण्यगोप्योगोविंदभाषितम् ॥ विषण्णाभग्नसंकल्पाश्चिंतामापुर्दुरत्ययाम् २८ न्यकृत्यवक्त्रवनजान्यतिताप
शुष्यद्बिंबाधराणिचरणेनमहींलिखंत्यः ॥ अस्रैरुपात्तमषिभिःकुचकुंकुमानितस्थुर्मृजंत्यउरुदुःखभराःस्मतूष्णीम् २९

पक्षेबाधकमाह अस्वर्ग्यमिति चशब्दएवार्थे उपपतिःपत्युःप्रतिनिधिःउपपतिःजारस्तत्संबंधिकर्मग्राम्यलक्षणंतत्कुलस्त्रियः सर्वत्रपत्युरुत्तमाधममध्यमेषुपुरुषेषुजुगुप्सितमेवेत्यन्वयः कथं
तदुच्यते अस्वर्ग्यंस्वर्गविरोध्येवनभवति किंतुअयशस्यं इहामुत्रचदुष्कीर्तिकरंच तथापिनबहुलफंल्गुतुच्छफलं अल्पकालविषयत्वात् कृच्छ्रंकष्टं स्यात्कष्टंकृच्छ्रमित्यमरःकृच्छ्रंकर्तुःश्रमसा
धनंवा मरणादिभयजनकम् २६ ननुतवमुख्यभर्तृत्वात्त्वत्सेवनंजारसेवनवदस्वर्ग्यंनभवति किंतुपतिसेवनान्मुख्यसाधनमेवस्यादित्याशंक्यसत्यंतथापिमच्छ्रवणादिनायुष्माकंमयिभक्तिःस्यात्
नतथाममसन्निकर्षनिषेवणेनयस्मात्तस्माद्भवतीभिःगृहानवाप्यमयिभक्तिःकर्त्तव्येत्याह श्रवणादिति २७ प्रतियातव्रजंनेहस्थेयंस्त्रीभिःसुमध्यमाइतिगोविंदभाषितंअधुनाविप्रियं पश्चाद्विशेषतः
प्रियंचिंतामनसिदुःखचर्याविचारं चिंताचार्चिक्ययोश्चेति २८ दुःखंलक्षयितुमाह न्यकृत्येतिवक्त्रवनजानिमुखकमलानिन्यकृत्यअधःकृत्वाबिंबफलतुल्यान्यधराणिबिंबाधराण्यंतर्गतशोका
ग्न्यतितापेनशुष्यंतिबिंबाधराणियेषुतानितथा कामबाणप्रविद्धांगास्विन्नयोनिर्वरांगना पादांगुष्ठनखेनाधोवदनालिखतीक्षितिमितिकामशास्त्रात्प्रसिद्धभावंदर्शयति चरणेनेत्यादिना उपात्तमषिभिरंगी
कृतांजनैरस्रैर्बाष्पैः उरूणांदुःखानांभारोयासांतास्तथास्मकृष्णवाक्याभिप्रायंसंस्मृत्य कामस्यदहनास्त्रैस्तुदग्धांगोत्पादिताश्रुभिः नेत्रद्वारेणनिर्यातिदुःखमंतर्गतंस्त्रियइति २९

तदर्थेकृष्णकृतेविनिवर्तितःसर्वकामोयासांतास्तथारुदितेनरोदनेन उपहतेक्लिष्टेसंरंभेणप्रणयकोपेनगद्गदपदंस्खलदक्षरपदंयासांतास्तथा ३० तथाविचार्यकिमब्रुवन्नितितत्राह मैवमिति नृशंसंपरुषंवचन
मेवंगदितुंवक्तुंनार्हसि कुतइत्यत्राह संत्यज्येति हेदुरवग्रह अवग्रहोवर्षविघातःतद्रहितःभक्ताभीष्टवर्षणशीलेत्यर्थः शब्दादिसर्वविषयान् संत्यज्यभक्त्यातवपादमूलंभजेमसेवितुमवाप्ताइतियत्तस्मात्मास्मा
न्त्यज अत्रदृष्टांतमाह देवइति ३१ शुश्रूषध्वंपतीनितियदुदितंतत्राहुः यत्पतीति हेअंगस्त्रीधर्मशास्त्रविदात्वयास्त्रीणांपत्यादीनामनुवर्तनंस्वधर्मइतियत्तदस्त्येवनसंदिग्धंतर्हितान्विसृज्यात्रकिमर्थमागतामि
तितत्राह तदपीति देववरेअस्मत्पित्रादीनांजामातृस्थानीयेत्वयितदपिक्रियतइतिशेषः देवानांवरणीयेवा देवाद्यभीष्टदातरिवा नकेवलंपतिस्थानीये ईशेऐश्वर्यादिगुणसंपन्नेतस्माद्वरणीयइत्यर्थःपरमानंद
विषयेपिहिपतिरयंकथंतद्विषयइत्याशंक्यनकेवलमस्माकमेवपरमानंदगोचरःअपितुसर्वेषामितिभावेनाह प्रेष्ठइति अस्माकंविशेषतोपिप्रेष्ठइत्याह बंधुरिति बंधुरूपःपरमात्माकिलतथापुरातनवार्ता वा
र्तासंभाव्ययोःकिलेति यद्वात्मभूतोबंधुः ३२ इतोपित्वमेवास्माकंमुख्यःपतिरित्याशयेनाहुःकुर्वंतीति कुशलाःसारासारविवेकपटवः स्वेआत्मन् अनिमित्तबंधावात्मनिस्वामिनिवात्वयिरतिंकुर्वंति
नोस्माकंनित्याप्रियैःपत्यादिभिःकिंप्रयोजनमितिशेषःनित्याप्रियत्वंकथमितितत्राहुःआर्तिदैरिति अनेनकृंदंतिवत्साःइत्येतत्परिहृतम् ततःकिमत्राहुःतन्नइति यस्मात्त्वंमुख्योभर्ताऽतस्तस्मात्तर्हिकिं

प्रेष्ठंप्रियेतरमिवप्रतिभाषमाणंकृष्णंतदर्थविनिवर्तितसर्वकामाः ॥ नेत्रेविमृज्यरुदितोपहतेस्मकिंचित्संरंभगद्गदगिरोब्रुवतानुरक्ताः ३० ॥ गोप्यऊचुः ॥
मैवंविभोर्हतिभवान्गदितुंनृशंसंसंत्यज्यसर्वविषयांस्तवपादमूलम् ॥ भक्त्याभजेमदुरवग्रहमात्यजास्मान्देवोयथादिपुरुषोभजतोमुमुक्षून् ३१ यत्पत्य
पत्यसुहृदामनुवृत्तिरंगस्त्रीणांस्वधर्मइतिधर्मविदात्वयोक्तम् ॥ अस्त्येवतत्तदपिदेववरेत्वयीशेप्रेष्ठोभवांस्तनुभृतांकिलबंधुरात्मा ३२ कुर्वंतिहित्वयिरतिंकु
शलाःस्वआत्मन्नित्याप्रियैःपतिसुतादिभिरार्तिदैःकिम् ॥ तन्नःप्रसीदवरदेश्वरमास्मछिंद्याआशांधृतांत्वयिपरामरविंदनेत्र ३३ चित्तंसखेनभवतापहृतंगृ
हेषुयन्निर्विशत्युतकरावपिगृह्यकृत्ये ॥ पादौपदंनचलतस्तवपादमूलाद्यामःकथंव्रजमथोकरवामकिंवा ३४ सिंचांगनस्त्वदधरामृतपूरकेणहासावलोकक
लगीतजहृच्छयाग्निम् ॥ नोचेद्वयंविरहजाग्न्युपयुक्तदेहाध्यानेनयामपदयोःपदवींसखेते ३५ यर्ह्यंबुजाक्षतवपादतलंरमायादत्तक्षणंक्वचिदरण्यजनप्रिय
स्य ॥ अस्प्राक्ष्मतत्प्रभृतिनान्यसमक्षमंगस्थातुंत्वयाविरहिताबतपारयामः ३६

रूपःप्रसादइत्यत्राहुः मास्मेति आशामतितृष्णाम् आशादिगतितृष्णयोरितियादवः ३३ प्रतियातेत्यस्योत्तरमाहुः चित्तमिति हेसखेनोयाश्चित्तंउततदपिगृहेषुनिर्विशति उपभोगत्वेननस्मर
तिकुतइत्यत्राहुः भवतेति भवतापहृतंतस्मादितिशेषः सहिसर्वमनोवृत्तिप्रेरकःसमुदाहृतइतिवचनात् करावपिकर्मसाधनेऽपिगृह्यकृत्येगृहयोग्यकार्येसंमार्जनोपलेपनादिलक्षणेनतिष्ठतइतिशेषः अस्म
त्पादौगमनसाधनेऽपितवपादमूलात् पदंएकपादन्यासमात्रमपिनचलतइत्यथोतस्मात्कथंव्रजंयामःकिंवाकरवामइतिनज्ञायतेइतिशेषः ३४ तर्हिभवतीनांकिमभीष्टमित्यत्राहुःसिंचेति पूरकेणप्रवाहेण
हाससंहितावलोकेन कलगीतेनमधुरगानेनजातोहृच्छयःकामःसएवाग्निःतंसिंचअभिषिंचशमय नोचेत्नशमयसिचेत् विरहाज्जातेनाग्निनाउपयुक्तोगृहीतोदेहोयासांतास्तथा ३५ यर्हियदाक्वचिद्व
नेदत्तक्षणंदत्तावसरम् अस्प्राक्ष्म स्पृष्टवंतःयः अरण्यजनःसंन्यस्तजनः तत्प्रभृतितदानीमारभ्य अन्यसमक्षंअन्यजनाभिमुखंनपारयामः नशक्नुमःबतअद्भुतमाश्चर्यंतवमहिमा अनेनत्वदंगस्पर्शनानंतर
मन्यांगस्पर्शनशंकानिवारिता ३६

अद्यापिलक्ष्म्यातवपादपद्मद्वंद्वधूलिनिषेवणंकांक्षितंकिमुतास्माकमितिभावेनाहुः श्रीरिति अन्येषांसुराणांब्रह्मादीनांप्रयासःप्रयत्नःयस्याःश्रियःस्ववीक्षणकृतःस्वनिरीक्षणार्थंकृतः साश्रीर्वक्षसिपदंल
ब्ध्वापितुलस्याः पदंयस्यतवपदांबुजरजःचकमे कामितवतीयथा वयंचतद्वत्तथातस्यतवपादरजोनिषेवणायप्रपन्नाइत्यन्वयः स्ववीक्षणकृतइतिपाठेस्वदर्शनार्थमित्यर्थः ३७ वृजिनार्दनदुःखनाशन
वसतीःगृहान् त्वदुपासनेआशाश्रद्धायासांतास्तथा सुंदरंचतत्स्मितंचसुंदरस्मितंतन्निरीक्षणेन उद्भूतेनतीव्रेणकामाग्निनातप्तआत्मादेहोयासांताः पुरुषभूषणपुरुषतिलक ३८ हेवीक्ष्यदर्शनीय वयंतवदा
स्योभवामेत्यन्वयः आशिषिलिङ्लोटाविति आशिषिलोट् दासीभूत्वाशिषंकामयामहइत्यर्थःदासीभावेकारणमाहुः अलकेति कुंडलश्रियायुक्तंगंडस्थलंअधरसुधाचयस्यतत्तथा हसितेनयुक्तमवलोकं
चप्रतिजनंदत्ताभयं भुजदंडयोर्युगंच श्रियएकरमणं प्रधानरतिस्थानं वक्षश्चविलोक्यदृष्ट्वाविचार्यवीक्ष्येतिवा ३९ अस्मत्स्मरशमनंचनचित्रमितिभावेनाहुः कास्त्रीति तेतवकलपदैःअव्यक्त
मधुरशब्दावयवैः अमृतंश्रवणानंदकरंयद्वेणुगीतंवंशपानंतेनसंमोहितात्रिलोक्यांत्रिलोक्येकास्त्रीत्रैलोक्यसौभगमलंकारभूतमिदंरूपंसुंदरतरावयवोपलक्षमाकारंचानितरांदृष्ट्वाआर्याणांसतांचरितान्मार्गा
दितिशेषःनचलेत्स्खलितानभवतीत्यन्वयःइदंनाचित्रमित्याहुः यदिति यद्यस्माद्वेणुगानात्यस्यरूपस्यस्पर्शादिनावागवादर्योतःप्रज्ञाश्चेतनराशयःपुलकानिरोमांचानि अबिभ्रन्दधुरिति ४० सर्व

श्रीर्यत्पदांबुजरजश्चकमेतुलस्यालब्ध्वापिवक्षसिपदंकिलभृत्यजुष्टम् ॥ यस्याःस्ववीक्षणकृतोऽन्यसुरप्रयासस्तद्वद्वयंचतवपादरजःप्रपन्नाः ३७ तन्नःप्रसी
दवृजिनार्दनतेऽङ्घ्रिमूलंप्राप्ताविसृज्यवसतीस्त्वदुपासनाशाः ॥ त्वत्सुंदरस्मितनिरीक्षणतीव्रकामतप्तात्मनांपुरुषभूषणदेहिदास्यम् ३८ वीक्ष्यालकावृतमु
खंतवकुंडलश्रीगंडस्थलाधरसुधंहसितावलोकम् ॥ दत्ताभयंचभुजदंडयुगंविलोक्यवक्षःश्रियैकरमणंचभवामदास्यः ३९ कास्त्र्यंगतेकलपदामृतवेणुगीतं
संमोहितार्यचरितान्नचलेत्त्रिलोक्याम् ॥ त्रैलोक्यसौभगमिदंचनिरीक्ष्यरूपंयद्गोद्विजद्रुममृगाःपुलकान्यबिभ्रन् ४० व्यक्तंभवान्व्रजभयार्तिहरोऽभिजा
तोदेवोयथादिपुरुषःसुरलोकगोप्ता ॥ तन्नोनिधेहिकरपंकजमार्तबंधोतप्तस्तनेषुचशिरस्सुचकिंकरीणाम् ४१ श्रीशुकउवाच ॥ इतिविक्लवितंतासांश्रुत्वा
योगेश्वरेश्वरः ॥ प्रहस्यसदयंगोपीरात्मारामोप्यरीरमत् ४२ ताभिःसमेताभिरुदारचेष्टितःप्रियेक्षणोत्फुल्लमुखीभिरच्युतः ॥ उदारहासद्विजकुंददीधिति
र्व्यरोचतैणांकइवोडुभिर्वृतः ४३ उपगीयमानउद्गायन्वनिताशतयूथपः ॥ मालांबिभ्रद्वैजयंतींव्यचरन्मंडयन्वनम् ४४ नद्याःपुलिनमाविश्यगोपीभि
र्हिमवालुकम् ॥ रेमेतत्तरलानंदिकुमुदामोदवायुना ४५

स्यस्वामित्वेनभर्तृगुणयोगादस्मत्कुलेऽभिजातत्वेनबंधुत्वेनसंबंधयोग्यत्वादस्माकंत्वत्संबंधेनजारसंसर्गदोषागमनेनानिंद्यत्वंदूरोत्सारितंस्यादितिभावेनाहुः व्यक्तमिति भगवान्यथासुरलोकगो
प्तावामनतयाभिजातः तथादिपुरुषोदेवोभवान्व्रजभयार्तिहरोभिजातइतिव्यक्तं इदमसंदिग्धमितियत्तच्चस्माद्यथायस्मादितिवा कामाग्नितप्तेषुउभयत्रयोज्यम् ४१ विक्लवंचितांकामार्तवचनं न्यरीरमत्
नितरांरमयामास ४२ समेताभिःमिलिताभिःउदारःउत्कृष्टःहासःद्विजादंताःकुंदामल्लिकाआसांदीधितिःकांतिर्यस्यसः द्विजाएवकुंदाःद्विजकुंदाः उदारहासेनविवृतानांद्विजकुंदानांदीधितिर्यस्यसइ
तिवा एणांकश्चंद्रः एणःकुरंगोहरिणइतिहलायुधः ४३ शतशब्दोऽनेकवाची वैजयंतींविजयावहां ४४ हिमवालुकंशीतलसैकतं तस्यानद्याः तरलैः मंदकल्लोलैः आनंदयितुंशीलम
स्यास्तीतितरलानंदी कुमुदानामामोदस्यवायुस्तत्तरलानंदीकुमुदामोदवायुः तेन यद्वा तयानद्यातरलानिनृत्यंतीवस्थितानिचवान्यानंदीनिउत्फुल्लानिकुमुदानितत्तरलानंदिकुमुदानितेषा
मामोदेनसौरभेणसंपृक्तेनवायुना ४५

४२

परिरंभआलिंगनंतदेवकरालकेलीर्तीव्रक्रीडातस्यांनविविक्तग्रंथिस्तस्यांस्तनेषुआलभनेनमोचनस्पर्शलक्षणेननर्मणाहास्योक्तयाच कराग्राणांनखानांपातैःउल्लेखलक्षणैश्च क्ष्वेलावलोकहसितैः बालसिंह
नादनिरीक्षणमंदहासैश्च रतिपतिंकाममुत्तंभयन् उज्जृंभयन् उल्लोलयन्नित्यर्थः रमयांचकाररेमे बाहुपीडनकुचग्रहणाद्यैराहितेननखदंतनिखातैः बोधितस्तनुशय स्तरुणीनामुन्मिमालशनकैरपिमारइ
तिम.घः ४६ भुविस्त्रीणांमध्येस्वात्मानमाधिक्येनाभ्यधिकंमेनिरे ४७ सौभगमदं सौभाग्यनिमित्तंमदं मानमहंकारंमदाहंकारयोःप्रशमायनाशायप्रसादायानुग्रहायच प्रकर्षेणप्रसादजननायच अंतरधीय
त तासांदृष्ट्याअदृश्योऽभवदित्यर्थः४८॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तविंशोऽध्यायः॥२७॥ हरेरेवयोगैश्वर्यमौत्पात्तिकंनान्यस्येतिज्ञापनभावेनगोपस्त्रीणांश्रीकृष्णेभक्त्य
तिशयंकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रगोपीनांसंतापादिप्रकारंप्रवक्तिशुकः अंतर्हितइति यूथपंगजेंद्रम् १ गत्याबालसिंहखेलनगमनेनअनुरागेणस्नेहेनउदितानिस्मितानितैःरंजितानिसंपर्कगतानीक्षितानिनि

बाहुप्रसारपरिरंभकरालकेलीनीवीस्तनालभननर्मकराग्रपातैः ॥ क्ष्वेलावलोकहसितैर्व्रजसुंदरीणामुत्तंभ यन्रतिपतिंरमयांचकार ४६ एवंभगवतःकृष्णा
ल्लब्धमानामहात्मनः ॥ स्वात्मानंमेनिरेस्त्रीणामाधिक्याभ्यधिकंभुवि ४७ तासांतत्सौभग मदंवीक्ष्यमानंचकेशवः ॥ प्रशमायप्रसादायतत्रैवांतरधीय
त ४८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदश मस्कंधेसप्तविंशोऽध्यायः ॥२७॥ श्रीशुकउवाच ॥ अंतर्हितेभगवतिसहसैव व्रजांगनाः ॥ अतप्यंस्तमचक्षणाःकरि
ण्यइवयूथपम् १ गत्यानुरागस्मितरंजितेक्षितैर्मनोरमालापविहारविभ्रमैः ॥ आक्षिप्तचित्ताःप्रमदारमापतेस्ता स्ताविचेष्टाजगृहुस्तदात्मिकाः २ गति
स्मितप्रेक्षणभाषणादिषुप्रियाःप्रियस्यप्रतिरूढमूर्त्तयः ॥ असावहंन्वित्यबलास्तदात्मिकान्यवेदिषुःकृष्णविहारविभ्रमाः ३ गायंत्यउच्चैरमुमेवसंगतावि
चेरुरुन्मत्तकवद्वनाद्वनम् ॥ पप्रच्छुराकाशवदंतरंबहिर्भूतेषुसंतंपुरुषंवनस्पतीन् ४ दृष्टोवःकच्चिदश्वत्थप्लक्षन्यग्रोधकिंशुक ॥ नंदसूनुर्गतोहृत्वाप्रेमहासा
वलोकनैः ५ कच्चित्कुरबकाशोकनागपुन्नागचंपक ॥ रामानुजोमानिनीनांदोग्धानंदस्यचात्मजः ६ कच्चित्तुलसिकल्याणिगोविंदचरणप्रिये ॥ सहत्वा
लिकुलैर्बिभ्रद्दृष्टस्तेऽतिप्रियोऽच्युतः ७ मालत्यदर्शिवःकच्चिन्मल्लिकेजातियूथिके ॥ प्रीतिंवोजनयन्यातःकरस्पर्शेनमाधवः ८

रीक्षणानिअनुरागस्मितरंजितेक्षितानितैःमनोरमौआलापविहारौतयोर्विभ्रमैःशृंगारैः आक्षिप्तचित्ताः आकृष्टमनसः यायाभगवतारचितावीशिष्टचेष्टास्तास्ताजगृहुः न्यकुरुपन् तस्मिन्कृष्णेआत्मामनो
यासांतास्तथा ग्रहणंअनुकरणंयत्तदात्मिकाः तदाकारमिताइतिपाठार्थौसुष्ठुतामादधाते २ एतदेवविशिनष्टि गतीति प्रियस्यकृष्णस्यगत्यादिषुप्रतिरूढाअंकुरिता अंगीकृतामूर्तिर्यासांतास्तथातत्रनि
मित्तंदर्शयाति असाविति असौकृष्णोऽहंवानुइतिविकल्प्यान्योन्यंपृष्ट्वावातदात्मिकाःतद्गतचित्ताः प्रश्नेविकल्पेनुस्विच्चेतियादवः नावेदिषुःआत्मानमितिशेषः कृष्णविहारविभ्रमवद्विभ्रमोयासांतास्त
था अनेनापितदात्मकत्वंविवृतम् ३ संगताःमिलिताः आकाशवद्भूतेषुबहिरंतरंसंतंबाह्याभ्यंतरदेशयोर्वर्तमानं अंतर्बहिश्चतत्सर्वंव्याप्यनारायणःस्थितइतिश्रुतिः ४ उन्मत्तत्वंस्पष्टयति दृष्टइति हेशब्दः
प्रत्येकमभिसंबध्यते हेन्यग्रोधवट न्यक्अधःरोधःआवरणंयस्यसः पादैरधोभूमिमावृणोतीति किंशुकपलाश पलाशःकिंशुकेपर्णेइत्यमरः रक्तपुष्पवान् ५ कुरबकःकरंजःनागःनागकेसरः पुन्नागः
पुरुषस्तुंगइति दोग्धाजिह्मामधुरः ६ ७ मालतीजातिभेदः वोयुष्माभिरदर्शिदृष्टः यूथिकाशतपत्रिका ८

प्रियालोराजादनःदेवदारुर्वा कोविदारःकांचनारकः असनःपीतसारकः अक्षंशुकमासम् परार्थभविनःलोकोपकारार्थमुत्पन्नाः यमुनाकूलसमीपेजाताः रहितआत्मास्वामीकृष्णोयासांतास्तथाता
साम् ९ हेक्षितितेत्वयाकिंशुभंतपोलक्षणंकृतम् पर्याप्तमंगोपांगपूर्णशुभंतेतवकिंबतामंत्रितं सत्कारपूर्वकंव्यावृत्तमस्तीत्यर्थः युगेक्षयांतेपर्याप्तेकृतंकौबेहितेर्थवदितियादवः खेदानुकंपासंतोषविस्म
यामंत्रणेबतेत्यमरः अस्तीतिकथमवगम्यतेइत्यत्राह केशवेति केशवस्य सुकेशभारस्यांघ्र्योःस्पर्शएवोत्सवस्तेनउत्पुलकितैःऊर्ध्वमुखोल्लसितैःअंगरुहैःरोमलक्षणैर्वृक्षैःविभासियत्तस्मादितिशेषः यद्वा
केशवांघ्रिस्पर्शेनोत्सवात्प्रकृष्टमसवासतीत्वमंगरुहैर्वृक्षैःउत्पुलकितारोमांचिता।विभासियद्वाअंघ्रिस्पर्शनलक्षणेनोत्सवेनोत्पुलकितांगरुहैरंकुरितपुष्पितफलितैर्वृक्षैः हेअंघ्रिसंभवेनारायणश्रीपादसंभवेउत्प
न्नेअपिपद्भ्यांभूमिरितिश्रुत्यालोकसंभाविते उरुक्रमस्यत्रिविक्रमस्यविक्रमात्पादविक्रमणात् अंगरुहैःउत्पुलकितैर्विभासिवा अहोस्विद्वराहवपुषानारायणेनकृतेनपरिरंभणेनालिंगनेनोद्धृतिलक्षणेनकेशा
द्वोन्यतरस्यामितिसूत्रेणशोभमाना:केशाअस्यसंतीतिमत्वर्थेवप्रत्ययोविधीयतेअर्थांतरविवक्षायांगोपीनामनभीष्टत्वम् १०हेएणपत्निमृगजायेवेईश्वरःकयाचित्प्रियया।प्रियतमयाइहोपगतःसामीप्यमाप्तः।किं
कीदृशः हेसखिमृगभार्ये गात्रैराननादिशरीरावयवैःवोयुष्माकंदृशांसुनिर्वृतिंतन्वन्नपिविस्तारयन् प्रश्नेनिमित्तमाह कांतेति कांतायाःकमनीयायाःअंगसंगादालिंगनलक्षणात्संक्रांतकुचकुंकुमेनरंजितायाअ
नुरागीकृतायाः अस्मत्कुलपतेःकृष्णस्यांसावलंबिन्याः कुंदस्रजः कुंदपुष्परचितमालायागंधइहवातिआगच्छतीतियत्तस्मादितिशेषः वागतिगंधनयोरितिधातुः यद्वा कांतस्यभगवतोंगसंगसंयोगोयस्याः

चूतप्रियालपनसासनकोविदारजंब्वर्कबिल्वबकुलाम्रकदंबनीपाः ॥ येऽन्येपरार्थभविनोयमुनोपकूलाःशंसंतुकृष्णपदवींरहितात्मनांनः ९ किंतेकृतंक्षि
तिशुभंबतकेशवांघ्रिस्पर्शोत्सवोत्पुलकितांगरुहैर्विभासि ॥ अप्यंघ्रिसंभवउरुक्रमविक्रमाद्वाआहोवराहवपुषापरिरंभणेन १० अप्येणपत्न्युपगतः
प्रिययेहगात्रैस्तन्वन्दृशांसखिसुनिर्वृतिमीश्वरोवः ॥ कांतांगसंगकुचकुंकुमरंजितायाःकुंदस्रजःकुलपतेरिहवातिगंधः ११ बाहुंप्रियांसउपधायगृहीतपद्मो
रामानुजस्तुलसिकालिकुलैर्मदांधैः ॥ अन्वीयमानइहवस्तरवःप्रणामंकिंवाभिनंदतिचरन्प्रणयावलोकैः १२ पश्यतेहलताबाहूनप्याश्लिष्टावनस्पतेः ॥
नूनंतत्करजस्पर्शाद्बिभ्रत्युत्पुलकान्यहो १३ एवंकृष्णंपृच्छमानावृंदावनलतास्तरून् ॥ व्यचक्षतवनोद्देशेपदानिपरमात्मनः १४

सातथा अत्रस्त्रीशब्दोध्याहार्यः साकांतांगसंगात्स्त्रीतस्याःकुचकुंकुमरंजितायाकुलपतेःकुंदस्रजः गंधोस्यास्तीतिमत्वर्थेअच्प्रत्ययात्गंधवान्वायुरिहवाति वीजयतीति गोपीनामेकवचनबहुवचना
भ्यांभक्त्यातिशयपिशाचीग्रहणंसूचयति यद्वाएणपत्नीतुल्यनेत्रत्वात्सखीत्युपवर्ण्यते वःईश्वरोभर्ता मृगःकयाचित्प्रिययाहारिण्याउपगतः आश्लिष्टोपिकिंनभवति गर्हितत्वात् अस्मत्कुलपतिरस्मान्विहाय
कयाचिदालिंगितइत्याशयेनाहुः कांतेति कांतायाअंगेउरोवयवेसंगोययोस्तौकांतांगसंगौतौकुचौचकांतांगसंगकुचौतयोःकुंकुमेनरंजितायाःअरुणीभूतायाःकुलपतेःकुंदस्रजोगंधइहवाति स्वयंचनदृ
श्यतेतत्सद्भावोविज्ञायतइतिव्यंग्यालंकारोक्तिः ११ विटवृत्तिमनुवर्तमानस्यपुंसोमालत्यादिपुष्पादानेच्छयातत्समीपजिगमिषासंभवेनतत्प्रश्नउपयुज्यते अश्वत्थादिप्रश्नःक्वोपयुज्यतइत्यतःसंभवंदर्शयितुमा
हुःबाहुमिति हेतरवःप्रणामप्रदक्षिणादिनाप्रसन्नाःसंसारात्तारयंतीतितरवोऽश्वत्थादयः भगवच्चरणप्रियतुलसिकापुष्पमकरंदलोलैरलिकुलैरन्वीयमानोरामानुजएकंबाहुंप्रिया याअंसेउपधायापरेणगृहीतप
द्मःप्रणामंचरन्कुर्वन् प्रणयावलोकैःवःअभिनंदतिकिंवेत्यन्वयः श्रावण्याऽलंकारोक्तिःयद्वाइहचरन्रामानुजः प्रणयावलोकैःवःप्रणाममभिनंदतिकिंचानेनस्थावराणांभक्त्युत्पत्तिःसूचितेति १२नूनंनिश्चयेन
यास्तस्यकृष्णस्यकरनखस्पर्शादुत्पुलकितानिपुष्पफललक्षणानिबिभ्रति वाःलताःवनस्पतेःबाहून्शाखाआश्लिष्टाअपिसंभाव्याःपश्यत अहोजन्मसुरूपाभवतेत्यन्वयःअयंरूपकालंकारःसुरतसुखस्मारकः
१३ उपसंहरति एवमिति वनोद्देशेवनप्रदेशे १४

परमात्मचरणाकृतित्वंकथमवगम्यतइतितल्लक्षणमुच्यते पदानीति लताकल्पलताआदिशब्देनचक्रादिकंगृह्यते यवादीत्यपिपाठः १५ अन्विच्छंत्यः अन्वेषणंकुर्वत्यः वध्वाः कस्याश्चिद्गोपस्त्रियः पदैश्चरणै
र्निक्षिप्तैः सुपृक्तानिअंतरालेमिश्रितानि ईर्षयार्ताः समब्रुवन्संलापमकुर्वन् १६ प्रकोष्ठः करतलमूलभागः करिणासहितायाः करिण्याः पदानियथा स्वांसन्यस्तहस्तायाः करिण्याः पदैः संपृक्तानि करिणाकृता
निपदानिवा १७ १८ हेआल्यः सख्यः धन्यानिरपेक्षाः आलिः सत्रेसखीपंक्त्योरितियादवः निरपेक्षोगुणैः पूर्णोधन्यइत्युच्यतेबुधैरितिच ब्रह्माद्यामूर्ध्ना यान्दधुरितियत्तस्माद्धन्याइत्यर्थः तस्माद्विष्णो
स्तुतयेअभिप्रायसिद्धये रक्षासिद्धयेवा १९ ननुधन्यानांकृष्णपादतलयुक्तानांरेणूनांसंदर्शनंयुष्माकमभूदितः परंशोकस्यकिंकारणमित्याशंक्यसत्यमथापितदीयपदसंपृक्तमन्यस्त्रीपदंसंदृश्यसंस्मृत्यमहा
शोकोजायतइत्याशयेनाहुः तस्याइति गोपीनांमध्येएकागोपीकृष्णमपहृत्यवशीकृत्य अच्युताधरंअच्युतस्यहरेरच्युतंसंततस्यंदमानामृतमधरोष्ठंरहोरहस्येकांतदेशेभुंक्तेयत्ततस्तस्यागोप्याअमूनि
पदानि संदृश्याधरपानंसंस्मृत्यउच्चैः क्षोभंचित्तविक्षेपंकुर्वंतितस्माच्छोकइत्यर्थः २० इदमधिकंशोककारणमित्याशयेनाहुः नेति नूनंतर्कएवंकथंतस्याः गोप्याः पदानिनलक्ष्यंतेनदृश्यंते अदर्शनेका

पदानिव्यक्तमेतानिनंदसूनोर्महात्मनः ॥ लक्ष्यंतेहिध्वजांभोजवज्रांकुशलतादिभिः १५ तैस्तैःपदैस्तत्पदवीमन्विच्छंत्योऽग्रतोऽबलाः ॥ वध्वाःपदैःसुपृ
क्तानिविलोक्यार्ताःसमब्रुवन् १६ कस्याःपदानिचैतानियातायानंदसूनुना ॥ अंसन्यस्तप्रकोष्ठायाःकरेण्वाःकरिणायथा १७ अनयाराधितोनूनंभगवा
न्हरिरीश्वरः ॥ यन्नोविहायगोविंदःप्रीतोयामनयद्रहः १८ धन्याअहोअमीआल्योगोविंदांघ्र्यब्जरेणवः ॥ यान्ब्रह्मेशौरमादेवीदधुर्मूर्ध्न्यघनुत्तये १९ त
स्याअमूनिनःक्षोभंकुर्वंत्युच्चैःपदानियत् ॥ एकापहृत्यगोपीनांरहोभुंक्तेऽच्युताधरम् २० नलक्ष्यंतेपदान्यत्रतस्यानूनंतृणांकुरैः ॥ खिद्यत्सुजातांघ्रितलामु
न्निन्येप्रेयसींप्रियः २१ इमान्यधिकमग्नानिपदानिवहतोवधूम् ॥ गोप्यःपश्यतकृष्णस्यभाराक्रांतानिकामिनः २२ अत्रावरोपिताकांतापुष्पहेतोर्महा
त्मना ॥ अत्रप्रसूनापचयःप्रियार्थेप्रेयसाकृतः २३ प्रपदाक्रमणेएतेपश्यतासकलेपदे ॥ केशप्रसाधनंत्वत्रकामिन्याःकामिनाकृतम् २४

रणमूहयंति तृणांकुरसंबंधेनाखिद्यत्परिघातमाप्नुवत्सुजातंललितमंघ्रितलंयस्याः सातथा प्रेयसींउन्निन्ये उद्धृत्यनीतवान् उद्धृत्यनयनेनभूमिसंबंधाभावात्पदादर्शनमपिअतएवताहृशप्रेम्नास्माकंप्राप्त
मितिशोकोस्माकम् २१ युष्मत्परित्यागवत्प्रेयसीपरित्यागेनगमनात्तत्पदादर्शनंकिंनस्यादित्यतः कुतउद्धृत्यगमनमनुमीयतइत्यतएतल्लिंगमप्रतिहतमित्याहुः इमानीति धूमाग्न्योरविनाभावव
त् भारवहपुरुषपदमज्जनंभारवहनाविनाभूतंप्रत्यक्षसिद्धत्वादुद्धृत्यागमनमनुमीयतइत्यर्थः मानयितुंशीलमस्यास्तीतिमानी तस्यअधिकशृंगारोक्तिरियम् २२ अवरोहणं+नेहाधिक्यादित्याशयेनाहुः
महात्मनेति कथमिदमवगतंपुष्पनिमित्तादित्यत्राहुः अत्रेतिअपचयः नखादिसंयोगेनयथाम्लानंनभवतितथामलूनं इदमपिप्रेयसांप्रेमातिशयप्रकटनम् २३ इदमपिचित्रमित्याहुः प्रपदेति हेगोप्यः
प्रपदयोः पादाग्रयोराक्रमणंययोरस्तितेप्रपदाक्रमणेएतेपदेपादलांछनेअसकलेअसंपूर्णेउन्नतशाखापुष्पापचयेप्रियकृष्णकरावनमितशाखाग्रहणेदुस्थपदत्वाद्यावत्पादप्रमाणरहितेपश्यतेत्यन्वयः केशमार्ज
न्याकेशप्रसाधनंकेशसंस्कारः कमुगताविति धातोः कामआनंदः कामोगतिर्ज्ञानंवास्यस्तइतिकामी पूर्णानंदज्ञानवानित्यर्थः तेनकामिना प्रशस्तेच्छावतावा २४

कांतां स्त्रियं तानि पुष्पाणि चूडयता संस्कृतकेशपाशे सुदर्शनीयं निदधता कृष्णेन इह स्थले उपविष्टं पश्यतेति शेषः इदं ध्रुवं निश्चितं संदेहं न कुरुतेत्यर्थः अयं सर्वस्मादधिकशोकतम इत्याहुः रेम इति तया कामिन्या
रेमे च सुरतलीलामप्यनुबभूव न स्वार्थमिति सूचयंति आत्मरत इति आत्मनि स्वरूपानंदे रतः आत्मन्येवारामः क्रीडा यस्य स तथा आत्मरत आत्मक्रीड इति श्रुतिः अनेन विशेषणद्वयेन हरेर्विटवृत्तिं
निषिध्यंति भगवत्प्रीतिसाधनभक्तिज्ञानादितारतम्यात्प्रीतितारतम्यम सूचि इति ज्ञायते तथा चान्या गोप्य इंद्रियवृत्तयः कृष्णनीता कामिनी भक्तिर्बुद्धिर्वा ग्राह्येति बुद्धिमता तत्तत्पदानि तत्तदर्थबोधकत्वेन
योजनीयानीति संग्राह्यमिति संतोष्टव्यं शोकादिकं च गुणनिमित्तमिति अत एवाखंडितः कामेनेति शेषः २५ इतिशब्द आदिवचनः प्रकृष्टं कृष्णविषयं प्रलापं कुर्वत्यः विटविषयमनर्थवचनं कुर्वत्यश्चाविशि
ष्टचेतनाश्चविपरीतचेतनाश्च कामिनां दुरात्मतां स्त्रीणामेवं दैन्यं दर्शयन् दर्शयंत्यश्च २६ अहंभावः सर्वथा त्याज्य इति दर्शयितुमाह यामिति अनेन राक्षस्याः बुद्धेः स्वभावो दर्शितः २७ अत्यधिकं भजतेति
हेत्यनेन विषयलोलुपानां प्रवृत्तिरीदृशी इति दर्शयति कथांतरारंभं वा तमाह तत इति प्रत्यारंभे प्रसिद्धे हेतियादवः वनोद्देशं विषयप्रदेशं केशवं प्रशस्तकेशपाशं वने कामिनम् २८ पारये समर्थये पारं गंतुं

तानि चूडयता कांतामुपविष्टमिह ध्रुवम् ॥ रेमे तया चात्मरत आत्मारामोऽप्यखंडितः २५ इत्येवं प्रलपंत्यस्ताश्चेरुर्गोप्योऽविचेतनाः ॥ कामिनां दर्शयन्दैन्यं
स्त्रीणां चैवं दुरात्मताम् २६ यां गोपीमनयत्कृष्णो विहायान्याः स्त्रियो वने ॥ सा च मेने यदात्मानं वरिष्ठं सर्वयोषिताम् २७ हित्वा गोपीः कामयाना मामसौ भ
जते इह ॥ ततो गत्वा वनोद्देशं दृप्ता केशवमब्रवीत् २८ न पारयेऽहं चलितुं नय मां यत्र ते मनः ॥ एवमुक्तः प्रियामाह स्कंध आरुह्यतामिति २९ ततश्चांतर्द
धे कृष्णः सा वधूरन्वतप्यत ॥ हा नाथ रमण प्रेष्ठ क्वासि क्वासि महाभुज ३० दास्यास्ते कृपणाया मे सखे दर्शय संनिधिम् ॥ अन्विच्छंत्यो भगवतो मार्गं गोप्योऽ
विदूरतः ३१ ददृशुः प्रियविश्लिष्टां मोहितां दुःखितां सतीम् ३२ तया कथितमाकर्ण्य मानप्राप्तिं च माधवात् ॥ अवमानं च दौरात्म्याद्विस्मयं परमं ययुः ३३
गत्वा वनाद्वनं चंद्रज्योत्स्ना यावद्विभाव्यते ॥ तमःप्रविष्टमालक्ष्य ततो निववृतुः स्त्रियः ३४ तन्मनस्कास्तदालापास्तद्विचेष्टास्तदात्मिकाः ॥ तद्गुणानेव गा
यंत्यो नात्मागाराणि सस्मरुः ३५ पुनः पुलिनमागत्य कालिंद्याः कृष्णभावनाः ॥ समवेता जगुः कृष्णं तदागमनकांक्षिणीः ३६ इति श्रीभागवते महापुराणे
दशमस्कंधे पूर्वार्द्धे अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

नशक्नोमीति वा यत्र गंतुं विटगतस्वभावं दर्शयितुमाह एवमिति २९ भक्त्या लभ्यो नान्यथेति भावं दर्शयति तत इति शुद्धबुद्धेः स्वभावोयमिति दर्शयितुमाह सा वधूरिति हा विषण्णास्मि वने हा विषादश्शु
भार्तिष्विति च हे नाथ आशाप्रद हे रमण रतिप्रद । हे प्रेष्ठ प्रियतम ३० दास्याः शिक्षायोग्यायाः दासु हिंसायामिति धातुः कृपणायाः कृपाविषयायाः गां दृष्टिं पांति रक्षंतिदुर्विषयगमनराहित्येनेति गो
प्य इंद्रियवृत्तयः शास्त्रविषयाः अविदूरतः ज्ञात्वा समीपे स्थिताः ३१ मुक्तेः पूर्वमपरोक्षबुद्धेः आविर्भावतिरोभावौ क्व चित्स्यातामिति भावदर्शनायोच्यते प्रियेत्यादिना ३२ मानप्राप्तिं अपरोक्षलक्षणमान
प्राप्तिम् ३३ यावच्चंद्रज्योत्स्ना विभाव्यते तावद्वनाद्वनं गत्वा ततश्चंद्रचंद्रिकास्तमयानंतरं प्रविष्टं प्राप्तं तम आलक्ष्य दृष्ट्वा निववृतुः निवृत्ता इत्यनेन दुःशास्त्रान्निवृत्त्य सच्छास्त्राभ्यसनाय यत्नं चक्रुरिति सूच्यते
स्त्यैष्ट्यै शब्दसंघातयोरिति धातोः शास्त्रविषया बुद्धयः ३४ सत्वबुद्धीनां स्वभावं दर्शयति तन्मनस्का इति ३५ समवेता एकविषयीकृताः तस्य कृष्णस्यागमनकांक्षिण्यः ॥ ३६ ॥ इति श्रीभागवते महा
पुराणे दशमस्कंधे विजयध्वजकृतटीकायां अष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥ ॥ छ ॥

वेदांतानधिकारिणांमुमुक्षुविविदिषूणांसमर्थानांहरेःसंकीर्तनमेवतदुपासनंस्यात्तत्प्रसादजनकत्वेनेत्यतः स्त्रीभूतानांगोपीनांउपासनाप्रकारंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये । तत्रगोप्यःचित्तसंनिहितत्वात्संबो
ध्यागायन् । जयतीति । कृष्णेत्यध्याहार्यम् । हेकृष्ण व्रजंतियस्मिन्निवासंगोपाइति गोपनिवासस्थानंव्रजः । अयंतेतवजन्मनाअधिकंजयति सर्वोत्कर्षेणवर्तते तत्रहेतुंवंतरंचाहुः श्रयतइति । तत्रव्र
जेइंदिरपरमैश्वर्येइतिधातुः इंदिंऐश्वर्यंरातिददातीतिनित्यैश्वर्यरूपत्वादिंदिराश्रीः साऽधुनाश्रयते आश्रयतेहियस्मात्तस्माच्चेत्यर्थः । तवजन्मनिमित्तंश्रियःश्रयणंच त्वयाऽविनाभूतत्वाच्छ्रूयतइतिभावः
स्वाभिप्रायंदर्शयंति दयितेति । हेप्रेष्ठभवान्स्वात्मनैवत्वादिदृक्षतांद्रष्टुकामानांदृश्यतांचक्षुर्विषयोभवतु त्वयिगतासवःसमर्पितप्राणाः त्वात्त्वांविचिन्वते । साकांक्षत्वाद्दर्शनदानंयुक्तमित्यर्थः १ व्रजजन
स्यआर्तिंहंतिहिनस्तिनाशयतीतिव्रजजनार्तिहातस्यसंबोधनं व्रजजनार्तिहन्वीरशूर निजजनस्यस्मयोगर्वःतंध्वंसिस्मितवत्स्मितंयस्यसतथा तत्संबुद्धिःनिजजनस्मयध्वंसनस्मित युषपूषकामसमृद्धा
वितिधातोः योषितां समृद्धिकामानांनःकामसमृद्धिपारयेतिशेषः कथंकारंपालनमत्राहुः भजेति हेसखेचारुसुंदरंतवजलरुहस्यपद्मस्यसममाननंप्रवृत्तिशून्यस्ययदर्शनेच्छास्याच्चादृक्शक्तिवन्मुखंदर्शयन्
त्वंकिंकरीःदासीःनोभजपालयस्मस्मृत्वापत्यादीन्विहायार्धरात्रेवनंप्राप्ताइति भवेभवइतिद्विरावृत्तिःकर्तव्या जन्मनि जन्मनिकिंकरीरित्यर्थः यद्वाभवेतादर्थ्येसप्तमी अस्मद्भद्रार्थमित्यर्थः । यद्वाऽस्म
ज्जीवनसत्तायांविवक्षितायांअन्यथामरणमेवास्माकमापद्यतइत्यर्थः २ अलुक्समासन्यायेनशरदुदाशयइत्येकंपदं शरदुदाशयेशरत्कालसंबंधिसरोवरे साधु भूम्याद्युपद्रवमंतरेणजातमुत्पन्नं अतएव स

गोप्यऊचुः ॥ जयतितेधिकंजन्मनाव्रजःश्रयतइंदिरासाधुतत्रहि ॥ दयितदृश्यतांत्वादिदृक्षतांत्वयिगतासवस्त्वाविचिन्वते १ व्रजजनार्तिहन्वीर
योषितांनिजजनस्मयध्वंसनस्मित ॥ भजसखेभवेकिंकरीःस्मनोजलरुहाननंचारुदर्शयन् २ शरदुदाशयेसाधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुषादृशा ॥ सुर
तनाथतेशुल्कदासिकावरदनिघ्नतोनेहकिंवधः ३ विषजलाशयाद्व्यालराक्षसाद्वर्षमारुताद्वैद्युतानलात् ॥ वृषमयाद्भयाद्विश्वतोमुखाद्वृषभतेवयंरक्षितामुहुः
४ नखलुगोपिकानंदनोभवानखिलदेहिनामंतरात्मदृक् ॥ विखनसार्चितोविश्वगुप्तयेसखउदेयिवान्सात्वतांकुले ५ विरचिताभयंवृष्णिवर्यतेशरणमीयु
षांसंसृतेर्भयात् ॥ करसरोरुहंकांतकामदंशिरसिधेहिनःश्रीकरग्रहम् ६

त्प्रशस्तंविकसितंयत्सरसिजंपद्मंतस्यउदरंअरुणायमानंअंतर्दलंतस्यश्रियंशोभांमुष्णातीतिशरदुदाशयेसाधुजातसत्सरसिजोदरश्रीमुट्तयादृशा । शुल्कदासिकाःक्रीतदासीः नोनिघ्नतः मारयतःतेऽस्म
दाशादिहननेकिंवधोनभवति । खड्गादेरप्यधिकोवधोऽर्धरात्रेऽस्मत्त्यागइत्यर्थः । सुरतनाथनिधुवनवीर ३ इदानीमपिअस्मद्रक्षाभवताकार्यातथायथापुराकृताइत्याशयेनाहुः विषेति विषजलाशयात्
विषयुतयमुनाह्रदात् यद्वा विषजलपानेनआशयोदीर्घनिद्रामरणंतस्मात् व्यालात्सर्पात् राक्षसात्तृणावर्तनाम्नःवर्षयुक्ताद्वायोः वैद्युतानलात्तानिर्घातलक्षणाग्नेःवृषमयाद्वत्सासुरनिमित्ताद्भयात् किंबहु
नाहेवृषभश्रेष्ठ विश्वतोमुखाद्भयात्तेत्वयावयंमुहुःरक्षिताइत्यन्वयः ४ गोप्यःस्वतत्त्वज्ञानंविज्ञापयंति सइति गोपिकानंदयतीतिगोपिकानंदनःसःभवान् हेसखेविश्वगुप्तयेजगद्रक्षार्थं सात्वतांयदू
नांकुलेउदेयिवान्उदयंगतः जन्मभजनाययोग्योनेत्याशयेनाहुः अखिलेति अखिलदेहिनामंतर्यामित्वेनद्रक्ष्यतिपश्यतीति । यद्वांऽतरात्मानंस्वरूपंपश्यतीति अनश्नन्नन्योअभिचाकशीतीतिश्रुतिः
किंच विखनसार्चितःब्रह्मणापूजितःविरिंचिगुरुरित्यर्थः । यद्वा यःसात्वतांकुलेउदेयिवान्सभवान्गोपिकानंदनःखलुनभवतीत्यर्थःनिषेधेवागलंकारेवीप्सनेनुनयेखल्वितिच अलंखल्वोःप्रतिषेधयोःप्राचा
क्तेतिक्त्वायोगआक्षेपापेक्षिकः । तर्हिकइतितत्राहुः अखिलेति । नखल्वितिपाठेवाक्यालंकारार्थः ५ विरिंचिगुरुश्चेदपेक्षिताशेषपुरुषार्थप्रदःस्यात्तत्रकथंनिर्णयइत्याहुः विरचितेति । श्रियःकरंयद्वातीति
श्रीकरग्रहंशरणमीयुषांपुंसांधेहिनिधेहि । हेकांतकमनीय ६

नकेवलंकरनिधानेनपूर्यते । अपितुकुचेषुचरणनिधानंचापेक्षितमित्याहुः । प्रणतेति तृणचरान्पशून्अनुगच्छतीतितृणचरानुगं फणिफणेष्वर्पितंकृणुकुरु । हृच्छयंकामं कृंद्धिछिंद्धि ७ वल्गूनिमनोहराणिवाक्यानिनिराकांक्षाणिपदात्मकानियस्यांसातथा । तथाबुधानांविदुषांमनोज्ञयाहृद्यया । मधुरयेत्यनेनप्राप्तांबालभाषणशंकांनिराकरोतिविधिकरीःदासीः । अधरसीधुनाअधरामृतेन । आप्याययस्वसेचयजीवयवा । मुह्यतीःमोहंगच्छतीः ८ तप्तान्जीवयतीतितप्तजीवनंश्रवणमात्रेणमंगलं श्रीमत्समृद्धिमत् । आततंविस्तृतंभुवियेजनाःतवकथामृतंगृणंतिपानादिना । तेभूरिबहुलंदुःखंघ्नंतिखंडयंतीति । भूरीणिहिरण्यादीनिददतीतिवा भूरिस्वर्णंजातरूपंहिरण्यंरा:कल्याणंहेमरुक्मंसुवर्णमिति भवंतीतिशेषः ९ तवकथामृतंतप्तजीवनादिफलदंचेत् अधरसीधुनाप्यायनंकिमर्थमित्याशंक्यतवहसितादिनामुग्धावयंतवाधरसीधुंप्रार्थयामहइत्याशयेनाहुः प्रहसितमिति हेप्रियप्रेम्णावीक्षणंध्यानमंगलं विहरणंविहारः विक्रमलक्षणः हृदिस्पृशःहृदयंगमाः । संविदःसंभाषणादयः । संविद्युद्धेप्रतिज्ञायांसंकेताचारनामसु संभाषणेक्रियाकारेविज्ञानेतोषणेपिचेतिवचनात् एतेसर्वेपिसुरतेसंभवंति । कुहकधूर्तेतिप्रणयकोपोहियस्मात्तस्मात् अधरामृतपानप्रार्थनम् १० त्वच्चरितंज्ञाने

प्रणतदेहिनांपापकर्शनंतृण चरानुगंश्रीनिकेतनम् ॥ फणिफणार्पितंतेपदांबुजंकृणुकुचेषुनःकृंद्धि हृच्छयम् ७ मधुरयागिरावल्गुवाक्ययाबुधमनोज्ञया पुष्करेक्षण ॥ विधिकरीरिमावीरमुह्यतीरधरसीधुनाप्याययस्वनः ८ तवकथामृतंतप्तजीवनंकविभिरीडितंकल्मषापहम् ॥ श्रवणमंगलंश्रीमदाततंभुविगृणंतितेभूरिदाजनाः ९ प्रहसितंप्रियप्रेमवीक्षणंविहरणंचतेध्यानमंगलम् ॥ रहसिसंविदोयाहृदिस्पृशःकुहकनोमनःक्षोभयंतिहि १० चलसियद्व्रजाच्चारयन्पशून्नलिनसुंदरंनाथतेपदम् ॥ शिलतृणांकुरैःसीदतीतिनःकलिलतांमनःकांतगच्छति ११ दिनपरिक्षयेनीलकुंतलैर्वनरुहाननंबिभ्रदावृतम् ॥ वनरजस्वलंदर्शयन्मुहुर्मनसिनःस्मरंवीरयच्छसि १२ प्रणतकामदंपद्मजार्चितंधरणिमंडनंध्येयमापदि ॥ चरणपंकजंशंतमंचतेरमणनस्तनेष्वर्पयाधिहन् १३ सुरतवर्धनंशोकनाशनंस्वरितवेणुनासुष्ठुचुंबितम् ॥ इतररागविस्मारणंनृणांवितरवीरनस्तेऽधरामृतम् १४ अटतियद्भवानह्निकाननंत्रुटिर्युगायतेत्वामपश्यताम् ॥ कुटिलकुंतलंश्रीमुखंचतेजडवदीक्षतांपक्ष्मकृद्दृशाम् १५

नामपिदुर्बोधकंकिमुतास्माकमितिभावेनाहुः चलसीति । पशूंश्चारयन्यद्यदाव्रजाच्चलसिगच्छसि तदाशिलतृणांकुरैःछिन्नशिखरत्वेनपरुषैरिषीकादितृणाग्रैःशिलाःशर्करास्ताभिस्तृणांकुरैश्चवा सीदतिःव्यथतीति कलिलतांनारायणोन्योवेतिसंशयपंकिलताम् ११ ननुव्याकुलचित्तानांकामोद्बोधायोगात्कृंद्धिहृच्छयमितिकथमुक्तं अत्रवदंति दिनेति । दिनपरिक्षयेसंध्याकालेवनादागच्छन्नितिशेषः वनरजस्वलंवनभूमौसतागोरजसायुक्तंदर्शयन् नीलकुंतलैरावृतम् । वनरुहंजलजंकमलंतद्वच्छोभमानमाननंबिभ्रत् त्वंनोमनसिस्मरंकामंमुहुरनिशंनूतनम् १२ धरणिमंडनंभूमिभूषणं सर्वापदिध्येयंपद्मजार्चितंब्रह्मणाराधितम् । शंतमंसुखतमं आधिहन्मनोदुःखनाशन । तेचरणपंकजंनःस्तनेष्वर्पयनिधेहीत्यन्वयः १३ स्तनतटेषुचरणार्पणादुद्बुद्धज्वलितकामाग्निज्वालाशमनायतवाधरामृतंपिपासुभ्योऽस्मभ्यंदेहीत्याहुः सुरतेति । सुरतंग्राम्यधर्मः स्वरितवेणुनाध्वनियुक्तवेणुना रागोरसःइतरेषांरसानांआस्वादनसुखंविस्मारयतीतिइतररागविस्मारणं इतरेषुमधुरेषुवस्तुषुरागंस्नेहंविस्मारयतीतिइतररागविस्मारणंवा वितरदेहि । विश्राणनंवितरणंस्पर्शनंप्रतिपादनमितिहलायुधः १४ किंच अहोरात्रमस्माकंत्वत्संचिंतनमेवान्योव्यापारोनेष्यतइत्याशयेनाहुः अटतीति । यद्यदायस्मिन्नह्निकाननमटतिगच्छतितदातस्मिन्नह्नित्रुटिः त्रुटीतिप्रातिपदिकग्रहणंतेनविभक्त्यंतंपदंलक्षयति । अणुद्वयलक्षणः परमाणुः त्रयःपरमाणवस्त्रसरेणुः । त्रयस्त्रसरेणवस्त्रुटिःसः

कालावयवः । नःत्वामपश्यतामस्माकंयुगायतेयुगवदाचरति । दिव्यद्वादशसहस्रपरिमितसमानोवर्त्तते पक्ष्मनुदंतिव्यथयंतीतिपक्ष्मनुदः । तादृश्योदृशोयासांतास्तथा । तासामनिमिषनेत्राणांतव
मुखमीक्षतांईक्षमाणानामस्माकंप्रवृत्तिर्जडवदचेतनवन्निश्चेष्टनमित्यर्थः । अनेनबहुकालोपित्रुटितुल्यइतिसूच्यते । नुर्दृशामितिपाठेनुर्मानवस्यत वमुखमीक्षतांदृशांपक्ष्मजडवदुत्क्षेपावक्षेपलक्षणप्रवृत्ति
शून्यमित्यर्थः । अनेनमानवस्याप्यनिमिषत्वंसूच्यते १५ भगवदुन्मुखस्मरणमुग्धागोप्योरतिविहारसमयोयमितिनिरूप्यसुरतसंविदाधिंक्षिपंति पतीति । तेतवसकाशमागताहियस्मात् हेकितवकः
पुरुषःनिशियोषितस्त्यजेदित्यन्वयः आगमनेहेतुंवदंति गतिविदइति । गतिविदःआकर्षलक्षणगानज्ञस्यतवोद्गीतेनस्थिवोत्थानकरगानेनमोहिताःमूर्च्छांप्रापिताः १६ किंबहुनोक्तेनास्मदवस्थेयंही
तिविज्ञापयांति रहसीति हृच्छयस्योदयोयस्मात्तत्तथा वीक्ष्यनिरूप्य अतिस्पृहाअतिशयितस्पृहयामुह्यते विभक्तिव्यत्ययश्छांदसः बृहतिदधातीतिबृहत् ।श्रियःनिवासस्थानमितिशेषःयद्वाबृहदुरःश्रिय
इत्येकंपदंबहुवचनंद्रष्टॄणामनुक्षणंकांतिविशेषबाहुल्यद्योतकम् १७ यदिभवानस्मदापदंनपरिहरिष्यतितर्ह्ययमवतारोव्यर्थोभविष्यन्नचतद्युक्तं अतोस्मद्दुःखंभवताअवश्यंपरिहरणीयमितिभावेनाहुः व्रजे
ति । भोअंगतेतवेयंव्यक्तिरवतारलक्षणाव्रजौकसांगोपानां मार्गौकसांतीर्थसार्थानांवा निवहौकसांग्रामवासिनांवावनौकसांवनवासिनां । संन्यासिनांवावानप्रस्थानांवाजलाश्रयाणांवा अलमत्यर्थं वृ

पतिसुतान्वयभ्रातृबांधवानतिविलंघ्यतेह्यच्युतागताः ॥ गतिविदस्तवोद्गीतमोहिताःकितवयोषितःकस्त्यजेन्निशि १६ रहसिसंविदंहृच्छयोदयंप्रहसि
ताननंप्रेमवीक्षणम् ॥ बृहदुरःश्रियोवीरवीक्ष्यतेमुहुरतिस्पृहामुह्यतेमनः १७ व्रजवनौकसांव्यक्तिरंगतेवृजिनहंत्र्यलंविश्वमंगलम् ॥ भजमनाक्चनस्त्व
त्स्पृहात्मनांस्वजनहृद्रुजांयन्निषूदनम् १८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेगोपीगीतंनामैकोनात्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इतिगोप्यः
प्रगायंत्यःप्रलपंत्यश्चचित्रधा ॥ रुरुदुःसुस्वरंराजन्कृष्णदर्शनलालसाः १ तासामाविरभूच्छौरिःस्मयमानमुखांबुजः ॥ पीतांबरधरःस्रग्वीसाक्षान्मन्मथ
मन्मथः २ तंविलोक्यागतंप्रेष्ठंप्रीत्युत्फुल्लदृशोबलाः ॥ उत्तस्थुर्युगपत्सर्वास्तन्वःप्राणमिवागतम् ३ काचित्करांबुजंशौरेर्जगृहेंऽजलिनामुदा ॥ काचि
द्दधारतद्बाहुमंसेचंदनरूषितम् ४ काचिदंजलिनागृह्णात्तन्वीतांबूलचर्वितम् ॥ एकातदंघ्रियुगलंसंतप्तस्तनयोरधात् ५ एकाभ्रुकुटिमाबध्यप्रेमसंरंभवि
ह्वला ॥ प्रत्यवैक्षत्कटाक्षेणनिर्दष्टदशनच्छदा ६ अपराऽनिमिषंदृग्भ्यांजुषाणातन्मुखांबुजम् ॥ आपीतमपिनातृप्यत्संतस्तच्चरणंयथा ७

जिनहंत्रीदुःखनाशिनी यद्यस्मात्त्वयिस्पृहायस्यसत्वत्स्पृहःआत्मायासांतास्तथातासां नश्चक्षुर्विषयंमनाक्ईषदपिभज सामान्योक्त्यापुनरुक्तंकुर्वंति स्वजनेति विश्वमंगलंयद्व्यक्तंरूपंस्वजनस्यहृद्रुजां
अंतर्गतरोगाणांनिषूदनंनिर्मूलकरं तस्मादस्माकंस्वजनैकत्वादभीष्टंभवताकर्तव्यमितिभावः १८ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेवि०कृतटीकायांएकोनात्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ यथागोपीनामात्मानं
प्रकाशयन् भगवांस्तथासाधनसामग्र्याज्ञानिनामपीतीममर्थंदर्शयितुमस्याध्यायस्यप्रारंभः । तत्रशुकः रोदनादिकमपिभक्त्युद्रेकलक्षणमितिदर्शयितुंगोपीनांरोदनप्रकारंकथयति इतीति । चित्रधाना
नाविध्येन सुस्वरंयथाश्रोतृसुखकरंभवति तथास्वरंकुर्वत्यः अनेनपरिदेवनादिकंव्यावर्तयति १ भक्त्युद्रेकोद्भूतरोदनफलमाह तासामिति । मनोमथ्नातीतिमन्मथःकामःसाक्षात्स्पष्टीकृतसर्वांगसुंदरइं
द्रतुल्यस्तस्यापिमन्मथःमदमथनः । मदनोमन्मथोमारः कामइतिरुद्रः । अनेनैवंविधभगवदुपासनासामर्थ्यात्समुद्भूतःसौंदर्यसागरःकामइतिसूचितंभवति २ तन्वःभोगायतनशरीराणि ३ गोपीनांकरा
दिग्रहणादिषुहरेःकरादानादिना भक्त्यैकलभ्यः श्रीनारायणइति निदर्शयंस्तत्प्रवृत्तिंकथयति काचिदित्यादिना । चंदनरूषितंलिप्तम् ४ चर्वितंभक्षितोच्छिष्टंअधात् दधार ५ प्रेमसंरंभाविह्वला प्रण
यकोपाकुलिता भ्रुकुटिंललाटशिरांआबध्यप्रकाश्य निर्दष्टदशनच्छदानितरांदष्टोष्ठपुटा ६ अनिमिषंनिमेषलक्षणव्यापारशून्यमितिक्रियाविशेषणं जुषाणासेवमाना ७

स्हृदिस्थितंकृत्वापुलकांगीरोमांचितगात्रा उपगुह्यालिंग्य आनंदनिभरापरमानंदपूर्णा ८ जनःशोकाकुलःसंसारीवा प्राज्ञंपंडितम् । दुःखशमनबोधकंपरमात्मानंवा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढइतिश्रु
तिः ९ पुरुषोविष्णुः शक्तिभिःलक्ष्मीविभूतिभिः १० अनिलश्चषट्पदाश्चानिलषट्पदाः विकसतोःकुंदमंदारयोःसुष्ठुरताःक्रीडावंतःअनिलषट्पदाःयस्मिंस्तत्तथा ११ शरत्कालचंद्रांशूनांस
दोहेननिरंतरराज्याध्वस्तंनिरस्तंदोषातमःरात्र्यंधकारोयस्मिंस्तत्तथा । कृष्णायाःयमुनायाःईहयाप्रवाहलक्षणचेष्टया आयस्ताःआयासंप्राप्ताः । तरलाअणुतरंगाएतैराचितानिआसिक्तानिचकोम
लानिचवालुकानिसैकतानियत्रतत्तथोक्तं यद्वा कृष्णेहयाश्रीकृष्णमूर्तिक्रीडयाआयस्तानिचतरलानिचंचलानिचातएवाचितानिइतस्ततोविकीर्णानिचशेषंसमम् । अणुस्तरंगोलोलःस्यात्तरलाकुरलस्तथे
तिगोपालः आचितंछन्नसिक्तयोरितिच १२ मनोरथांतंप्रार्थितार्थपूर्तिं मनोरथानामर्थानामंतंनिर्णयहेतुंपरमात्मानम् । रथगतावितिधातुःश्रुतिविषयेतस्यब्रह्मणोदर्शनेनाविषयीकरणलक्षणेनजाताह्लादे
नपूर्णार्थलक्षणेनावधूताहृद्रुजोविषयीकरणलक्षणायासांतास्तथा उत्तरीयैःप्रावरणीयवस्त्रैः । आसनंविमलोत्कर्षणीज्ञानेत्यादिक्लृप्तमिवपीठम् । अन्यत्रात्मनोवायोर्बंधवे । सतोबंधुमसतिनिरविंदन्नि
ति श्रुतिः ॥ १३ ॥ गोपीपारिषद्गतःगोपस्त्रीसमूहमध्यवर्ती । त्रैलोक्यलक्ष्मीणांत्रैलोक्यसौंदर्याणामेकंपदं स्थानम् त्रिलोकिजनसेव्यालक्ष्मीःश्रीस्तस्याएकंकेवलंपदंभोगयोग्याश्रमंवा ॥ १४ ॥

तंकाचिन्नेत्ररंध्रेणहृदिकृत्यनिमील्यच ॥ पुलकांग्युपगुह्यास्तेयोगीवानंदनिर्भरा ८ सर्वास्ताःकेशवालोकपरमोत्सवनिर्वृताः ॥ जहुर्विरहजंतापंप्राज्ञंप्रा
प्ययथाजनः ९ ताभिर्विधूतशोकाभिर्भगवानच्युतोनृप ॥ व्यरोचताधिकंतातपुरुषःशक्तिभिर्यथा १० ताःसमादायकालिंद्यानिर्विश्यपुलिनंविभुः॥
विकसत्कुंदमंदारसुरतानिलषट्पदम् ११ शरच्चंद्रांशुसंदोहध्वस्तदोषातमःशिवम् ॥ कृष्णेहायस्ततरलाचितकोमलवालुकम् १२ तद्दर्शनाह्लादविधूतहृ
द्रुजोमनोरथांतंश्रुतयोयथाययुः ॥ स्वैरुत्तरीयैःकुचकुंकुमांकितैरचीक्लृपन्नासनमात्मबंधवे १३ तत्रोपविष्टोभगवान्सईश्वरोयोगेश्वरांतर्हृदिकल्पितासनः ॥
चकासगोपीपरिषद्गतोर्चितस्त्रैलोक्यलक्ष्म्येकपदंवपुर्दधत् १४ सभाजयित्वातमनंगदीपनंसहासलीलेक्षणविभ्रमभ्रुवः ॥ संस्पर्शनेनांककृतांघ्रिहस्तयोः
संस्तुत्यईषत्कुपिताबभाषिरे १५ ॥ गोप्यऊचुः ॥ भजतोऽनुभजंत्येकएकएतद्विपर्ययम् ॥ नोभयांश्चभजंत्यन्यएतन्नोब्रूहिसाधुभो १६ श्रीभगवानुवाच ॥
मिथोभजंतियेसख्यःस्वार्थैकांतोद्यमाहिते ॥ नतत्रसौहृदंधर्मःस्वार्थंतद्धित्तनान्यथा १७ भजंत्यभजतोयेवैकरुणाःपितरोयथा ॥ धर्मोनिरपवादोऽत्र
सौहृदंचसुमध्यमाः १८

अनंगंकामंदीपयतीत्यनंगदीपनः तंलीलयाललित्येनईक्षणंहाससहितंसहासंसहासलीलेक्षणेनविभ्रमंत्योऽनुदिशंसंफलंत्यःभ्रुवोयासांतास्तथा संस्पर्श
नेनोत्पन्नाउत्काउत्कंठासैवांऽकंलक्षणंतेनकृतःपूर्णःअंगेशरीरेहृच्छयःकामःसंस्पर्शनोत्कांककृतांगहृच्छयःतम् । संस्तभ्यकरचरणाद्यंगस्पर्शनेनाभिव्यक्तंकामंनिरुध्येत्यर्थः १५ गोप्यःशाश्वतस्वम
जानंत्योहरेरकृतज्ञताकरणाभिप्रायेणपृच्छंति भजतइति । एकेकेचिद्भजतः सेवमानाननुभजंतिसेवानुकूलफलसमर्पणेनसेवंते एकेकेचित् । एतस्योक्तस्यविपर्ययंकुर्वंति फलोद्देशेनासेवमानान
विशिष्टफलदानेनानुवर्तंते अन्येनोभयांश्चानुवर्तंते । यदेतत्पक्षत्रयंअत्रसाधु निर्दोषपक्षमस्माकंब्रूहिविविच्यकथयेत्यर्थः १६ तत्रपरिहारंवक्तुमुपक्रमते मिथइति । हेसख्यःयेमिथोभजंति उपकारप्रत्यु
पकारलक्षणांसेवांकुर्वंति तेस्वार्थैकांतोद्यमाहिस्वप्रयोजननियतप्रयत्नायस्मात्तस्मात्तेषुसौहृदंअनिमित्ततःस्नेहलक्षणोधर्मोनास्ति । ननुतर्हिकिमस्तितत्राह स्वार्थमिति । स्वप्रयोजनार्थं विजानी
ध्वम् । विपक्षंप्रतिषेधति नेति १७ येअभजतःफलोद्देशेच्छाननुगतान्भजंति फलंसमर्पयंति तत्रकारणमाह करुणाइतिकरुणयंतिप्राणिनोदृष्ट्वाद्रवीकृतहृदयाभवंतीतिकरुणाः । तत्रदृष्टांतः लोकानुग्रह
करणशीलाःपितरोयथाबालादीन्दृष्ट्वागुणांतरंचास्तीत्याह धर्मइति हेसुमध्यमाः अत्रतेषुजनेषुसौहृदलक्षणोधर्मश्चनिरपवादः निर्दोषःइदंसंप्रज्ञातसमाधिस्थस्यलक्षणम् १८

असंप्रज्ञातसमाधिस्थस्यलक्षणमाह भजतोपीति । अत्रकेचिज्जनाःभजतोपिफलार्थितयासेवमानानापिनभजंति स्वप्रयोजनाभावात् कथंतदित्यत्राह आत्मेति । आत्मनिपरमात्मन्येवारामःक्रीडायेषां तेतथा बाह्यप्रवृत्तिशून्याइत्यर्थःतदपिकथमित्याशंक्यसुखार्थेहिप्रवृत्तिः सुखंतुस्वतएवपूर्णमित्याशयेनाह आप्तकामाइति । काम्यतइतिकामःआनंदःहिशब्दोहेतौ । आनंदाप्तौनिमित्तमाह अकृतेति अकृतंपरमात्मानंजानंतीति तज्ज्ञानंचनिष्पापत्वादित्याह गुरुद्रुहइति । गुरूनिपापानिद्रोहितवंतोनाशितवंतइतिनास्त्यकृतःकृतेनेतिश्रुतिः नराणांक्षणिपापानामितिस्मृतिः । कीदृशाःकृतघ्नाइत्यतो वाहभजतोपीति येकेचिद्भजतःशरणार्थितयासेवमानानपिनभजंति ग्रहणलक्षणांसेवांनकुर्वंति अभजतःकुतोभजंतितत्रकारणमाह आत्मारामाइतिपरमात्माविषयमतिरहितादेहलक्षणात्मानिनितरांरताश्च तर्हिकुत्ररातिरित्यत्राह आप्तेति आप्तेविस्रब्धेस्त्रीजनेकामोयेषांतेतथाएतादृशाःकृतघ्नाहिकृतंनजानंतिनाशयंतिच अतएवगुरुद्रुहः देवाहिगुरूणांद्रोग्धाइत्युच्यंते हविराद्यदानात् १९ अहमेष्वेकई तिभवतीनामाशंकामाभूदित्याह नाहमिति अपिसमुच्चयेतुशब्दोविशेषप्रकाशकः अहंभजतःफलार्थितयासेवमानानभजतोपिफलार्थितयाअसेवमानान्नभजामि तदिच्छयाफलंनदास्यामि यमेवैषवृणु तेतेनलभ्यइति ममविजयशिखामणेः ततःप्रयोजनाभावात् तेभ्यःप्रयोजनंनममेत्यर्थःतर्ह्येषांसेवानिष्फलाकिंनेत्याह अमीषामिति अमीषामुभयेषांयथायथासेवाःस्युःतथातथामत्तःउच्चावचाःसेवाफ लसंपदःस्युरेवअर्थिनांयोग्यानामधिकारिणांकल्पवृक्षाद्यथाफलानितथेत्यर्थः २० भगवान्गोपीनांसेवास्तवनव्याजेनस्वोपासनाप्रकारंदर्शयति यथेति यथाअधनोधनहीनः दरिद्रःदैवाल्लब्धधने

भजतोपिनवैकेचिद्भजंत्यभजतःकुतः ॥ आत्मारामाह्याप्तकामाह्यकृतज्ञागुरुद्रुहः १९ नाहंसख्योभजतोपिजंतून्भजाम्यमीषामनुवृत्तयोयथा ॥ तथै वमत्तःफलसंपदःस्युरुच्चावचाःकल्पतरोरिवार्थिनाम् २० यथाऽधनोलब्धधनेविनष्टेतच्चिंतयान्यन्निभृतंनवेद ॥ एवंमदर्थार्पितलोकवेदस्वानांहिवोमय्य नुवृत्तयेऽबलाः ॥ मयापरोक्षंभजतातिरोहितंसासूयितुंनार्हथमांप्रियंप्रियाः २१ नपारयेहंनिरवद्यसंयुजांसुसाधुकृत्यंविबुधायुषापिवः ॥ योमांभजेद्दुर्जर देहशृंखलाःसंवृश्च्यवृद्धिंप्रतियातिसोधुना २२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्द्धेत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥

नष्टेतच्चिंतयानष्टधननियतरतमनस्कत्वेननितरांभृतंगृहीतंअन्यन्नवेद यद्वा निभृतंस्तिमितंनिश्चलंस्थिरंपुरोवर्त्यन्यद्वस्तु हेअबलाःएवंमदर्थंमामुद्दिश्यअर्पितेलोकवेदस्वेलौकिककर्मवैदिककर्मलक्षणसर्वस्वे यासांतास्तथा तासांवोयुष्माकंअनुवृत्तयःसेवालक्षणाउपासनाअविषयानस्युरित्यन्वयः तर्हिकिमर्थंभवतांतरधायीत्याशंक्यास्माकंस्वभावोयमित्याशयेनाह मयेति अत्रभजतेतिशतृप्रत्ययः इच्छावाचीपरोक्षंभजताव्यवधानमिच्छतामयातिरोहितं पारोक्ष्यंकृतं परोक्षप्रियाइवहिदेवाइतिश्रुतिः व्यवधानमस्मत्प्रियंयस्मात्तस्मात् हेप्रियाःयूयंप्रियंमांसासूयितुंअसूयासहितांमतिंकर्तुंनार्हथेत्य न्वयःसंनिकर्षोहिमर्त्यानामनादरणकारणमितिस्मृतेश्चाशिक्षणायाप्येवंकृतं २१ ननुयुष्मदनुग्रहाभावात्तत्कथमित्याशंक्यानुग्रहविशेषंकथयति नेति विबुधायुषादिव्यवत्सरकल्पितजीवनलक्षणेनापि अहंनिरवद्यसंयुजांनिर्दुष्टमनोयोगवृत्तीनांवःसुसाधुकृत्यंयुष्माकंसर्वसंमतंनिर्दोषंकर्मप्रतिकर्तुंनपारयेनशक्नोमीत्यनेनगोपीष्वधिकोनुग्रहोस्तीतिदर्शितं नकेवलंयुष्मास्वनुग्रहविशेषोममनिर्व्याजभक्त्या भजमानेकस्मिंश्चिदपिस्यादित्याशयेनाह योमामिति योमांभजेन्मामुद्दिश्यभक्तिंकरोतिसपुरुषः स्त्रीजनोवाधुनास्मिन्जन्मन्येव दुर्जरदेहशृंखलाःभक्तिज्ञानेविनाजरयितुंशिथिलीकर्तुमशक्याः लिंगशरीरल क्षणशृंखलाःसंवृश्च्यछित्त्वा वृद्धिंस्वरूपभूतानंदलक्षणांप्रतियाति तस्यतावदेवचिरमित्यादिश्रुतेः यद्वादह्यतेसिच्यतेइतिदेहः दुर्जरादुरुच्छेदाः पुत्रमित्रादिनिबद्धस्नेहलक्षणाःशृंखलाःसंवृश्च्यम भजेत्सचेत सोधुनैवभक्तिज्ञानादिसाधनसामग्रीलक्षणांवृद्धिंप्रतियातीत्यन्वयः २२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥

भाक्तिप्रसन्नभगवत्प्रीतिरेवानंदानुभवेकारणंनान्यत्साधनमितिनिदर्शयितुंरासक्रीडांवर्णयत्यस्मिन्नध्याये सतत्रपर्यैतिजक्षन्क्रीडन्रममाणइत्यादिश्रुतिः तत्रगोपीनांकृष्णविरहसमुद्भूतसंतापप्रणाशवाक्ति
इत्थमितितापत्यागेनिमित्तमाह तत्संगेति हरेरंगसंगलक्षणसेवनेनउपचिताःफलरूपेणपरिणताःआशिषःप्रार्थनायासांतास्तथा यद्वा उपचिताःसंचिताःसमृद्धिंगताःआशिषःशुभानियासांतास्तथा
१ समृद्धफलशुभानुभवप्रकारंवक्तुमुपक्रमते तत्रेति तत्रवनेतस्यामवस्थायांअन्योन्याबद्धबाहुभिःइति रासक्रीडाप्रकारंदर्शयति समतलमतृणप्रदेशेवितस्तिमात्रोन्नतशंकुंसंस्थाप्य तत्परितः
सर्वैः स्वपादमवष्टभ्यवृत्ताकारेणस्थित्वैकस्यावामहस्तंअन्यस्यानिकटवर्तिन्यादक्षिणपाणिनासंगृह्य स्वशक्त्यावष्टंभेनवर्तुलाकारभ्रमणंचक्रवत्क्रियारासक्रीडा २ नृत्यादिषुभरतरीतिसंज्ञेषुगा
तुमुपक्रांतेषुयोधिरसोल्लासोजायतेसरसः तत्संबंधीरसोरासःतदुद्रेकेणक्रीडा नृत्यविशेषःएवंविधोरासक्रीडोत्सवःकृष्णेनसम्यक्प्रवृत्तइत्यन्वयः कीदृशोगोपीनांतासांमंडलेनवलयेनमंडितोलंकृतः
कथंभूतेन तासांगोपीनांमध्यंप्रविष्टेन मध्येशंकुस्थापनात्कथंमध्यप्रवेशःसंगतइतितत्राह द्वयोरिति वलयस्थितानांतासांद्वयोर्द्वयोर्मध्येप्रविष्टेन एकस्येदंकथंघटतइत्यतोयोगेश्वरेणेति योगैश्वर्या
देकस्यबहुत्वंघटतइतिभावः कीदृशानांकृष्णेनकंठेगृहीतानां तत्रैवंविशेषः कृष्णदक्षिणभागस्थितायाःकृष्णदक्षिणांसग्रहणं वामभागस्थितायास्तस्यवामस्कंधग्रहणं स्वनिकटस्थस्त्रियःकंठेगृहीतेन
तेनैवरासोत्सवःसंप्रवृत्तइतिगतेनान्वयइत्यर्थः ३ नन्वेवंकृष्णेरासक्रीडाकारिणिकेसाक्षिणइतितत्राह यन्मन्येतेति कृष्णोयदारासक्रीडांकर्तुंमन्येतन्यरूरुपदितिव्यत्ययः तावत्तदानभः औत्सुक्येनानि

श्रीशुकउवाच ॥ इत्थंभगवतोगोप्यःश्रुत्वावाचःसुपेशलाः ॥ जहुर्विरहजंतापंतत्संगोपचिताशिषः १ तत्रारभतगोविंदोरासक्रीडामनुव्रतैः ॥ स्त्रीरत्नै
रन्वितःप्रीतैरन्योन्याबद्धबाहुभिः २ रासोत्सवःसंप्रवृत्तोगोपीमंडलमंडितः ॥ योगेश्वरेणकृष्णेनतासांमध्येद्वयोर्द्वयोः ॥ प्रविष्टेनगृहीतानांकंठेस्वनिक
टस्त्रियः ३ यन्मन्येतनभस्तावद्विमानशतसंकुलम् ॥ दिवौकसांसदाराणामौत्सुक्यनिभृतात्मनाम् ४ ततोदुंदुभयोनेदुःस्खापेतुःपुष्पवृष्टयः ॥ जगुर्गंध
र्वपतयःसस्त्रीकास्तद्यशोऽमलम् ५ वलयानांनूपुराणांकिंकिणीनांचयोषिताम् ॥ सप्रियाणामभूच्छब्दस्तुमुलोरासमंडले ६ तत्रापिशुशुभेताभिर्भगवा
न्देवकीसुतः ॥ मध्येमणीनांहैमानांमहामरकतोयथा ७ पादन्यासैर्भुजविधुतिभिःसस्मितैर्भ्रूविलासैर्भज्यन्मध्यैश्चलकुचपटैःकुंडलैर्गंडलोलैः ॥ स्विद्य
न्मुख्यःकबररशनाग्रंथयःकृष्णवध्वोगायंत्यस्तंतडितइवतामेघचक्रेविरेजुः ८

भृतात्मनांनिश्चलमनसां सदाराणांसभार्याणांदिवौकसांविमानशतसंकुलंआसेतिशेषः ४ ततःरासोत्सवप्रारंभानंतरम् ५ ६ तत्रापिरासक्रीडायामपि यद्वा तत्रापिनभस्यपि रासमंडलेएवंचे
त्सप्रियाणामितिपदंपूर्णार्थंलभते अन्यत्रकृष्णव्यतिरेकेणप्रियाभावात् अस्मिन्पक्षेप्रियेणबहुरूपंगतेनकृष्णेनसहितानां तत्रापिशब्दसामर्थ्यात्शारवश्यात् शिक्षार्थंनभस्यपिरासक्रीडाप्रवृत्तेतिप्रत
क्यं हैमानांहिमवत्संभूतानांमणीनांमाणिक्यानांमध्येमरकतश्याममणिरिव अनंतरत्नप्रभवस्येत्युक्तं रत्नजातीनामुत्पत्तिर्हिमवद्गिरेरितिप्रसिद्धं यद्वा हैमानांहेमकारसंभूतानांतत्रत्यानांमणीनांनिर्मल
त्वेनकांत्यतिशयात् ७ तत्रनृत्यप्रकारंकथयति पादेति पादन्यासैर्वक्रस्थापितपादविक्षेपविशेषैः भुजानांविधुतिभिः कंपनविशेषैः भ्रूविलासैःभ्रूभंगैः चलकुचतटैरितिकेचित् कबरेत्यादौश्लथदितिप
दमध्याहार्यं श्लथंत्यः कबररशनाग्रंथयःबंधविश्लेषाःयासांतास्तथा यद्वा कबररशनानामग्रंथयःअबंधनानियासांताः मुच्यमानकबरकांच्यइत्यर्थः स्तनितरसनाग्रंथयइतिकेचित् स्तनष्टनइतिधातुः
कृष्णवध्वःकृष्णपरिग्रहाः कृष्णयुक्ताःगोपस्त्रियइतिवा भावैःपुरुषान्बध्नंतीतिबध्वः समस्तभावैःखलुबंधनंस्त्रिथइत्युक्तेः तंकृष्णं गायंत्योयाएवंविधास्ताः मेघचक्रेमेघमंडलेताडितइवेतिकांतिविशेष
द्योतनार्थंदृष्टांतोपादानं नतुपादन्यासादिविशेषप्रकाशनार्थं अचेतनत्वात्तडितां यद्वा यत्तडितइति तडितोयथाप्रकाशनाऽप्रकाशनेतथापादविन्यासाद्यावर्त्तनमितिदर्शनाय तडगताविति धातोःतडंतिक्षि

प्रंतिरोधानंगच्छंतीति क्षिप्रतिरोधानगमनशीलाथैंइत्यत्पयः ८ रक्तकंठ्यः रागयुक्तकंठगुणाः अभिमर्शः कामकलोद्बोधककरस्पर्शविशेषः यासांगीतेनइदंजगदावृतंव्याप्तं देवसाक्षिकत्वात् ९ अमिश्रिताः स्वरांतरानंतरिताः स्वरजातीःषड्जादिस्वरभेदान् उन्निन्येउत्कृष्टत्वेनगीतवतीमूर्च्छयामासच निषादर्षभगांधारषड्जमध्यमधैवताः पंचमश्चेत्यमीसप्ततंत्रीकंठोत्थिताःस्वराइत्यमरः १० कृष्णोपितदेवगी तंध्रुवमुन्निन्ये व्यक्तवर्णेनप्लावयामास तेनतस्यैवसमंगायंत्यै अत्रसमगानंनामतत्प्रशंसार्थं मुकुंदेनवद्गानानुसारेणगीतमितिज्ञातव्यम् अन्यथात्रिजगतिमुकुंदगायनसमोगायनज्ञःकोस्तिस्वविभूतिमंतरे ण स्रवंतीश्लथयंतीकबरबद्धमल्लिकायस्याःसातथा ११ उत्पलसौरभंउत्पलमालयासुगंधितम् १२ नाट्येननृत्येनविक्षिप्तयोःकिंचित्स्रस्तयोःकुंडलयोः त्विषेणरोचिषाभूषितेमंडिते त्विषदीप्तावितिधातोः अविकृतेत्विषइतिरूपंभवति गंडखंडे गंडमंडले समूहेमंडलेखंडमाहुःशब्दविशारदाइत्युत्पलमाला अभिदधत्यःसपत्न्याःकोपोद्बोधाययात्किंचिन्मंत्रयंत्याः १३ अधाद्दधौ शिवंसुखयतीतिसुखम् १४ गृहीतकंठ्यआलिंगितकंठ्यः एकांतवल्लभंनिर्णीतनियतभर्तारम् विजह्रिरेक्रीडांचक्रुः १५ कर्णोत्पलंअलकःकुंतलकश्चकर्णोत्पलालकौताभ्यांविटंकंकपोलंकपोलस्याविटंकोलंकारःघर्मस्तेनस्वेदज

उच्चैर्जगुःकृतमदारक्तकंठ्योरतिप्रियाः ॥ कृष्णाभिमर्शमुदितायद्गीतेनेदमावृतम् ९ काचित्सममुकुंदेनस्वरजातीरमिश्रिताः ॥ उन्निन्येपूजितातेनप्रीय तासाधुसाध्विति १० तदेवध्रुवमुन्निन्येतस्यैमानंचबह्वदात् ॥ काचिद्रासपरिश्रांतापार्श्वस्थस्यगदाभृतः ॥ जग्राहबाहुनास्कंधंश्लथद्वलयमल्लिका ११ तत्रै कांसगतंबाहुंकृष्णस्योत्पलसौरभम् ॥ चंदनालिप्तमाघ्रायहृष्टरोमाचुचुंबह १२ कस्याश्चिन्नाट्यविक्षिप्तकुंडलत्विषमंडितम् ॥ गंडंगंडेसंदधत्याअदात्तांबू लचर्वितम् १३ नृत्यंतीगायतीकाचित्कूजन्नूपुरमेखला ॥ पार्श्वस्थाच्युतहस्ताब्जंश्रांताऽधात्स्तनयोःशिवम् १४ गोप्योलब्ध्वाऽच्युतंकांतंश्रियएकां तवल्लभम् ॥ गृहीतकंठ्यस्तद्दोर्भ्यांगायंत्यस्तंविजह्रिरे १५ कर्णोत्पलालकविटंककपोलघर्मवक्त्रश्रियोवलयनूपुरघोषवाद्यैः ॥ गोप्यःसमंभगवताननृतुः स्वकेशस्रस्तस्रजोभ्रमरगायकरासगोष्ठ्याम् १६ एवंपरिष्वंगकराभिमर्शस्निग्धेक्षणोद्दामविलासहासैः ॥ रेमेरमेशोव्रजसुंदरीभिर्यथार्भकःस्वप्रतिबिंबविभ्रमः १७ तदंगसंगप्रमुदाकुलेंद्रियाःकेशान्दुकूलंकुचपट्टिकांवा ॥ नांजःप्रतिव्योढुमलंव्रजस्त्रियोविस्रस्तमालाभरणाःकुरूद्वह १८ कृष्णविक्रीडितंवी क्ष्यमुमुहुःखेचरस्त्रियः ॥ कामार्दिताःशशांकश्चसगणोविस्मितोऽभवत् १९ कृत्वातावंतमात्मानंयावतीर्गोपयोषितः ॥ रेमेसभगवांस्ताभिरात्मारामोपि लीलया २०

लंलक्ष्यते कपोलालंकारस्वेदजलेनचवक्त्राणांश्रीःशोभायासांतास्तथा वलयनूपुरलक्षणवाद्यघोषैःसमंभगवताचसमंभ्रमराएवगायकाःअनुस्वरदानकरायस्यांसातथा भ्रमरगायकारासगोष्ठीरासक्री डा तस्याम् १६ स्वतंत्रईश्वरोविधिनिषेधाद्यविषयःप्रतिघंविधिनिषेधविवर्जितंपुरुषमनुकुर्वन्यद्वाप्रवृत्तिधर्मविध्याद्यगोचरेकोऽपेप्रवृत्तेप्रातिघंविदुरितिच १७ तस्यकृष्णस्यांगसंगेनोत्पन्नेनप्रमोदेना नंदेनाकुलानिपूर्णानींद्रियाणियासांतास्तथा केशादीन्वोढुंपर्तिकृष्णंवात्यक्तुंअलंपर्याप्ताः शक्तिवर्जिताआसन्नित्यर्थः अपपरीवर्जनइतिसूत्रात् यद्वाशक्त्याभावेपिनिवारिता अलंतुभूषणेशक्तौपर्या प्तौशक्तिवारणेइति प्रेमकामात्मत्वात् वहनादिशक्त्यभावइत्यर्थःकुरूद्वहेतिविशेष्यसंबोधनेनकृष्णस्यभक्तिभामिनीलोलत्वंपश्येत्यभिमुखीकरणेनभक्तेरावश्यकर्तव्यत्वंसूचयति १८ सगणःरोहि ण्यादिनक्षत्रगणेनसहितः यद्वा गणनंसंख्यानंतेनसहितः १९ किमत्रसंख्येयमत्राह कृत्वेति यद्वायोगैश्वर्यात्बहुरूपग्रहेणनत्वन्याभिः स्त्रीभिरमणंघटतइतीराज्ञःसिद्धत्वेपिमंदाशंकांपरिहरति याव तीर्यावत्यः ररामेतिव्यत्ययेनपरदाराभिमर्शनेनदोषोनास्तीतिवक्ष्यमाणमर्थमिहैवसूचयति यद्वा ररामचिक्रीडे रासक्रीडाविरामसूचनार्थोवा २०

इदंचभक्तपारवश्यंहरेरजस्रंस्मरेदित्याशयेनहरिचरित्रंवक्ति तासामिति प्रामृजत्संमार्जितवान् २१ ऋषभस्यप्रवृद्धानुन्मथितवीर्यस्यहरेःस्फुरतोश्चलतोर्मकरकुंडलयोःकुंतलानांत्विषादीप्त्यादीप्तगंडश्रि
यायुक्तसुरतयोग्यहासोपेताभीष्टांगनिरीक्षणेनानंदमात्मनोदधत्यःतस्यहरेःकररुहाणांनखानांस्पर्शेनस्मरोल्लासजनकलक्षणेननखक्षतेनाभिव्यक्तःप्रमोदःप्रकृष्टआनंदोयासांतास्तथा २२ वनक्रीडांनि
रूप्यजलक्रीडांवक्ति ताभिरिति कृष्णस्यांगसंगेनध्वस्ताःस्रस्ताःस्रजोयासांताः सुकुचानांकुंकुमरजोभिरंजिताराागिताःयाःताभिर्गोपीभिः आगच्छंतिआवृत्यगच्छंतीत्यंगास्तरंगास्तत्संगेनध्वस्तानिर
स्ताःस्रजोयस्याःसातथा तस्याःसकुचकुंकुमरेणुभिरंजितायाः यमुनायाःवाःवार्याविशदित्यन्वयः गंधर्वाणांपालिभिःश्रेणिभिःश्रांतःभिन्नसेतुरितिद्वयंइभराड्विशेषणं यद्वा श्रुहिंसायामितिधातोःश्रांतःनि
त्यनिरस्तमृत्युःभिन्नसेतुर्विशेषितलोकमर्यादः भेदोविशेषेदलनइति अत्रविशेषोनामव्यावर्तकोधर्मोपिलक्ष्यते पृथक्पृथक्स्थापिततत्सेतुरितिवा एःकामस्यभांदीप्तिंराजयतीतीभराट् कामस्यभांराजतीक्षि
पतीतिवाइभराट्कृष्णःगोपीविषये गजगर्जिशब्दइतिधातोःगर्जीभिःशब्दयंतीभिःयद्वाभिन्नसेतुरित्यनेनगजस्यमदातिरेकसूचनेनकृष्णस्यतात्कालिकहर्षातिरेकंव्यंजयति भिन्नवेदविहितधर्ममर्यादइत्य
र्थःकृष्णेस्वधामोपगतेधर्मःकंशरणंगतइत्यादिस्वोक्तिविरुद्धंस्यादितिनासांवगीकर्तुंयोग्यइति २३ स्वस्मिन्स्वेनवारतिर्नपराच्चनपरेणवायस्यसतथेत्यनेनतत्तत्कालरमणकथनंलोकमोहनायविशेषस्मर

तासांरतिविहारेणश्रांतानांवदनानिसः ॥ प्रामृजत्करुणःप्रेम्णाशंतमेनांगपाणिना २१ गोप्यःस्फुरन्मकरकुंडलकुंतलत्विड्गंडश्रियासुरतहासनि
रीक्षणेन ॥ मानंदधत्यऋषभस्यजगुःकृतानिपुण्यानितत्कररुहस्पर्शप्रमोदाः २२ ताभिर्युतःश्रममपोहितुमंगसंगध्वस्तस्रजःसुकुचकुंकुमरंजितायाः ॥
गंधर्वपालिभिरनुद्रुतआविशद्वाःश्रांतोगजीभिरिभराडिवभिन्नसेतुः २३ सोंतर्जलेयुवतिभिःपरिषिच्यमानःप्रेमेक्षितप्रहसिताभिरभिष्टुतांगः ॥ वैमानि
कैःकुसुमवर्षिभिरीड्यमानोरेमेस्वयंस्वरतिरत्रगजेंद्रलीलः २४ ततश्चकृष्णोपवनेजलस्थलप्रसूनगंधानिलजुष्टदिक्तटे ॥ चचारभृंगप्रमदागणावृतोयथा
मदच्युद्द्विरदःकरेणुभिः २५ एवंशशांकांशुविराजितानिशाःससत्यकामोनुरताबलागणः ॥ सिषेवआत्मन्यवरुद्धसौरतःसर्वाःशरत्काव्यकथारसाश्रयाः
२६ राजोवाच ॥ संस्थापनायधर्मस्यप्रशमायेतरस्यच ॥ अवतीर्णोहिभगवानंशेनजगदीश्वरः २७ सकथंधर्मसेतूनांवक्ताकर्ताभिरक्षिता ॥ प्रतीपमा
चरद्ब्रह्मन्परदाराभिमर्शनम् २८

णायवेतिगमयितव्यम् २४ कृष्णायाःयमुनायाउपवनेजलप्रसूनानिकुमुदादीनिस्थलपुष्पाणिसौगंधिककुंदादीनितेषांगंधमिश्रवायुनाजुष्टाः परिमालिताःदिक्तटाःदिगंताःयस्यसतथातस्मिन् मद
च्युन्मदजलस्रवी अन्यत्रदुष्टगर्वनाशनःरदलेखनइतिधातोः पुण्यपापयोरदोलेखनंयेनसाद्विरदः चित्रगुप्तेनपुण्यपापलेखनकर्त्रेत्यर्थः करेहस्तविषयेअणुभिःलतावत्दंडायतबाहुभिरित्यर्थःभृंगवद्गायमान
प्रमदागणपरिवृतःयद्वाभृंगस्त्रियःतासांगणेनसंवृतः २५ उपसंहरति एवमिति अनुरताबलागणः अनुरतस्त्रीगणः तादिच्छानुकूलरमितस्त्रीजनोवा नितरांशंसुखंयासुताःनिशाःरात्रीः एकोपिक्षणोराति
क्रियांविनानहापितइति शरत्काललक्षणवर्णनेनयेकाव्यकथायांसंयाताःरसाःशृंगारहास्यादिरूपाः एतेषामाश्रयः आश्रयाइतिपाठेनिशाविशेषणं रसानाश्रयंतीतिरसाश्रयाः आत्मन्यवरुद्धंनिरुद्धं
सौभगंसौरतंनिर्दुष्टंरेतोलक्षणंवीर्यंयेनसतथा सुरतक्रियावीर्यंनिरुध्यक्रियतइत्यर्थः यद्वावशीकृतयोगैश्वर्यः यद्वा आत्मनिदेहेविकाशीकृतसौंदर्यः २६ ज्ञातशास्त्रतात्पर्यार्थोपिपरीक्षित्स्वनाम्नोर्थंसफलंकुर्वन्
तथाश्रोतृजनविद्वज्जनचित्तसंदेहप्रहाणायपृच्छति संस्थापनायेति इतरस्याधर्मस्य हिशब्देन यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारतेत्यादिवाक्यंप्रमाणयति २७ प्रतीपंप्रातिकूल्यंकिमकारीत्यत्राह अभि
मर्शनं अविचार्यग्रहणम् २८

विषयभोगलौल्यात्कृतांकिंनेत्याह आत्मारामइति कोभिप्रायोऽस्यमच्चरितंचरेत् मदुक्तमेवचरेन्नचरितंचरेदितिचेति नःपरिसरवर्तिजनस्य २९ नारायणानुग्रहसुधापात्राणांस्मृतिविहितधर्मव्यति
क्रमोनदोषायदृष्टःकिमुतदूरीकृतविधिनिषेधबंधस्यहरेरित्याशयेनप्रश्नंपरिहरति धर्मेति चशब्दःकैमुत्यद्योतकः यद्यर्थोवा यद्यपीश्वराणांयोगैश्वर्यपारंगतानांसाहसःहेतुशून्योधर्मव्यतिक्रमःशास्त्र
विहिताचारविरुद्धाचारोऽजीगर्तस्यपुत्रविक्रयः विश्वामित्रस्यश्वभक्षणप्रवृत्तिः सप्तर्षीणांशवभक्षणोद्योगइत्यादिलक्षणोदृष्टःशास्त्रेतथापिसतेषांनदोषायधर्मप्रतिबंधकायनभवति तत्कुतइतिहेतुगर्भ
विशेषणमाह तेजीयसामिति तेजोबलेप्रभावेचज्योतिष्यर्चिषिरेतसि नवनीतेदुर्गंइतियादवः तत्रदृष्टांतमाह वह्नेरिति अमेध्यादिदहनलक्षणोपेतस्याग्नेः ३० नन्वेवंचेत्श्रेष्ठाचरितत्वेनाश्रेष्ठस्यपरा
वराचरणप्रसंगः यद्यदाचरतिश्रेष्ठइत्यादिस्मृतेश्चेतितत्राहनेतिस्मृतिः सत्कर्मणः आचारमनुजानातिनत्वसत्कर्मणः लोकसंग्रहमेवापिसंपश्यन्कर्तुमर्हसीतिविधानाच्चेतीममर्थंहिशब्देनविशिनष्टि हिस्याद्वि
शेषणेहेतावितियादवः मनसापिनाचरेत्किमुतकायेन विपक्षेबाधकमाह नश्यतीति णशअदर्शनइतिधातोः समूलमुच्छिन्नोभवतीत्यर्थः अदर्शनंलोपइति सूत्रात् लुपछेदनइतिधातोः मौढ्यात्क्रोधोद्रेकात्
मौर्ख्याद्वा मोहकान्मौर्ख्यमूढतइति मोहोमोहनिर्तंद्रितइति कालांतरेसंजातेननिवर्तनेननाशोनस्यादित्यतः आश्विति किंचित्कालमवसरंनददातीत्यर्थः व्यतिरेकंदर्शयति यथेति यथारुद्रोविषम
पिबत् तथाहमपिविषंपास्यामीतितत्पानेननश्यति तस्मात्तन्नकर्तव्यमित्यर्थः विषपानेनाशुनाशःस्यादितिदर्शनायतदुक्तं नतुसमूलतरुच्छेदविषये विषपानान्मृतिंदृष्ट्वा अन्यस्यनिवृत्तिसंभवात् नवथा

आत्मारामोयदुपतिःकृतवान्वैजुगुप्सितम् ॥ किमभिप्रायएतन्नःसंशयंछिंधिसुव्रत २९ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ धर्मव्यतिक्रमोदृष्टईश्वराणांचसाहसः ॥ ते
जीयसांनदोषायवह्नेःसर्वभुजोयथा ३० नैतत्समाचरेज्जातुमनसापिह्यनीश्वरः ॥ नश्यत्याश्वाचरन्मौढ्याद्यथारुद्रोऽपिबद्विषम् ३१ ईश्वराणांवचःसत्यंतथै
वाचरितंक्वचित् ॥ तेषांयत्स्ववचोयुक्तंबुद्धिमांस्तत्समाचरेत् ३२ कुशलाचरितेनैषामिहस्वार्थोनविद्यते॥ विपर्ययेणचानर्थोनिरहंकारिणांप्रभो ३३ किमुताखि
लसत्वानांतिर्यङ्मर्त्यदिवौकसाम् ॥ ईशितुश्चेशितव्यानांकुशलाकुशलान्वयः ३४ यत्पादपंकजपरागनिषेवतृप्तायोगप्रभावविधुताखिलकर्मबंधाः ॥ स्वै
रंचरंतिमुनयोपिननह्यमानास्तस्येच्छयात्तवपुषःकुतएवबंधः ३५ गोपीनांतत्पतीनांचसर्वेषामपिदेहिनाम् ॥ योंतश्चरतिसोध्यक्षएषक्रीडनदेहभाक् ३६

प्रकृतइति ३१ यद्येवंतर्ह्याप्तत्वेनेश्वरोक्तमपिग्राह्यमित्यायातमितितत्राह ईश्वराणामिति सत्यंपरमार्थत्वेनाभष्टिज्ञापकं परमार्थेयंवत्सत्यामितियादवःतद्वचनमेवसत्यंचेत्कुर्याद्विद्वांस्तथासक्ताश्चिकी
र्षुर्लोकसंग्रहमितिविधानंव्यर्थमितितत्राह तथैवेति क्वचिदित्युपहासादिव्यावृत्तये अनुवर्तिनांवैदिककर्ममार्गप्रदर्शनार्थंयदाचरणंतदपिसत्यंफलदर्शनात्तर्हिवचनंसत्यंकिंनेत्याह तेषामिति अ
युक्तंवेदोऽप्रमाणलक्षणमित्यादिलक्षणंप्रतीतिकार्यंविषयं यद्वास्ववचसोऽयुक्तंविरोधि तेषांयदाचरितंबुद्धिमानेतन्नाचरेदितिश्रुतिश्च ३२ इतोपिशुष्कजलनारिकेलफलवन्निर्मुक्तशरीराभिमानानां
दूरीकृतकुशलाकुशलानांफलवत्त्वाद्धर्मव्यतिक्रमोनदोषायेत्याशयेनाह कुशलेति इहसंसारमंडलेअर्थः प्रयोजनंप्रारब्धकर्मनाशेनापातकदेहत्वादभीष्टत्वाच्च विपर्ययेणविपर्ययाचरणेनानर्थोनरकपा
तादिलक्षणःअत्रहेतुमाह निरहंकारिणामिति ३३ उपसंहरति किमुतेति अखिलसत्त्वानांसमस्तप्राणिनामित्यस्यविवरणं तिर्यङ्मर्त्येत्यादिना ईशितव्यानांनियम्यानांईशितुर्नियामकस्य चसमु
च्चये ईशितव्यानामचेतनानांच कुशलाकुशलान्वयः पुण्यपापफललेपःकिमुत ३४ कथांतरात्कैमुत्यन्यायंदर्शयति यत्पादेति भक्तियोगप्रभावेनविधुतोविध्वस्तोखिलबंधोयेषांतेतथा ननह्यमाना
अतएवपुत्रस्नेहेनबध्यमानानभवंति कर्मभिर्वा ३५ क्रीडनंक्रीडासाधनंदेहंभजतीतिक्रीडनदेहभाक् अध्यक्षःसाक्षी अयंचबंधाभावेहेतुः ३६

स्वेच्छाविग्रहस्वीकरोनिस्पृहस्यकिंप्रयोजनमित्यतआह अनुग्रहायेतितादृशींमानुषदेहक्रीडाचरित्रंश्रुत्वा तत्परः भगवानेवपरोयस्यसतथा तस्मिन्तात्पर्ययुक्तोवा यद्वा सपुरुषइवजन्ममृत्युशून्योभवे त् ३७ स्वैरिणीवृत्तिमाश्रितानांगोपीनांग्रहणंतद्भर्तृभिःकथंचक्रतं कथंचकृष्णेदोषाविष्करणमकृतमत्राह नेति गुणेदोषाविष्करणमसूया क्रुधद्रुहेर्ष्यासूयार्थानांयंप्रतिकोपइतिचतुर्थी ३८ ब्रह्मरात्रे ब्राह्ममुहूर्ते ३९ संसरानिवृत्तिहेतुत्वादस्मिन्कृष्णविक्रीडितेश्रद्धादिकंकार्यमितिविधायकफलमाह विक्रीडितमिति चशब्दःश्रद्धातिशयजननार्थः पूर्वोक्तविक्रीडितानियथासंसारनिवर्तकानितथेदं चेति आशुभक्तिंप्रतिलभ्यानुदिनंकृत्वाहृद्रोगंकाममनिश्चंअपहिनातिप्रतित्यजति दुष्टकामत्यागएवसंसारनिवृत्तिरित्यर्थः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायाएकत्रिंशो ध्यायः ॥ ३१ ॥ मुकुंदभक्त्यासंसाराहिग्रासमोक्षस्यज्ञानरत्नदानस्यनिदर्शनायनंदस्यसर्पान्मोक्षंशंखचूडंहत्वाबलभद्रायतच्छिरोरत्नदानंचानिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रप्रथमतोगोपानांयात्राप्रकारंकथ

अनुग्रहायभक्तानांमानुषंदेहमाश्रितः ॥ भजतेतादृशींक्रीडांयांश्रुत्वातत्परोभवेत् ३७ नासूयन्नृपकृष्णायमोहितास्तस्यमायया ॥ मन्यमानाःस्वपार्श्व स्थान्स्वान्स्वान्दारान्व्रजौकसः ३८ ब्रह्मरात्रउपावृत्तेवासुदेवानुमोदिताः ॥ अनिच्छंत्योययुर्गोप्यःस्वगृहान्भगवत्प्रियाः ३९ विक्रीडितंव्रजवधूभि रिदंचविष्णोःश्रद्धान्वितोनुशृणुयादथवर्णयेद्यः ॥ भक्तिंपरांभगवतिप्रतिलभ्यकामंहृद्रोगमाश्वपहिनोत्यचिरेणधीरः ४० ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे दशमस्कंधेएकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ एकदादेवयात्रायांगोपालाजातकौतुकाः ॥ अनोभिरनडुद्युक्तैःप्रययुस्तेऽबिकावनम् १ तत्रस्नात्वा सरस्वत्यांदेवंपशुपतिंप्रभुम् ॥ आनर्चुरर्हणैर्भक्त्यादेवींचनृपतेऽबिकाम् २ गावोहिरण्यवासांसिमधुमध्वन्नमादृताः ॥ ब्राह्मणेभ्योददुःसर्वेदेवोनःप्रीयतामिति ३ ऊषुःसरस्वतीतीरेजलंप्राश्ययतव्रताः ॥ रजनींतांमहाभागनंदसुनंदकादयः ४ कश्चिन्महानहिस्तस्मिन्विपिनेतिबुभुक्षितः ॥ यदृच्छयागतोनंदंशया नमुरगोग्रसीत् ५ सचुक्रोशाहिनाग्रस्तःकृष्णकृष्णमहानयम् ॥ सर्पोमांग्रसतेतातप्रपन्नंपरिमोचय ६ तस्यचाक्रंदितंश्रुत्वागोपालाःसहसोत्थिताः ॥ ग्रस्तंचदृष्ट्वासंभ्रांताःसर्पंविव्यधुरुल्मुकैः ७ अलातैर्दह्यमानोपिनामुंचत्तमुरंगमः ॥ तमस्पृशत्पदाभ्येत्यभगवान्सात्वतांपतिः ८ सवैभगवतःश्रीम त्पादस्पर्शहताशुभः ॥ भेजेसर्पवपुर्हित्वारूपंविद्याधरार्चितम् ९ तमपृच्छद्धृषीकेशःप्रणतंसमुपस्थितम् ॥ दीप्यमानेनवपुषापुरुषंहेममालिनम् १० कोभवान्परयालक्ष्म्यारोचतेऽद्भुतदर्शनः ॥ कथंजुगुप्सितामेतांगतिंवाप्रापितोऽवशः ११ सर्पउवाच ॥ अहंविद्याधरःकश्चित्सुदर्शनइतिश्रुतः ॥ श्रि यास्वरूपसंपत्त्याविमानेनाचरंदिशः १२ ऋषीन्विरूपानंगिरसःप्राहसंरूपदर्पितः ॥ तैरिमांप्रापितोयोनिंप्रलब्धःस्वेनपाप्मना १३

यति एकदेति अंबिकामाहात्म्यविषयांकिंवदंतीमाकर्ण्यजातकौतुकाउत्पन्नकुतूहलबुद्धयःअंबिकावनंदुर्गावासस्थानंवनं अनडुद्युक्तैःवृषभयुक्तैःअनोभिःशकटैः १ पशवोजीवास्तेषांपतिंप्रभुंसमर्थ समर्थेधिपतौप्रभुरितिच तत्रवनेसरस्वत्यांस्यंदमानायां अर्हणैःपुष्पोपहारादिसाधनैः २ मध्वन्नं यद्वा मधुरान्नं मधुक्षौद्रम् ३ ४ यदृच्छयातस्मिन्वनेआगतोभूत् आगमनेनिमित्तमाह अतिबुभुक्षितइति शयानंनिद्रांकुर्वतम् ५ प्रकर्षेणापन्नंप्रपन्नंगतं शरणागतंवा ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ पाप्मनाअपराधिनप्रलब्धउपलब्धोविप्रलब्धोवा विरूपान्सौंदर्यरहितान् सौंदर्यैवस्वभावेयद्रू पशब्दंप्रचक्षतइति अंगिरसःपुत्राअंगिरसः १३

१४ आपृच्छेआज्ञांप्रार्थये अमीवहन् दोषनाशन १५ १६ १७ चात्वंस्तुत्वा दाशार्हंकृष्णम् १८ निशाम्यदृष्ट्वा १९ २० विरजांबरौधौतवस्त्रौ २१ मल्लिकागंधास्वादनेनमत्ताअलिनो भ्रमराःयस्मिन् मल्लिकागंधमत्तालि २२ जगतुःगानंकृतवंतौ कथंकारमितितत्राह ताविति स्वरमंडलमूर्च्छनां सप्तानांस्वराणांमंडलानांसमूहानांमूर्च्छनामेकविंशतिलक्षणांकल्पयंतौ यु गपदेकस्मिन्क्षणे यद्वामंडलमावृत्तिलक्षणंसप्तस्वरास्त्रयोग्रामाएकविंशतिमूर्च्छनाइतिभरतः २३ २४ २५ तौनाथौयस्यसतन्नाथःतं कालनंद्रावणम् २६ स्वपरिग्रहंस्वस्त्रीजनं दस्युनाऽन्यायेनग्रस्ताः

शापोमेनुग्रहायैवकृतस्तैःकरुणात्मभिः ॥ यदहंलोकगुरुणापादस्पृष्टोहताशुभः १४ तंत्वाहंभवभीतानांप्रपन्नानांभयापहम् ॥ आपृच्छेशापनिर्मुक्तः
पादस्पर्शादमीवहन् १५ प्रपन्नोस्मिमहायोगिन्महापुरुषसत्पते ॥ अनुजानीहिमांकृष्णसर्वलोकेश्वरेश्वर १६ ब्रह्मदंडाद्विमुक्तोहंसद्यस्तेऽच्युतदर्शनात्
यन्नामगृह्णन्नखिलान्श्रोतॄनात्मानमेवच १७ सद्यःपुनातिकिंभूयस्तस्यस्पृष्टःपदाहिते ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यनुज्ञाप्यदाशार्हंपरिक्रम्याभिवाद्यच ॥
सुदर्शनोदिवंयातःकृच्छ्रान्नंदश्चमोचितः १८ निशाम्यकृष्णस्यतदात्मवैभवंव्रजौकसोविस्मितचेतसस्ततः ॥ समाप्यतस्मिन्नियमंपुनर्व्रजंनृपाययुस्तत्क
थयंतआदृताः १९ कदाचिदथगोविंदोरामश्चाद्भुतविक्रमः ॥ विजह्रतुर्वनेरात्र्यांमध्यगौव्रजयोषिताम् २० उपगीयमानौललितंस्त्रीजनैर्बद्धसौहृदैः ॥
स्वलंकृतानुलिप्तांगौस्रग्विणौविरजांबरौ २१ निशामुखंमानयंतावुदितोडुपतारकम् ॥ मल्लिकागंधमत्तालिजुष्टंकुमुदवायुना २२ जगतुःसर्वभूतानांमनः
श्रवणमंगलम् ॥ तौकल्पयंतौयुगपत्स्वरमंडलमूर्च्छनाम् २३ गोप्यस्तद्गीतमाकर्ण्यमूर्च्छितानाविदन्नृप ॥ स्रंसद्दुकूलमात्मानंस्रस्तकेशस्रजंततः २४
एवंविक्रीडतोःस्वैरंगायतोःसंप्रमत्तवत् ॥ शंखचूडइतिख्यातोधनदानुचरोभ्यगात् ॥ २५ तयोर्निरीक्षतोरेवतन्नाथंप्रमदाजनम् ॥ क्रोशंतंकालयामासदिश्यु
दीच्यामशंकितः २६ क्रोशंतंकृष्णरामेतिविलोक्यस्वपरिग्रहम् ॥ यथागादस्युनाग्रस्ताभ्रातरावन्वधावताम् २७ माभैष्टेत्यभयारावौतालहस्तौम
नस्विनौ ॥ आसेदतुस्तंतरसात्वरितंगुह्यकाधमम् २८ सवीक्ष्यतावनुप्राप्तौकालमृत्यूइवोद्विजन् ॥ विसृज्यस्त्रीजनंमूढःप्राद्रवज्जीवनेच्छया २९
तमन्वधावद्गोविंदोयत्रयत्रसधावति ॥ जिहीर्षुस्तच्छिरोरत्नंतस्थौरक्षन्स्त्रियोबलः ३० अविदूरइवाभ्येत्यशिरस्तस्यदुरात्मनः ॥ जहारमुष्टिनैवांग
सहचूडामणिंविभुः ३१ शंखचूडंनिहत्यैवंमणिमादायभासुरम् ॥ अग्रजायाददत्प्रीत्यापश्यंतीनांचयोषिताम् ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम
स्कंधेविद्याधरशापविमोचनशंखचूडहननंनामद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥

क्रोशंतीःगायथा तथाक्रोशंतंविलोक्य दस्युनस्करशार्दूलौहंतारौगांनृहिंसकाविति च २७ माभैष्टभीतामाभवंत्वित्यभयवाक्ययुक्तौ तालोगीतांगवाद्यविशेषः यद्वा तालस्तृणराजः सहस्तेययोस्तौत था मनस्विनौविशिष्टमनोयुक्तौ तरसाबलेनतरस्वीबलरंहसीइति २८ मरणकालः कश्चिदसुरोवा मृत्युर्यमः उद्विजन्बिभ्यत् २९ ३० ३१ ॥ ३२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्व जकृतटीकायांद्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥

स्त्रीणांउपासनाप्रकारईदृशइतिदर्शयितुंगोपीनांभगवल्लीलानुस्मरणंकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रप्रथमतस्तासांकृष्णेभक्तिलक्षणंवक्ति गोप्यइति प्रकृष्टगानेनाहृतचेतस्त्वंभक्तेर्लक्षणंसूचयति १ द्वौद्वौ
ग्रंथौ एकस्यागीतंतद्वाभ्यांद्वाभ्यांश्लोकाभ्यामन्वयः एकागोपीगोप्यंतराणिसंबोधयति हेगोप्यःशृणुतेतिशेषः वामबाहुमूलेकृतंवामकपोलंयेनसतथा वल्गितानर्तिताभ्रूर्यस्यसतथा अधरोष्ठेअ
र्पितोवेणुर्येनसतथा मुकुंदोयत्रयदाकोमलांगुलिभिःआश्रितमार्गआच्छादितरंध्रंवेणुमीरयतिगापतीत्यर्थः २ तदासिद्धैःसह व्योमयानवनिताः विमानस्थाःस्त्रियः तद्गीतमुपधार्यश्रुत्वा विस्मिताः
अनंतरंस्वयमशक्ताःसलज्जाःकामबाणेनसमर्पितंविद्धंचित्तंयासांतास्तथा अपस्मृतानीवीवस्त्रग्रंथिर्यासांताः मुच्यमानवस्त्रग्रंथिस्मरणरहिताः कश्मलंमूर्छांययुरित्यर्थः ३ हारेणभासतइतिहारभा
सः हारवद्विशदोहासोयस्यसतथेतिपाठार्थौ उरसिस्थितविद्युत् विद्युदिवविष्णुंद्योतयतिश्रीवत्सांकनामेति यर्हियदाकूजितवेणुर्भवति ४ तदाएत्यसमेत्यव्रजवृषादयःलिखितचित्रमिवनिश्चेष्टाआस
न्नित्यन्वयः धृतकर्णाःनिश्चलकर्णाःकवलस्तृणग्रासःनिद्रिताःकार्यांतररहिताः ५ हेआलिसखि कर्हिचित्कदाचित् यत्रयदायस्मिन्देशेस्थित्वागाःसमाह्वयति ६ तर्हितदातस्मिन्देशेस्थिताः स
रितस्तीरेपयसिवाऽनिलनीतंतत्पदांबुजरजः आमृशन् अस्पृशन्वैइत्यन्वयः कथंभूतः बर्हिणस्यमयूरस्यस्तबके पिच्छबंधविशेषैःधातुभिर्गिरिसंभवैः मनःशिलादिभिःपलाशैःपल्लवैः बद्धस्यमल्लपरिबर्ह

श्रीशुकउवाच ॥ गोप्यःकृष्णेवनंयातेतमनुद्रुतचेतसः ॥ कृष्णलीलांप्रगायंत्योनिन्युर्दुःखेनवासरान् १ ॥ गोप्यऊचुः ॥ वामबाहुकृतवामकपोलोव
ल्गितभ्रुरधरार्पितवेणुः ॥ कोमलांगुलिभिराश्रितमार्गंगोप्यईरयतियत्रमुकुंदः २ व्योमयानवनिताःसहसिद्धैर्विस्मितास्तदुपधार्यसलज्जाः ॥ काममा
र्गणसमर्पितचित्ताःकश्मलंययुरपस्मृतनीव्यः ३ हंतचित्रमबलाःशृणुतेदंहारभासउरसिस्थितविद्युत् ॥ नंदसूनुरयमार्तजनानांनर्मदोयर्हिकूजितवेणुः ४
वृंदशोव्रजवृषामृगगावोवेणुवाद्यहृतचेतसएत्य ॥ दंतदष्टकवलाधृतकर्णानिद्रितालिखितचित्रमिवासन् ५ बर्हिणस्तबकधातुपलाशैर्बद्धमल्लपरिबर्ह
विडंबः ॥ कर्हिचित्सबलआलिसगोपैर्गाःसमाह्वयतियत्रमुकुंदः ६ तर्हिभग्नगतयःसरितोवैतत्पदांबुजरजोनिलनीतम् ॥ आमृशन्पयसिवाबहुपुण्याःप्रे
मवेपितभुजाहतवेगाः ७ अनुचरैःसमनुवर्णितवीर्यआदिपुरुषइवाचलभूतिः ॥ वनचरोगिरितटेषुचरंतीर्वेणुनाह्वयतिगाःसयदाहि ८ वनलतास्तरवआ
त्मनिविष्णुंव्यंजयंतइवपुष्पफलाढ्याः ॥ प्रणतभारविटपामधुधाराःप्रेमहृष्टतनवःससृजुःस्म ९

स्यमल्लपुरुषशिरःपरिकरस्यविडंबोनुकारोयस्यसतथा मयूरोबर्हिणोबर्हीनीलकंठोभुजंगभुगित्यमरः किंच बहूनिअनेकानिपुण्यानियासांतास्तथा विपुलानेकयोर्बहुरितियादवः प्रेम्णाकामोन्नतस्नेहे
नवेपिताःकंपिताःभुजास्तरंगलक्षणायासांतास्तथा अतएवहतवेगाः मंदीकृतस्यंदनलक्षणजवाः अतएवभग्नगतयःस्तिमितप्रवाहाःआसन्नित्यनुषंगः अनेनसरंतीतिसरितइतिसरिच्छब्दार्थोलुप्तइ
तिदर्शितम् ७ अनुचरैःसनकादिभिःअन्यत्रगोपैः अचलभूतिःस्थिरश्रीः भूतिःश्रीजन्मभस्मस्विति यादवः वनचरःकक्षेसंचरन् अन्यत्रवनेचरणंशयनंजलशयनइत्यर्थः यदावेणुनाध्मातवेणुध्व
निनागिरितटेषुचरंतीः तृणभक्षणंकुर्वतीः अन्यत्रवायोस्तटवद्विस्तृतेमुखेवर्तमानागाःपशून् अन्यत्रवेदवाणीराह्वयतिसनकादिभिःस्तूयमानोजलशयानः आदिपुरुषोवायुमुखेवर्तमानश्रुतीस्तदर्थक
थनपूर्वकमुपदिशति ८ तदात्मनिस्थितंविष्णुंव्यंजयंतइवपुष्पफलाढ्याः अतएवप्रणतंप्रणमनंबिभ्रतीतिप्रणतभाराः अण्प्रत्ययः विटपाःशाखायेषांतद्वणांयासांलतानांवातेतास्तथा यद्वा पुष्प
फलभारेणप्रणताविटपायेषांतेतथा प्रेम्णाहृष्टरोमांचितास्तनवोयेषांयासांवातेतास्तथाएवंविधावनलतास्तरवश्च मधुधारारसधाराःससृजुःस्म स्मृत्वाहृष्टवंतइत्यर्थः अन्यत्रआत्मनिहृदयेस्थितंविष्णुं
व्यंजयंतः अपरोक्षीकुर्वंतइवज्ञानपुष्पेणजीवन्मुक्त्यवस्थाफलेनाढ्याः प्रणतस्यभारोभरणंयेषांतेप्रणतभाराःतेविटपाभुजायेषांतेतथामूर्ध्न्यारोपितांजलिपुटाइत्यर्थः अतएवभक्त्युद्रेकेणरोमांचितगात्राः

वनेअरण्येरतानिवृत्तिधर्ममनुतिष्ठंतोवनेभासि ग्रीष्मेपंचाग्निज्वालासेवायां वर्षर्तौकाननेवनेजले हिमर्तौकंठलग्नसलिलेवसंतः वनंभास्यप्सुकाननइतियादवः तरवःसंसारतरणशीलाःतीर्णसंसारा
वा मुमुक्षवोमुच्यमानामुक्ताश्चयथायोग्यमधिकारिणोमधुधाराः ज्ञानेनैशत्वाद्यानंदांबुसंततीः ससृजुस्तत्स्वभावाबभूवुरित्यर्थः धाराःस्वांगेंबुसंतत्यांसैन्याग्रेस्वर्गीतिष्वपीति सर्गःस्वभावनिर्मोकनिश्च
याध्यायसृष्टिष्विितिच अत्रवनचरशब्दसामर्थ्यान्मत्स्याद्यवतारविषयत्वेनापिज्ञातव्यावेतौश्लोकौ शब्दशक्तिविशारदैरितिग्रंथबाहुल्यभयादुपरम्यतइति ९ यर्हियदासंधितवेणुः स्वरेणेतिशेषः
कृष्णःदर्शनीयायाःचक्षुःप्रियायाःविकचैःउत्पलैःनीलोत्पलैःकृतायामालायादिव्यगंधायाःअमानुषपरिमलायाःतुलस्याश्चमधुनापीतेनमत्तैरालिकुलैः अभीष्टंगातुमुपक्रांतं अलघुगंभीरंगीतंआद्रियत्
आर्चत् आदृतौसादरार्चिताविति १० तदासरसिविहरंतोयेसारसहंसविहंगाःतेपक्षिणःएत्यसंभूय चारुणागीतेनहृतचेतसःआकृष्टबुद्धयःअतएवयताचित्ताःएकाग्रकृतमानसाः अर्धनिमीलितनेत्राः
धृतमौनाःस्वजातिचापल्यरहिताहरिमुपासतेत्यन्वयः ११ हेव्रजदेव्यःबलेनसहितःस्रजामालयाऽवतंसेनकर्णोत्पले[illegible]वाविलासःकांतिविशेषोयस्यसतथा यद्वा स्रगवतंसयोर्विलासोयस्यसतथा
आत्मशोभाजनकत्वेनधृतयोःस्रगवतंसयोःशोभाजनकइत्यर्थः क्षितिभृतोगिरेः सानुषुशिखरेषुस्थितः लोकदृष्ट्यातदानींजातहर्षः आविष्कृतानंदविशेषः कृष्णोयर्हियदावेणुरवेणआह्वयत् गाइति
शेषः विश्वंदेहमाविश्यवर्तमानंप्राणिजातंउपरंभति ऊर्ध्वमुखीकरोति आह्वयतिवा नूतनंकर्तुमुपक्रमतेवा उपरंभस्तूर्ध्वमुखेप्रक्रमेनिर्वृतेतथेतिच १२ तदामेघःमहतोहरेरुच्चैर्गर्जनेनकर्णबाधिर्यजन

दर्शनीयविकचोत्पलमालादिव्यगंधतुलसीमधुमत्तैः ॥ अलिकुलैरलघुगीतमभीष्टमाद्रियद्यर्हिसंधितवेणुः १० सरसिसारसहंसविहंगाश्चारुगीतहृतचेतस
एत्य ॥ हरिमुपासततेयतचित्ताहंतमीलितदृशोधृतमौनाः ११ सहबलःस्रगवतंसविलासःसानुषुक्षितिभृतोव्रजदेव्यः ॥ आह्वयद्यर्हिवेणुरवेणजातहर्ष
उपरंभतिविश्वम् १२ महदतिक्रमणशंकितचेतामंदमंदमनुगर्जतिमेघः ॥ सुहृदमभ्यवर्षत्सुमनोभिश्छाययाचविदधेवितपत्रम् १३ विविधगोपचरणे
षुविदग्धोवेणुवाद्यमधुरांनिजशिक्षाम् ॥ तवसुतःसतियदाऽधरबिंबेदत्तवेणुरनयत्स्वरजातीः १४ सुमनसस्तदुपधार्यसुरेशाःशक्रशर्वपरमेष्ठिपुरोगाः ॥
कवयआनतकंधरगात्राःकश्मलंययुरनिश्चिततत्त्वाः १५ निजपदाब्जदलैर्ध्वजवज्रनीरजांकुशविचित्रललामैः ॥ व्रजभुवःशमयन्खुरतोदंवर्ष्मधुर्यगतिरी
रितवेणुः १६

कातिक्रमणमतिलंघनंस्यादितिशंकितमनाः मंदंमंदंअनुवेणुरवानुकूलंयथाभवतितथागर्जति किंच सुमनोभिःपुष्पसदृशसलिलबिंदुभिःश्यामवर्णसाम्यात्सुहृदांमित्रंअभ्यवर्षत् किंच छाययावितपत्रं
वितपात्आतपात्त्रायतइतिवितपत्रं विदधेचहरेरितिशेषः सितपत्रमितिपाठेश्वेतच्छत्रमित्यर्थः वेणुरवेणव्रजदेवीराह्वयदितिवा १३ हेसतियशोदेविविधानांगवांगीतशब्दानांपतयःगंधर्वाःतेषांचरणेषु
गीतगतिषुविदग्धःसमर्थः यद्वा विविधानांस्वस्वजातिस्वभावचेष्टासुनानाविधानांगोपानांचरणेषुकर्मसुविदग्धःकुशलः यद्वा विविधोगोपोरक्षणंतस्यचरणेषुतत्तदापद्रक्षणविधिषुप्रविष्टइत्यर्थः अधरबिंबे
दत्तवेणुः अधरोष्ठबिंबफलेन्यस्तवेणुः तवसुतःयदावेणुवाद्यमधुरांवेणुलक्षणवाद्येकर्णसुखहेतुंनिजशिक्षामात्मीयगानशिक्षां प्रतिस्वरजातीःषड्जादिस्वरसामान्यान्यनयत्प्रापयामास १४ तदा
सुमनसोदेवांगनाःसुरेश्वराश्चगीतविषयंकश्मलंमोहंययुरित्यन्वयः कीदृशाःआनतकंधरगात्राः ईषन्नतकंठदेहावयवाःकवयःगानपारज्ञानिश्चिताअप्यनिश्चिततत्त्वाःअभूतपूर्वगीतश्रवणात् गीततत्त्वानिश्च
यरहिताः किंकृत्वा तद्गानमुपधार्यतात्पर्येणश्रुत्वानिधाय १५ ध्वजादयएवविचित्राणि नानाकाराणिललामानिलांछनानियेषांतानितथा यद्वा ललामानितिलकायेषांतानितथा यद्वा ललामानिभूषणानि
येषांतानितथातैः ललामोस्त्रीध्वजेश्रेष्ठभूषायांपुंड्रचिह्नयोरितिच निजपदाब्जयोर्दलैःअंगुलीलक्षणैः यद्वा निजानित्यानिअन्येनानिर्जितानिपदान्येवपादांकाएवाब्जानियानितेषांदलैर्विभागैःव्रजभुवःगवां

खुरतोदंखुरनिखातव्यथां प्रकर्षेणशमयन्परिहरन्वर्ष्मणामहताशरीरेणयुक्तोधुर्योवृषभस्तस्यगतिरिवगतिर्यस्यसवर्ष्मधुर्यगतिः यद्वा वर्ष्मधुर्योगजराजःतदाईरितवेणुःशब्दितवेणुर्यः १६ तेनव्रजामिते
नम्रांसेनकृष्णेनसविलासवीक्षणेनविभ्रमोपेतवीक्षणेन अर्पितोमनोभवस्यकामस्यवेगउद्रेकलक्षणःसंस्कारोयासुतास्तथा रात्रिविशेषेवनाद्व्रजगतिगोष्टाख्यमंदिरंगमिताःप्रापिताः वयंकश्मलेनमनो
भवस्थानलक्षणेनमोहेनस्रस्तंकबरंकेशभारं वसनंवस्त्रंवास्थितिंवानविदामनजानीमइत्यन्वयः कुजगतिमितिपाठेस्थावरस्वभावमित्यर्थः ब्राह्ममुहूर्तादुत्थायकृष्णाज्ञयावनात्प्राप्तव्रजानांपश्चादागतस्य
कृष्णस्यपुनर्दर्शनेनमुग्धानांगोपिकानांवचनमिदामितिभावः १७ मणिधरःकौस्तुभरत्नधारी दयितगंधाप्राणप्रियगंधातुलसीयस्यांसातथा तयामालयोपलक्षितः प्रणयिनःस्निग्धतमस्यानुवर्तमान
स्यकस्यचिद्गोपस्यांसेभुजशिरसिभुजंप्रक्षिपन्निदधानोगाआगमयन्वनाद्व्रजमावर्तयन् कृष्णःक्वचित्कदाचित्कस्मिंश्चित्कालेयत्रयस्मिन्देशेअगायत १८ तदावंचितचित्ताःप्रलोभितांतःकरणाःकृष्ण
गृहिण्यःकृष्णमृगपरिग्रहभूताः हरिण्योगुणगणार्णं गुणगणसमुद्रंक्वणितवेणुध्मातवेणुंकृष्णमनुगम्यउपान्वयुः उपासतेत्यन्वयः काइव विमुक्तगृहेशाः परित्यक्तनिजपतयः उभयत्रसमानं
गोपिकागोपांगनाइव अन्यत्रगोपनशीलाइव १९. हेअनघेयशोदे कुंददाम्नाकुंदपुष्पमालयालंकृतः कौतुकवेषः विवाहकालेवरस्यहस्तेयत्सूत्रंबध्यतेतत्कौतुकंतदीयोवेषः सयस्यसकुंददाम

व्रजमितेनवयंसविलासवीक्षणार्पितमनोभववेगाः ॥ व्रजगतिंगमितानविदामःकश्मलेनवसनंकबरंवा १७ मणिधरःक्वचिदागमयन्गामालयादयितगंध
तुलस्या ॥ प्रणयिनोनुचरस्यकदांऽसेप्रक्षिपन्भुजमगायतयत्र १८ क्वणितवेणुमुपवंचितचित्ताःकृष्णमीयुरनुकृष्णगृहिण्यः ॥ गुणगणार्णमनुगम्यहरि
ण्योगोपिकाइवविमुक्तगृहेशाः १९ कुंददामकृतकौतुकवेषोगोपगोधनवृतोयमुनायाम् ॥ नंदसूनुरनघेतववत्सोनर्मदःप्रणयिनांविजहार २० मंदवायुरु
पवात्यनुकूलंमानयन्मलयजस्पर्शेन ॥ वंदिनस्तमुपदेवगणायेवाद्यगीतबलिभिःपरिवव्रुः २१ वत्सलोव्रजगवांयदगाधोवंद्यमानचरणःपथिवृद्धैः ॥ कृ
त्स्नगोधनमपोह्यदिनांतेगीतवेणुरनुगोड्डतकीर्तिः २२ उत्सवंश्रमरुचापिदृशीनामुन्नयन्खुररजश्छुरितस्रक् ॥ दित्सयैतिसुहृदाशिषएषदेवकीजठरभूरुडु
राजः २३

कृतकौतुकवेषः कौतुकंविषयाभेदेहस्तसूत्रेकुतूहलइतियादवः गोपादिभिःपरिवृतःप्रणयिनांनर्मदःलीलावचनेनआनंददःतववत्सःबालःनंदसूनुर्यदायमुनायांविजहार २० तदामलयजस्पर्शेनचं
दनगंधदानेनकृष्णंमानयन्वायुर्यथानुकूलोभवतितथामंदंमंदंउपवातिवीजयतीत्यन्वयः किंच तदायेउपदेवगणाःदेवसमीपेवर्त्तमानाःगंधर्वाःबंदिनोवंदमानाः यद्वा मंगलपाठकाश्चवाद्येनगीतेनबलिनाउ
पहारेणचतंकृष्णंपरिवव्रुः २१ किंचिदुत्पन्नोपयोगज्ञानावदातिवत्सलइति व्रजगवांविषयेवत्सलःगोष्ठगोषुस्निग्धतमः अगाधःगंभीरःअन्याविज्ञातमहिमा पथिज्ञानादिवृद्धैर्वंद्यमानचरणःस्तूयमान
पादन्यासः दिनांतेसंध्यायामासन्नायां कृत्स्नंगोधनंसमस्तपशुलक्षणंधनमपोह्यव्यावर्त्य गीतवेणुः गातुमुपक्रांतवेणुःअनुगैर्वयस्यैःउद्धृतामणिपंकादुद्धृत्येवप्रकाशिताकीर्तिर्यस्यसतथा २२ वनप
रिभ्रमणोत्पन्नंश्रममपोह्यनिरस्यस्वदृष्टृणांदृशीनांउत्सवंसुखोत्सवंउद्वहन खुररजश्छुरितस्रक गोखुरसमुत्पन्नधूल्यामिश्रितामालायस्यसतथादेवक्याजठरमेवभूर्व्यक्तिस्थानंयस्यसतथा उडुराजश्चं
द्रइवलुप्तोपमेयं सयद्यदाव्रजमेतितदा एषकृष्णःसुहृदामानिमित्तबंधूनां आशिषःइष्टफलानिदित्सयादातुमिच्छयैवैतिइत्यन्वयः चंद्रोपिव्रजगवांअध्वपशूनांपथिकानांवत्सःवर्षसामर्थ्यात्कामोद्रेकंलातिराती
तिवत्सलःवत्सोनामकुजेवर्षेइतियादवः गोष्ठाध्वानिवहाव्रजाइतिच अगस्य उदयपर्वतस्यअधःशृंगेवर्तमानः उदयस्याधित्यकाशृंगंचंद्रमार्गादूर्ध्वमितिज्योतिषिकाःसंगिरंते वृद्धैःसप्तर्षिभिःपथिव्योममा
र्गेदिनांतेरात्रौकृत्स्नगोधनंसमस्तकलासमेधितचंद्रिकारूपधनमपोह्यपरिपूर्यगीतवेणुःकविभिःवर्णितस्ववंशः अनुगैःअश्विन्यादिनक्षत्रैःउद्धृतकीर्तिःराश्युपरिकृतगणनःरविकिरणसंसर्गसमुत्पन्नश्रमंनिर्धूय ५१

उत्सवमित्युभयत्रसमंजननसमयेक्षीराब्धितीरवालुकानववीथिषुविक्रमंकुर्वतउच्चैःश्रवसःखुररजश्छुरितस्सकृच्चंद्रोपि २३ श्रीकृष्णंप्रशस्यबलभद्रप्रशंसयोपसंहरति मदविघूर्णितेतिवारुणीपानो
त्पन्नमदेनईषद्विघूर्णितलोचनःविभ्रांतनेत्रःअन्यत्रघूर्णप्रकाशः लुषप्रकाशइतिधातुः चंद्रःकीदृशःस्त्रीणांमानदःअभिमानखंडनःदोअवखंडनइतिधातुः वनानांभासांकांतीनांमालास्यास्तीतिवनमा
ली बदरश्चंद्रःतद्वत्पांडुसुंदरंवदनंयस्यसतथा मानवोबदरःसिंधुःशशिनस्तुत्रिनामकमितिवचनात् बदरफलवद्रागोपेतंवदनमित्सर्थोनशोभते पांडुशब्दोव्यर्थःस्यात् बदरोबृहस्पतिःपांडुःशुक्रस्तयो
र्वदनमिववदनंयस्यसतथाचंद्रः कनककुंडललक्ष्म्यामृदुगंडंमंडयन्अलंकुर्वन्नित्युभयत्रसमम् २४ दुरंतंव्रजगवांदिनतापंमोचयन्नित्यपिसमं द्विरदराजवद्विहारोगमनक्रीडायस्यसतथा इदम
पिपुरुषलक्षणंसमं एवंविधएषयदुपतिःबलभद्रःयामिनीपतिश्चंद्रइवदिनांतेसायंतनसमये उदयपर्वतशिखरंव्रजमुपयातीत्यन्वयःउपयासीतिलटागोपस्त्रीणामेवंनित्यमनुस्मरणंनकादाचित्कमिति सू
चयति २५ एवंविधाःकृष्णलीलाअनुगायतीःअनुगायंत्यः अल्लोपश्छांदसोवृत्तभंगभयाद्वाकृतःयद्वाएवंनुवेणुंविकल्प नुविकल्पेनुपृच्छायामित्यमरःमहानुदयःसंपद्यासांताःमहोदयाः २६ इतिश्रीभागव

मदविघूर्णितलोचनईषन्मानदःस्वसुहृदांवनमाली ॥ बदरपांडुवदनोमृदुगंडंमंडयन्कनककुंडललक्ष्म्या २४ यदुपतिर्द्विरदराजविहारोयामिनीपतिरि
वैषदिनांते ॥ मुदितवक्त्रउपयातिदुरंतंमोचयन्व्रजगवांदिनतापम् २५ श्रीशुकउवाच ॥ एवंव्रजस्त्रियोराजन्कृष्णलीलानुगायतीः ॥ रेमिरेहस्सुतच्चि
त्तास्तन्मनस्कामहोदयाः ॥ २६ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेत्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ अथतर्ह्यागतोगोष्ठमरिष्टोवृषभा
सुरः ॥ महींमहाककुत्कायःकंपयन्खुरविक्षताम् १ रंभमाणःखरतरंपदाचविलिखन्महीम् ॥ उद्यम्यपुच्छमप्राणिविषाणाग्रेणचोद्धरन् २ किंचि
त्किंचिच्छकृन्मुंचन्मूत्रयन्स्तब्धलोचनः ॥ यस्यनिर्ह्रादितेनांगनिष्ठुरेणगवांनृणाम् ३ पतंत्यकालतोगर्भाःस्रवंतिस्मभयेनवै ॥ निर्विशंतिघनायस्यककु
द्यचलशंकया ४ तंतीक्ष्णशृंगमुद्वीक्ष्यगोपागोप्यश्चतत्रसुः ॥ पशवोदुद्रुवुर्भीताराजन्संत्यज्यगोकुलम् ५ कृष्णकृष्णेतितेसर्वेगोविंदंशरणंययुः ॥ भगवा
नथतद्वीक्ष्यगोकुलंभयविद्रुतम् ६ माभैष्टेतिगिराश्वास्यवृषासुरमुपाह्वयत् ॥ सपालैःपशुभिर्मंदत्रासितैःकिमसत्तम ७ बलदर्पहाहंदुष्टानांत्वद्विधानां
दुरात्मनाम् ॥ इत्यास्फोट्याच्युतोरिष्टंतलशब्देनकोपयन् ॥ सख्युरंसेभुजाभोगंप्रसार्यावस्थितोहरिः ८ सोप्येवंकोपितोरिष्टःखुरेणावनिमुल्लिखन् ॥
उद्यत्पुच्छभ्रमन्मेघःक्रुद्धःकृष्णमुपाद्रवत् ९ अग्रन्यस्तविषाणाग्रःस्तब्धासृग्लोचनोच्युतम् ॥ कटाक्षिप्याद्रवत्तूर्णमिंद्रमुक्तोऽशनिर्यथा १०

तेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३३ ॥ अरिष्टनामासुरहननलक्षणंविक्रमंदेवकार्यसिद्धिकामुकेननारदेनोद्बोधितस्यासुरजातेःकंसस्यसज्जनोपद्रवोद्योगंचकथयत्यस्मि
न्नध्याये । अथशंखचूडवधानंतरंदैत्यांतरनिग्रहलक्षणकथारभ्यते शंखचूडंनिहत्ययदागोपस्त्रीभिःसहव्रजमागतःश्रीकृष्णस्तर्हितदा । वृषभासुरःवृषभाकारोदैत्यःमहांतौककुत्कायश्चयस्यसतथा १ २
रंभमाणःरवंकुर्वाणः २ शकृद्गोमयं स्तब्धेस्थूणीकृतेअतिस्थिरेलोचनेयस्यसतथा निर्ह्रादितेनगार्जितेन ३ मासत्रयादर्वाक्गर्भस्रावः ततआसप्तमात्पतनंततःप्रसवःनृणांमनुष्यस्त्रीणां अचलशंकयापर्वत
शंकया ४ तत्रसुःत्रस्ताःभीताःआसन् ५ ६ हेमंदनिर्भाग्य ७ भुजाभोगंआभोगभुजंवृत्तभूतम् ८ उद्यतिपुच्छेभ्रमंतोमेघायस्यसतथा ९ स्तब्धेनिश्चलेअसृक्रुधिरमिवरक्तेलोचनेयस्यसतथा
कटाक्षिप्यकटीस्फिजौआक्षिप्यनिक्षिप्यप्रदर्श्येत्यन्वयः कटाक्षिप्त्वेतिपाठेकटाक्षेणनिरीक्ष्येत्यर्थः अशनिर्वज्रम् १०

प्रत्यपोवाह प्रत्यपातयत् अभ्याकृष्यपृष्ठतोपनीतवानित्यर्थः तिर्यङ्नीतवान्वा ११ १२ अंबरंवस्त्रं कृत्वाउत्कृत्यविषाणमितिशेषः तेनविषाणेन १३ मूत्रशकृती अनिमीलितेक्षणः विवृतनेत्रः नि
र्गताऋतिर्यस्मात्सतथा निर्ऋतिर्यमःतस्यक्षयंगृहंयमलोकमित्यर्थः १४ ककुद्मिनंवृषासुरं स्वजातिभिः गोपैर्देवैर्वा १५ देवोनारायणः तद्विषयंदर्शनंज्ञानंयस्यसतथा यद्वा देवंदर्शयतीति
यद्वादेवानामिवदर्शनंयस्यातींद्रियत्वात्सतथा देवानांयद्दर्शनंमतंतद्देवयस्यदर्शनंसतथेतिवायथाकंसहननंशीघ्रतमंस्यात्तथाहेतिद्योतनार्थःप्रेत्युपसर्गः अनेनदेवकार्यमेवनारदेनसाध्यते नत्वसु
रकार्यमितिज्ञायते १६ किमाहेतितदाह यशोदायाइति कन्यांदुर्गांयशोदायाःसुतां कृष्णंदेवक्याःपुत्रं रामंबलभद्रंरोहिणीपुत्रमाह वसुदेवेनतौकिंकृतावत्राह बिभ्यता त्वदितिशेषः १७ स्वस्य

गृहीत्वाशृंगयोस्तंवाअष्टादशपदानिसः ॥ प्रत्यपोवाहभगवान्गजःप्रतिगजं यथा ११ सोपविद्धोभगवतापुनरुत्थायसत्वरः ॥ आपतत्स्विन्नसर्वांगोनिः
श्वसन्क्रोधमूर्छितः १२ तमापतंतंसनिगृह्यशृंगयोःपदासमाक्रम्यनिपात्यभूतले ॥ निष्पीडयामासयथार्द्रमंबरंकृत्वाविषाणेनजघानसोपतत् १३
असृग्वमन्मूत्रशकृत्समुत्सृजन्क्षिपंश्चपादाननिमीलितेक्षणः ॥ जगामकृच्छ्रंनिर्ऋतेरथक्षयंपुष्पैःकिरंतोहरिमीडिरेसुराः १४ एवंककुद्मिनंहत्वास्तूयमा
नःस्वजातिभिः ॥ विवेशभगवान्गोष्ठंगोपिनांनयनोत्सवः १५ अरिष्टेनिहतेगोष्ठेकृष्णेनाद्भुतकर्मणा ॥ कंसायप्राहभगवान्नारदोदेवदर्शनः १६ य
शोदायाःसुतांकन्यांदेवक्याःकृष्णमेवच ॥ रामंचरोहिणीपुत्रंवसुदेवेनबिभ्यता ॥ न्यस्तौस्वमित्रेनंदेवैयाभ्यांतेपुरुषाहताः १७ निशम्यतद्भोजपतिः
कोपात्प्रचलितेंद्रियः ॥ निशातमसिमादत्तवसुदेवजिघांसया १८ निवारितोनारदेनतत्सुतौमृत्युमात्मनः ॥ ज्ञात्वालोहमयैःपाशैर्बबंधसहभार्यया १९
प्रतियातेतुदेवर्षौकंसआभाष्यकेशिनम् ॥ प्रेषयामासहन्येतांभवतारामकेशवौ २० ततोमुष्टिकचाणूरशलतोशलकादिकान् ॥ अमात्यान्हस्तिपांश्चैव
समाहूयाहभोजराट् २१ भोभोनिशम्यतामेतद्वीरचाणूरमुष्टिक ॥ नंदव्रजेकिलासातेसुतावानकदुंदुभेः २२ रामकृष्णौसुतौमह्यंमृत्यूकालनिदर्शितौ ॥
भवद्भ्यामिहसंप्राप्तौहन्येतांमल्ललीलया २३ मंचाःक्रियंतांविविधामल्लरंगपरिश्रिताः ॥ पौरजानपदाःसर्वेपश्यंतुस्वैरसंयुगम् २४ महामात्रनिबोधेदं
वचोममममहामते ॥ गजःकुवलयापीडःप्रभिन्नकरटामुखः २५ संस्थाप्योद्वारिरंगस्यकरारोपितमुद्गरः ॥ तेनतेतत्रहंतव्यौसुतावानकदुंदुभेः २६ सो
प्याकुलमतिःप्राहनिहंतव्यौकथंमया ॥ स्वस्रीयौभोजराजस्यकंसस्यजगतीपतेः २७ इत्युक्तस्तेनकंसस्तुमहामात्रेणदुर्मतिः ॥ उवाचभूयोवचनंसमे
तान्श्रावयन्नृप २८ कंसउवाच ॥ शृणुध्वमेतद्वचनंमयोदितंनिशम्यसर्वेहृदिधारयंतुतत् ॥ येनाहमेतेष्वसुहृत्स्वमादितश्चरामिबंधुष्वपितस्यकारणम् २९

मित्रेविश्वसनीयेसुहृदि याभ्यांकृष्णरामाभ्यां तेतवपुरुषानियोगकारिणः १८ निशातंनिशितंतेजितमित्यर्थः १९ आशास्यसम्यक्शिक्षित्वा भवतामद्भृत्येषुपूज्येन २० २१ २२ मृत्यू
मारकौकालेनयमेननितरांदर्शितौ २३ मंचाःउत्तुंगस्तंभादिरचितस्थानानि मल्लरंगस्यपरितःसर्वासुदिक्षुश्रिताःस्थिताः स्वैरसंयुगंयोधाकांक्षापूरकंयुद्धम् २४ हेमहामात्रहस्तिपकुवलयंभूमंडलंआपी
डयतीति कुवलयंकैरवं आपीडेशेखरेयस्यसतथेति प्रभिन्नकरटामुखः मदस्राविगंडमुखः २५ मुद्गरोलोहदंडः २६ जगतीपतेः राजप्रधानलोकभर्तुः जगतीराजप्रधानेपीतिहलायुधः २७ २८ २९

३० ३१ सालानांसर्जानांमंडलेनसमूहेनालंकृते ३२ ३३ नामप्रसिद्धः ३४ सर्वेषांसत्वानांप्राणिनांआशयार्थअभिप्रेतार्थंवेत्तीतिसर्वसत्वाशयार्थवित् ३५ ३६ नितांतखेदेनअतिमात्रव्यथ
याआविलौसंकुलौलोचनाशयौयस्याःसातथा ३७ गीर्वाणतुल्याश्चामरवल्लभानुगाश्च अमरवल्लभइंद्रः ३८ जराचविनाशश्चजराविनाशौतौआदीयेषांअखिलानामाधीनांतेजराविनाशाद्य
खिलाधयःतान्भजितुंशीलमेषामस्तीतिजरा।विनाशाद्यखिलाधिभागिनः तेषांमहदंतरंविशेषः ३९ अस्तुविशेषस्ततःकिंदोषःस्यादितिधियावक्ति इतीति ४० मनुकथमेतद्दुष्टचेष्टितंकि
मप्यतिक्रम्याकरणाद्द्रोप्यत्वादितितत्राह इमानिति अवधार्यअज्ञाय ४१ मलिनत्वंसदृष्टांतमाह गजेनेति अमरैरधमःगर्हितः अधमौगर्हितन्पूनाविविच देवयोनिषुनीचइतिवा ४२ मयाकृतस्य

मातामममहाभागाकदाचित्कमलेक्षणा ॥ विचचारगृहोद्यानेमंदमारुतवीजिते ३० प्रोत्फुल्लाशोकबकुलपूगपुन्नागशोभिते ॥ भ्रमद्भ्रमरसंघातेकूजत्को
किलसंकुले ३१ नृत्यच्छिखंडिनिवहेमर्कटाटोपसुंदरे ॥ वसंतसमयेरम्येसालमंडलमंडिते ३२ चरंतीतत्रमेमाताचिंतयामाससुव्रता ॥ भर्तारंकाम
संतप्ताऋतुस्नातास्वलंकृता ३३ तत्रैवकश्चिद्गंधर्वोद्रुमिलोनामनामतः ॥ चरन्नंतर्हितःकालेदृष्ट्वातामेकचारिणीम् ३४ विज्ञायाचिंतितंतस्याःसर्वसत्वाश
यार्थवित् ॥ उग्रसेनवपुर्बिभ्रत्सस्मितालापवीक्षितम् ३५ तामाससादकामार्तःकामयानांपतिव्रताम् ॥ अजानमानासाभ्येत्यरेमेतेनसमंवने ३६ सातं
विदित्वारमणेतरंसतींनितांतखेदाविललोचनाशया ॥ उवाचकस्त्वंकितवार्यगर्हितंदुरात्मनायेनकृतंत्वयेदृशम् ३७ इतिब्रुवंतींपरिसांत्वयँच्छनैःसदीर्घ
बाहुर्द्रुमिलोऽभ्यभाषत ॥ वयंहिगंधर्वकुलोद्भवाःप्रियेगीर्वाणतुल्यामरवल्लभानुगाः ३८ भवादृशीनांमनुजांगनानांजानीहिभद्रेसुलभावयंनच ॥ जरा
विनाशाद्यखिलाधिभागिनांनृणांसुराणांमहदंतरंप्रिये ३९ इतिब्रुवंतंसाभूयःप्राहक्रोधाकुलेंद्रिया ॥ किंमांसांत्वयसेभूयःकृत्वेत्थंदुष्टचेष्टितम् ४० इमा
नतिक्रम्यजलाग्निमेदिनीसमीरणाकाशनिशेशसूर्यान् ॥ दिक्कालधर्मानवधार्ययेनदुरात्मनेत्थंमलिनीकृताहम् ४१ गजेनेवमदांधेनपद्मिनीवनम
ध्यगा ॥ विशृंखलेनविमलायेनाहंमलिनीकृता ॥ सत्वंकिमितिमांभूयःसांत्वयस्यमराधम ४२ इतिब्रुवंतींप्रोवाचसभूयःशापशंकितः ॥ अनुलोमःस
रोजाक्षिमनुष्यासुदिवौकसाम् ४३ नराणांदेवकांतासुप्रतिलोमोहिसंगमः ॥ जानीहिनाहमागस्कृतेनपंकजगंधिनि ४४ तस्मात्तेजायतेपुत्रोमद्वीर्येण
नृथाभवेत् ॥ श्रीमान्धीमान्महोत्साहोनमेवाग्जायतेमृषा ४५ इत्येनंवादिनंक्रुद्धामातामममयशस्विनी ॥ प्राहसंत्यज्यसंतप्तापातिव्रत्यंसुदुर्लभम् ४६
निःसेतोर्भिन्नवृत्तस्यपापस्योन्मार्गवर्तिनः ॥ क्रूरस्तेतनयोभूयात्साहसीनिर्दयोऽघृणः ४७

कर्मणःसावद्यत्वेजलाग्न्यतिक्रमणदोषापादनंस्यादेवयोनित्वेनममत्वत्संगमोनुकूलएवविहितत्वादितिछलाभिसंधिराह इतीति दिवौकसांदेवानांमनुष्यासुस्त्रीषुसंगमोऽनुलोमोऽनुकूलः ४३ मनुष्या
णांदेवस्त्रीषुसंगमः प्रतिलोमोविरुद्धः शंतन्वादीनांगंगादिषुसंगमोदृष्टचरोऽतःकथमेतदितिमंदाशंकांपूर्वावस्थामेक्ष्यदोषाशंकानास्तीतिहिशब्देनपरिपराति ४४ ४५ ४६ निःसेतोरित्य
स्यविवरणं भिन्नवृत्तस्येति वृत्तंचरितं अस्यविवरणं उन्मार्गवर्तिनइति निर्दयःनिर्गताकरुणायस्मात्सतथा अघृणः अकृत्यजुगुप्सारहितः घृणाजुगुप्साकृपयोरिति दयदानगतिशोषणादि
ष्विवियातोःयजनादिधर्मशून्यः घृणाकृपातयारहितः ४७

४८ तावकानांदेवानामितिशेषः ४९ ५० बंधुषुदुर्जनान् बंधुभूतान् दुर्जनान्वा ५१ केतेइतितत्राह उग्रसेनमिति ५२ कुतःपितृहत्यादिदोषोनास्तीतितत्राह ममेति ५३ ५४ ५५ ५६ ५७
५८ विशसंतुसूदयंतु भूतराजायभैरवविग्रहधारिणेरुद्राय मीढुषेसमर्थायअभीष्टदात्रेवा अर्थतत्वज्ञप्रयोजनयाथार्थ्यवेत्तारम् यदुपुंगवंयदुश्रेष्ठम् ५९ दानशब्देनवदान्यालक्ष्यंते ॥ तेषांपते
अक्रूर मैत्रंमित्रकर्म ६० सौम्यसुंदर सौम्योविप्रेसोमजीवेसुंदरेसोमदैवतेइतिच कार्यगौरवसाधनम् महतःकार्यस्यसाधनंसमर्थनम् ६१ ६२ निसृष्टःक्षमःअभ्युपायनैःसहितैः ६३ वैद्युतोविद्युतोनिर्ग

नानुग्राह्योदेवतानांद्विजानांचतपस्विनाम् ॥ इत्थंवदंत्यांतस्यांसक्रुद्धायांशापशंकितः ४८ तावकानांभवेच्छत्रुरित्युक्त्वांतरधीयत ॥ गतेतस्मिन्महोद्या
नान्मातामम तपस्विनी ४९ केनाप्यज्ञातवृत्तांतागृहानेवाभ्यपद्यत ॥ ततःसागर्भमालंब्यकालेनैवसुषावमाम् ५० इतिमेनारदःप्राहकदाचिद्भगवानृषिः ॥
ततःप्रभृत्यहंवेद्मितानेतान्बंधुदुर्जनान् ५१ यूयंतत्रप्रमाणंहिद्विषंत्येतेपिमांसदा ॥ उग्रसेनंचदुर्बुद्धिमाहुकंचदुराशयम् ५२ वसुदेवंचकितवमन्यांश्च
तदुपाश्रयान् ॥ हत्वानजायतेदोषोममगंधर्वजन्मनः ५३ तेनादेक्ष्यामिपरुषंहन्येतामितितावहम् ॥ ताभ्यांहताभ्यांबालाभ्यांकुंजरेणबलीयसा५४कृ
त्वापारत्रिकींपूजांयांतुतत्पदवीमिमे ॥ वसुदेवोग्रसेनौचतथान्यौनंददेवकौ ५५ गोपालायादवाश्चैवयेचान्येतानुव्रताः ॥ पश्यंतुविवृतैर्नेत्रैर्हन्यमानौस्व
दारकौ ५६ आहूयंतांजनपदाःपश्यंतुममपौरुषम् ॥ महामात्रत्वयाभद्रंरंगद्वार्युपनीयताम् ५७ द्विपःकुवलयापीडोजहितेनममाहितौ ॥ आरभ्यतांधनुर्या
गश्चतुर्दश्यांयथाविधि ५८ विशसंतुपशून्मेध्यान्भूतराजायमीढुषे ॥ इत्याज्ञाप्यार्थतत्त्वज्ञमाहूययदुपुंगवम् ५९ गृहीत्वापाणिनापाणिंततोक्रूरमु
वाचह ॥ भोभोदानपतेमह्यंक्रियतांमैत्रमादृतः ॥ नान्यस्त्वत्तोहिततमोविद्यतेभोजवृष्णिषु ६० अतस्त्वामाश्रितःसौम्यकार्यगौरवसाधनम् ॥ यथेंद्रोवि
ष्णुमाश्रित्यस्वार्थमध्यगमद्विभुः ६१ गच्छनंदव्रजंतत्रसुतावानकदुंदुभेः ॥ आसातेताविहानेनरथेनानयमाचिरम् ६२ निसृष्टःकिलमेमृत्युर्देवैर्वैकुंठ
संश्रयैः ॥ तावानयसमंगोपैर्नंदाद्यैःसाभ्युपायनैः ६३ घातयिष्यइहानीतौकालकल्पेनहस्तिना ॥ यदिमुक्तौततोमल्लैर्घातयेवैद्युतोपमैः ६४ तयोर्निह
तयोस्तप्तान्वसुदेवपुरोगमान् ॥ तद्बंधून्निहनिष्यामिवृष्णिभोजदशार्हकान् ६५ उग्रसेनंचपितरंस्थविरंराज्यकामुकम् ॥ तद्भ्रातरंदेवकंचयेचान्येविद्विषोमम
६६ ततश्चैषामहीमित्रभवित्रीनष्टकंटका ॥ जरासंधोममगुरुर्द्विविदोदयितःसखा ६७ शंबरोनरकोबाणोमय्येवकृतसौहृदाः ॥ तैरहंसुरपक्षीयान्हत्वा
भोक्ष्येमहींनृपान् ६८ एतज्ज्ञात्वानयक्षिप्रंरामकृष्णाविहार्भकौ ॥ धनुर्यागनिरीक्षार्थंद्रष्टुंयदुपुरश्रियम् ६९

तोग्निःतस्योपमायेषांतैः ६४ ६५ मत्पितरएवएतइतिशेषः ६६ मेमित्र भवित्रीभविष्यतिनतुत्वचोधिकाजरासंधादयःकंटकाःसंतितत्राह जरासंधइति ६७ ६८ आनयनेनिमित्तमाह ध
नुरिति धनुर्यागलक्षणोत्सवार्थं ६९

मनीषितंमनसाकर्तुमिष्टं मरणंज्ञात्वापिपरिहारंप्रयत्नोनकृतइतियदसआत्महत्यालक्षणंपदवद्यंतस्यभार्जनंपरिहरणंभवति फलनिष्पत्तिमज्ञात्वाप्रयत्नोऽव्यर्थइतिनानिरूप्यइत्याह सिद्धीति फलसिद्धावसि
द्धौचहर्षशोकाभ्यांनविषमोभूत्वाकर्मकुर्यादितिविधिशास्त्रं तर्हिफलावाप्तिःकिमधीनेतितत्राह दैवमिति फलभावनंफलकारणम् ७० तर्हीदंनापेक्षितं किंनेत्याह मनोरथानिति जनेनक्रियमाणत्वा
त्त्वयाप्यनुष्ठेयमितिभावः यद्यपिफलसिद्धिःहर्यधीनातथापि ७१ ७२ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ श्रोतॄणांमंतॄणांप्रवक्तॄणांध्यातॄणांचबु
द्ध्यारोहार्थंसंकलय्यभगवद्विक्रमंवर्त्तमानंवार्तिष्यमाणंचकथयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौकेशिदैत्यवधलक्षणंभगवद्विक्रमंवक्तुमाह केशीति निर्दरयन्भिंदन्मनोजववत्जवोयस्यसतथा अभ्राणिचविमानानि
चअभ्रविमानानि सटाभिःस्कंधदीर्घरोमाभिः अवधूतानिअभ्रविमानानि तैःसंकुलंहेषितेनाश्वजातिशब्दितेनभीषितमखिलंयस्यसतथा हेषाहेषाचवाजिनामितिहलायुधः १ विकटंविस्तृतंआस्यकोटरं

अक्रूरउवाच ॥ राजन्मनीषितंसम्यक्तववचावद्यमार्जनम् ॥ सिद्ध्यसिद्ध्योःसमंकुर्याद्दैवंहिफलभावनम् ७० मनोरथान्करोत्युच्चैर्जनोदैवहतानपि ॥ युज्य
तेहर्षशोकाभ्यामथाप्याज्ञांकरोमिते ७१ एवमादिश्यचाक्रूरंमंत्रिणश्चविसृज्यसः ॥ प्रविवेशगृहंकंसस्तथाक्रूरःस्वमालयम् ७२ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेदशमस्कंधेचतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ श्रीशुकउवाच केशीतुकंसप्रहितःखुरैर्महींमहाहयोनिर्दरयन्मनोजवः ॥ सटावधूताभ्रविमानसंकुलंकुर्वन्नभोहे
षितभीषिताखिलः १ विशालनेत्रोविकटास्यकोटरोबृहद्गलोनीलमहांबुदोपमः ॥ दुराशयःकंसहितंचिकीर्षुर्व्रजंसनंदस्यजगामकंपयन् २ तंत्रासयंतं
भगवान्स्वगोकुलंस्वहेषितैर्वालविघूर्णितांबुदम् ॥ आत्मानमाजौमृगयंतमग्रणीरुपाह्वयत्सव्यनदन्मृगेंद्रवत् ३ सतंनिशम्याभिमुखोनभस्तलंपिबन्निवा
भ्यद्रवदत्यमर्षणः ॥ जघानपद्भ्यामरविंदलोचनंदुरासदश्चंडजवोदुरत्ययः ४ तद्वंचयित्वातमधोक्षजोरुषाप्रगृह्यदोर्भ्यांपरिपीड्यपादयोः ॥ सावज्ञमुत्सृ
ज्यधनुःशतांतरेयथोरगंतार्क्ष्यसुतोव्यवस्थितः ५ सलब्धसंज्ञःपुनरुत्थितोमुखंव्यादायकेशीतरसापतद्धरिम् ॥ सोप्यस्यवक्त्रेभुजमुत्तरंस्मयन्प्रवेशया
मासयथोरगंबिले ६ दंतानिपेतुर्भगवद्भुजस्पृशस्तेकेशिनस्तप्तमयस्पृशोयथा ॥ बाहुश्चतद्देहगतोमहात्मनोयथामयःसंववृधेउपेक्षितः ७ समेधमाने
नसकृष्णबाहुनानिरुद्धवायुश्चरणांश्चविक्षिपन् ॥ प्रस्विन्नगात्रःपरिवृत्तलोचनःपपातलंडंव्यसृजन्क्षितौव्यसुः ८ तद्देहतःकर्कटिकाफलोपमाद्व्यसोरपा
कृष्यभुजंमहाभुजः ॥ अविस्मितोऽयंनिहतारिरुस्त्रियैःप्रसूनवर्षैर्ववृषद्भिरीडितः ९

मुखगर्तंयस्यसतथा दुराशयःदुष्टाभिप्रायःकृष्णहननलक्षणोयस्यसतथा २ वालेनपुच्छेनविघूर्णितोविभ्रांतोंबुदोयस्यसतथावं आजौक्षेपार्थमात्मानंस्वंमृगयंतंविचिन्वंतं अजगतिक्षेपणयोरिति
धातुः युद्धेवा इयमपितादर्थ्येसप्तमी अग्रणीस्तस्याभिमुखेस्थितः ३ तंनादं ४ तद्धननं सावज्ञं अवमानसहितमितिक्रियाविशेषणं ५ मुखंव्यादायविदार्य ६ तप्तंअयोनामलोहंस्पृशंतःतप्तमयं
तापात्मानंपदार्थंस्पृशंतीतितप्तमयस्पृशइतिवा उपेक्षितःआमयोव्याधिः ७ विनिपन्नितस्ततःप्रसारयन् लंडंशकृत् तुरगस्यशकृल्लंडंलेंडंकाभाकारकोशयोरितिच कोशंवा ८ कर्कटीकर्कधूलता
तत्फलसदृशंउर्वारुकवत्मृदुलमित्यर्थः कर्कट्याःफलंगर्भस्ततसदृशं प्रसेवःस्वयंम्रियतेयथातथा भुजापकर्षेणमृतइत्यर्थः व्यसोर्मृतस्य उस्त्रियैर्देवैः उस्त्रियाअमरादेवास्त्रिदिवेशादिवौकसइति
च प्रसूनवर्षैःफलपुष्पसमूहैः प्रसूनंफलपुष्पयोरितिच ववृषद्भिरित्यत्रताच्छीलिकःशतृप्रत्ययः अवेत्यत्रअकारलोपश्च तेनअयंवर्षः औत्पत्तिकोगुणोलक्ष्यतइति ९

१० अप्रमेयात्मन् अपरिच्छेद्यस्वभाव नन्वेवंचेदंगुष्ठमात्रःपुरुषइत्यादिपरिमाणवचनस्यकागतिरितितत्राह योगेशेति योगिनांयोगविषयत्वेनस्वेच्छाविग्रहग्रहणेनतदुपपत्तेः योगेशत्वस्यवायुवि षयत्वमितिमंदाशंकांनिरस्यति जगदीश्वरेति आत्मनएषप्राणोजायते आकाशाद्वायुःप्राणःश्रद्धाखंवायुरित्यादिश्रुतेः वायोर्जगदंतःपातित्वेनतदीशत्वंनपृथग्वक्तव्यमितिभावः कृष्णशब्दस्यबह्वर्थवि षयत्वेनोक्तविशेषणविशिष्टःकइतिसंशयनिवृत्तिःकथमितितत्राह वासुदेवेति वासुदेवशब्दस्यार्थांतरमाह अखिलेति नन्वेवंचेत्संशयस्तदवस्थइतितत्राह सात्वतामिति नन्वनेनसात्वज्जातिश्रेष्ठइत्ये वायातं नतुतदाधिपत्यमित्यतउक्तं प्रभोइति समर्थेधिपतौप्रभुरिति ११ उक्तविशेषणानामन्यत्रापिकथंचिद्वृत्तिसंभवेनापिविष्णुत्वानिश्चयइतितत्राह त्वमिति प्रत्यगात्मांतर्यामीत्यर्थः ईदृशोन्योनास्ती त्याह एकइति एकस्यचबहुध्ववस्थानंकथमितितत्राह ज्योतिरिति मथनादिनाद्दग्विषयत्वेनाग्नेःसत्ताज्ञायतेनतवेतितत्राह गूढइति कथंगूढत्वमित्यतउक्तं गुहेति हृदयगुहायांशेतइति जीववत्तर्हित्वंसंसारी चेतनःकिंनेत्याह साक्षीति संसारिणामनुष्ठीयमानयोःपुण्यपापयोर्द्रष्टा वायोरंतस्थत्वेनसाक्षित्वेपिमुख्यसाक्षित्वंतवेत्याशयेनाह महापुरुषइति पुरुषोत्तमइत्यर्थः पुरुषोत्तमस्यैवमुख्यसाक्षित्वंपवो

देवर्षिरुपसंगम्यभगवत्प्रवरोनृप ॥ कृष्णमक्लिष्टकर्माणंरहस्येदमभाषत १० कृष्णकृष्णाप्रमेयात्मन्योगेशजगदीश्वर ॥ वासुदेवाखिलावाससात्वतां प्रवरप्रभो ११ त्वमात्मासर्वभूतानामेकोज्योतिरिवैधसाम् ॥ गूढोगुहाशयःसाक्षीमहापुरुषईश्वरः १२ आत्मनात्माश्रयःपूर्वंमाययासृजसेगुणान् ॥ तैरि दंसत्यसंकल्पःसृजस्यत्स्यवसीश्वरः १३ सत्वंभूभरभूतानांदैत्यप्रमथरक्षसाम् ॥ अवतीर्णोविनाशायसाधूनांरक्षणायच १४ दिष्ट्यातेनिहतोदैत्योलीलया ऽयंहयाकृतिः ॥ अस्यहेषितसंत्रस्तास्त्यजंत्यनिमिषादिवम् १५ चाणूरंमुष्टिकंचैवमल्लानन्यांश्चहस्तिनम् ॥ कंसंचनिहतंद्रक्ष्येपरश्वोहनितेविभो १६ तस्यानुशंखयवनमुराणांनरकस्यच ॥ पारिजातस्यहरणमिंद्रस्यचपराजयम् १७ उद्वाहंवीरकन्यानांवीर्यशुल्कादिलक्षणम् ॥ नृगस्यमोक्षणंपापाद्वार कायांजगत्पते १८ स्यमंतकस्यचमणेरादानंसहभार्यया ॥ मृतपुत्रप्रदानंचब्राह्मणस्यस्वधामतः १९ पौंड्रकस्यवधंपश्चात्काशिपुर्याश्चदीपनम् ॥ दंत वक्रस्यनिधनंचैद्यस्यचमहाक्रतौ २० यानिचान्यानिवीर्याणिद्वारकामावसन्भवान् ॥ कर्ताद्रक्ष्याम्यहंतानिगेयानिकविभिर्भुवि २१ अथतेकालरूप स्यक्षपयिष्णोरमुष्यवै ॥ अक्षौहिणीनांनिधनंद्रक्ष्याम्यर्जुनसारथेः २२

तर्हीश्वरत्वंतस्यैवमुख्यंनपशुपतेरितिभावेनाह ईश्वरइति १२ अलौकिकस्यवस्तुनोऽसाधारणलक्षणेनानिर्णेतुंशक्यतेइतितत्राह आत्मनेति पूर्वंजगदादौआत्मनापरप्रेरणामंतरेण केनोपादाने नेत्यतउक्तं माययेति माययाप्रकृत्या कुलालस्यशालाद्यधिष्ठानदर्शनादस्याकिमधिष्ठानमितितत्राह आत्माश्रयइति सभगवान्कस्मिन्प्रतिष्ठितइतिस्वेमहिम्नीतिश्रुतेः गुणान्महदादीन् १३ अवनम कारंदर्शयति सत्वमिति १४ अनिमिषादेवाः सुरमत्स्यावनिमिषावितिच १५ स्वोक्तार्थेवचनंप्रमाणयितुंभाविनमर्थंदिव्यचक्षुषोपलभ्यवक्ति चाणूरमित्यादिना तेतवकरेण १६ यथेदानीं केश्यादिहननंप्रत्यक्षंभवत्येवमेवकालांतरेक्रियमाणमपिकर्मेदृग्विषयंभविष्यतीतिभावेनाह तस्येति तस्यकंसस्य अनुअनंतरंशंखादीनांहननमिति शंखःपंचजनासुरः १७ आदिशब्देनलक्ष्यवेधनमाह लक्षणंकालिंकेचिह्नेनाग्निमुद्रांगसंगयोरितिच १८ १९ २० वीर्याणांअवश्यज्ञेयत्वमाह गेयानीति भुवीतिविशेषणेनवीर्याणांसंसारनिवृत्त्यर्थमेवकृतत्वंसूचयति २१ अथभारतयुद्धेअमुष्य भूव रूपस्यावशिष्टंक्षपयिष्णोःक्षीणंकर्तुकामस्य अक्षौहिणीनामष्टादशानामितिशेषः अर्जुनसारथेरित्यनेनभारतयुद्धइतिसूचयति २२

उपास्यरूपंविशिनष्टि विशुद्धेति भगवंतंशरणमीमहीत्यन्वयः कीदृशं विशुद्धविज्ञानघनंअप्राकृतज्ञानमूर्तिं स्वसंस्थयास्वव्यवस्थयाअपराधीनस्थित्या समाप्तसर्वार्थं समाप्ताशेषपुरुषार्थं केचिद्धरेर्वृत्ति र्मायामयीतिसंगिरंतेतत्राह अमोघेति कुतएतत्कथ्यतेइतितत्राह नित्येति नित्यानिवृत्तमायागुणानांप्रकृतिगुणानांप्रवाहःपरंपरायस्मिन्सतथा नन्वेतन्मुक्तानामप्यस्तीतितत्राह स्वतेजसेति स्वप्रभा वेण तेजोबलेप्रभावेऽग्नाविति २३ हेआद्यंतराक्षसनाशकर्तरीश्वरत्वांनतोस्मि ईश्वरत्वंसमर्थयते स्वाश्रयमित्यादिनाआत्माधीनयामाययाप्रकृत्यास्वेच्छयावाक्रीडार्थंक्रीडितुं विनिर्मिताशेषकल्पनं विर चितसमस्तदेवब्राह्मणासुरादितत्तद्वस्तुतारतम्यलक्षणविशेषव्यवस्थानं मनुष्यविग्रहइवविग्रहोयस्यसतथातं मांसदृष्ट्यामनुष्याकारमित्यर्थः मनुष्यदेहस्वीकारेकृत्यमाह धुर्यमिति धुरंवहतियोधुर्यइत्यतो यदुवृष्णिसात्वतांधुरस्यवोढारं आद्यंतधुर्यमितिविशेषणद्वयेनदुष्टविनिग्रहाविशिष्टपालनरक्षणकार्यार्थंमनुष्यविग्रहस्वीकारइतिविज्ञायते आद्यंतोमनुष्यविग्रहोयस्येत्यर्थांगीकारआदिनोराक्षसाःप्रोक्तास्तदं

विशुद्धविज्ञानघनंस्वसंस्थयासमाप्तसर्वार्थममोघवर्तिनम् ॥ स्वतेजसानित्यनिवृत्तमायागुणप्रवाहंभगवंतमीमहि २३ त्वामीश्वरंस्वाश्रयमात्ममायया विनिर्मिताशेषविशेषकल्पनम् ॥ क्रीडार्थमाद्यंतमनुष्यविग्रहंनतोस्मिधुर्यंयदुवृष्णिसात्वताम् २४ श्रीशुकउवाच ॥ एवंयदुपतिंकृष्णंभगवत्प्रवरोमु निः ॥ प्रणिपत्याभ्यनुज्ञातोययौतद्दर्शनोत्सवः २५ भगवानपिगोविंदोहत्वाकेशिनमाहवे ॥ पशूनपालयत्पालैःप्रीतैर्व्रजसुखावहः २६ एकदातेपशून्पा लांश्चारयंतोऽद्रिसानुषु ॥ चक्रुर्निलायनक्रीडांचोरपालापदेशतः २७ तत्रासन्कतिचिच्चोराःपालाश्चकतिचिन्नृप ॥ मेषायिताश्चतत्रैकेविजह्रुरकुतोभयाः २८ मयपुत्रोमहामायोव्योमोगोपालरूपधृक् ॥ मेषायितानपोवाहप्रायश्चोरायितोबहून् २९ गिरिदर्यांविनिक्षिप्यनीतंनीतंमहासुरः ॥ शिलयापि दधेद्वारंचतुःपंचावशेषिताः ३० तस्यतत्कर्मविज्ञायकृष्णःशरणदःसताम् ॥ गोपान्नयंतंजग्राहवृकंहरिरिवौजसा ३१ सनिजंरूपमास्थायगिरींद्रसदृशं बली ॥ इच्छन्विमोक्तुमात्मानंनाशक्नोद्ग्रहणातुरः ३२ सनिगृह्याच्युतोदोर्भ्यांपातयित्वामहीतले ॥ पश्यतांदिविदेवानांपशुमारममारयत् ३३ गुहापि धानंनिर्भिद्यगोपान्निःसार्यकृच्छ्रतः ॥ स्तूयमानःसुरैर्गोपैःप्रविवेशस्वगोकुलम् ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥ श्रीशुकउवाच ॥ अक्रूरोपिचतांरात्रिंमधुपुर्यांमहामतिः ॥ उषित्वारथमास्थायप्रययौनंदगोकुलम् १ गच्छन्पथिमहाभागोभगवत्यंबुजेक्षणे ॥ भक्तिंपरा मुपगतएतदेवमाचिंतयत् २ अक्रूरउवाच ॥ किंमयाचरितंभद्रंकिंतप्तंपरमंतपः ॥ किंवाथाप्यर्हतेदत्तंयद्द्रक्ष्याम्यद्यकेशवम् ३

तस्वाज्जनार्दनइतिवचनांनिरुणद्धिविशुद्धविज्ञानघनमित्यादिविशेषणानिचोक्तानिव्याहतानिस्युरिति २४ तस्यदर्शनेनोत्सवउत्कृष्टआनंदोयस्यसतथा २५ २६ चोरपालापदेशतः वयंपशूंश्चोरयाम वयंपालयामइति अपदेशेनछद्मनसा निलायनक्रीडां निलीनकर्मलक्षणक्रीडाम् २७ २८ चोरायितःचोरवद्वर्तमानः २९ गिरिदर्यांपर्वतगुहायाम् ३० हरिःसिंहः ३१ गुरुणामहताहरिणायद्गीतइति शेषः ३२ पशूनमारयतित्यक्तप्राणान्करोति ३३ ३४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ अज्ञानांभगवद्भक्तिकरणनिदर्शनार्थंगोकुलयात्राकथन च्छलनाऽक्रूरस्यभक्त्युद्रेकःप्रतिपाद्यतेस्मिन्नध्याये मधुपुर्यांमथुरायां यस्यांरात्र्यां न्यवुंकतांरात्रिं १ २ भद्रंपुण्यंसामान्योक्तंविशिनष्टि किंतप्तमित्यादिना अर्हतेविष्णुभक्त्यादिगुणसंपन्नाय ३

ब्रह्मकीर्तनंवेदाध्ययनं ४ उक्तमनुवदति मैवमिति अहमेवमच्युतदर्शनंदुर्लभमितिआत्मानंमावमंस्यामिनावजानामि कुतइत्यत्राह स्यादिति कथमेतत्संभवतीत्यत्राह ह्रियमाणइति कश्चनविष्णुभक्तिमान् ५ भवोजन्म योगिभिःसनकादिभिः ६ बतआश्चर्यं अद्यअत्यनुग्रहंअधिकानुग्रहंअकृतअकरोत् अतिममात्यनुग्रहमितिपाठे अतिअत्यर्थंसमेकृतवानित्यर्थः प्रहितःप्रेषितःअंघ्रिपद्मंविशिनष्टि कृतावतारस्येति पूर्वेब्रह्मादयोयस्यांघ्रिपद्मस्यनखानांमंडलस्यत्विषातेजसादुरत्ययंतमोऽज्ञानमघंवाशुचंवाअतरन्तीर्णवंतइत्यन्वयः ७ यच्चब्रह्मादिभिःसुरैरर्चितं ससात्वतैःपांचरात्रिकैःसहितैःयच्चगोचारणाय गवांतृणचरार्थंअनुचरैःगोपैःसमंवनेभ्रांतं यच्चवनेगोपिकानांकुचकुंकुमेनांकितंमुद्रितंतद्द्रक्ष्यइतिपूर्वत्रान्वयः ८ नूनंनिश्चयात्स्मितावलोकेऽरुणेकंजसदृशेलोचनेयस्यतत्तथा स्मितसहितोऽवलोकोययोस्तेतथागुडाःनिबिडाःअलकाः कुंतलाः तैरावृतं यद्वा गुडाःगुलिकाःतद्वद्वक्राःयद्वा गुडःइक्षुविकारःतद्वत्स्निग्धाअलकास्तैरावृतं दर्शननिश्चयेशकुनंवक्ति प्रदाक्षिणमिति वाइत्यनेनअन्येभारद्वाजादिपक्ष्यादयोगृह्यंतेइतिसूचयति गुडःपिंडेक्षुविकृतेस्नुहीगुलिकयोर्गुडइतिच ९ ईयुषःगतवतः उपलंभनंदर्शनं भविताभविष्यति मह्यंममदृशःनेत्रस्यसंसमीचीनंफलंस्यात्अनुस्यादेव सम्भेदेसमीचीनेइतिच प्रश्नावधारणेनित्यसमीहानुमतेनन्वितिसंदृशइत्येकंवापदं नसंदृशेतिष्ठतीतिश्रुतिः संदर्शनसाधनस्यनेत्रस्येत्यर्थः १० चैतन्यैकरसस्यहरेर्गोपत्वेनावभासनंनचोद्यमितिभावेनाह यइति योहरिः

ममैतद्दुर्लभंमन्येउत्तमश्लोकदर्शनम् ॥ विषयात्मनोयथाब्रह्मकीर्तनंशूद्रजन्मनः ४ मैवंमामवमंस्यामिस्यादेवाच्युतदर्शनम् ॥ ह्रियमाणःकालनद्यांक्वचित्तरतिकश्चन ५ ममाद्यामंगलंनष्टंफलवांश्चैवमेभवः ॥ यन्नमस्येभगवतोयोगिध्येयांघ्रिपंकजम् ६ कंसोबताद्याकृतमेत्यनुग्रहंद्रक्ष्येंऽघ्रिपद्मंप्रहितोऽमुनाहरेः ॥ कृतावतारस्यदुरत्ययंतमःपूर्वेऽतरन्यन्नखमंडलत्विषा ७ यदर्चितंब्रह्मभवादिभिःसुरैःश्रियाचदेव्यामुनिभिःससात्वतैः ॥ गोचारणायानुचरैःसमंवनेयद्गोपिकानांकुचकुंकुमांकितम् ८ द्रक्ष्यामिनूनंसुकपोलनासिकंस्मितावलोकारुणकंजलोचनम् ॥ मुखंमुकुंदस्यगुडालकावृतंप्रदक्षिणंमेप्रचरंतिवैमृगाः ९ अप्यद्यविष्णोर्मनुजत्वमीयुषोभारावतारायभुवोनिजेच्छया ॥ लावण्यधाम्नोभवितोपलंभनंमह्यंननुस्यात्फलमद्यसंदृशः १० यईक्षिताहंरहितोप्यसत्सतोःस्वतेजसापास्ततमोभिदाभ्रमः ॥ स्वमाययात्मन्रचितेषुतत्सन्प्राणादिभिर्जंतुषुभातिचित्रधा ११

अविद्यमानंदर्शनंआत्मनियद्यभिमन्येततदाद्युक्तदोषःस्यात्नचासावस्तीत्यर्थः यज्ञदत्तवद्देहस्थस्याज्ञानादिसंभवेनाहंभावशून्यत्ववचनमौपचारिकंकिंनस्यादितितत्राह अपास्तेति अपास्तःनिराकृतः तमोभिदाभ्यामज्ञानान्यथाज्ञानाभ्यांउत्पन्नोभ्रमःप्रवृत्तिर्यस्यसः भ्रमुअनवस्थानइतिधातोः ष्ठागतिनिवृत्ताविति अवस्थानंगत्यभावस्तदभावःकार्येषुप्रवर्तमानमित्यर्थः वस्तुतत्त्वाज्ञानविपरीतनिमित्तप्रवृत्तियुक्तोनभवतीत्यर्थः यद्वावमसावस्तुतत्त्वाज्ञानेनजातभिदाइदंरजतमित्यन्यथाज्ञानंतदेवभ्रमोभ्रांतिज्ञानंयस्यदूरोत्सारितंसः ननुमुक्तोप्येतादृशइत्यतउक्त स्वतेजसेति सत्यंकिंतु बलमानंदओजश्चसहोज्ञानमनाकुलं स्वरूपाण्येवजीवस्यव्यज्यंतेपरमाद्विभोरितिश्रुतेरस्यपरमभावेणतदात्मानमेववेदाहंब्रह्मास्मीति स्वमाययास्वेच्छया आत्मन् आत्माधारतयारचितेषुजंतुषुप्राणादिभिःसहचित्रधासुरनरतिर्यगादिनानाजातिमिश्रत्वेनभाति ननुतर्हिविकारोपिस्यादित्यत्राह तत्सन्निति तथैवसन्अविकारएवाभ्यर्हितःश्रेष्ठइत्यर्थः सर्वैरभ्यर्हितोवा सत्सत्येभ्यर्हितेश्रेष्ठेसाधीयासभवत्यपीतिच अनेनमूलरूपोहरिर्यथानिर्विकारस्तथारूपांतरवानितिसूचितंभवति हेयदेहित्वेनाभासमानस्यकिंकर्मेतितत्राह ईक्षितेति असत्सतोअशुभशुभयोःईक्षिताद्रष्टा जंतुभिःक्रियमाणस्यपुण्यपापलक्षणस्यकर्मणःसाक्षीत्यर्थः नत्वस्यदर्शनाभिमानलक्षणविकारःआपन्नमुद्दिश्येतिवा ११

यस्यहरेरखिलामविहाभिःअखिलानिअमीवानिपापानिघ्नंतीत्यखिलामीवहानितैः अतएवसुमंगलैःगुणकर्मजन्मभिः विमिश्राःसंकलितावाचः श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्णिवृषेत्यादिलक्षणाजगत्प्राणं तिआह्लादयंतिजीवयंतिवा शुंभंतिशोभयंतिशुभयुक्तंकुर्वंति पुनंतिपवित्रयंति वैगंगादौप्रसिद्धमित्यन्वयः यावाचस्तैःविष्ण्वादिभिःविरक्ताःशून्याःवर्जिताःस्युस्ताःसद्भिःअशोभनामताः अवबोधिता इत्यन्वयः १२ अस्त्वेवंविधमाहात्म्योभगवांस्ततःप्रकृतेकिमत्राह सचेति चशब्दःएवार्थे ईश्वरएवव्रजेआस्तेकिलेत्यन्वयः सात्वतामन्वयेयदुकुलेअवतीर्णःकिंकार्यायेतितत्राह स्वसेत्विति स्वेनकृतःसेतु मर्यादातांपालयंतिरक्षयंतीतिस्वसेतुपालाः अमराणांवर्याःअमरवर्याःस्वसेतुपालानाममरवर्याणांइंद्रादीनांशर्मकृत् सुखकृत् देवकार्यायावतीर्णइत्यर्थः अत्रकिंप्रमाणमित्यत्राह गायंतीति देवाःव्यासाद यःपुराणादिषु गेयसंभवेगानंयुक्तंतत्कथमित्यत्राह यशइति यद्यशोवितन्वन्नास्ते अशेषाणांमंगलंश्रेयस्करं तद्यशः १३ स्वमानसंप्रतिवक्ति वंत्विति अहमद्यतमेवद्रक्ष्येइत्यन्वयः दृशिमतांचक्षु ष्मतांमहोत्सवं त्रैलोक्यकांतंकमनीयंरूपंदधानं भद्रंकर्णेभिःशृणुयामदेवाभद्रंपश्येमाक्षभिर्यजत्राइतिश्रुतिः ममाद्यउषसःप्रभातकालावयवाःक्षणादयः सुदर्शनाःसर्वजगत्पूज्यवस्तुदर्शनप्रदाआसन्नि त्यन्वयः १४ कालाख्यभुजंगस्यरंहसारंहोलक्षणविशेषेण अधास्यत्धास्यति धरिष्यत्यपिकिम् १५ यत्रनिजहस्तपद्मेसमर्हणंजलपूर्वंपूजांनिधायदत्त्वाकौशिकःइंद्रःजगत्त्रयेंद्रतामाप महाब

यस्याखिलामीवहाभिःसुमंगलैर्वाचोविमिश्रागुणकर्मजन्मभिः ॥ प्राणंतिशुंभंतिपुनंतिवैजगद्यास्तद्विरक्ताःस्युरशोभनामताः १२ सचावतीर्णःकिल सात्वतान्वयेस्वसेतुपालामरवर्यशर्मकृत् ॥ यशोवितन्वन्व्रजआस्तईश्वरोगायंतिदेवास्तदशेषमंगलम् १३ तंत्वद्यनूनंमहतांगतिंगुरुंत्रैलोक्यकांतंदृशि मन्महोत्सवम् ॥ रूपंदधानंश्रियईप्सितास्पदंद्रक्ष्येममासन्नुषसःसुदर्शनाः १४ अप्यंघ्रिमूलेपतितस्यमेविभुःशिरस्यधास्यन्निजहस्तपंकजम् ॥ दत्ताभयं कालभुजंगरंहसाप्रोद्वेजितानांशरणैषिणांनृणाम् १५ समर्हणंयत्रनिधायकौशिकोमहाबलिश्चापजगत्त्रयेंद्रताम् ॥ यद्वाविहारेव्रजयोषितांश्रमंस्पर्शेनसौ गंधिकगंध्यपानुदत् १६ नमय्युपैत्यरिबुद्धिमच्युतःकंसस्यदूतःप्रहितोपिविश्वदृक् ॥ योंतर्बहिश्चेतसएतदीहितंक्षेत्रज्ञईक्षत्यमलेनचक्षुषा १७ अप्यंघ्रिमूलेपतितंकृतांजलिंमामीक्षितासस्मितमार्द्रयादृशा ॥ सपद्यपध्वस्तसमस्तकिल्बिषोवोढामुदंवीतविशंकऊर्जिताम् १८ सुहृत्तमंज्ञातिमनन्यदैवतं दोर्भ्यांबृहद्भ्यांपरिरप्स्यतेऽथमाम् ॥ आत्माहितीर्थीक्रियतेतदैवमेबंधश्चकामात्मकउच्छ्वसत्यतः १९

लिश्चतथाइंद्रवत् यद्धस्तपंकजंसौगंधिकस्यकह्लारस्यगंधइवगंधोस्यास्तीति विहारेवनक्रीडायां अपानुदत्निराकरोत् १६ ननुकितवबुद्धुप्रलापेनयतस्त्वंकंसभृत्यः तत्प्रहितश्चअतस्त्वय्यरिबुद्धिंकु र्यादच्युतइतिमंदाशंकांपरिहरन्निवाह नमयीति नोपैत्यपिकिं नोपैत्येवेत्याह विश्वदृगिति विश्वदृक्त्वान्ममनोनैर्मल्यंविजानातीत्यर्थः एतदेवविवृणोति यइतिचेतसएतदीहितंसंकल्पलक्षणंचेष्टितं अंतर्बहिश्चस्थितमितिव्याप्तिकथनमात्रेणचेतनस्यचेष्टितसाक्षित्वंसम्यङ्गविवृतंस्यादितिक्षेत्रज्ञइत्युपादत्त इदंशरीरंकौंतेयक्षेत्रमित्यभिधीयतेइत्यादिनाक्षेत्रज्ञशब्दार्थःसम्यग्विवृतः १७ दयार्द्र यादृशामांसस्मितमीक्षतेकिं ईक्षणफलमाह सपदीति ईक्षणानंतरमपास्तकिल्बिषः सम्यङ्निराकृताशुभोऽतएववीताविविधाशंकायस्यसवीतशंकोहमूर्जितामुद्रिक्तांमुदंवोढावहिष्यामीत्यन्वयः १८ अ थयदापरिरंभणेहेतुमाह सुहृत्तममिति अन्यद्दैवतमिष्टप्रदंयस्यनास्तिसतथा परिरंभणात्किंफलमाप्स्यंभवतीतितत्राह आत्मेति अतोस्मात्परिरंभणात् आत्मादेहस्तीर्थीक्रियते शुद्धजलवत्क्रियते पात्रीक्रियतेवा ज्ञानदानाययोग्योभवतीत्यर्थः अन्येषांभगवद्भक्तोत्बुद्धयवतारीक्रियतेवा ज्ञानोपदेशायचाधिकारीक्रियतेवा किमतइत्यत्राह बंधश्चेति कामात्मकःविषयतृष्णालक्षणोबंधःउच्छ्वसतिनिवी र्यःछिन्नोभवतीत्यर्थःच उच्छेदेपिसमुच्चये अतोदेहहेतुकोवामवाहरूपेणसत्योवा १९

मगवतईक्षणसमयेइदमित्याशयेनवक्ति लब्धांगसंगामिति उरुश्रवाःपूर्णकीर्तिः व्याप्तश्रवणशक्तिमान्वा हेअक्रूरहेतातवत्सेतिसंबोधयतिच यदिजन्मभृतःजन्मनःसाफल्यंप्राप्ताः बाधकमाह महीयसेति महत्तमेनभगवतायोनादृतः वागादिनासादरमार्चितोनभवति अमुष्यपुंसोयज्जन्मतत्त्धिक्निंदामि निष्फलत्वात् २० अयंश्रीकृष्णःक्षीराब्धिशाय्येवनान्यइतितस्यलक्षणमाह नेति वनस्पति वृक्षमात्रेकल्पादौपुष्पवर्जितेइत्युत्पलमालापथायथास्वस्वयोग्यफलदानेन २१ इदानींबलभद्रमुद्दिश्याक्रूरचिंतांवक्ति किंचेति गृहीतसंचितौगृहीतपशुपादबंधनरज्जौ यदूत्तमोग्रजोऽत्रनतंमानयन् स्मयन्रामः ममस्वबंधुषुवसुदेवादिषु कंसकृतंकर्मसंप्रेक्ष्यतोविचारयिष्यातिकिंचेत्यन्वयः पादबंधनपाशंतुपशूनांसंचितिंविदुरितिवररुचिः गृहीतमाननेअग्रजेइतिपाठेसुगमःपंथाः यद्वा यदूत्तमःगृहीता नांफलदानायशुभानांसंचितिःसंग्रहोयेनसतथा तस्मिन्सतिस्मयन्मंदस्मितंकुर्वन्कृष्णःमांसंप्रेक्ष्यतइतिकृष्णविषयोवा २२ २३ अखिललोकपालानांकिरीटेषुसत्सुचूडामणिषुपादरेणवोयस्यस तथा तस्याक्षितिकौतुकानिभूमिमंगलकराणिपदानिपादतललांछनानिअब्जादिभिर्विलक्षितानिलांछितानि विवाहहस्तसूत्रेचमंगलेकौतुकंविदुरितिच २४ संभ्रमःभक्त्युद्रेकनिमित्तव्यापारविशेषः

लब्धांगसंगंप्रणतंकृतांजलिंमांवक्ष्यतेऽक्रूरततेत्युरुश्रवाः ॥ तदावयंजन्मभृतोमहीयसानैवादृतोयोधिगमुष्यजन्मतत् २० नतस्यकश्चिद्दयितःसुहृत्तमो नवाप्रियोद्वेष्यउपेक्ष्यएवच ॥ तथापिभक्तान्भजतेयथायथावनस्पतिर्यद्वदुपाश्रितार्थदः २१ किंचाग्रजोमावनतंयदूत्तमोस्मयन्परिष्वज्यगृहीतसंचितौ ॥ गृहंप्रवेश्याप्तसमस्तसत्कृतंसंप्रेक्ष्यतेकंसकृतंस्वबंधुषु २२ इतिसंचिंतयन्कृष्णंश्वफल्कतनयोऽध्वनि ॥ रथेनगोकुलंप्राप्तःसूर्यश्चास्तगिरिंनृप २३ पदानि तस्याखिललोकपालकिरीटचूडामणिपादरेणोः ॥ ददर्शगोष्ठेक्षितिकौतुकानिविलक्षितान्यब्जयवांकुशाद्यैः २४ तद्दर्शनाह्लादविवृद्धसंभ्रमःप्रेम्णोर्ध्वरो माश्रुकलाकुलेक्षणः ॥ रथादवस्कंद्यसतेष्वचेष्टतप्रभोरिमान्यंघ्रिरजांस्यहोइति २५ ददर्शकृष्णंरामंचव्रजेगोदोहनंगतौ ॥ पीतनीलांबरधरौशारदांबुरुहे क्षणौ २६ किशोरौश्यामलश्वेतौश्रीनिकेतौबृहद्भुजौ ॥ सुमुखौसुंदरवरौबालद्विरदविक्रमौ २७ ध्वजवज्रांकुशांभोजैश्चिह्नितैरंघ्रिभिर्व्रजम् ॥ शोभमानौ महात्मानौसानुक्रोशस्मितेक्षणौ २८ उदाररुचिरक्रीडौस्रग्विणौवनमालिनौ ॥ पुण्यगंधानुलिप्तांगौस्नातौविरजवाससौ २९ प्रधानपुरुषावाद्यौजगद्धे तूजगत्पती॥अवतीर्णौजगत्यर्थेस्वांशेनबलकेशवौ ३० दिशोवितिमिराराजन्कुर्वाणौप्रभयास्वया ॥ यथामरकतःशैलोरौप्यश्चकनकाचितौ ३१ रथात्तूर्ण मवप्लुत्यसोऽक्रूरःस्नेहविह्वलः ॥ पपातचरणोपांतेदंडवद्रामकृष्णयोः ३२

उत्थानिरोमाणियस्यसतथा रोमांचितगात्रश्चायं अश्रुकलयाकुलेक्षणश्च आकुलेकलिलेईक्षणेयस्यसतथा अवस्कंद्यअवरुह्य २५ गोदोहनंस्थलमितिशेषः । गोदोहनक्रियांगतावितिवा २६ श्रियो लक्ष्म्याःकांतेर्वानिकेतौमंदिरायमाणौ २७ अनुक्रोशेनदययास्मितेनसहितमीक्षणंययोस्तौतथा २८ उदारामहतीख्यातावादक्षिणावारुचिराचक्रीडाययोस्तौ । उदारेमहतीख्यातेद क्षिणेदानशौंडकइतियादवः । स्नातौशुद्धौ २९ जगत्यर्थेभूमेरर्थे अर्थप्रदाने प्रधानपुरुषावित्यादावुच्यमानागुणाबलभद्रेहरेःसंनिधानादुच्यंते नत्वौत्पत्तिकः तदुक्तं वैन्यपार्थबलेशादावाविष्टंपुरुषोत्तमं अपेक्ष्यतद्गुणाःसर्वेइत्यादौ ३० मरकतसदृशः कृष्णः रजतपर्वतसदृशोरामः कनकाचितावित्युभयोःसमं यदेतदादित्यस्यपरंकृष्णरूपमित्यत्रयथादित्यस्यकृष्णप्रभातिमिरापहा कृष्णमरकतश्यामप्रभा पिदिशोवितिमिराःकरोतीतियुक्तमित्यनेनकृष्णप्रभायाअंधकारनिरासकत्वंकथमितिमंदाशंकादूरतोनिरस्तेति ३१ अवप्लुत्यअवरुह्य ३२ ५६

आह्लादश्चानंदः ३३ रथांगंचक्रंतेनांकितेनपाणिना ३४ ३५ मधुपर्कार्हंमधुपर्कपूजां मधुपर्कंचसक्षौद्रंदधिप्रोक्तंमनीषिभिरितितांत्रिकाः आहरत्ददत्तवान् ३६ संवाह्यपादावितिशेषः ३७
मुखवासैःकर्पूरतांबूलादिभिः ॥ ३८ ॥ इतिश्री०म०द०वि०षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ गोचारणायेत्यारभ्यकिंचाग्रजइत्यंतेनग्रंथेनपथियान्मनोरथान्चकारतान्प्योतान्लेभेइत्यन्वयः ॥ करणं
कारणेकालेसाधनेनुव्रतादिषु स्पष्टाद्युच्चारणेभेदेध्यानपद्मासनादिष्वितियादवः १ ननु मुख्यमनोरथोमोक्षःसोऽनेननलब्धःसंसारानिवृत्तेरित्यत्राह किमलभ्यमिति तत्परामुख्यभागवतास्त
त्प्रसादमंतरेणान्यंनाकांक्षंतइतिभावः २ सायंतनाशनंरात्रिभोजनं सायंप्रातर्द्विजातीनांभोजनंश्रुतिचोदितमितियाज्ञवल्क्यः सुहृत्सुवसुदेवादिषु वृत्तिंवर्तनं आजीवलक्षणं वृत्तिर्थाजीवियो
श्चेतिच ३ माधवःमधुकुलोद्भवःयस्यकंसस्यसंदेशोयस्यसतथा यस्यकंसस्यार्थेदूतःयत्प्रयोजनमुद्दिश्येतिवा तस्यकंसस्ययदुषुवैरानुबंधं वैरेणसंततदोषभावंप्रकृतस्यवैरस्यानुवर्तनंवा अनुबं

भगवद्दर्शनाह्लादबाष्पपूर्णाकुलेक्षणः ॥ पुलकांकितऔत्कंठ्याद्याख्यातुंनाशकन्नृप ३३ भगवांस्तदभिप्रेत्यरथांगांकितपाणिना ॥ परिरेभेऽभ्युपाकृष्य प्रीतःप्रणतवत्सलः ३४ संकर्षणश्चप्रणतमुपगुह्यमहामनाः ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिमनयत्सानुजोगृहम् ३५ पृष्ट्वाथस्वागतंतस्मैनिवेद्यपरमासनम् ॥ प्रक्षाल्यविधिवत्पादौमधुपर्कार्हमाहरत् ३६ निवेद्यगांचातिथयेसंवाह्यश्रांतमादृतः ॥ अन्नंबहुगुणंमेध्यंश्रद्धयोपाहरद्विभुः ३७ तस्मैभुक्तवतेप्रीत्यारामःपरमधर्मवित् ॥ मुखवासैर्गंधमाल्यैःपरांप्रीतिंव्यधात्पुनः ३८ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेषट्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ सुखोपविष्टःपर्यंकेरामकृष्णानुमोदितः ॥ लेभेमनोरथान्सर्वान्पथियान्सचकारह १ किमलभ्यंभगवतिप्रसन्नेश्रीनिकेतने ॥ तथापितत्पराराजन्नैववांछंतिकिंचन २ सायंतनाशनंकृत्वाभगवान्देवकीसुतः ॥ सुहृत्सुवृत्तिंकंसस्यपप्रच्छान्यच्चिकीर्षितम् ३ पृष्टोभगवतासर्वंवर्णयामासमाधवः ॥ वैरानुबंधंयदुषुवसुदेववधोद्यमम् ४ यत्संदेशोयदर्थेवादूतःसंप्रेषितःस्वयम् ॥ यदुक्तंनारदेनास्यस्वजन्मानकदुंदुभेः ५ श्रुत्वाऽक्रूरवचःकृष्णोबलश्चपरवीरहा ॥ प्रहस्यनंदंपितरंराज्ञादिष्टंविजज्ञतुः ६ गोपान्समादिशत्सोपिगृह्यतांसर्वगोरसः ॥ उपायनानिगृह्णीध्वंयुज्यंतांशकटानिच ७ यास्यामःश्वोमधुपुरींदास्यामोनृपतेरसान् ॥ द्रक्ष्यामःसुमहत्पर्वयांतिजानपदाःकिल ८ एवमाघोषयत्क्षत्त्रानंदगोपःस्वगोकुले ॥ गोप्यस्तास्तदुपश्रुत्यबभूवुर्व्यथिताशयाः ९ रामकृष्णौपुरींनेतुमक्रूरंव्रजमागतम् ॥ काश्चित्तत्कृतहृत्तापश्वासम्लानमुखश्रियः १० स्रंसद्दुकूलवलयकेशग्रंथ्यश्चकाश्चन ॥ अन्याश्चतदनुध्याननिवृत्ताशेषवृत्तयः ११ नाभ्यजानन्निमंलोकमात्मलोकंगताइव ॥ स्मरंत्यश्चापराःशौरेरनुरागस्मितेरिताः १२

धोदोषभावेप्रकृत्यादौविनश्वरे मुख्यानुयायिनिशिशौप्रकृतस्यानुवर्तनइति ४ अस्यकंसस्य नारदेनयदुक्तंतदपिकिंतदुक्तंतत्राह स्वजन्मेति ५ विजज्ञतुःविज्ञापयामासतुः ६ ७ रसानाज्यादीन् हैमा
निवा रसोरागेविषेवीर्येतिक्तादौपारदेद्रवे रेतस्यास्वादनेहेम्निनिर्यासेरसशब्दयोरितिच पर्वउत्सवम् । पक्षसंधावुत्सवेचग्रंथौपर्वाविदुर्बुधाइतिदत्तः ८ क्षत्तायंत्रा ९ रामकृष्णौपुरींनेतुंआगतंअक्रूरंश्रु
त्वाज्ञात्वागोपस्त्रियएवमापन्ना बभूवुरित्यन्वयः तत्कथमितिविविच्याह काश्चिदिति । तस्यकृष्णस्यमधुपुरीगमनश्रवणकृताभ्यांहृत्तापश्वासाभ्यांम्लानामुखश्रीर्यासांतास्तथा १० स्रंसद्दुकूलेत्यादाव
पितत्कृतेसंबंधयितव्यं । यद्वा तत्कृतेतिकृष्णकृते । तदनुध्यानेननिवृत्ताशेषेंद्रियवृत्तयः ११ इमंलोकंदेहं आत्मलोकंमोक्षं । हृदिस्पृशःमनोहराःहृदयंगमाःअनुरागस्मितपूर्वकमीरिताः १२

चित्राणिपदानियासुतास्तथा गतिंयात्रांचेष्टांअंगविषयां स्निग्धहासेनसहितमवलोकनम् १३ १४ अच्युताशयाःअच्युतबुद्धयः १५ हेविधातःतव क्वचिदयानास्ति कथंप्रणयेनदेहिनःजंतून्मैत्र्यामि
त्रभावेनसंयोज्यएकीकृत्यपुनस्तान्देहिनःअकृतार्थान्अप्राप्तमनोरथानेववियुनंक्षिवियुक्तदेहान्करोषिअहोइत्यन्वयः । अतस्तेतवचेष्टितंअपार्थकंनिष्फलं कथमिति अर्भकचेष्टितंयथातथेति १६
अत्रमयाकिमवद्यमकारीतितत्राह यस्त्वमिति । यस्त्वंसुकपोलादिविशिष्टंमुकुंदवक्त्रंप्रदर्श्यदर्शयित्वापुनःपारोक्ष्यंपरोक्षविषयंचक्षुरगोचरंकरोषि यस्माचेत्त्वयाकृतमसाध्वमंगलमित्यन्वयः शोकस्यापनो
दोनिरासोयेनसःशोकापनोदः स्मितलेशःतथातेनसुंदरंमनोहरं स्मितस्यलेशःस्मितलेशः १७ हेविधातःत्वंअक्रूरसमाख्ययाअनृशंसोयमकठिनोयमितिगुणसमाननाम्नास्मृतःपूर्वं अधुनाक्रूरइतिस्मर्य
से कुतःयेनचक्षुषामधुद्विषएकदेशेमुखाद्येकावयवेतदीयंतस्यतवविद्यमानं अखिलस्याविश्वस्यसर्गेसृष्टौयत्सौंदर्यंतदद्राक्ष्मतत्त्वयाहि एवंदत्तंचक्षुरज्ञवत्कृतघ्नवद्धरसे बतकष्टमित्यन्वयः । क्रूरोभयंकरेकं
थेनृशंसेकठिनोष्णयोरितिच यद्वा तस्यमधुद्विषोविद्यमानमखिलंपूर्णंसर्गंस्वाभाविकमकृत्रिमंसौष्ठवमन्यत्सर्वं १८ इदानींकृष्णंकटाक्षीकृत्यवदंति नेति स्वकृतेस्वात्मानंकृष्णमुद्दिश्यातुराःक्लिष्टाअपिनो
स्मान्त्रसमीक्षतेनांचिंतयति यत्तस्मान्नंदसूनुःक्षणभंगसौहृदःनवप्रियःनूतनप्रियश्च कीदृशीरस्मान् गेहादीन्विहायस्वदास्यमद्धाप्रत्यक्षमुपागताःअद्धासत्यंवा अद्धाप्रत्यक्षसत्ययोरितिच१९सुखप्रभातत्वेनि

हृदिस्पृशश्चित्रपदागिरःसंमुमुहुःस्त्रियः ॥ गतिंसुललितांचेष्टांस्निग्धहासावलोकनम् १३ शोकपहानिनर्माणिप्रोद्दामचरितानिच ॥ चिंतयंत्योमुकुंद
स्यभीताविरहकातराः १४ समेताःसंघशःप्रोचुरश्रुमुख्योऽच्युताशयाः १५ गोप्यऊचुः ॥ अहोविधातस्तवनक्वचिद्दयासंयोज्यमैत्र्याप्रणयेनदेहिनः ॥
तांश्चाकृतार्थान्वियुनंक्ष्यपार्थकंविचेष्टितंतेर्भकचेष्टितंयथा १६ यस्त्वंप्रदर्श्यासितकुंतलावृतंमुकुंदवक्त्रंसुकपोलमुन्नसम् ॥ शोकापनोदस्मितलेशसुंदरं
करोषिपारोक्ष्यमसाधुतेकृतम् १७ क्रूरस्त्वमक्रूरसमाख्ययास्मृतश्चक्षुर्हिदत्तंहरसेबताज्ञवत् ॥ येनैकदेशेखिलसर्गसौष्ठवंतदीयमद्राक्ष्मवयंमधुद्विषः १८
ननंदसूनुःक्षणभंगसौहृदःसमीक्षतेनःस्वकृतातुराअपि ॥ विहायगेहान्स्वजनान्सुतान्पतीन्स्वदास्यमद्धोपगतानवप्रियः १९ सुखंप्रभाताऽजनीयमाशिषः
सत्याबभूवुःपुरयोषिताध्रुवम् ॥ याःसंप्रविष्टस्यमुखंव्रजस्पतेःपास्यंत्यपांगोत्कलितस्मितासवम् २० तासांमुकुंदोमधुमंजुभाषितैर्गृहीतचित्तःपरवान्म
नस्व्यपि ॥ कथंपुनर्नःप्रतियास्यतेबलाग्राम्याअलज्जाःस्मितविभ्रमभ्रुवः २१ अद्यध्रुवंतत्रदृशांमहोत्सवोदाशार्हभोजांधकवृष्णिसात्वताम् ॥ महोत्स
वंश्रीरमणंगुणास्पदंद्रक्ष्यंतियेचाध्वनिदेवकीसुतम् २२

मित्तमाहुःयाइति व्रजस्पतेः गोकुलनाथस्यसकारश्छांदसः अपांगेनकटाक्षनिरीक्षणेन उत्कलितमुत्पन्नंअभीष्टवर्षकीकृतंवास्मितमेवासवममृतंपरिमंस्तथा २० इदानींकृष्णमजानंत्योवदंति मनस्वीमहा
मनाःअपिमुकुंदोमधुरांगतः पुनःनोस्मान्प्रतिकथंप्रतियास्यतेआगमिष्यते नकेनापीत्यन्वयः अनागमनेनिमित्तमाहुः । तासांमधुरांगनानांमधुमंजुभाषितैःमधुवत्पुष्परसवत्मंजुभिःश्रुतिमनोहरैर्वचनैः ।
गृहीतचित्तोवशीकृतचेताः अतएवपरवान्पराधीनः । परवांस्तुपराधीनोनिघ्नःपरवशःस्मृतइतिहलायुधः तासांमधुरवचनमेवकारणंनत्वन्यदित्याशयेनाहुः अबलाःसुरतधार्ष्ट्यविधुराः । किंच ग्राम्याः
अश्लीललीलाःतदपिमुख्यंनेत्याहुः । अलज्जाःलज्जारहिताः । भ्रूविलासोपिसुखसूचकोनेत्याहुः स्मितेनसहविभ्रमंतीभ्रूर्यासांवास्तथा समुद्रोर्मिवदुन्नम्यक्रुविलासेनसुंदरी निद्रितंमदनंयातुबो
धयेत्सावरांगनेतिकामंदकः । यद्वा हेअबलास्तामथुरांगनाःग्राम्याःनित्यसुरतकर्मोपेताः स्मितास्फुटीकृताविभ्रमंतीभ्रूर्यासांवास्तथा २१ तत्रमथुरायांदाशार्हादीनांदृशांमहोत्सवोभवितेतिशे
षः महानुत्सवआनंदोयस्यसतथातं येदाशार्हादयःदेवकीसुतंद्रक्ष्यंतीतियत्तस्मात् येचाध्वनिद्रक्ष्यंतीतितेषांदृशांचेति २२

इदानीमक्रूरंशपंति मैतदिति एवंविधस्यातिदारुणेकर्मणिप्रवृत्तस्यैतद्विधस्यैतादृशस्यवा २३ कृष्णस्येश्वरत्वंसंवदंते । अनार्द्रधीरिति अनेनानिःसंगत्वंहरेर्दर्शितम् दुर्मदाःउत्तरकार्याधाःस्थविरैःकुल
वृद्धैः २४ नःकिमनिष्टमकरिष्यन् विभ्रंशितानामतएवदीनचेतसाम् २५ हेगोप्यःक्षणदानिद्रावसरदाःसुरतोत्सवप्रदावा रात्र्यांतमोदुःसम् २६ अह्नःक्षयेसंध्यासमये तंकृष्णमृतेविना कृष्णादरातिशयात्
अंबेतिसखीसंबोधनम् भवेमतास्विातिशेषः २७ २८ कृतमैत्र्यादिकःकृतसूर्यमंडलाधिष्ठितनारायणोपासनादिक्रियः २९ ३० प्रत्यादेशंप्रतिवचनम् तिष्ठंतुनायांत्विातिगमननिषेधपरंवचनंवा ३१

मैतद्विधस्याकरुणस्यनामभूदक्रूरइत्येतदतीवदारुणः ॥ योसावनाश्वास्यसुदुःखितंजनंप्रियात्प्रियंनेष्यतिपारमध्वनः २३ अनार्द्रधीरेषसमास्थितोरथंतम
न्वमीचत्वरयंतिदुर्मदाः ॥ गोपाअनोभिःस्थविरैरुपेक्षितंदैवंचनोऽद्यप्रतिकूलमीहते २४ निवारयामःसमुपेत्यमाधवंकिंनोऽकरिष्यन्कुलवृद्धबांधवाः
मुकुंदसंगान्निमिषार्धदुस्त्यजाद्दैवेनविभ्रंशितदीनचेतसाम् २५ यस्यानुरागललितस्मितवल्गुमंत्रलीलावलोकपरिरंभणरासगोष्ठ्याम् ॥ नीताःस्मनः
क्षणमिवक्षणदाविनातंगोप्यःकथंन्वतितरेमतमोदुरंतम् २६ योह्नःक्षयेव्रजमनंतसखःपरीतोगोपैर्विशन्खुररजश्छुरितालकस्रक् ॥ वेणुंक्वणन्स्मितकटाक्ष
निरीक्षणेनचित्तंक्षिणोतितमृतेऽबकथंभवेम २७ एवंब्रुवाणाविरहातुराभृशंव्रजस्त्रियःकृष्णनिषक्तमानसाः ॥ विसृज्यलज्जांरुरुदुःस्मसुस्वरंगोविंददामो
दरमाधवेति २८ स्त्रीणामेवंरुदंतीनामुदितेसवितर्यथ ॥ अक्रूरश्चोदयामासकृतमैत्र्यादिकोरथम् २९ गोपास्तमन्वसज्जंतनंदाद्याःशकटैस्ततः ॥ आदा
योपायनंभूरिकुंभान्गोरससंभृतान् ३० गोप्यश्चदयितंकृष्णमनुव्रज्यानुरंजिताः ॥ प्रत्यादेशंभगवतःकांक्षंत्यश्चावतस्थिरे ३१ तास्तथातप्यतीर्वीक्ष्यस्व
प्रस्थानेयदूत्तमः ॥ सांत्वयामाससंप्रेष्यैरायास्यइतिदौत्यकैः ३२ यावदालक्ष्यतेकेतुर्यावद्रेणूरथस्यच ॥ अनुप्रस्थापितात्मानोलेख्यानीवोपलक्षिरे
३३ तानिराशानिववृतुर्गोविंदविनिवर्तने ॥ विशोकाअहनीनिन्युर्गायंत्यःप्रियचेष्टितम् ३४ भगवानपिसंप्राप्तोरामाक्रूरौतथानृप ॥ रथेनवायुवेगेन
कालिंदीमघनाशिनीम् ३५ तत्रोपस्पृश्यपानीयंपीत्वामृष्टंमणिप्रभम् ॥ वृक्षखंडमुपव्रज्यसरामोरथमाविशत् ३६ अक्रूरस्तावुपामंत्र्यनिवेश्यचरथोप
रि ॥ कालिंद्याह्रदमागम्यस्नानंविधिवदाचरत् ३७ निमज्ज्यतस्मिन्सलिलेजपन्ब्रह्मसनातनम् ॥ तावेवददृशेऽक्रूरोरामकृष्णौसमन्वितौ ३८ तौरथस्थौ
कथमिहसुतावानकदुंदुभेः ॥ तर्हिस्वित्स्यंदनेनस्तइत्युन्मज्ज्यव्यचष्टसः ३९ तत्रापिचयथापूर्वमासीनौपुनरेवसः ॥ निमज्ज्यदर्शनंमेनेमृषाकिंसलिले
तयोः ४० भूयस्तत्रापिसोऽद्राक्षीत्स्तूयमानमहीश्वरम् ॥ सिद्धैर्भुजंगपतिभिरसुरैर्नतकंधरैः ४१ सहस्रशिरसंदेवंसहस्रफणमौलिनम् ॥ नीलांबरंबिस
श्वेतंशृंगैःश्वेतमिवस्थितम् ४२ तस्योत्संगेघनश्यामंपीतकौशेयवाससम् ॥ पुरुषंचतुर्भुजंशांतंपद्मपत्रारुणेक्षणम् ४३

समीचीनतयाप्रेषयितुंयोग्यैः दौत्यकैः दूतसंबंधिभिःवाक्यैः ३२ केतुर्ध्वजःलेख्यानिचित्राणि ३३ गोविंदविनिवर्तनेकृष्णदर्शने ३४ ३५ श्याममणिप्रभम् ३६ ३७ ब्रह्मअघमर्षणसूक्तम् ब्रह्म
वेदस्तपस्तत्त्वमितिच ३८ स्यंदनेरथे नस्तःनविद्येतेस्वित्किम् ३९ सलिलेतयोः रामकृष्णयोः दर्शनंमृषा किमितिमेनइतिशेषः ४० असुरैरसुष्ठु रवैः वशीकृतेंद्रियैरित्यर्थः ४१ बिसश्वेतंश्वेतपद्मना
लवत्तुषवद्धवलम् शिखरैःश्वेतनामानंपर्वतम् ४२ उत्संगेभोगवपुरंगंतत्संगईनोजनार्दनइतिच ४३

सुभ्रूश्चउन्नसश्चसुभ्रून्नसःतम् ४४ तुंगांसश्चउरस्थलश्रीश्चतुंगांसोरस्थलश्रीः तुंगावंसौयस्यसतथा उरस्थलेश्रीर्यस्यसतथातम् वलिमच्चपल्लवंचाकशवच्चउदरंयस्यसतथातम् पल्लवंचप्रकोष्ठेवापिवि स्तृताविति वैजयंतीमाला सुंदररेखांकितानंतांडकोटिनिवेशनोदरामित्यर्थः ४५ कनिष्ठिकामूलंकरभःकांचीपदंकटितटंचश्रोणीचकररभवद्वृत्तिचिरंमांसलंउरुद्वयंचतानि तैरन्वितः ४६ ४७ ४८ ४९ नवाभिःद्विजोत्तमैःकश्यपादिभिः ५० पृथङ्मार्गैःवैदिकतांत्रिकमार्गविषयैः ५१ ५२ भावेनतद्भक्तिस्वभावेन परिक्लिन्नेआनंदाश्रुजलस्नातेआत्मलोचनेयस्यसतथा ५३ सत्वंसत्वगुणम् आत्मभावंवा ५४ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदमशस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तत्रिंशोऽध्यायः ३७ अक्रूरस्तुतिव्यपदेशेनविद्वदधिकारयोग्यंभगवदुपासनाप्रकारंनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्राक्रूरोभ गवंतंदृष्ट्वोत्तरंकिंचकारेतिपरीक्षितोमानसींशंकांशुकःपरिहरति एवमिति १ नम्यस्यानम्येवैशिष्ट्यस्यज्ञापनायव्यावर्तकलक्षणमाह अखिलेति कदाचित्कारणंकदाचिन्नेत्यन्यथाप्रतीतिंनिवारय ति भूतमिति । यदेतान्निमित्तकारणत्वंतत्कदाचिन्नापगच्छतीत्यर्थः अखिलहेतुहेतुमितिपाठेउपादानकारणानामपिकारणमित्यर्थः । किंनामधेयोऽयमितितत्राह नारायणमिति। अरविरुद्धत्वान्नाराग्

चारुप्रसन्नवदनंचारुहासनिरीक्षणम् ॥ सुभ्रून्नसंचारुकर्णसुकपोलारुणाधरम् ४४ प्रलंबपीवरभुजंतुंगांसोरस्थलश्रियम् ॥ कंबुकंठंनिम्ननाभिंवलिमत्प ल्लवोदरम् ४५ बृहत्कटितटश्रोणीकरभोरुद्वयान्वितम् ॥ चारुजानुयुगंचारुजंघायुगलसंयुतम् ४६ तुंगगुल्फारुणनखव्रातदीधितिभिर्वृतम् ॥ नवांगु ल्यंगुष्ठदलैर्विलसत्पादपंकजम् ४७ महार्हमणिविभ्राजत्किरीटकटकांगदैः ॥ कटिसूत्रब्रह्मसूत्रहारनूपुरकुंडलैः ४८ भ्राजमानंपद्मकरंशंखचक्रगदाधरम् ॥ श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभंवनमालिनम् ४९ सुनंदनंदप्रमुखैःपार्षदैःसनकादिभिः ॥ सुरेशैर्ब्रह्मरुद्राद्यैर्नवभिश्चद्विजोत्तमैः ५० प्रह्लादनारदवसुमुखैर्भाग वतोत्तमैः ॥ स्तूयमानंपृथग्भावैर्वचोभिरमलात्मभिः ५१ श्रियापुष्ट्यागिराकांत्याकीर्त्यातुष्ट्येलयाऽजया ॥ विद्ययाऽविद्ययाशक्त्यामाययाचनिषे वितम् ५२ विलोक्यसुभृशंप्रीतोभक्त्यापरमयायुतः ॥ हृष्यत्तनूरुहोभावपरिक्लिन्नात्मलोचनः ५३ गिरागद्गदयास्तौषीत्सत्त्वमालंब्यसात्वतः ॥ प्रण म्यमूर्ध्नाऽवहितःकृतांजलिपुटःशनैः ॥५४॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेसप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥ श्रीशुकउवाच ॥ एवंदृष्टातमक्रूरःप्रसन्नहृदयें द्रियः ॥ तुष्टावपुंडरीकाक्षंभक्त्यावनतकंधरः १ अक्रूरउवाच ॥ नतोस्म्यहंत्वाखिलहेतुहेतुंनारायणंपुरुषमाद्यमव्ययम् ॥ यन्नाभिजातादरविंदकोशाद्ब्र ह्माविरासीद्यतएषलोकः २

णास्तेषामयनम् ननुतर्हिकिमयंशब्दगुणाश्रयत्वेनाकाशइतिचेत्तत्राह ॥ पूरुषमिति पूर्णषड्गुणम् आकाशस्यैकगुणत्वान्महान्विशेषः । नन्वाकाशोवैनामरूपयोर्निर्वाहितेतिश्रुतेरविनाशित्वेनाखिल हेतुत्वंनरसमुदायोनारमितिनरसमुदायादिसर्वपदार्थस्यावकाशप्रदत्वेनाश्रयत्वेननारायणशब्दवाच्यत्वमाकाशस्यकिंनस्यादित्यतोवाह पूरुषमिति । पूरुषस्यापिपितृपितामहादिवद्घटमृदादिवद्वाबी जपरंपरास्यादितितत्राह आदिमिति । वैशेषिकरत्नेयथापरमाणौकारणत्वंपर्याप्तंएवमत्रापीत्यर्थःएवंविधस्यापिसगर्भकर्कटवद्विनाशित्वंस्यात्किंनेत्याह अव्ययमिति । नकेवलंस्रष्टृत्वेनास्यकार णत्वंपर्याप्तमपितुसंहर्तृत्वेनापीतिभावेनाह आदिमिति अदभक्षणइतिधातोः अत्तृत्वादादिमित्यर्थः । संहर्तृत्वमप्यस्मिन्पर्याप्तमितिप्रकटनायेण्प्रत्ययप्रयोगः जीवोजीवस्यजीवनमितिन्यायेन अ त्तुरस्याप्यन्योऽत्तास्यादित्यतोवाह अव्ययमिति सर्वकारणेविरिंचेजाग्रतिपर्याप्तकारणत्वमस्यकथमितितत्राह यन्नाभीति । विरिंचस्यकारणत्वंतर्हिकथमितितत्राह यतइति यतोविरिंचाल्लोको देवलोकोभूदितिशेषः २

आदित्वंस्पष्टयति भूरिति आत्मनआकाशःसंभूतइतिश्रुतिः आदिर्भूतादिरहंकारः अजाचआदिश्चअजादिः प्रकृत्याख्यकारणमित्यर्थः नकेवलमस्यसमस्ताचेतनहेतुत्वंकिंतुचेतनराशेरित्याशयेन
वाह अजादिरिति । ब्रह्मादिचेतनसंघअजादिः येसर्वेअजादयोजगतोहेतवोयथायोग्यंकारणानि तेसर्वेतवांगभूताअंगेभ्यं जाताः पद्भ्यांभूमिरितिश्रुतः ३ त्वदंगजाताजाद्यविज्ञातमाहात्म्यंमत्र्यैनम
यानज्ञायतइतिकिंवक्तव्यमित्याशयेनाह नेति अवेदनेनिमित्तमाह अन्येति अन्यात्मतयागृहीताः एतेजीवात्मानोमत्तोन्येइतिभगवतागृहीताः ईश्वरोभ्रांतत्वात्तथागृह्णातीतिचेन्न अहंपरोहि
मद्भिन्नाजीवात्मानोल्पशक्तयइत्यादेः । नहीश्वरस्यसर्वज्ञस्यभ्रांतिरुपपद्यते नाहिद्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपोविद्यतेइतिश्रुतेः । येतवांगेभ्योजातास्तएतेअजादयःआत्मनस्तवस्वरूपंनविदुरित्यन्वयः । अजो
ब्रह्माआदिर्येषांरुद्रादीनांतेअजादयइतितद्गुणसंविज्ञानेबहुव्रीहौब्रह्मणोप्यज्ञानमापद्यते वेदाहमेतंपुरुषमितिश्रुत्यातद्विज्ञानप्रतीतेरतोब्रह्मकारणकारुद्रादयोनाविदुरित्यर्थः । किंनस्यादित्यतआह
अजइति । अजायागुणैर्बद्धइतिहेतुगर्भंविशेषणं गुणात्परंदूरीभूतं अजादयइत्यत्रअजाशब्देनचित्प्रकृतिरपिग्राह्यातस्याअपिसर्वात्मनातद्विषयज्ञानाभावात् तदुक्तं यथाहरिःस्वमात्मानंवेदतद्वद्र
मापिचेत्यादि । अनेनवेदाहमित्यस्यापिगतिरुक्ताभवति । अतईश्वरस्यदुर्ज्ञेयत्वात्साधनानुष्ठानंवैयर्थ्यमित्याशंकापरास्ता तत्प्रसादेनयथायोग्यज्ञानसंभवाद्यथाशक्तिस्वहितमनुष्ठेयम् ४ अत्रकिं
प्रमाणमित्यतोवृद्धाचारएवप्रमाणमित्याह त्वामिति । अधिष्ठानविशेषमाह साध्यात्ममिति । आत्मशब्दोक्तनरैःसहततोधिकत्वेनवर्तमानं भूतैराकाशादिभिःसहतदुत्तमत्वेनवर्तमानंदेवैर्ब्रह्मादिभिः

भूस्तोयमग्निःपवनःखमादिर्महानजादिर्मनइंद्रियाणि ॥ सर्वेंद्रियार्थाविबुधाश्चसर्वेयेहेतवस्तेजगतोंगभूताः ३ नैतेस्वरूपंविदुरात्मनस्तेअजादयोऽन्या
त्मतयागृहीताः ॥ अजोनुबद्धःसगुणैरजायागुणात्परंवेदनतेस्वरूपम् ४ त्वांयोगिनोयजंत्यद्धामहापुरुषमीश्वरम् ॥ साध्यात्मंसाधिभूतंचसाधिदैवंचसाधवः
५ त्रय्याचविद्ययाकेचित्त्वांवैवैतानिकाद्विजाः ॥ यजंतेविततैर्यज्ञैर्नानारूपामराख्यया ६ एकेत्वखिलकर्माणिसंन्यस्योपशमंगताः ॥ ज्ञानिनोज्ञानयज्ञे
नयजंतिज्ञानविग्रहम् ७ अन्येतुसंस्कृतात्मानोविधिनाविहितेनवै ॥ यजंतित्वन्मयास्त्वांवैबहुमूर्त्येकमूर्तिकम् ८

सहततोविशिष्टगुणत्वेनातिष्ठंतं तत्तदुपासनार्थंतत्तदधिष्ठानेषुतत्तद्गुणप्रवर्तकत्वेनतत्तदुत्तमत्वेनवर्त्तमानमित्यर्थः । तदुक्तं स्थितोब्रह्मादिदेवेषुखादिभूतेषुचेश्वरइत्यादि ५ योगिनोयजंत्यद्धेतिविशेषणा
त्केचिदन्यथायजंतीतिध्वनितमर्थमाह त्रय्येति त्रय्याविद्ययावेदविद्ययाकर्मप्रधानप्रकाशिकया वैतानिकाःयाज्ञिकाः यज्ञकर्मशीलाइत्यर्थः । अस्त्रीवितानमुल्लोचेविस्ताराध्वरयोःक्षणे त्रिषुशून्येचमंदे
चविषाण्युक्षेषुशृंगिष्विति उक्तविशेषणैरयमर्थोविज्ञायतइत्याह विततैरितिविस्तृतैः इंद्रंयजाग्निंयजेत्यादिबहुदैवत्यकर्मणामेकविषयत्वंकथंसंगच्छतइत्यत्राह नानारूपेति नानाविधानिशुक्लादिरूपाणि
सौंदर्याणिवा स्वभावावायशांसिवायेषांतेनानारूपाः तेचामराःदेवाःनानारूपाअमराःतेषामाख्ययाविशिष्टंविष्णुमितिशेषः सर्वदेवेष्वपिहरिःसर्वदेवानियामकइत्यादिवचनबाहुल्यादुपगंतव्यं विष्णोःसर्व
नामत्वंअमरेतिविशेषणेनवेदस्यवाच्याभावेनाप्रामाण्यंस्यादितिशंकानिरस्ता इदंचविष्णावेवमुख्यमिति ६ प्रवृत्तिमार्गंविहितोपासनाप्रकारमुक्त्वाऽधुनानिवृत्तिमार्गविषयोपास्तिविधानमाह एक
इति तुशब्देनएषांमुख्यत्वंदर्शयति उपशमंभगवन्निष्ठाम् ७ वैदिकमतमुक्त्वातांत्रिकमतमाह अन्येस्त्विति अन्येपांचरात्रिकाः तुशब्देनतत्रापित्राहुविध्यमस्तीतिसूचयति संस्कृतात्मानःशिक्षित
बुद्धयः संप्रदायागतप्रज्ञावाशुद्धदेहावाविहितेनविधिना पंचधाकथितेनकालेनवा पंचकालपरायणैरितिवचनात् विधीतुदैवकालौचेतिचस्वमेवमयःसर्वोतमइतिबुद्धिर्येषांवेतथा बहुमूर्त्यांवैबहुरूपेणच
भक्तानुग्रहार्थंबहुत्वग्रहणम् । निजमेकमेवेत्याह एकमूर्तिकामिति । स्वपृष्ठ्यासमष्ट्याचत्वामेवयजंतीत्यर्थः ८

ननुशैवागमेषुशिवस्ययष्टव्यत्वेनोक्तत्वात्सर्वैस्त्वामवयजंतीतिकथंयुज्यतइतितत्राह त्वामेवेति । शिवरूपिणंपुरुषार्थमूर्तिं शिवेरुद्रेरूपंनियामकमस्यास्तीतिशिवांतर्यामिणमित्यर्थः । दधीच्यादिबह्वा
चार्यविभेदेनशैवपाशुपताद्युपदेष्टृभेदेनवा ९ उपसंहरति सर्वएवेति । सर्वेषांदेवानामीश्वराःइंद्रादयः तेषामपीश्वरःसर्वदेवमहेश्वरः सर्वइति कइतितत्राह यइति येइंद्रादिनानादेवतानांभक्ताः ।
अतएवतद्भक्तिपूर्त्यर्थमन्याधियःस्वातंत्र्यबुद्धयोयद्यपितथापितवसर्वस्वामित्वंजानंतोदेवास्तद्दत्तबलिंत्वयिसमर्प्यतत्फलार्थंस्वयंस्वीकुर्वंत्यन्यथापश्यतोहरत्वंतेषांस्यादतस्तन्नकुर्वंति किंतु तत्फलमं
तवदेवतथाश्रुतत्वादितिभावः यद्वा विष्णोरन्याविलक्षणाधीर्येषांतेतथा यद्यपितथापिपूर्वादृष्टवशान्नानादेवताभक्ताःयेतेत्वत्सर्वोत्तमत्वज्ञानाभावात्तेषामित्यतःप्रभाविदुक्तम् १० एतदेवविशदयाति यथेः
ति अद्रिभ्यःप्रभवःउत्पत्तिर्यासांताःअद्रिप्रभवाः पर्जन्येनगर्जन्मेघेनआपूरिताः सिंधुंसमुद्रंत्वां गतयःपूजामार्गाःपुरुषार्थसाधनानिशास्त्राणिवा येंततःपूजावसानेब्रह्मार्पणबुद्ध्यावसिताइत्यर्थः
११ ननुपूजादिकंसर्वंभगवद्विषयंचेन्मतभेदःकथमुत्पद्यतइत्याशंक्यसत्वादिगुणोपरक्तत्वात्तदाकृष्टबुद्धित्वेनतद्भेदइत्याशयेनाह सत्वमिति प्राकृताःप्रकृतिनिमित्तास्तेषुसत्वादिषुप्रोताःसम्यक्
स्यूताःसंवलिताइत्यर्थः कार्यतेह्यवशइत्यादिहिशब्देनगृहीतम् १२ ननु प्राकृतपदार्थेष्ववस्थितस्यहरेस्ततोविशिष्टत्वमाहिमासंभवात्किंविशेषेणप्रणतिःप्रार्थ्यतइतितत्राह तुभ्यमिति तुभ्यंनमोस्तु

त्वामेवान्येशिवोक्तेनमार्गेणशिवरूपिणम् ॥ बह्वाचार्यविभेदेनभगवन्समुपासते ९ सर्वएवयजंतित्वांसर्वदेवमहेश्वरम् ॥ येनानादेवताभक्तायद्यप्यन्य
धियःप्रभो १० यथाद्रिप्रभवानद्यःपर्जन्यापूरिताविभो ॥ विशंतिसर्वतःसिंधुंतद्वत्त्वांगतयोऽततः ११ सत्वंरजस्तमइतिभवंतिप्रकृतेर्गुणाः ॥ तेषुहिप्रा
कृताःप्रोताआब्रह्मस्थावरादयः १२ तुभ्यंनमस्तेस्त्वविषक्तदृष्टयेसर्वात्मनेसर्वधियांचसाक्षिणे ॥ गुणप्रवाहोऽयमविद्ययाकृतःप्रवर्ततेदेवनृतिर्यगात्मसु
१३ अग्निर्मुखंतेऽवनिरंघ्रिरीक्षणंसूर्योनभोनाभिरथोदिशःश्रुतिः ॥ द्यौःकंसुरेंद्रास्तवबाहवोऽर्णवःकुक्षिर्मरुत्प्राणबलंप्रकल्पितम् १४ रोमाणिवृक्षौषधयः
शिरोरुहामेघाःपरस्यास्थिनखानितेऽद्रयः ॥ निमेषणंरात्र्यहनीप्रजापतिर्मेढ्रंतुवृष्टिस्तववीर्यमिष्यते १५ त्वय्यव्ययात्मन्पुरुषेप्रकल्पितालोकाःसपा
लाबहुजीवसंकुलाः ॥ यथाजलेसंजिहतेजलौकसोप्युदुंबरेवामशकामनोमये १६

यःसात्विकादिनानाजनंकृतपूजाविषयत्वेनोक्तस्तस्मैतेभयोपिनमोस्त्वित्यन्वादिश्यते प्रतिविशेषणमनुसंधेयमितिद्योतनायवा अविषक्तदृष्टयेअप्रतिहतज्ञानाय एकैकस्यैकैकप्रतिहतेर्दृष्टत्वाद
स्यकथमप्रतिहतज्ञानत्वमित्याशंक्य सर्वस्वामित्वेनस्वातंत्र्यप्रतीतिर्ज्ञानप्रतिबंधकाभावोउक्तइतिभावेनाह सर्वात्मनइति सर्वेषांतत्तच्छक्तिमाकृष्यवशीकृत्यतिष्ठतइत्यर्थः तदेवविशिनाष्टि सर्वेति
सहिसर्वमनोवृत्तिप्रेरकःसमुदाहृतइत्यादेः यद्वा अनेनासंगत्वंस्पष्टयतइति अस्यसर्वस्वातंत्र्यमस्तीतिकथमवगंतुंशक्यमित्याशंक्य संसारस्यहरीच्छाधीनत्वज्ञानादित्याह गुणप्रवाहइति अस्यहरे
र्विद्ययेच्छया अनिषेधेपुमान्विष्णावविचित्रेस्मरेपुमानितिच देवत्वोपाधिविशिष्टआत्मनीतिप्रत्येकमन्वेतव्यम् १३ नानादेवताभक्तैः क्रियमाणंयजनादिकंत्वद्विषयंकथंस्यादित्याशंक्यतेषांत्वदं
शोद्भूतत्वेनत्वत्संबंधित्वादितिभावेनतेषांत्वदंगजन्यत्वमाह अग्निर्मुखमिति मुखाज्जातोग्निस्तवमुखमित्युच्यते मुखादिंद्रश्चाग्निश्चप्राणाद्वायुरजायतेत्यादावितीदंत्वयैवचप्रकल्पितमहंपश्यामीत्येवंयो
जनीयं विष्णोरंगसमुद्भूताविष्णोरंगानिदेवताइत्यादेः ईक्षणंनेत्रं कंशिरः पुंसिकःकंशिरोंबुनोरित्यमरः सुरेंद्राःलोकपालाःअर्णवंवदंतीतिशेषः १४ निमेषणंनिमेषोन्मेषौ निमिषोमुकुलीभावोरात्रिरुत्फु
ल्लताअहरुन्मेषः प्रजापतिर्दक्षः वीर्यरेतः १५ संजिहतेसंजायंते जलमेवाश्रित्यतिष्ठंतीतिजलौकसः मत्स्यादयःउदुंबरेजंतुफलेमशकाःपिपीलिकाविशेषाः मनोमयेज्ञानस्वरूपे १६

पुरुषसूक्तोक्तभगवन्मूर्तिविशेषंस्तुत्वामत्स्याद्यवताराम्स्तोतुमुपक्रमते पानीति आमृष्टशुचःमार्जितशोकाःपरिहृतदुःखाः पूर्वंविद्यमानान्येवरूपाणिबिभार्षिनाविद्यमानानीति इदमर्थंहिशब्दोवक्ति
भूतामेवबिभर्तीशोह्यवतारतनुंसदेत्यादेश्च १७ कारणमत्स्यायमन्वादिरक्षणंनिमित्तीकृत्यमत्स्यवेषधारिणइत्यर्थः असुरमदंस्यतिनाशयतीतिमत्स्यः षोंतकर्मणीतिधातुःमत्स्यानामुदकमेवप
रंजीवनमितिसूचनायप्रलयाब्धिचरायेति प्रलयाब्धिचरणमन्यस्यनशक्यमितिईश्वरत्वद्योतनायवा चशब्दोवक्ष्यमाणसमुच्चयेवर्तते मधुकैटभमृत्यवेकेशवाय १८ अकूपारायकूर्मरूपायकूर्मेवा
ब्धावकूपारइति बृहतेनित्यवृद्धाय किंकृत्यमित्यतउक्तं मंदरेति १९ साधुलोकभयापह देवजनस्यबल्यादेःप्राप्तभयमपहंतीति क्रांतत्रिभुवनायत्रिविक्रमाय २० २१ संकर्षणादि
षुहरेःसंनिधानविशेषात्तेषामवतारांतर्भावंकृत्वानमनंक्रियते नतुसाक्षादधोक्षजावतारत्वेन तदुक्तं प्रद्युम्नेचानिरुद्धेचबलदेवेचकेशवइत्यादौ २२ बुद्धावतारप्रयोजनंदैत्यमोहनमेवनान्यदिति
द्योतयति दैत्येत्यादिना २३ २४ आत्मादेहः आत्मजःपुत्रःअर्थोहिरण्यादिः स्वजनोबंधुजनादिः भ्रमामिभ्रांतिंकरोमि २५ अनित्यानात्मदुःखेषुविपर्ययमतिः ॥ अनित्येषुनित्यबुद्धिः

यानियानीहरूपाणिक्रीडनार्थंबिभर्षिहि ॥ तैरामृष्टशुचोलोकामुदागायंतितेयशः १७ नमःकारणमत्स्यायप्रलयाब्धिचरायच ॥ हयशीर्ष्णेनमस्तुभ्यं
मधुकैटभमृत्यवे १८ अकूपारायबृहतेनमोमंदरधारिणे ॥ क्षित्युद्धारविहारायनमःसूकरमूर्तये १९ नमस्तेद्भुतसिंहायसाधुलोकभयापह ॥ वामना
यनमस्तुभ्यंक्रांतत्रिभुवनायच २० नमोभृगूणांपतयेदृप्तक्षत्रवनच्छिदे ॥ नमस्तेरघुवर्यायरावणांतकरायच २१ नमस्तेवासुदेवायनमःसंकर्षणा
यच ॥ प्रद्युम्नायानिरुद्धायसात्वतांपतयेनमः २२ नमोबुद्धायशुद्धायदैत्यदानवमोहिने ॥ म्लेच्छप्रायक्षत्रहंत्रेनमस्तेकल्किरूपिणे २३ भगवन्जीव
लोकोयंमोहितस्तवमायया ॥ अहंममेत्यसद्ग्राहोभ्राम्यतेकर्मवर्त्मसु २४ अहंचात्मात्मजागारदारार्थस्वजनादिषु ॥ भ्रमामिस्वप्नकल्पेषुमूढःसुखधिया
विभो २५ अनित्यानात्मदुःखेषुविपर्ययमतिर्ह्यहम् ॥ द्वंद्वारामस्तमोविष्टोनजानेत्वांजगत्पते २६ यथाऽबुधोजलंहित्वाप्रतिच्छन्नंतदुद्भवैः ॥ अभ्येतिमृ
गतृष्णांवैहित्वाहंत्वापराङ्मुखः २७ नोत्सहेऽहंकृपणधीःकामकर्महतंमनः ॥ रोद्धुंप्रमाथिभिःस्वाक्षैर्ह्रियमाणमितस्ततः २८ सोऽहंतवांघ्र्युपगतोस्म्य
सतांदुरापंयच्चाप्यहंभवदनुग्रहमीशमन्ये ॥ पुंसोभवेद्यर्हिसंसरणापवर्गस्त्वय्यब्जनाभसदुपासनयामतिःस्यात् २९ नमोविज्ञानमात्रायसर्वप्रत्ययहेत
वे ॥ पुरुषेशप्रधानायब्रह्मणेऽनंतशक्तये ३०

अनात्मन्यात्मबुद्धिः २६ तदुद्भवैःजलोद्भवैःशैवलादिभिः अबुधः मृगतृष्णां मृग्यंतइतिमृगाविषयास्तत्तृष्णांच २७ मनोरोद्धुंनोत्सहे २८ तथापिप्रपतइत्याशयेनाह सोहमिति यःमनः
समाधानकरणाशक्तःसोहंयत्त्वतवांघ्र्युपगमनंव अपिशब्दएवार्थेस्वपदप्राप्तौनिमित्तंध्वनयति पुंसइति यर्हियदासंसरणात्संसारादपवर्गोमोक्षोभवेत् कस्यपुंसस्तदाह हेअब्जनाभसतांपुरुषाणां
उपासनयासेवयाहेतुनात्वयिमतिःमननबुद्धिःअवतरतीत्यर्थः २९ मननविषयरूपमाह नमइति ज्ञानस्वरूपंनान्यत् मात्रंकात्स्न्र्येवधारणइतियादवः यद्वा विज्ञानंमात्रामानंप्रमाणंयस्मिन्सतथातस्मै
मात्रापरिच्छदेदेशेप्रवृत्तौकर्णभूषणे अक्षरावयवेमानइतिच नैषातर्केणमतिरापनेयेतिचश्रुतिः सर्वेषांज्ञानानांहेतवेकारणाय विरिंचिशंकरयोःप्रत्ययहेतुत्वंऔपचारिकमितिभावेनाह पुरुषेति पु
रुषेश्वरयोर्विरिंचिशंकरयोरप्युत्तमोत्तमाय एवंविधस्यकिंनामधेयमित्यतउक्तं ब्रह्मणइति सत्यंज्ञानमनंतंब्रह्मेतिश्रुतेः विरिंच्याद्युत्तमत्वेकोहेतुरित्यतउक्तं अनंतेति ३०

अथनिर्गमनानंतरंधात्रींसैरंध्रींदृष्ट्वापप्रच्छेत्यन्वयः गृहीतांगविलेपभाजनांगृहीतचंदनपात्रां कुब्जांवक्रशरीरां वयसायुवतींतरुणीं वचसारसप्रदःआनंदप्रदःकामरागप्रदोवा १ हेवरोरु साधुसत्यं निर्दो
षेपेशलेसत्येसाधुशब्दंप्रयुंजतइति २ यच्छास्त्रविहितंननुनदेत्र दासी अनुलेपकर्मणिचंदनसौरभ्यकर्मणिसंमताअविप्रतिपन्ना अन्यतमःअन्येष्वपिश्रेष्ठतमः ३ धर्षितात्मा अस्ववशमनाःवशी
कृतमनावा ४ सुवर्णादितरद्रजतंतेनकर्पूरोलक्ष्यते कर्पूरसंपर्केणशोभापरिमलातिशयलक्षणास्यास्तीतिसुवर्णेतरशोभिना भगवच्छरीरकांतिमपेक्ष्यसंप्राप्तः अपरभागोगुणोत्कर्षराहित्यंयेनसतथा
तेन ईषद्गुणोत्कर्षप्राप्तेनवा भगवदंगसंगेनसम्यगुत्कर्षप्राप्तेनवा अनुरंजितौस्वकांत्यनुकूलरागशोभांप्राप्तौ ५ ऋज्वींकर्तुंसमीकर्तुं आत्मनोदर्शनेयत्फलंतद्दर्शयन् एष्यत्कंसहननंलोकान्प्रत्याययात्रि
तिभावः ६ कुब्जायाःप्रपदेपादाग्रेस्वपादाभ्यामाक्रम्यावष्टभ्य द्वेअंगुलेउत्तानेयस्मिन्पाणौतेनद्व्यंगुलोत्तानपाणिना चुबुकेमुखाधःप्रदेशे आस्यंप्रगृह्यउदनीनमत्उन्नमयांचकार ऊर्ध्वमाकृष्टवा

श्रीशुकउवाच ॥ अथव्रजन्राजपथेनमाधवःस्त्रियंगृहीतांगविलेपभाजनाम् ॥ विलोक्यकुब्जांयुवतींवराननांपप्रच्छधात्रींवचसारसप्रदः १ कात्वंवरोर्वे
तदिहानुलेपनंकस्यांगनेनयसिनःकथयस्वसाधु ॥ देह्यावयोरंगविलेपमुत्तमंश्रेयस्ततस्तेनचिराद्भविष्यति २ सैरंध्र्युवाच ॥ दास्यस्म्यहंतेसुरवर्यसंमतात्रि
वक्रनाम्नीह्यनुलेपकर्मणि ॥ मद्भावितंभोजपतेरतिप्रियंविनायुवांकोऽन्यतमस्तदर्हति ३ रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः ॥ धर्षितात्माददौसांद्रमु
भयोरनुलेपनम् ४ ततस्तावंगरागेणसुवर्णेतरशोभिना ॥ संप्राप्तपरभागेनशुशुभातेऽनुरंजितौ ५ प्रसन्नोभगवान्कुब्जांत्रिवक्रांरुचिराननाम् ॥ ऋज्वीं
कर्तुमनश्चक्रेदर्शयन्दर्शनेफलम् ६ पद्भ्यामाक्रम्यप्रपदेद्व्यंगुलोत्तानपाणिना ॥ प्रगृह्यचुबुकेद्यास्यमुदनीनमदच्युतः ७ सातदर्जुसमानांगीबृहच्छ्रोणिप
योधरा ॥ मुकुंदस्पर्शनात्सद्योबभूवप्रमदोत्तमा ८ ततोरूपगुणौदार्यसंपन्नाप्राहकेशवम् ॥ उत्तरीयांतमाकृष्यसस्मयंजातहृच्छया ९ एहिवीरगृहंया
मोनत्वांत्यक्तुमिहोत्सहे ॥ त्वयोन्मथितचित्तायाःप्रसीदपुरुषर्षभ १० एवंस्त्रियायाच्यमानःकृष्णोरामस्यपश्यतः ॥ मुखंवीक्ष्यानुगानांचप्रहसंस्तामुवा
चह ११ एष्यामितेगृहंसुभ्रुपुंसामाधिविकर्शनम् ॥ साधितार्थोऽगृहाणांनःपांथानांत्वंपरायणम् १२ विसृज्यमाध्व्यावाण्यातांव्रजन्मार्गेवणिक्प
थैः ॥ नानोपायनतांबूलस्रग्गंधैःसाग्रजोऽर्चितः १३ ततःपौरान्पृच्छमानोधनुषःस्थानमच्युतः ॥ तस्मिन्प्रविष्टोददृशेधनुरैंद्रमिवाद्भुतम् ॥ पुरुषैर्बहु
भिर्गुप्तमर्चितंपरमर्धिमत् १४ वार्यमाणोनृभिःकृष्णःप्रसह्यधनुराददे १५

नित्यर्थः ७ ८ उत्तरीयांतं उत्तरीयवस्त्रांचलं सस्मयंसमदं हृच्छयःकामः ९ त्वयाकारणेनउन्मथितचित्तायाः विलोलितमनसः १० हेत्यनेनायामितिहासोलोकेप्रवर्ततामितिसूचयंस्तामाहेतेत्राप्य
तइति ११ तरुणानांपुंसांआधिविकर्शनंमनःपीडापरिहारनिमित्तंगृहमागमिष्यामि किंतु किंचित्कार्यमस्तीत्याह साधितार्थइति अर्थःकंसवधलक्षणः त्वंसर्वथापरिहारार्थानित्याह अगृहाणामिति
अगृहाणांगृहरहितानांवनवासिनामित्यर्थः पांथानांपथिकानांनोस्माकंत्वंपरायणंउत्तमाश्रयः अनेनासंगानामीश्वराणामस्माकम् भक्ताएवपूजादिनाश्रयभूताइतिदर्शितम् १२ माध्व्यामधुरया
वणिजांपंथानोयेषांतेवथातैःदर्शनार्थमागतैः पण्यवीथिकास्थितैःवैश्यैश्चार्चितः नानाविधोपायनंतांबूलादिकंयेषांतैस्तथातैः १३ पृच्छमानःपृच्छन् १४ १५

वासुदेवमूर्तेर्मोक्षहेतुत्वमितिकृत्वात्वंनमामि नमइति सर्वभूतक्षयायसर्वभूतनिवासाय शुद्धस्फाटिकसंकाशंवासुदेवंनिरंजनमित्यादे हृषीकेशइंद्रियेश प्रभोसमर्थ ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८ ॥ तस्मिन्निजजन्मनियोग्यतायाअभिभवोनास्ति किंतुसर्वत्राद्भुतत्वमेवयत्तदेतेषुद्वित्राध्यायेषुव्यनक्ति तत्रादावक्रूरदृष्टभगवद्रूप
स्यांतर्धानकारणंकृष्णाक्रूरयोःप्रश्नोत्तराभ्यांहरेःसर्वैरचिंत्याद्भुतमाहात्म्यंचवक्ति स्तुवतइति आत्मनोवपुःनटत्वेनदर्शितं नाट्यंनटनविषयंहनुमदादिरूपंयथातिरोधत्तेतथा १ आवश्यकंनित्यकर्म २
दयालुःश्रीकृष्णःआत्मनोमाहात्म्यंतेनवादयितुंअज्ञातवत्पृच्छति तमिति अद्भुतमदर्शि लक्षणैस्त्वांलक्षयामहे व्यावृत्तंपश्यामः ३ अक्रूरःपरिहरति अद्भुतानीति इहभूम्यादौयावंत्यद्भुता
निसंति विश्वात्मकेविश्वरूपेत्वयितानिविपश्यतोमे किमदृष्टंसर्वंदृष्टमेव तानिविश्वात्मकेत्वयिसंति तस्मात्त्वांविपश्यतोमेकिमदृष्टमितिवा ४ किंत्वयाद्भुतंदृष्टमितिप्रश्नस्यसर्वंदृष्टमेवेतिपरिहारः

नमस्तेवासुदेवायसर्वभूतक्षयायच ॥ हृषीकेशनमस्तेऽस्तुप्रपन्नंपाहिमांप्रभो ॥ ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेअष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३८
श्रीशुकउवाच ॥ स्तुवतस्तस्यभगवान्दर्शयित्वाजलेवपुः ॥ भूयःसमाहरत्कृष्णोनटोनाट्यमिवात्मनः १ सोपिचांतर्हितंवीक्ष्यजलादुन्मज्ज्यस
त्वरः ॥ कृत्वाचावश्यकंसर्वंविस्मितोरथमाविशत् २ तमपृच्छद्धृषीकेशःकिंतेदृष्टमिहाद्भुतम् ॥ भूमौवियतितोयेवातथात्वांलक्षयामहे ३ ॥ अक्रूरउवाच ॥
अद्भुतानीहयावंतिभूमौवियतिवाजले ॥ त्वयिविश्वात्मकेतानिकिंमेऽदृष्टंविपश्यतः ४ यत्राद्भुतानिसर्वाणिभूमौवियतिवाजले ॥ तंत्वानुपश्यतोब्रह्म
न्किंमेऽदृष्टमिहाद्भुतम् ॥ ५ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ इत्युक्त्वाचोदयामासस्यंदनंगांदिनीसुतः ॥ मथुरामनयद्रामंकृष्णंचैवदिनात्यये ६ मार्गेग्रामजनाराजं
स्तत्रतत्रोपसंगताः ॥ वसुदेवसुतौवीक्ष्यप्रीतादृष्टिंनचाददुः ७ तावद्व्रजौकसस्तात नंदगोपादयोग्रतः ॥ पुरोपवनमासाद्यप्रतीक्षंतोऽवतस्थिरे ८ तान्समेत्याह
भगवानक्रूरंजगदीश्वरः ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रश्रितंप्रहसन्निव ९ भवान्प्रविशतामग्रेसहयानःपुरींव्रज ॥ वयंत्विहावमुच्याथततोद्रक्ष्यामहेपुरीम् १०
अक्रूरउवाच ॥ नाहंभवद्भ्यांरहितःप्रवेक्ष्येमथुरांप्रभो ॥ त्यक्तुंनार्हसिमांनाथभक्तंतेभक्तवत्सल ११ आगच्छयामगेहान्नःसनाथान्कुर्वधोक्षज ॥ साग्रजः
सहगोपालैःसुहृद्भिश्चसुहृत्तमः १२ पुनीहिपादरजसागृहान्नोगृहमेधिनाम् ॥ यच्छौचेनानितृप्यंतिपितरःसाग्नयःसुराः १३ अवनिज्यांघ्रियुगलमासीच्छ्लो
क्योबलिर्महान् ॥ ऐश्वर्यमतुलंलेभेगतिंचैकांतिनांतुया १४ आपस्तेऽङ्घ्र्यवनेजन्यस्त्रींल्लोकान्शुचयोऽपुनन् ॥ शिरसाधत्तयाःशर्वःस्वर्यताःसगरात्म
जाः १५ देवदेवजगन्नाथपुण्यश्रवणकीर्तन ॥ यदूत्तमोत्तमश्लोकनारायणनमोस्तुते १६ श्रीभगवानुवाच ॥ आयास्येभवतोगेहमहमार्यसमन्वितः ॥
यदुवर्गद्रुहंहत्वावितरिष्येसुहृत्प्रियम् १७ श्रीशुकउवाच ॥ एवमुक्तोभगवतासोऽक्रूरोविमनाइव ॥ पुरींप्रविश्यकंसायकर्मावेद्यगृहंययौ १८

कथमागतइत्यतउक्तमेवस्फारयति यत्रेति यत्रभूम्यादौसंतिसर्वाणिअद्भुतानियत्रयस्मिन्त्वयिसंतितंत्वानुपश्यतोमेकिमद्भुतमदृष्टंसर्वमद्भुतंदृष्टमित्यर्थःब्रह्मन्पूर्ण ५ दिनात्ययेअपराह्णे ६ तयोर्वसुदेवसुत ६०
योः लग्नाःमीताःप्रसन्नाःदृष्टिंनाददुःमत्यादानंनचक्रुः ७ प्रतीक्षंतःपश्यंतः ८ ९ भवानग्रेप्रविशतां पश्चात्त्वंगृहंव्रज अवमुच्यस्कंधावरोहंकृत्वा १० ११ १२ १३ अवनिज्यप्रक्षाल्य एकांतिनांभक्तमुख्या
नांयागतिःप्रसाताम् १४ अपुनन्शुद्धांचक्रुः १५ १६ यदुवर्गद्रुहंकंसम् १७ त्वयोक्तंकर्ममयाकृतमिति १८

१९स्फाटिकानि स्फटिकरत्ननिर्मितानितुंगानिउन्नतानिचगोपुराणिपुरद्वाराणियस्यांसातथा बृहंतिविशालानिस्फुरंतिशोभमानानिहेम्नानिर्मितानि कपाटानितोरणानिचयस्यांसातथा ताम्रैरारैरारकूटैर्लो
हविशेषैर्निर्मितानिकोष्ठान्यंतर्भवनानियस्यांसातथा आरण्यारकूटमित्यभिधानंयद्वाताम्रेणविरचितेआरकोष्ठे अट्टालावयववप्रेयस्यांसा यद्वाताम्रकृतानिआराणिदलानियस्मिंस्तथाताम्रारंकोष्ठंयस्यासात
थासाच आसीमापरिखाखातनदीयस्यांसातथाताम्रारकोष्ठापरिखा अतएवदुरासदादुष्प्रवेशां ताम्रारकोष्ठांपरिखादुरासदामितिपठंति उद्यानै सर्वसाधारणवनैरम्यारमणीयाच उपवनानामारामाणांप्रमदा
वनानांआलिःपंक्तिस्तयाशोभितां उद्यानरम्योपवनालिशोभिताम् २० सौवर्णैःसुवर्णबद्धैःशृंगाटकैश्चतुष्पथैःहर्म्यैःधनिनांनिवासैः निष्कुटैःपथिकावासैःगृहवाटीभिर्वा श्रेणीसभाभिःगृहपंक्त्यंतरालक्लृप्तस
भाभिःश्रेणीवेश्यागृहपंक्तिःतत्पुरतःकृतसभाभिर्वाभवनैःप्रशस्तैःगृहैरुपस्कृतांअलंकृतां वेदिषुपरिष्कृतभूमिषुवलभीषुआच्छादनवक्रदारुषुप्रोतचित्रफलकेषुमुक्ताहारिद्भिःमुक्तावलिरश्मिमिश्रितैः वैदूर्यादि
भिः २१ जुष्टेषुन्युप्तेषु जालानांगवाक्षाणांआमुखरंध्रमुखच्छिद्रपर्यंतेषुविद्यमानेषुकुट्टिमेषुबद्धभूमिकेषुस्थलेषु आविष्टैरुपविष्टैःपारावतैःकपोतैःबर्हिभिर्मयूरैश्चनादितांशब्दितां चंदनादिजलैःसंसिक्ताआर्द्रीकृ
तारथ्यारथमार्गाः आपणःनिषद्यामार्गःपण्यवीथिकामार्गःप्रतिगृहंपंथाःचत्वरश्चतुष्पथः विस्तृतमार्गःयस्यांसातथातां प्रकीर्णानिव्याप्तानिमाल्यांकुरलाजतंदुलानियस्यांसातथा २२ आपूर्णकुंभैःस्वलंकृ

ततोपराह्णेभगवान्कृष्णःसंकर्षणान्वितः ॥ मथुरांप्राविशद्गोपैर्दिदृक्षुःपरिवारितः १९ ददर्शतांस्फाटिकतुंगगोपुरांबृहत्स्फुरद्धेमकपाटतोरणाम् ॥ ता
म्रारकोष्ठापरिखादुरासदामुद्यानरम्योपवनालिशोभिताम् २० सौवर्णशृंगाटकहर्म्यनिष्कुटश्रेणीसभाभिर्भवनैरुपस्कृताम् ॥ वैदूर्यवज्रामलनीलवि
द्रुमैर्मुक्ताहरिद्भिर्वलभीषुवेदिषु २१ जुष्टेषुजालामुखरंध्रकुट्टिमेष्वाविष्टपारावतबर्हिनादिताम् ॥ संसिक्तरथ्यापणमार्गचत्वरांप्रकीर्णमाल्यांकुरलाजतंडु
लाम् २२ आपूर्णकुंभैर्दधिचंदनोक्षितैःप्रसूनदीपावलिभिःसपल्लवैः ॥ सवृंतरंभाक्रमुकैःसकेतुभिःस्वलंकृतद्वारगृहांसपट्टिकाम् २३ तांसंप्रविष्टौवसुदेवनंदनौवृ
तौवयस्यैर्नरदेववर्त्मना ॥ द्रष्टुंसमीयुस्त्वरिताःपुरस्त्रियोहर्म्याणिचैवारुरुहुर्नृपोत्सुकाः २४ काश्चिद्विपर्यकृतवस्त्रभूषणाविस्मृत्यचैकंयुगुलेष्वथापराः ॥ कृतै
कवस्त्रश्रवणैकनूपुरानांक्त्वाद्वितीयंत्वपराःस्वलोचनम् २५ अश्नंत्यएकास्तदपास्यसोत्सवाअभ्यज्यमानाअकृतापमज्जनाः ॥ स्वपंत्यउत्थायनिशम्यनिः
स्वनंनिपाययंत्योऽर्भमपोह्यमातरः २६ मनांसितासामरविंदलोचनःप्रागल्भ्यलीलाहसितावलोकनैः ॥ जहारमत्तद्विरदेंद्रविक्रमोदृशांददच्छ्रीरमणात्महो
त्सवम् २७ दृष्ट्वामुहुःश्रुतमनुद्रुतचेतसस्तंतत्प्रेक्षितोत्स्मितसुधोक्षणलब्धमानाः ॥ आनंदमूर्तिमुपगुह्यदृशात्मलब्धंहृष्यत्त्वचोजहुरनंतमरिंदमाधिम् २८
तान्विद्वाराणियेषांतेतथा स्वलंकृतद्वारागृहायस्यांसातथातांकीदृशैरापूर्णकुंभैः दधिचंदनरसेनचोक्षितैः सिक्तैःप्रसूनानांदीपानांआवलयोयेषुतेतथातैःसपल्लवैःकिसलयसहितमुखैःवृंतेनप्रसवबंधनेनसहि
तासवृंतारंभाकदलीसंवृतरंभा तथाक्रमुकाःपूगाःतैःपट्टिकयाउपर्याततवितानवस्त्रेणसहितासपट्टिकाताम् २३ यापूर्वंकर्णाकर्णितसौंदर्यातां नरदेववर्त्मनाराजमार्गेण २४ विपर्ययकृतानिव्यत्ययस्तत्त्वेनालं
कृतानिवस्त्राणिभूषणानियासांताः वस्त्रस्थानेभूषणानि भूषणस्थानेवस्त्राणीतियुगुलेषुमध्येएकंविस्मृत्य एतदेवस्फारयति कृतैकेति वस्त्रंपरिधानमात्रं एकंश्रवणभूषणं एकंनूपुरंचयासांताः एकमंक्त्वाएकं
लोचनंनांक्त्वा अंजितंमषीकृतमकृत्वा २५ अभ्यज्यमानास्तैललेपनंकुर्वाणाःअकृतापमज्जनाःअकृतजलस्नानाः अर्भबालं अपोह्यतिर्यक्कृत्वा २६ प्रागल्भ्येनधाष्ट्र्येनलीलासहितहसितेनावलोकने
नकटाक्षनिरीक्षणेन २७ श्रुतंकृष्णरूपसौंदर्यं स्त्रियःएकदापिनदृष्टोयामित्याधिमनःपीडातदर्शनेनजहुरित्यन्वयः तस्यकृष्णस्यप्रेक्षितंउत्कृष्टंस्मितंचतत्प्रेक्षितोत्स्मितेतेएवसुधा प्रेक्षितोत्स्मितसुधा
तस्याउक्षणेनलब्धोमानोयासांतास्तथाआत्मनिमनसिलब्धंस्थितं हृष्यत्त्वचः रोमांचिताः २८

सौमनस्यैःसुमनसांपुष्पाणांराशिभिः २९ आनर्चुःपूजयामासुः ३० रंगकारंवर्णकारकम् ३१ ३२ ३३ साक्षेपवाक्यंविवृणोति ईदृशानीतिपरिधत्थ परिधानंकुरुथ ३४ जिजीविषाजीवितुमिच्छालुं
पंतिअवच्छेदंकुर्वंति राजकुलानिराज्ञांसमूहाः ३५ ३६ वासःकोशान् वस्त्राख्यराशीन्कोशोस्त्रीकुड्मलेदिव्येशाख्येर्थौघेग्रहेतनावितिच वस्त्रकरंडकान्वा ३७ वस्त्रेपरिधानोत्तरीयेविसृज्य
३८ वायकःतंतुवायकःवेषमद्भुतालंकारं एतदेवाविशदयति विचित्रेति विचित्रानानाविधावर्णाःनीलरक्तादयोयेषांतैस्तथातैःशैलेयैःधातुभिःआकल्पैःआभरणैः ३९ लक्षणंमुद्रा पर्वणीवपौर्ण

प्रासादशिखरारूढाःप्रीत्युत्फुल्लमुखांबुजाः ॥ अभ्यवर्षन्सौमनस्यैःप्रमदा बलकेशवौ २९ दध्यक्षतैःसोदपात्रैःस्रग्गंधैरभ्युपायनैः ॥ तावानर्चुःप्रमुदिता
स्तत्रतत्रद्विजातयः३० रजकंकंचिदायांतंरंगकारंगदाग्रजः ॥ दृष्ट्वाऽयाचतवासांसिधौतान्यत्युत्तमानिच ३१ देह्यावयोःसमुचितान्यंगवासांसिचार्हतोः
॥ भविष्यतिपरंश्रेयोदातुस्तेनात्रसंशयः ३२ सयाचितोभगवतापरिपूर्णेनसर्वतः ॥ साक्षेपंरुषितःप्राहभृत्योराज्ञःसुदुर्मदः ३३ ईदृशान्येववासांसिनि
त्यंगिरिवनेचराः ॥ परिधत्थकिमुद्वृत्ताराजद्रव्याण्यभीप्सथ ३४ याताशुबालिशामैवंप्रार्थ्यंयदिजिजीविषा ॥ बध्नंतिघ्नंतिलुंपंतिदृप्तंराजकुलानिच
३५ इत्थंविकत्थमानस्यकुपितोदेवकीसुतः ॥ रजकस्यकराग्रेणशिरःकायादपाहरत् ३६ तस्यानुजीविनःसर्वेवासःकोशान्विसृज्यवै ॥ दुद्रुवुःसर्वतो
मार्गंवासांसिजगृहेऽच्युतः ३७ वसित्वात्मप्रियेवस्त्रेकृष्णःसंकर्षणस्तथा ॥ शेषाण्यादत्तगोपेभ्योविसृज्यभुविकानिचित् ३८ ततस्तुवायकःप्रीतस्त
योर्वेषमकल्पयत् ॥ विचित्रवर्णैःशैलेयैराकल्पैरनुरूपतः ३९ नानालक्षणवेषाभ्यांकृष्णरामौविरेजतुः ॥ अलंकृतौबालगजौपर्वणीवसितेतरौ ४० त
स्यप्रसन्नोभगवान्प्रादात्सारूप्यमात्मनः ॥ श्रियंचपरमांलोकेबलैश्वर्यस्मृतींद्रियान् ४१ ततःसुदाम्नोभवनंमालाकारस्यजग्मतुः ॥ तौदृष्ट्वाससमुत्थाय
ननामशिरसाभुवि ४२ तयोरासनमानीयपाद्यंचार्घ्याहर्णादिभिः ॥ पूजांसानुगयोश्चक्रेस्रक्तांबूलानुलेपनैः ४३ प्राहनःसार्थकंजन्मपावितंचकुलंप्रभो ॥
पितृदेवर्षयोमह्यंतुष्टाह्यागमनेनवाम् ४४ भवंतौकिलविश्वस्यजगतःकारणंपरम् ॥ अवतीर्णाविहांशेनक्षेमायचभवायच ४५ नहिवांविषमादृष्टिः
सुहृदोर्जगदात्मनोः ॥ समयोःसर्वभूतेषुभजंतंभजतोरपि ४६ शाध्याज्ञापयमांभृत्यंकिमहंकरवाणिवाम् ॥ पुंसोऽत्यनुग्रहोह्येषभवद्भिर्यन्नियुज्यते ४७ इत्य
भिप्रेत्यराजेंद्रसुदामाप्रीतमानसः ॥ शस्तैःसुगंधैःकुसुमैर्मालांविरचितांददौ ४८ ताभिःस्वलंकृतौप्रीतौकृष्णरामौसहानुगौ ॥ प्रणतायप्रपन्नायददतुर्व
रदौवरान् ४९ सोपिवव्रेऽचलांभक्तिंतस्मिन्नेवाखिलात्मनि ॥ तद्भक्तेषुचसौहार्दंभूतेषुचदयांपराम् ५० इतितस्मैवरंदत्त्वाश्रियंचान्वयवर्धिनीम् ॥
बलमायुर्यशःकांतिंनिर्जगामसहाग्रजः ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्द्धेएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥

मास्यमावास्येइव सितेतरौश्वेतश्यामौ ४० बलंचऐश्वर्यंचस्मृतिश्चइंद्रियंचबलैश्वर्यस्मृतींद्रियाः तान् बलंशरीरशक्तिःरूपंसौंदर्यंवा ऐश्वर्यंअणिमादिःस्मृतिर्भगवत्स्मरणं इंद्रियंज्ञानेंद्रियं ४१
४२ ४३ सार्थकंसप्रयोजनं पावितंशुद्धीकृतं ४४ ४५ ४६ शाधिशिक्षस्व कर्तव्यमनुजानीहीतिवा एतत्कुर्वितिनियुज्यतेमेयत्तइतियदेषः ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम
स्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांएकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ३९ ॥ ॥ ७ ॥

अथनिर्गमनानंतरंधात्रींसैरंध्रींदृष्ट्वापप्रच्छेत्यन्वयः गृहीतांगविलेपभाजनांगृहीतचंदनपात्रां कुब्जांवक्रशरीरां वयसायुवतींतरुणीं वचसारसप्रदःआनंदप्रदःकामरागप्रदोवा १ हेवरोरु साधुसत्यं निर्दो
षेपेशलेसत्येसाधुशब्दंप्रयुंजतइति २ यच्छास्त्रविहितंननुतदेव दासी अनुलेपकर्मणिचंदनसौरभ्यकर्मणिसंमताअविप्रतिपन्ना अन्यतमःअन्येष्वपिश्रेष्ठतमः ३ धर्षितात्मा अस्ववशमनाःवशी
कृतमनावा ४ सुवर्णादितरद्रजतंतेनकर्पूरोलक्ष्यते कर्पूरसंपर्केणशोभायांमिलातिशयलक्षणास्याऽस्तीतिसुवर्णेतरशोभिना भगवच्छरीरकांतिमपेक्ष्यसंप्राप्तः अपरभागोगुणोत्कर्षराहित्यंयेनसतथा
तेन ईषद्गुणोत्कर्षप्राप्तेनवा भगवदंगसंगेनसम्यगुत्कर्षप्राप्तेनवा अनुरंजितौस्वकांत्यनुकूलरागशोभांप्राप्तौ ५ ऋज्वींकर्तुंसमींकर्तुं आत्मनोदर्शनेयत्फलंतद्दर्शयन् एषयत्कंसहननंलोकान्प्रत्याययान्नि
तिभावः ६ कुब्जायाःप्रपदेपादाग्रेस्वपादाभ्यामाक्रम्यावष्टभ्य द्वेअंगुलेउत्तानेयस्मिन्पाणौतेनद्व्यंगुलोत्तानपाणिना चुबुकेमुखाधःप्रदेशे आस्यंप्रगृह्यउदनीनमत्उन्नमयांचकार ऊर्ध्वमाकृष्टवा

श्रीशुकउवाच ॥ अथव्रजन्राजपथेनमाधवःस्त्रियंगृहीतांगविलेपभाजनाम् ॥ विलोक्यकुब्जांयुवतींवराननांपप्रच्छधात्रींवचसारसप्रदः १ कात्वंवरोर्वे
तदिहानुलेपनंकस्यांगनेनयसिनःकथयस्वसाधु ॥ देह्यावयोरंगविलेपमुत्तमंश्रेयस्ततस्तेनचिराद्भविष्यति २ सैरंध्र्युवाच ॥ दास्यस्म्यहंतेसुरवर्यसंमतात्रि
वक्रनाम्नीह्यनुलेपकर्मणि ॥ मद्भावितंभोजपतेरातिप्रियंविनायुवांकोऽन्यतमस्तदर्हति ३ रूपपेशलमाधुर्यहसितालापवीक्षितैः ॥ धर्षितात्माददौसांद्रमु
भयोरनुलेपनम् ४ ततस्तावंगरागेणसुवर्णेतरशोभिना ॥ संप्राप्तपरभागेनशुशुभातेऽनुरंजितौ ५ प्रसन्नोभगवान्कुब्जांत्रिवक्रांरुचिराननाम् ॥ ऋज्वीं
कर्तुंमनश्चक्रेदर्शयन्दर्शनेफलम् ६ पद्भ्यामाक्रम्यप्रपदेद्व्यंगुल्योत्तानपाणिना ॥ प्रगृह्यचुबुकेह्यास्यमुदनीनमदच्युतः ७ सातदर्जुसमानांगीबृहच्छ्रोणिप
योधरा ॥ मुकुंदस्पर्शनात्सद्योबभूवप्रमदोत्तमा ८ ततोरूपगुणौदार्यसंपन्नाप्राहकेशवम् ॥ उत्तरीयांतमाकृष्यसस्मयंजातहृच्छया ९ एहिवीरगृहंया
मोनत्वांत्यक्तुमिहोत्सहे ॥ त्वयोन्मथितचित्तायाःप्रसीदपुरुषर्षभ १० एवंस्त्रियायाच्यमानःकृष्णोरामस्यपश्यतः ॥ मुखंवीक्ष्यानुगानांचप्रहसंस्तामुवा
चह ११ एष्यामितेगृहंसुभ्रुपुंसामाधिविकर्शनम् ॥ साधितार्थोऽगृहाणांनःपांथानांत्वंपरायणम् १२ विसृज्यमाध्व्यावाण्यातांव्रजन्मार्गेवणिक्प
थैः ॥ नानोपायनतांबूलस्रग्गंधैःसाग्रजोऽर्चितः १३ ततःपौरान्पृच्छमानोधनुषःस्थानमच्युतः ॥ तस्मिन्प्रविष्टोददृशेधनुरैंद्रमिवाद्भुतम् ॥ पुरुषैर्बहु
भिर्गुप्तमर्चितंपरमर्धिमत् १४ वार्यमाणोनृभिःकृष्णःप्रसह्यधनुराददे १५

नित्यर्थः ७ ८ उत्तरीयांतं उत्तरीयवस्त्रांचलं सस्मयंसमदं हृच्छयःकामः ९ त्वयाकारणेनउन्मथितचित्तायाः विलोलितमनसः १० हेत्यनेनायामितिहासोलोकेप्रवर्ततामितिसूचयंस्तामाहेतेन्नाप्य
तइति ११ तरुणानांपुंसांआधिविकर्शनंमनःपीडापरिहारनिमित्तंगृहमागमिष्यामि किंतु किंचित्कार्यमस्तीत्याह साधितार्थइति अर्थःकंसवधलक्षणः त्वंसर्वथापरिहारार्थानेत्याह अगृहाणामिति
अगृहाणांगृहरहितानांवनवासिनामित्यर्थः पांथानांपथिकानांनोस्माकंत्वंपरायणंउत्तमाश्रयः अनेनासंगानामीश्वराणामस्माकम् भक्ताएवपूजादिनाश्रयभूताइतिदर्शितम् १२ माध्व्यामधुरया
वणिजांपंथानोयेषांतैस्तथातैःदर्शनार्थमागतैः पण्यवीथिकास्थितैःवैश्यैश्चार्चितः नानाविधोपायनंतांबूलादिकंयेषांतैस्तथातैः १३ पृच्छमानःपृच्छन् १४ १५

उयथामौव्योसहितंसज्यम् निमिषपरिमितेनकालेनअनिमिषेणनिमेषणरहितेनवा स्तिमितपक्ष्मणानेत्रेणेत्यर्थः मदकरीनित्यमदजलस्रावीगजः मदयुक्तोगजोवा १६ रोदसीद्यावापृथिव्यौ १७ आतता
यिनः आयुधान्यातत्यविस्तृत्यागच्छंतः १८ धनुषःद्वेशकलेसंडेआदाय १९ शालामुखाद्धनुर्गृहद्वारात् २० वीर्यपराक्रमम् तेजःबलंप्रभावंवाप्रागल्भ्यंधाष्टर्यं रूपंसौंदर्यंएकवद्भावादेकवचनम् तेजः
प्रागल्भ्ययोरूपंचक्षुर्ग्राह्यमिवस्थितमित्यर्थः २१ अस्तंअस्तगिरिं शकटमुपशल्यंस्वावस्थानम् २२ क्षीरोपसेचनंक्षीरोपसेचकभूयिष्ठमन्नम् २३ धनूरक्षिणांवधंप्रेषितस्वबलस्यवधंच किंकृत
मितितत्राह गोविंदेति गोविंदरामाभ्यांविक्रीडितम् २४ दीर्घःप्रजागरःनिद्राराहित्यंयस्यसतथा अचष्टअपश्यत् उभयथादैहिकानिबाह्यानिच यद्वा जाग्रतिस्वप्नेच दौत्यकराणिसूचकानि
२५ तान्येवव्यनक्ति अदर्शनमित्यादिनाप्रतिरूपेषुछायालक्षणेषुसत्स्वपिस्वशिरसोऽदर्शनम् द्वितीयेचंद्रादावसतिअविद्यमानेपिज्योतिषांचंद्रादीनांद्वैरूप्यंद्विमूर्तित्वंद्वौचंद्रावित्यादिबहुवचनेनदीपा

करेणवामेनसलीलमुहूर्तंसज्यंचकृत्वानिमिषेणपश्यताम् ॥ नृणांविकृष्यप्रबभंजमध्यतोयथेक्षुदंडंमदकर्युरुक्रमः १६ धनुषोभज्यमानस्यशब्दःखंरोद
सीदिशः ॥ पूरयामासयंश्रुत्वाकंसस्त्रासमुपागमत् १७ तद्रक्षिणःसानुचराःकुपिताआततायिनः ॥ ग्रहीतुकामाआवव्रुर्गृह्यतांवध्यतामिति १८ अथता
न्दुरभिप्रायान्विलोक्यबलकेशवौ ॥ क्रुद्धौधनुषआदायशकलेतांश्चजघ्नतुः १९ बलंचकंसप्रहितंहत्वाशालामुखात्ततः ॥ निष्क्रम्यचेरतुर्हृष्टौनिरीक्ष्यपु
रसंपदः २० तयोस्तदद्भुतंवीर्यंनिशम्यपुरवासिनः ॥ तेजःप्रागल्भ्यरूपंचमेनिरेविबुधोत्तमौ २१ तयोर्विहरतोःस्वैरमादित्योऽस्तमुपेयिवान् ॥ कृ
ष्णरामौवृतौगोपैःपुराच्छकटमीयतुः २२ अवनिज्यांघ्रियुगुलंभुक्त्वाक्षीरोपसेचनम् ॥ ऊषतुस्तांसुखंरात्रिंज्ञात्वाकंसचिकीर्षितम् २३ कंसस्तुधनुषो
भंगंरक्षिणांस्वबलस्यच ॥ वधंनिशम्यगोविंदरामविक्रीडितंपरम् २४ दीर्घप्रजागरोभीतोदुर्निमित्तानिदुर्मतिः ॥ बहून्यचष्टोभयथामृत्योर्दौत्यकरा
णिच २५ अदर्शनंस्वशिरसःप्रतिरूपेषुसत्स्वपि ॥ असत्यपिद्वितीयेचद्वैरूप्यंज्योतिषांतथा २६ छिद्रप्रतीतिश्छायायांप्राणघोषानुपश्रुतिः ॥ स्वर्ण
प्रतीतिर्वृक्षेषुस्वपदानामदर्शनम् २७ स्वप्नेप्रेतपरिष्वंगःखरयानंविषादनम् ॥ यायान्नलदमाल्येकस्तैलाभ्यंगोदिगंबरः २८ अन्यानिचेत्थंभूतानिस्व
प्नजागरितानिच ॥ पश्यन्मरणसंत्रस्तोनिद्रांलेभेनचिंतया २९ व्युष्टायांनिशिकौरव्यसूर्येचाद्भ्यसमुत्थिते ॥ कारयामासवैकंसोमल्लक्रीडामहोत्सवम् ३०
आनर्चुःपुरुषारंगंतूर्यभेर्यश्चजघ्निरे ॥ मंचाश्चालंकृताःस्रग्भिःपताकाचैलतोरणैः ३१ तेषुपौराजानपदाब्रह्मक्षत्रपुरोगमाः ॥ यथोपजोषंविविशूराजानश्च
कृतासनाः ३२ कंसःपरिवृतोऽमात्यैराजमंचउपाविशत् ॥ मंडलेश्वरमध्यस्थोहृदयेनविदूयता ३३

दयोश्चाश्चाःद्विशिस्त्वात्वमित्यादिना २६ छायायांछिद्रप्रतीतिःसुषिरदर्शनम् कर्णेप्रतिष्ठब्धेकरेणप्राणघोषस्यशरीरवायोःप्रणवमुच्चरतोमंद्रध्वनेरनुपश्रुतिश्रवणम् वृक्षेषुस्वर्णच्छायादर्शनम् पृथिव्यां
स्वपदानांपादलांछनानामदर्शनम् २७ प्रेतपरिष्वंगःमृतालिंगनम् स्वप्नेविषादनंपद्मकंदभक्षणलक्षणम् नलदमालीदक्षिणामुखोव्राजयतीतिश्रुतिः पद्ममालांशिरःकृत्वायोगच्छेद्दक्षिणामुखएवंपश्य
न्निशिस्वप्नेतत्क्षणान्मृत्युमेष्यतीतिस्वप्ननिदर्शनइति यद्वा चक्ररक्तपुष्पंमृणालशून्यंवर्षासुजायमानंनलदम् तत्कृतमालाधारी अभयंनलदंसेव्यमृणालंजलाशयमित्यमरः २८ अन्यानि वनभू
कर्णसप्तानाःपंचनेत्रविनासिका एवजिह्वेतिपंचत्वलक्षणंविबुधाविदुरित्यादीनि २९ निशिव्युष्टायांनिवृत्तायांअभिसमुत्थितेउदयपर्वतादितिशेषः ३० पणवगोमुखादितूर्य ३१ ब्रह्माणाब्राह्मणाःक्षत्राम
डलेश्वराःपुरोगमामुख्यायेषांतेतथा यथोपजोषंयथासुखम् राज्ञोविशिनष्टि राजानइति ३२ विदूयतातप्यमानेन ३३

मल्लानांतालशब्दोत्तरेषु उच्चैः श्रावितवालशब्दोष्विस्यर्थः उपाध्याया ःमल्लशिक्षाचार्याःतैःसहिताः ३४ कांश्चिन्मल्लान्नाम्नानिर्दिशति चाणूरइति येचाणूरप्रभृतयःतएवमल्लेषुप्रधानाःतएवमुपस्थानंरं
गसमीपम् ३५ भोजराजेनसमाहूतायेनंदादिगोपास्तेकिमकुर्वन्नितितत्राह नंदगोपादयइति निवेदितोपायनाःदत्तप्रभृताः ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचत्वारिंशोऽ
ध्यायः ४० कृष्णरामाभ्यांनंदादिभिःसहस्थितमुतपृथगितिसंशयनिरासार्थंतत्कर्मकथयति अथेति कृतशौचौमुखप्रक्षालनादिनाप्राप्तशुद्धी यद्वा कृतंपर्याप्तंपूर्णंशौचंशुचेरग्नेःसर्वदहनत्वंययोस्तौअग्नि
वत्सर्वदाहकावित्यर्थः अत्रापिविशेषोस्तीत्याह परंतपाविति शत्रूणामेवतापकौनसर्वेषामित्यर्थः मल्लदुंदुभिनिर्घोषंमल्लयुद्धोचितदुंदुभिध्वनिं मल्लयुद्धंद्रष्टुंतत्समीपमाजग्मतुः १ २ परिकरंकक्षाख्य
मुदरबंधंकांचींवाकुटिलालकान्समुह्यएकीकृत्यबद्ध्वा ३ अपक्राम अपसर यमसादनंयमगृहम् ४ बलादाकर्षणेकालः मृत्युर्वा कालोमृत्युर्यमेवैवेतिसंहारेंसकोरुद्रइव रुद्रोमाविशांतकइतिश्रुतिः क्रो

वाद्यमानेषुतूर्येषुमल्लतालोत्तरेषुच ॥ मल्लाःस्वलंकृताद्दप्ताःसोपाध्यायाःसमाविशन् ३४ चाणूरोमुष्टिकःकूटःशलस्तोशलएवच ॥ तआसेदुरुपस्थानंव
ल्गुवाद्यप्रहर्षिताः ३५ नंदगोपादयोगोपाभोजराजसमाहुताः ॥ निवेदितोपायनास्तएकास्मिन्मंचआविशन् ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कं
धेचत्वारिंशोऽध्यायः ४० श्रीशुकउवाच ॥ अथकृष्णश्चरामश्चकृतशौचौपरंतपौ ॥ मल्लदुंदुभिनिर्घोषंश्रुत्वाद्रष्टुमुपेयतुः १ रंगद्वारंसमासाद्यतस्मिन्ग
जमवस्थितम् ॥ अपश्यत्कुवलयापीडंकृष्णोऽम्बष्ठप्रचोदितम् २ बद्ध्वापरिकरंशौरिःसमुह्यकुटिलालकान् ॥ उवाचहस्तिपंवाचामेघनादगभीरया ३ अं
बष्ठांबष्ठमार्गंनौदेह्यपक्राममाचिरम् ॥ नोचेत्सकुंजरंत्वाद्यनयामियमसादनम् ४ एवंनिर्भर्त्सितोंऽबष्ठःकुपितःकोपितंगजम् ॥ चोदयामासकृष्णायकालांतक
यमोपमम् ५ करींद्रस्तमभिद्रुत्यकरेणतरसाऽग्रहीत् ॥ कराद्विगलितःसोऽमुंनिहत्यांघ्रिष्वलीयत ६ संक्रुद्धस्तमचक्षाणोघ्राणदृष्टिःसकेशवम् ॥ परामृश
त्पुष्करेणसप्रसह्यविनिर्गतः ७ पुच्छेप्रगृह्यातिबलंधनुषःपंचविंशतिम् ॥ विचकर्षयथानागंसुपर्णइवलीलया ८ सपर्यावर्तमानेनसव्यदक्षिणतोच्युतः ॥
बभ्रामभ्राम्यमाणेनगोवत्सेनेवबालकः ९ ततोभिमुखमभ्येत्यपाणिनाहत्यवारणम् ॥ प्राद्रवत्पातयामासस्पृश्यमानःपदेपदे १० सधावन्क्रीड
याभूमौपतित्वासहसोत्थितः ॥ तंमत्वापतितंक्रुद्धोदंताभ्यांसोऽहनत्क्षितिम् ११ स्वविक्रमेप्रतिहतेकुंजरेंद्रोऽत्यमर्षितः ॥ चोद्यमानोमहामात्रैःकृष्ण
मभ्यद्रवद्रुषा १२ तमापतंतमासाद्यभगवान्मधुसूदनः ॥ प्रगृह्यपाणिनाहस्तंपातयामासभूतले १३

शजननेयमइवास्थितः कालांतकयमोपमःतम् ५ करींद्रकराद्विगलितः विश्लथितःसकृष्णः अमुंकरींद्रंनिहत्यमुष्टिनापहत्यकरींद्रस्यांघ्रिषुपादेष्वलीयतानिलीनोऽभूत् ६ अचक्षाणःअपश्यन् घ्राणःदृष्टिर्यस्य
सतथा गजोघ्राणेनपादमध्येनिलीनंकेशवंज्ञात्वापुष्करेणशुंडाग्रेणतंकृष्णंपरामृशत्आकृष्टवान् सकृष्णःपुष्करग्रहणात् प्रसह्यसहसाविनिर्गतः ७ विनिर्गत्यकिंचकारेतितत्राह पुच्छइति पंचविंशद्धनुः
परिमितस्थलपर्यंतम् नागंसर्पम् ८ सोच्युतः सव्यदक्षिणतोबभ्राम पुच्छंगृहीत्वेतिशेषः परिपरितआवर्तमानेनपुनःपुनःसव्यतोदक्षिणतश्चभ्रमतागजेनग्राम्यतइति कथमिव बालकोभ्राम्यमाणेनगोपुच्छे
नगृहीतेनभ्रमतियथातथेति ९ ततःकिमनयालीलयेतिमत्वापुच्छंमुक्त्वाकरींद्रस्याभिमुखंगत्वापाणिनावारणंआहत्यप्राद्रवदित्यन्वयः ततःकिमभूदितितत्राह पातयामासेति प्राद्रवन्कृष्णःकरींद्रंपा
तयामासस्वपृष्ठतआगमयामासगजोपितमन्वाद्रवदित्यर्थः १० ११ १२ १३

तेनदंतेनहस्तिपान्महामात्रान् १४ द्विपंगजं विषाणोपरक्तेनअसृजारुधिरेणमदजलबिंदुभिश्च विरूढाविस्तृतास्वेदजलकणिकायस्मिंस्तद्विरूढस्वेदकणिकं वाहशंवदनांबुरुहंययोस्तौतथा १५ १६ मल्लानामशनिरिवभासमानः उपर्यप्येवंयोगिनांपरंतत्त्वंब्रह्म ब्रह्मवेदस्तपस्तत्त्वमितिच भोजपतेःकंसस्यमृत्युरिव नित्यमेवेतियोज्यम् १७ मनस्वीशूरोपिउद्विविजे ओविजीभयचलनयोरितिधातुः भीतोभूत् १८ देहप्रभयानिरीक्षतांमनःक्षिपंतौआकर्षंतौ १९ नागराःनगरवासिनःराष्ट्राःजनपदवासिनःप्रहर्षवेगेनउत्कलितमुत्फुल्लमीक्षणमाननंचयेषांतेतथा २० २१ तयोःकृष्णरामयोःरूपगुणः

पतितस्यपदाक्रम्यमृगेंद्रइवलीलया ॥ दंतमुत्पाटयतेनैवहस्तिपानहनद्धरिः १४ मृतकंद्विपमुत्सृज्यदंतपाणीविरेजतुः ॥ अंसन्यस्तविषाणासृङ्मदबिं दुभिरंजितौ १५ विरूढस्वेदकणिकवदनांबुरुहावुभौ ॥ वृतौगोपैःकतिपयैर्बलदेवजनार्दनौ ॥ रंगंविविशतूराजन्गजदंतवरायुधौ १६ मल्लाना मशनिर्नृणांनरवरःस्त्रीणांस्मरोमूर्तिमान्गोपानांस्वजनोऽसतांक्षितिभृतांशास्तास्वपित्रोःशिशुः ॥ मृत्युर्भोजपतेर्विराडविदुषांतत्त्वंपरंयोगिनांवृष्णी नांचपतिःसदैसवशुशुमेरंगेऽच्युतःसाग्रजः १७ हतंकुवलयापीडंदृष्ट्वातावपिदुर्जयौ ॥ कंसोमनस्व्यपितदाभृशमुद्विविजेनृप १८तौरेजतूरंगगतौमहाभुजौवि चित्रवेषाभरणस्रगंबरौ ॥ यथानटावुत्तमवेषधारिणौमनःक्षिपंतौप्रभयानिरीक्षताम् १९ निरीक्ष्यतावुत्तमपूरुषौजनामंचस्थितानागरराष्ट्रकानृप ॥ प्रह र्षवेगोत्कलितेक्षणाननाःपपुर्नतृप्तानयनैस्तदाननम् २० पिबंतइवचक्षुर्भ्यांलिहंतइवजिह्वया ॥ जिघ्रंतइवनासाभ्यांश्लिष्यंतइवबाहुभिः २१ ऊचुःपर स्परंतेवैयथादृष्टंयथाश्रुतम् ॥ तद्रूपगुणमाधुर्यप्रागल्भ्यस्मारिताइव २२ एतौभगवतःसाक्षाद्धरेर्नारायणस्यहि ॥ अवतीर्णाविहांशेनवसुदेवस्यवेश्मनि २३ सएषकिलदेवक्यांजातोनीतश्चगोकुले ॥ कालमेतंवसन्गूढोववृधेनंदवेश्मनि २४ पूतनाऽनेननीतांतंचक्रवातश्चदानवः ॥ अर्जुनौधेनुकःकेशी गुह्यकोऽन्येचतद्विधाः २५ गावःसपालाएतेनदावाग्नेःपरिमोचिताः ॥ कालियोदमितःसर्पःशक्रश्चविमदःकृतः २६ सप्ताहमेकहस्तेनधृतोऽद्रिप्रवरोऽमु ना ॥ वर्षवाताशनिभ्यश्चपरित्रातंचगोकुलम् २७ गोप्यश्चनित्यमुदितहसितप्रेक्षणंमुखम् ॥ पश्यंत्योविविधांस्तापांस्तरंतिस्मश्रमंमुदा २८ वदंत्यने नवंशोऽयंयदोःसुबहुविश्रुतः ॥ श्रियंयशोमहत्त्वंचलप्स्यतेपरिरक्षितः२९ अयंचास्याग्रजःश्रीमान्रामःकमललोचनः ॥ प्रलंबोनिहतोऽनेनबहवोधेनुकाद यः ३० जनेष्वेवंब्रुवाणेषुतूर्येषुनिनदत्सुच ॥ कृष्णरामौसमाभाष्यचाणूरोवाक्यमब्रवीत् ३१ हेनंदसूनोहेरामभवंतौवीरसंमतौ ॥ नियुद्धकुशलौश्रु त्वाराज्ञाहूतौदिदृक्षुणा ३२ प्रियंराज्ञःप्रकुर्वंत्यःश्रेयोविंदंतिवैप्रजाः ॥ मनसाकर्मणावाचाविपरीतमतोऽन्यथा ३३

शब्दगुणःमाधुर्यंचतेन यद्वा रूपगुणेनकांतिगुणेनकीर्तिगुणेनवामाधुर्येणावा वाचइतिशेषः प्रागल्भ्येनवैशारद्येनचस्मारिताःस्मृतिंकारिताःरूपंशब्देपशौश्लोकइत्यादेः २२ २३ एवंकालंएतावं तंकालम् २४ अंतंनाशंनीता गुह्यकःशंखचूडः २५ २६ २७ श्रमंचतरंति २८ इतिवदंतिअनेनकृष्णेन २९ ३० ३१ वीर्येणपराक्रमेणसंमतौसम्यक्स्वरूपातौ नियुद्धंबाहुयुद्धंमल्लयु द्धमितियावत् तस्मिन्कुशलौनिपुणौ ३२ ३३

तत्कथमवगतमिवितत्राह नित्येति नियुद्धेनक्रीडंतः गोपालावत्सपालाश्चगोवत्सांश्चचारयंतीतिकिंवदंत्यावगतमित्यर्थः ३४ किंकलहेनफलमितितत्राह भूतानीति ३५ ३६ यूयंभोजपतेःप्रजाः
वयंचापिविशेषोस्ति वयंवनेचराःयूयंतत्समीपचराः अतोविशेषमियाश्च तथापिवयंतस्यनित्यंप्रियंकरवामोनाप्रियमितियत्तस्मान्नःपरमनुग्रहएव ३७ तत्रापिकिंचित्कर्तव्यमस्तीत्याह बालाइति
वयंबालाइतियदतस्तुल्यबलैःमल्लैःसमंनियुद्धमिदमित्ययंधर्मःअधर्मोमास्पृशेन्नस्पृशतु ३८ चाणूरःकृष्णोक्तंपरिहरति नेति ३९ अनयोऽन्यायलक्षणःअधर्मः विक्रमविक्रमस्व मुष्टिकोबलेनरामेण
सहविक्रमंकरोत्विति ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायामेकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१ एवंचाणूरोक्तप्रकारेणचिंतितःसंकल्पोमनोरथोयेनसतथा हेतियुद्धप्रारंभे
प्रत्यारंभेप्रसिद्धौहेतिच १ तत्रमल्लयुद्धकरणप्रकारंकथयति हस्ताभ्यामिति आस्फोट्यहस्तौहस्ताभ्यामूरूचैवपरस्परं विसृज्यभूयःसंग्रह्यपरिक्रम्यपरस्परमित्येकश्लोकमादित्वेनकेचित्पठंति २

नित्यप्रमुदितागोपावत्सपालास्तथास्फुटम् ॥ वनेषुमल्लयुद्धेनक्रीडंतश्चारयंतिगाः ३४ तस्माद्राज्ञःप्रियंयूयंवयंचकरवामहे ॥ भूतानिनःप्रसीदंतिसर्वभूतम
योनृपः ३५ तन्निशम्याब्रवीत्कृष्णोदेशकालोचितंवचः ॥ नियुद्धमात्मनोभीष्टंमन्यमानोभिनंद्यच ३६ श्रीभगवानुवाच ॥ प्रजाभोजपतेर्यूयंवयंचापि
वनेचराः ॥ करवामःप्रियंनित्यंतन्नःपरमनुग्रहः ३७ बालावयंतुल्यबलैःक्रीडिष्यामोयथोचितम् ॥ भवेन्नियुद्धंमाऽधर्मःस्पृशेन्मल्लसभासदः ३८ चाणूर
उवाच ॥ नबालोनकिशोरस्त्वंबलश्चबलिनांवरः ॥ लीलयेभोहतोयेनसहस्रद्विपसत्वभृत् ३९ तस्माद्भवद्भ्यांबलिभिर्योद्धव्यंनानयोऽत्रवै ॥ मयिवि
क्रमवार्ष्णेयबलेनसह मुष्टिकः ४० इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेएकचत्वारिंशोऽध्यायः ४१ श्रीशुकउवाच ॥ एवंचिंतितसंकल्पोभगवान्म
धुसूदनः ॥ आससादहचाणूरंमुष्टिकंरोहिणीसुतः १ हस्ताभ्यांहस्तयोर्बद्ध्वापद्भ्यामेवचपादयोः ॥ विचकर्षतुरन्योन्यंप्रसह्यविजिगीषया २ अरत्नी
द्वेअरत्निभ्यांजानुभ्यांचैवजानुनी ॥ शिरःशीर्ष्णोरसोरस्तावन्योऽन्यमभिजघ्नतुः ३ परिभ्रामणविक्षेपपरिरंभावपातनैः ॥ उत्सर्पणापसर्पैश्चान्योन्यं
प्रत्यरुध्यताम् ४ उत्थापनैरुन्नमनैश्चालनैःस्थापनैरपि ॥ परस्परंजिगीषंतावन्योन्यमभिचक्रतुः ५ तद्बालबलवद्युद्धंसमेताःसर्वयोषितः ॥ ऊचुःपर
स्परंप्रेक्ष्यसानुकंपावरूथशः ६ महानयंबताधर्मएषांराजसभासदाम् ॥ येबालबलवद्युद्धंराज्ञोऽन्विच्छंतिपश्यतः ७ क्ववज्रसारसर्वांगौमल्लौशैलेंद्रसन्निभौ
क्वचातिसुकुमारांगौकिशोरौनाप्तयौवनौ ८ धर्मव्यतिक्रमोह्यस्यसमाजस्यध्रुवंभवेत् ॥ यत्राधर्मःसमुत्तिष्ठेन्नस्थेयंतत्रकर्हिचित् ९

३ विक्षेपआकृष्यमोचनं अवपातनमधोमुखेनपातनं उत्सर्पणंउत्क्षेपः अपसर्पःपृष्ठतोगमनं ४ उन्नमनमुत्तानीकरणं अभिचक्रतुःमुख्यनियुद्धंकृतवंतौ मल्लयुद्धंनियुद्धज्ञाविंशद्भेदंप्रचक्षते द्वात्रिंशद्भे
दमपरेचत्वारिंशद्विधतथेतिसंग्रामविजयवचनात् सर्वनियुद्धविधिदर्शनार्थंभगवतौविक्रीडितंतत्रद्विधायासाभावादयमेवार्थउपरि तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ युयुधातइत्यादिनासूच्यतेच ५
बालबलवतोः कृष्णचाणूरयोःयुद्धंतत्प्रेक्ष्य वरूथशःसंघशः ६ राजसभायांसीदंत्युपविशंतीतिराजसभासदःतेषां कोयमधर्मइत्याहुः यइति बालस्यबलवतासहयुद्धमान्विच्छंतिअनुकूलंमन्वते
राज्ञःपश्यतःसतइत्यनेनउभयेषामप्यधर्मःप्राप्तइतिज्ञायते ७ कथंअधर्मआसीदितितत्राहुः क्वेति वज्रवत्साराणिबलाढ्यानिसर्वाणिअंगानिकरचरणादीनियपोस्तौतथा सारोबलेस्थिरांशेर्थे
पुमान्न्याय्येवरेर्थेविदिविच ८ समाजस्यसभ्यसमूहस्य अर्थतोमन्वादिवाक्यंप्रतीक्षयंति यत्रेति ९

किमित्यप्रवेशइतितत्राहुः अब्रुवन्निति विब्रुवन्विपरीतंब्रुवन् आत्मसर्वांगसंबंधमलंकिल्बिषमुच्यतइतिच अनपायिमलंकिल्बिषमित्यर्थः १० श्रमपर्याप्तंश्रमवारिव्याप्तंपद्मकोशंपद्ममुकुलं ११ हेसख्यः
रामस्यमुखंनपश्यतकिंपश्यतेत्यन्वयः अमर्षेणसहितोहासःसामर्षहासः तेनसंरंभेणचशोभनंचारुतरं १२ नृणांलिंगेनलक्षणेनगूढःछन्नः अयंकृष्णनामापुराणपुरुषः यद्यासुव्रजभूमिषुविक्रीडयाक्रीडे
च्छयाअंचतिगच्छति पादाभ्यामितिशेषः गाश्चारयन्गिरावंचतिच ताव्रजभुवः सागिरिश्चपुण्याःपावनाः बतआश्चर्यविधेःस्थितिः किंविशिष्टःवनेविद्यमानानिविचित्राणिनानावर्णानि
माल्यानिपुष्पाणियस्यसतथा गिरावमरैर्देवैरार्चितांघ्रिः व्रजभुविअमरैरमलैःशुद्धांतःकरणैर्गोपालैरर्चितश्रीचरणः १३ अमुष्येश्वरस्ययल्लावण्यसारमथनोत्थंशृंगाररसमथनादुत्पन्नंनचेदंकृत्रिममित्याह
अनन्यसिद्धमिति अन्यस्मात्प्रकृतेर्जातंनभवतीति अन्येषामाविद्यमानंवा अनुसवंप्रतिक्षणं अभिनवंनूतनं ज्ञानमंतरेणदुष्प्रापं श्रियोयशसश्चैकांतधामनि यतःस्थानरूपंद्रव्याश्रयलक्षणगुणं

नसभांप्रविशेत्प्राज्ञःसभ्यदोषाननुस्मरन् ॥ अब्रुवन्विब्रुवन्नज्ञोनरःकिल्बिषमश्नुते १० वल्गतःशत्रुमभितःकृष्णस्यवदनांबुजम् ॥ वीक्ष्यतांश्रमपर्याप्तं
पद्मकोशमिवांबुभिः ११ किंनपश्यतरामस्यमुखमाताम्रलोचनम् ॥ मुष्टिकंप्रतिसामर्षहाससंरंभशोभनम् १२ पुण्याबतव्रजभुवोयदयंनृलिंगगूढःपुरा
णपुरुषोवनचित्रमाल्यः ॥ गाश्चारयन्सहबलःक्वणयंश्चवेणुंविक्रीडयाऽचतिगिरावमरार्चितांघ्रिः १३ गोप्यस्तपःकिमचरन्यदमुष्यरूपंलावण्यसार
मथनोत्थमनन्यसिद्धम् ॥ दृग्भिःपिबंत्यनुसवाभिनवंदुरापमेकांतधामयशसःश्रियईश्वरस्य १४ यादोहनेऽवहननेमथनोपजलप्रेखेंखनार्भरुदितो
क्षणमज्जनादौ ॥ गायंतिचैनमनुरक्तधियोऽश्रुकंठ्यःपुण्याव्रजस्त्रियउरुक्रमचित्तयामाः १५ प्रातर्व्रजाद्व्रजतआविशतश्चसायंगोभिःसमंक्वणयतोऽस्य
निशम्यवेणुम् ॥ निर्गत्यतूर्णमबलाःपथिभूरिपुण्याःपश्यंतिसस्मितमुखंसदयावलोकम् १६ एवंप्रभाषमाणासुस्त्रीषुयोगेश्वरोहरिः ॥ शत्रुंहंतुंमनश्चक्रे
भगवान्भरतर्षभ १७ तैस्तैर्नियुद्धविधिभिर्विविधैरच्युतेतरौ ॥ युयुधातेतथान्योन्यंतथैवबलमुष्टिकौ १८ भगवद्गात्रनिष्पातैर्वज्रनिष्पेषनिष्ठुरैः ॥ चाणू
रोभज्यमानांगोमुहुर्ग्लानिमवापह १९ सश्येनवेगउत्पत्यमुष्टीकृत्यकरावुभौ ॥ भगवंतंवासुदेवंक्रुद्धोवक्षस्यताडयत् २० नाचलत्तत्प्रहारेणमालाहतइ
वद्विपः ॥ बाह्वोर्निगृह्यचाणूरंबहुशोभ्रामयन्हरिः २१ भूपृष्ठेपोथयामासतरसाक्षीणजीवितम् ॥ विस्रस्ताकल्पकेशस्रगिंद्रध्वजइवापतत् २२ तथैव
मुष्टिकःपूर्वंस्वमुष्ट्याऽभिहतेनवै ॥ बलभद्रेणबलिनातलेनाभिहतोभृशम् २३ प्रवेपितःसरुधिरमुद्वमन्मुखतोऽर्दितः ॥ व्यसुःपपातोर्व्युपस्थेवाताह
तइवांघ्रिपः २४ ततःकूटमनुप्राप्तंरामःप्रहरतांवरः ॥ अवधीर्लीलयाराजन्सावज्ञंवाममुष्टिना २५

तद्याःदृग्भिःपिबंतितागोप्यः किंतपःअचरन् चक्रुरित्यन्वयः १४ यागोप्योगोदोहनादावेनंकृष्णंगायंतितागोकुलस्त्रियःपुण्याइत्यन्वयः अवहननेव्रीहिताडनकाले दधिमंथनवेलायां उपजल्पेमिथः
संभाषणसमये उपलेपइतिकेचित्पठंति गोमयादिनास्थललेपनकाले प्रेंखेंखनेदोलाचलनकाले अर्भरुदितेबालरोदनकाले उक्षणेप्रांगणसेचनसमये मज्जनेस्नानकाले मार्जनइतिकेचित् आदिशब्देन
स्खलनपतनादिकंगृह्यते उरुक्रमाचित्तेयामः कालविशेषोयासांतास्तथा उरुक्रमचित्तेनगतोयामोयासांवाइतिवा १५ वेणुरवंनिशम्यव्रजान्निर्गत्यपथिस्थित्वा १६ १७ इतरश्चाणूरः १८ गात्रनिष्पात
संदेहक्लेशम् १९ २० २१ २२ २३ उर्व्युपस्थेभूमिपृष्ठे २३ सावज्ञंआयासम् २५ ६४

२६ २७ संसृज्यसंगम्य वल्गंतोनृत्यंतौतौवीक्ष्य नूतनूपुरौस्तुतत्तुलाकोटी नूतनूपुरावितिकेचित् तुलाकोटिस्तुनूपुरइति २८ २९ ३० निःसारयतनिर्गमयत ३१ ३२ लघिम्नापक्षिवत्लाघवेन अव्य यःयोगवित्प्रधानरुपुषेश्वरइत्यर्थः ३३ मनस्वीधीरः ३४ दुर्विषहेचउग्रेचतेजसीबलार्चिषीयस्यसतथेति ३५ उत्तुंगमंचादवपतनाद्रंगभंगःकथंनाभूत्तत्राह विश्वाश्रयइति विश्वमाश्रयोयस्येतिविग्रहेउक्त चोद्यानिस्तारइत्यतउक्तं आत्मतंत्रइति अपराधीनत्वात् ३६ ३७ ३८ सकंसः चीर्णपुण्यफलादानार्थंकंसेस्थितोवायुःसंसारावस्थायांतद्बुद्धिमनुद्वेगाभीतबुद्ध्या अन्यत्रमरणाद्युद्धिमबुद्ध्यातमीश्वरंध्या यन्नित्यदाप्यनादौपुनःदैत्यस्यमृत्युसमयेमंचेऽग्रतःस्थितंयदच्युतंअविनाशिनित्यं चक्रंसुदर्शनंआयुधंयस्यसतथा ददर्शहरेरूपमाप आविष्टइत्यर्थः अन्यस्त्वच्युतंचक्रंच नैवायुधंयस्यास्वमोदेवतायास्तस्व

तथैवहिशलःकृष्णपदापहतशीर्षकः ॥ द्विधाविदीर्णस्तोशलकउभावपिनिपेततुः २६ चाणूरेमुष्टिकेकूटेतोशलेशलकेहते ॥ शेषाःप्रदुद्रुवुर्मल्लाःसर्वे प्राणपरीप्सवः २७ गोपान्वयस्यानाकृष्यतैःसंसृज्यविजह्रतुः ॥ वाद्यमानेषुतूर्येषुवल्गंतौनुतनूपुरौ २८ जनाःप्रजहृषुःसर्वेकर्मणारामकृष्णयोः ॥ ऋ तेकंसंविप्रमुख्याःसाधवःसाधुसाध्विति २९ हतेषुमल्लवर्येषुविद्रुतेषुचभोजराट् ॥ न्यवारयत्स्वतूर्याणिवाक्यंचेदमुवाचह ३० निःसारयतदुर्वृत्तौवसुदेवा त्मजौपुरात् ॥ धनंहरतगोपानांनंदंबध्नीतदुर्मतिम् ३१ वसुदेवस्तुदुर्मेधाहन्यतामाशुसत्तमः ॥ उग्रसेनःपिताचापिसानुगःपरपक्षगः ३२ एवंविकत्थ मानेवैकंसेप्रकुपितोऽव्ययः ॥ लघिम्नोत्पत्यतरसामंचमुत्तुंगमारुहत् ३३ तमापतंतमालोक्यमृत्युमात्मनआसनात् ॥ मनस्वीसहसोत्थायजगृहेसोऽसि चर्मणी ३४ तंखड्गपाणिंविचरंतमाशुश्येनंयथादक्षिणसव्यमंबरे ॥ समग्रहीद्दुर्विषहोग्रतेजायथोरगंतार्क्ष्यसुतःप्रसह्य ३५ निगृह्यकेशेषुचलत्किरीटंनि पात्यरंगोपरितुंगमंचात् ॥ तस्योपरिष्टात्स्वयमब्जनाभःपपातविश्वाश्रयआत्मतंत्रः ३६ कंसोपिकृष्णेनजगत्त्रयैकनिवासभूतेननिपात्यसोऽधः ॥ तेनात्म तंत्रेणचपीडितोऽसुंतत्याजराजन्निमिषांतरेण ३७ कंसंपरेतंविचकर्षभूमौहरिर्यथेभंजगतोविपश्यतः ॥ हाहेतिशब्दःसुमहांस्तदाऽभूदुदीरितःसर्वजनैर्नरें द्र ३८ सनित्यदोद्विग्नधियातमीश्वरंपिबन्नदन्वाविचरन्स्वपन्श्वसन् ॥ ददर्शचक्रायुधमच्युतंयत्तदेवरूपंदुरवापमाप ३९ तस्यानुजाभ्रातरोऽष्टौकंकन्यग्रोध कादयः ॥ अभ्यधावन्नतिक्रुद्धाभ्रातुर्निर्वेशकारिणः ४० तथातिरभसांस्तांस्तुसंयत्तान्रोहिणीसुतः ॥ अहन्परिघमुद्यम्यपशूनिवमृगाधिपः ४१ नेदुर्दुंदुभयोव्योम्निब्रह्मेशाद्याविभूतयः ॥ पुष्पैःकिरंतस्तंप्रीताःशशंसुर्ननृतुःस्त्रियः ४२ तेषांस्त्रियोमहाराजसुहृन्मरणदुःखिताः ॥ तत्राभीयुर्विनिघ्नंत्यः स्वशीर्षाण्यश्रुलोचनाः ४३ शयानान्वीरशय्यायांपतीनालिंग्यशोचतीः ॥ विलेपुःसुस्वरंनार्योविसृजंत्योमुहुःशुचः ४४

क्रायुधमन्यथाज्ञानसाध्यं यददर्शतदेवतमोदेवतायाःरूपंनित्यदुःखलक्षणंआप दुरावापमित्युभयत्रसमं चक्रंसैन्येजलावर्तेरथांगेचक्रराष्ट्रयोः संचारेमंडलेवृत्तेछद्मभेदार्थदंभयोरितिच ३९ ४० भ्रातुर्निर्वेशोनिष्कृतिरानृण्यंतत्कारिणः सिंहव्याघ्रौमृगाधिपावितिच ४१ विभूतयःहरिविशेषसन्निधानपात्राणि ४२ ४३ वीरशय्यायांरणभूमौविलेपुः विप्रलापंचक्रुः विसृजंत्यःददंत्यः त्याणोविद्यापिवंदानमुत्सर्जनविसर्जनेइतिहलायुधः ४४

करुणयानाथंतेप्रार्थयंतेइतिकरुणानाथास्तेषुवत्सलस्निग्ध तेतवविद्यमानाः येएरासनांथास्तेवयमितिवा ४५ ४६ ४७ प्रभवउत्पादकः अप्ययःसंहारहेतुः प्रभवाप्ययौहिभूतानामितिश्रु
तिः यथासुखंभवतितथानैधतेनवर्धते ४८ संस्थांमृतसंस्कारं ४९ ५० सस्वजातेआलिंगनंकुर्वाते । किंतुबद्धांजलीतस्थतुरित्यर्थः ॥ ५१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजय
ध्वजकृतटीकायांद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ मुरारेर्भगवतोबंधनशक्तेःप्रकारःप्रतिपाद्यतेस्मिन्नध्याये तत्रशुकःकंसवधानंतरंश्रीकृष्णेनकिमकारीतिराज्ञोमानसंप्रश्नंपरिहरति पितराविति उ
पलब्धःसम्यग्ज्ञातोऽर्थःवस्तुनित्याप्रतिहतंभगवत्स्वरूपंअस्मत्सुतोनेति याभ्यांतौतथाविधौज्ञात्वा माभूज्ज्ञातमत्स्वरूपौमाभूतामितिनिरूप्य निजांमायांबंधकशक्तिंततानविस्तृतवान् १ प्रीणयन्प्री
तिमुत्पादयन् प्रश्रयेप्रकृष्टसेवायांअवनतोनम्रः २ अस्मन्निमित्तंनित्योत्कंठितयोर्युवयोःपुत्राभ्याआवाभ्यांबाल्यपौगंडकैशोरावयोवस्थाःपित्रोरानंदहेतवोनागमन् युष्मत्पुरतोबाल्याद्युचितालीलान
प्राप्ताइत्यर्थः ३ अप्राप्तौनिमित्तमाह नेति दैवहतयोर्भाग्यहीनयोःनौआवयोःभवत्समीपेवासोनलब्धइतियस्मात् येबालास्तेपित्रोर्गेहेस्थितायांमुदंविंदंतेसापिनलब्धेत्यन्वयः विंदतेइतिछांदसः अ

हानाथप्रियधर्मज्ञकरुणानाथवत्सल ॥ त्वयाहतेननिहतावयंतेसगृहप्रजाः ४५ त्वयाविरहितापत्यापुरीयंभरतर्षभ ॥ नशोभतेवयमिव
निवृत्तोत्सवमंगला ४६ अनागसांत्वंभूतानांकृतवान्द्रोहमुल्बणम् ॥ तेनेमांभोदशांनीतोभूतध्रुक्कोलभेतशम् ४७ सर्वेषामिहभूतानामेषहिप्रभवाप्ययः॥
गोप्ताचतमवज्ञायनतथासुखमेधते ४८ श्रीशुकउवाच ॥ राजयोषितआश्वास्यभगवान्लोकभावनः ॥ यामाहुर्लौकिकींसंस्थांहतानांसमकारयत् ४९
मातरंपितरंचैवमोचयित्वाथबंधनात् ॥ रामकृष्णाववंदातेशिरसास्पृश्यपादयोः ५० देवकीवसुदेवश्चविज्ञायजगदीश्वरौ ॥ कृतसंवंदनौपुत्रौसस्वजाते
नशंकितौ ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेद्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ पितरावुपलब्धार्थौविदित्वापुरुषोत्तमः ॥
माभूदितिनिजांमायांततानजनमोहिनीम् १ उवाचपितरावेत्यसाग्रजःसात्वतर्षभः ॥ प्रश्रयावनतःप्रीणन्नंबताततेतिसादरम् २ नास्मत्तोयुवयोस्ताततनि
त्योत्कंठितयोरपि ॥ बाल्यपौगंडकैशोराःपुत्राभ्यामभवन्क्वचित् ३ नलब्धोदैवहतयोर्वासोनौभवदंतिके ॥ येबालाःपितृगेहस्थाविंदतेलालितामुदम् ४
सर्वार्थसंभवोदेहोजनितःपोषितःपुनः ॥ नतयोर्यातिनिर्वेशंपित्रोर्मर्त्यःशतायुषा ५ यस्तयोरात्मजःकल्पआत्मनाचधनेनच ॥ वृत्तिंनदद्यात्तंप्रेत्यस्वमांसं
खादयंतिहि ६ मातरंपितरंवृद्धंभार्यांसाध्वींसुतंशिशुम् ॥ गुरुंविप्रंप्रपन्नंचकल्पोऽबिभ्रच्छ्वसन्मृतः ७

भयंप्रतिष्ठांविंदतइतिश्रुतिः ४ सर्वेषामर्थानांमोक्षादिपुरुषार्थानांसंभवउत्पत्तिर्यस्मात्सर्वार्थसंभवोदेहोयाभ्यांजनितःपुनःपोषितश्च तयोःपित्रोःशतायुषावर्षसहस्रेणापि निर्वेशंनिष्कृतिंनयातिमर्त्यःअल्पा
युः ५ अल्पायुश्चेत्कथंनिष्करोतीत्यतोयावदायुःपितृपरिचर्याकार्या अन्यथाऽनर्थःस्यादितिवक्ति यस्तयोरिति यस्तयोःपित्रोःआत्मनाप्रेषितपुरुषमंतरेणस्वयमेवधनेनालंबुद्धिजनकेनचद्रव्येणवृ
त्तिंजीवनंनदद्यात् तंप्रेत्ययमलोकेस्वमांसंखादयंति यमभटाइतिशेषः आत्मजऔरसोपिनिर्धनश्चेत्किंकुर्यादित्यतआह कल्पइति देहेनधनेनचकर्तुंसमर्थइत्यर्थः हिनात्रवृद्धौचमातापितरावितिस्मृतिं
प्रमाणयति ६ सूचितस्मृतिमर्थतःप्रतीकयति मातरमिति मातरंसर्वावस्थासुमानयोग्यां पितरंवृद्धंजरसाग्रस्तं भार्यांमरणयोग्यामपिसाध्वीं अक्षतव्रतांसुतंशिशुंस्वजीवनप्रवृत्तावसमर्थंगुरुंज्ञानोपदे
ष्टारंविप्रंज्ञानपूर्णंप्रपन्नंशरणागतंचएतानबिभ्रद्भरणमकुर्वन्सःश्वसन्नपिजीवन्नपिमृतःमृतकल्पइत्यर्थः कंचनवृद्धंकांचसाध्वींकंचनाशिशुंप्रेंखायांशयानंकंचनविप्रमितिपृथग्वान्वेतव्यमिति ७

नन्वेवमस्तुप्रकृतेकिमितितत्राह तन्नाविति यतएवंशास्त्रार्थस्तस्मात्कंसात्कसिंहिंसापामितिधातोः सर्वहिंसाधिकरणत्वेनतस्मात्भोजपतेर्नित्यमहोरात्रमुद्विग्नचित्तयोःअतएववामनर्चतोःपरिचर्याम कुर्वतोः अकल्पयोःशक्तिसामग्रीहीनयोःनौआवयोः एतेइतःपूर्वेदिवसाः मोघंव्यतिक्रांताइत्यन्वयः ८ एतदेवविशिनष्टि तत्क्षंतुमिति दुर्हृदोःदुःखयुक्तमनसोः दुरशोभनदुःखयोरितिपादवः ९ वि श्वात्मनःसर्वांतर्यामिणः १० ११ १२ स्वाःप्रजाः अस्मान्नूज्ञप्तुंआज्ञप्तुं यद्वा प्रजास्वासुकांश्चिदस्मानिति ययातिशापात्नृपासनेयदुभिर्नासितव्यंनस्थातव्यमितिशंकांत्यजेतिशेषः १३ शंका त्यागेकैमुत्येननिमित्तमाह मयीति उपासीनेसेवमानेसति १४ विश्वंसर्वंसृजतिददातीतिविश्वसृक् दिग्भ्यआनीय १५ १६ सिद्धाइतिलुप्तोपमामुक्ताइवकृष्णरामाभ्यांगतज्वराःनष्टसंतापाःकृष्णेरामेणर

तन्नावकल्पयोःकंसान्नित्यमुद्विग्नचेतसोः ॥ मोघमेतेव्यतिक्रांतादिवसावामनर्चतोः ८ तत्क्षंतुमर्हथस्तातमातर्नौपरतंत्रयोः ॥ अकुर्वतोर्वांशुश्रूषांक्लिष्टयो र्दुर्हृदोर्भृशम् ९ इतिमायामनुष्यस्यहरेर्विश्वात्मनोगिरा ॥ मोहितावंकमारोप्यपरिष्वज्यापतुर्मुदम् १० सिंचंतावश्रुधाराभिःस्नेहपाशेनसंवृतौ ॥ न किंचिदूचतूराजन्बाष्पकंठौविमोहितौ ११ एवमाश्वास्यपितरौभगवान्देवकीसुतः॥ मातामहंतूग्रसेनंयदूनामकरोन्नृपम् १२ आहचास्मान्महाराजप्रजा स्स्वाज्ञप्तुमर्हसि॥ ययातिशापाद्यदुभिर्नासितव्यंनृपासने १३ मयिभृत्यउपासीनेभवतोविबुधादयः॥ बलिंहरंत्यवनताःकिमुतान्येनराधिपाः १४ सर्वान्स्वजातिसंबंधान्दिग्भ्यःकंसभयाद्गतान्॥ यदुवृष्ण्यंधकमधुदाशार्हकुकुरादिकान् १५ सभाजितान्समाश्वास्यविदेशावासकर्शितान्॥ न्यवासयत्स्व गेहेषुवित्तैःसंतर्प्यविश्वसृक् १६ कृष्णसंकर्षणभुजैर्गुप्तालब्धमनोरथाः॥ गृहेषुरेमिरेसिद्धाःकृष्णरामगतज्वराः १७ वीक्षंतोऽहरहःप्रीतामुकुंदवदनांबुजम् ॥ नित्यप्रमुदितंश्रीमत्सदयस्मितवीक्षणम् १८ तत्रप्रवयसोप्यासन्युवानोऽतिबलौजसः॥ पिबंतोऽक्षैर्मुकुंदस्यमुखांबुजसुधांमुहुः १९ अथनंदंसमासाद्य भगवान्देवकीसुतः॥ संकर्षणश्चराजेंद्रपरिष्वज्येदमूचतुः २० पितर्युवाभ्यांस्निग्धाभ्यांपोषितौलालितौभृशम् ॥ पित्रोरप्यधिकाप्रीतिरात्मजेष्वात्मनो पिहि २१ सपितासाचजननीयौपुष्णीतांस्वपुत्रवत् ॥ शिशून्बंधुभिरुत्सृष्टानकल्पैःपोषरक्षणे २२ यातयूयंव्रजंतातवयंचस्नेहदुःखितान्॥ ज्ञातीन्वोद्रष्टु मेष्यामोविधायसुहृदांसुखम् २३ एवंसांत्वय्यभगवान्नंदंसव्रजमच्युतः ॥ वासोऽलंकारकुप्याद्यैरर्हयामाससादरम् २४ इत्युक्तस्तौपरिष्वज्यनंदःप्र णयविह्वलः ॥ पूरयन्नश्रुभिर्नेत्रेसहगोपैर्व्रजंययौ २५ अथशूरसुतोराजन्पुत्रयोःसमकारयत् ॥ पुरोधसाब्राह्मणैश्चयथावद्द्विजसंस्कृतिम् २६ तेभ्योऽदाद्द क्षिणांगावोरुक्ममालाःस्वलंकृताः ॥ स्वलंकृतेभ्यःसंपूज्यसवत्साःक्षौममालिनीः २७

मणेनरत्यावा १७ १८ तत्रमथुरायांप्रवयसोवृद्धाआपयुवानःआसन् तत्रकिमौषधमितितत्राह पिबंतइति १९ २० आत्मनःस्वस्मादपि २१ पुष्णीतांअपुष्णाताम् पोषणमकुर्वाताम् पोषरक्षणेपोषण रक्षणयोः २२ वयंनोऽस्माकंज्ञातीन्स्नेहाभावनिमित्तेनदुःखितान् युष्मान्द्रष्टुमेष्यामोऽधुनाव्रजंयात इदानीमागंतुककार्यमस्तितत्संसाध्यमित्याह विधायेति २३ सांत्वय्यसांत्वयित्वा सव्रजंसगोपम् वासोभिरलंकारैश्च कुप्याद्यैः रजतहेमादिव्यतिरिक्तद्रव्यश्रेष्ठैश्च अकूप्यंरूप्यहेमादिकूप्यमन्यद्धनादिकमितिहलायुधः २४ २५ द्विजसंस्कृतिंब्राह्मणसंस्कारंउपनयनलक्षणम् २६ गावोगाः रुक्मंसु वर्ण क्षौमाणिपुष्पमालाश्चासांसंतीतिक्षौममालिनीः २७

याःकृष्णरामयोःजन्मनक्षत्रेमनसादत्ताःसंकल्पितास्ताश्चाददात् याःकंसेनाधर्मेणहृतास्ता अपि २८ द्विजत्वमुपनीतत्वंप्राप्य लब्धसंस्कारौ लब्धदेहशुद्धी गायत्रंव्रतंगायत्रीजपानियमंब्रह्मचर्यंवा २९ प्रभवौमूलकारणे नान्येत्येकंपदं नगनाकशब्दवत् अन्यस्यसिद्धंनभवतीतिनान्यासिद्धंऔत्पात्तिकम् अतएवामलंयज्ज्ञानंतन्नरेहितैःमनुष्यचेष्टाभिश्छादयंतौ ३० यस्मादथतस्मात्काश्यंका श्यपगोत्रजातम् ३१ यथावदुपासाद्यसमित्पाणी उपेतौसम्प्रापतुः भक्त्यादेवमिवेत्यनेनयस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुराविति श्रुतिंसूचयति ३२ अंगैःशिक्षादिभिःउपनिषद्भिःवेदांतैस्तद्गुप्यो

याःकृष्णरामजन्मर्क्षेमनोदत्तामहामतिः ॥ ताश्चाददादनुस्मृत्यकंसेनाधर्मतोहृताः २८ ततश्चलब्धसत्कारौद्विजत्वंप्राप्यसुव्रतौ ॥ गर्गाद्यदुकुलाचार्या द्गायत्रंव्रतमास्थितौ २९ प्रभवौसर्वविद्यानांसर्वज्ञौजगदीश्वरौ ॥ नान्यसिद्धामलंज्ञानंगूहमानौनरेहितैः ३० अथोगुरुकुलेवासमिच्छंतावुपजग्मतुः ॥ काश्यंसांदीपनिंनामह्यवंतिपुरवासिनम् ३१ यथोपासाद्यतौदांतौगुरौवृत्तिमनिंदिताम् ॥ ग्राहयंतावुपेतौस्मभक्त्यादेवमिवादृतौ ३२ तयोर्द्विज वरस्तुष्टःशुद्धभावानुवृत्तिभिः ॥ प्रोवाचवेदानखिलान्सांगोपनिषदोगुरुः ३३ सरहस्यंधनुर्वेदंधर्मन्न्यायपथांस्तथा ॥ तथाचान्वीक्षिकींविद्यांराजनीतिं चषड्विधाम् ३४ सर्वंतदमरश्रेष्ठौसर्वविद्याप्रवर्तकौ ॥ सकृन्निगदमात्रेणतौसंजग्रहतुर्नृप ३५ अहोरात्रैश्चतुःषष्ट्यासंयत्तौतावतीःकलाः ॥ ततश्चकृतवि द्यौतौकृतास्त्रौरामकेशवौ ॥ गुरुदक्षिणयाचार्यंछंदयामासतुर्नृप ३६ द्विजस्तयोस्तंमहिमानमद्भुतंसंलक्ष्यराजन्नतिमानुषींमतिम् ॥ संमंत्र्यपत्न्यासमहा र्णवेमृतंबालंप्रभासेवरयांबभूवह ३७ तथेत्यथारुह्यमहारथौरथंप्रभासमासाद्यदुरंतविक्रमौ ॥ वेलामुपव्रज्यनिषीदतुःक्षणंसिंधुर्विदित्वार्हणमाहरत्तयोः ३८ तमाहभगवानाशुगुरुपुत्रःप्रदीयताम् ॥ योसाविहत्वयाग्रस्तोबालकोमहतोर्मिणा ३९ तमाहवरुणोदेवोविनयावनतःस्थितः ॥ नचाहार्षमहंदेवदै त्यःपंचजनोऽहरत् ४० अंतर्जलचरःकृष्णशंखरूपधरोऽसुरः ॥ जलमाविश्यतंहत्वागृह्यतामित्युवाचसः ४१ ततस्तौजलमाविश्यहत्वांऽतर्जलवासि नम् ॥ विदार्यजठरंतस्यनापश्यद्दुदरेऽर्भकम् ४२ तदंगप्रभवंशंखमादायरथमागमत् ॥ ततःसंयमनींनामयमस्यदयितांपुरीम् ॥ गत्वाजनार्दनःशंखं प्रदध्मौसहलायुधः ४३ शंखनिर्ह्रादमाकर्ण्यप्रजासंयमनोयमः ॥ तयोःसपर्यांमहतींचक्रेभक्त्युपबृंहितः ४४ उवाचावनतःकृष्णंसर्वभूताशयालयम् ॥ लीलामनुष्यहेविष्णोयुवयोःकरवामकिम् ॥ इत्युक्तस्तेनदेवेशोदेवकीनंदनोऽब्रवीत् ४५

गिर्भीरहस्यज्ञानैर्वासाहितान् ३३ सरहस्यंप्रयोगोपसंहारसहितं धर्मपथःवर्णाश्रमधर्मलक्षणः पूर्वमीमांसालक्षणोवा न्यायपथान्ब्रह्मतर्कादितर्कशास्त्रलक्षणांश्च आन्वीक्षिकींमीमांसाशास्त्रंवेदोति हासाद्यर्थनिर्णायकं संधिंचविग्रहंचैवयानमासनमेवच द्वैधीभावंसंश्रयंचषड्गुणान्कवयोविदुरितिषड्विधाम् ३४ सकृन्निगदमात्रेणएकवारंपाठमात्रेण ३५ चतुःषष्ट्यासंख्ययासंख्यावैरहोरात्रैःकालावय वैस्तावतीःतावत्संख्याःकलाःचतुःषष्टिकलाविद्याइत्यर्थः संयातौसम्यक्प्राप्तौ छंदयामासतुःप्रार्थयामासतुः ३६ महार्णवेप्रभासेतीर्थे ३७ वेलांतीरसीमाख्याम् ३८ योसौगुरुपुत्रः त्वयामहतो र्मिणाग्रस्तःसप्रदीयतामित्यन्वयः ३९ तंकृष्णं ४० शंखमत्स्यरूपधरः ४१ ४२ ४३ ४४ सर्वभूतानामाशयोहृदयस्थानमालयोयस्यसतथातम् ४५

४६ ४७ ४८ गुरुनिष्क्रियागुरुकृतप्रतिक्रियायुष्मद्विधानांपुंसांगुरोःकोनुकामानांमध्येकामोवशिष्यते सर्वोपिकामःसिद्धोभवतीत्यर्थः ४९ ५० तौअपश्यंत्यः ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुरा
णेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांत्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ भगवन्मनोवशीकरणार्थंभक्तिरेवप्रधानसाधनमितिदर्शयितुंहरेर्गोपीष्वनुकंपित्वंनिरूपयत्यास्मिन्नध्याये तत्रकृष्णउद्धवंगोकुलं
गमयितुंवक्ति वृष्णीनामिति १ यएवंविधगुणोपेतउद्धवस्तमाह क्वचिद्गहसि २ मद्वियोगेनममविरहेणयआधिस्तंमत्संदेशैर्मदीयाज्ञावचनैः ३ अहमेवप्राणोजीवनंयासांतास्तथा त्यक्तदैहि
काःदूरीकृतदेहधर्माःदयितंइष्टस्यदातारंप्रेष्ठंस्वशरीरादेरपिप्रियतमं आत्मानंसंततानुगतरूपं ४ स्वस्वभक्तवात्सल्यंकथयति यइति येयेजनामदर्थेमांनिमित्तीकृत्यपत्यक्तलोकधर्माः लोकोदेहस्त
द्धर्माः अशनवसनानुलेपनादिलक्षणास्त्यक्तायैस्तेतथा यद्वा त्यक्ताःस्वर्गादिलोकविषयाः धर्माःयागादिसुकृतलक्षणाःमदर्थंमन्निमित्तेनिवृत्तौवर्तमानायेते यद्वा मामुद्दिश्यत्यक्तादत्तालोकधर्माः

श्रीभगवानुवाच ॥ गुरुपुत्रमिहानीतंनिजकर्मनिबंधनम् ॥ आनयस्वमहाराजमच्छासनपुरस्कृतः ४६ तथेतितेनोपनीतंगुरुपुत्रंयदूत्तमौ ॥ दत्त्वास्व
गुरवेभूयोवृणीष्वेतितमूचतुः ४७ ततःप्रीतमनाराजन्निदंवचनमब्रवीत् ॥ सांदीपनिर्महाभागोरामकृष्णावरिंदमौ ४८ सम्यक्संपादितावत्सौभवद्भ्यां
गुरुनिष्क्रिया ॥ कोनुयुष्मद्विधगुरोःकामानामवशिष्यते ॥ गच्छतंस्वगृहंवीरौकीर्तिर्वामस्तुपावनी ४९ गुरुणैवमनुज्ञातौरथेनानिलरंहसा ॥ आया
तौस्वपुरंतातपर्जन्यनिनदेनवै ५० समनंदन्प्रजाःसर्वादृष्ट्वारामजनार्दनौ ॥ अपश्यंत्योबह्वहानिनष्टलब्धधनाइव ५१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदश
मस्कंधेत्रिचत्वारिंशोध्यायः॥ ४३ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ वृष्णीनांप्रवरोमंत्रीकृष्णस्यदयितःसखा ॥ शिष्योबृहस्पतेःसाक्षादुद्धवोबुद्धिसत्तमः १ तमाहभ
गवान्प्रेष्ठंभक्तमेकांतिनंक्वचित् ॥ गृहीत्वापाणिनापाणिंप्रपन्नार्तिहरोहरिः २ गच्छोद्धवव्रजंसौम्यपित्रोर्नःप्रीतिमावह ॥ गोपीनांमद्वियोगाधिंमत्संदे
शैर्विमोचय ३ तामन्मनस्कामत्प्राणामदर्थेत्यक्तदैहिकाः ॥ मामेवदयितंप्रेष्ठमात्मानंमनसागताः ४ येत्यक्तलोकधर्माश्चमदर्थेतान्बिभर्म्यहम् ॥ म
यिताःप्रेयसांप्रेष्ठेदूरस्थेगोकुलस्त्रियः ५ स्मरंत्यंगविमुह्यंतिविरहौत्कंठ्यविक्लवाः ॥ धारयंत्यतिकृच्छ्रेणप्रायःप्राणान्कथंचन ६ प्रत्यागमनसंदेशैर्वल्ल
व्योमेमदात्मिकाः ॥ इत्युक्तउद्धवोराजन्संदेशान्भर्तुरादृतः ७ आदायरथमारुह्यप्रययौनंदगोकुलम् ॥ प्राप्तोनंदव्रजंश्रीमान्निम्लोचातिविभावसौ ८ छ
न्नयानःप्रविशतांपशूनांखुररेणुभिः ॥ वासितार्थेनियुध्यद्भिर्नादितंशुष्मिभिर्वृषैः ९ धावंतीभिश्चवास्राभिरुधोभारेणवत्सकान् ॥ इतस्ततोवष्टधद्भिर्गोभि
र्वत्सैश्चगुंफितम् १० गोदोहशब्दाभिरवंवेणूनांनिःस्वनेनच ॥ गायंतीभिश्चकर्माणिशुभानिबलकृष्णयोः ११

जनविषयाः नमनत्याचारायैस्ते अहंतान्बिभर्मितेभ्योभीतोस्मिबिभार्मिरक्षितास्मि मत्सायुज्यमावहंतीतिभक्तवश्यतांदर्शयति बिभर्मिवा ५ विरहेणोत्पन्नमौत्कंठ्यंउत्कंठारागित्वंतेनविक्लवाः ६
प्रत्यागमनसंदेशैःआगमिष्यतियुष्मत्प्रेष्ठःकृष्णइत्यादिवाक्यैः मयिआत्मामातिर्मननशक्तिःमतिर्बुद्धिर्यासांतास्तथामत्स्वभावावा ७ विभावसौसूर्येनिम्लोचति अस्तंगच्छतिसतिसूर्यवह्नीवि
भावसूइति दिवाकरइतिकेचित् ८ यानंरथः वासितार्थेसंभोगार्थे वृषकामिनीवासितावाशुष्मंस्थेमादृढंबलमेषामस्तीतिशुष्मिणःतैः ९ ऊधोभारेणयुक्ताभिःवास्राभिर्वत्सलोलुपाभिर्गोभिश्चव
त्सैश्चगुंफितंनादितं गवांपोनिनदोगुंफितियादवः इतस्ततोववृधद्भिर्गोपैश्चसुविराजितमितिपाठः २५ ववृधद्भिरुत्पवद्भिःनृत्यद्भिर्वा इतस्ततोविलंघद्भिरितिकेचित्पठंति विलंघनंकुर्वद्भिः १० ११

१२ १३ १४ कशिपौशयमतल्पे १५ १६ मुक्तःबंधनक्लेशात् १७ दिष्ट्यादैवेनस्वकृतेन यदूनामितिषष्ठीद्वितीयार्थे कर्मपदमित्यध्याहार्यंवा १८ मातरःमातॄः गावोगाः १९
२० २१ क्रियाःगृहादिविषयाः २२ तदात्मतांतस्मिन्नेवव्याप्ततामू २३ महतेअर्थायप्रयोजनाय २४ नागायुतवत्प्राणोबलचेष्टायस्यसतथातम् २५ अंगुष्ठमध्यमेविस्तृतेयत्प
रिमाणंसतालइत्युच्यते एतादृशतालत्रयपरिमाणं प्रादेशस्तालगोकर्णइति यष्टिइक्षुदंडम् २६ सुरासुराञ्जयंतीतिसुरासुरजितः २७ प्रेमप्रसरेणप्रेमसंदोहेनविह्वलःविवशः २८
अवास्राक्षीत्निरंतरममुंचत् २९ ३० नूनमिदानीं ३१ नारायणशतावर्यौ ऐरावतोनागरंगइतिवत् नारायणोनामकश्चित्किंनस्यादखिलगुरुश्चपाषाणवदितितत्राह एताविति एतौकृष्ण

स्वलंकृताभिर्गोपीभिर्गोवत्सैर्मंडितंसितैः ॥ अग्न्यर्कातिथिगोविप्रपितृदेवार्चनान्वितैः १२ धूपैर्दीपैश्चमाल्यैश्चगोपावासैर्मनोरमम् ॥ सर्वतःपुष्पितवनं द्विजालिकुलनादितम् ॥ १३ हंसकारंडवाकीर्णैःपद्मखंडैश्चमंडितम् ॥ तमागतंसमालोक्यकृष्णस्यानुचरंप्रियम् १४ नंदःप्रीतःपरिष्वज्यवासुदेवधिया‍ऽर्चयत् ॥ भोजितंपरमान्नेनसंविष्टंकशिपौसुखम् १५ गतश्रमंपर्यपृच्छत्पादसंवाहनादिभिः १६ नंदउवाच ॥ कच्चिदंगमहाभागसखानःशूरनंदनः ॥ आस्तेकुशल्यपत्याद्यैर्युक्तोमुक्तःसुहृद्वृतः १७ दिष्ट्याकंसोहतःपापःसानुगःस्वेनपाप्मना ॥ साधूनांधर्मशीलानांयदूनांद्वेष्टियःसदा १८ अपिस्मरतिनःकृष्णोमातरःसुहृदःसखीन् ॥ गोपान्व्रजंचात्मनाथंगावोवृंदावनंगिरिम् १९ अप्यायास्यतिगोविंदःस्वजनंसकृदीक्षितुम् ॥ तर्हिद्रक्ष्यामतद्वक्त्रंसुनसंसुस्मितेक्षणम् २० दावाग्नेर्वातवर्षाच्चवृषात्सर्पाच्चरक्षिताः ॥ दुरत्ययेभ्योमृत्युभ्यःकृष्णेनसुमहात्मना २१ स्मरतांकृष्णवीर्याणिलीलापांगनिरीक्षणम् ॥ हसितंभाषितंचांगसर्वानःशिथिलाःक्रियाः२२सरिच्छैलवनोद्देशान्मुकुंदपदभूषितान् ॥ आक्रीडानीक्षमाणानांमनोयातितदात्मताम् २३ मन्येकृष्णंचरामंचप्राप्ताविहसुरोत्तमौ ॥ सुराणांमहदर्थायगर्गस्यवचनंयथा २४ कंसंनागायुतप्राणंमल्लौगजपतिंतथा ॥ अवधीतांलीलयैवपशूनिवमृगाधिपः २५ तालत्रयंमहासारंधनुर्यष्टिमिवेभराट् ॥ बभंजैकेनहस्तेनसप्ताहमदधाद्गिरिम् २६ प्रलंबोधेनुकोरिष्टस्तृणावर्तबकादयः ॥ दैत्याःसुरासुरजितोहतायेनेहलीलया २७ श्रीशुकउवाच ॥ इतिसंस्मृत्यसंस्मृत्यनंदःकृष्णानुरक्तधीः ॥ अत्युत्कंठोऽभवत्तूष्णींप्रेमप्रसरविह्वलः २८ यशोदावर्ण्यमानानिपुत्रस्यचरितानिच ॥ शृण्वत्यश्रूण्यवास्राक्षीत्स्नेहस्नुतपयोधरा २९ तयोरित्थंभगवतिकृष्णेनंदयशोदयोः ॥ वीक्ष्यानुरागंपरमंनंदमाहोद्धवोमुदा ३० ॥ उद्धवउवाच ॥ युवांश्लाघ्यतमौनूनंदेहिनामिहमानद ॥ नारायणेऽखिलगुरौयत्कृतामतिरीदृशी ३१ एतौहिविश्वस्यचबीजयोनीरामोमुकुंदःपुरुषःप्रधानम् ॥ अन्वीयभूतेषुविलक्षणेषुविज्ञायईशातइमौपुराणौ ३२

रामौविश्वस्यप्रपंचस्यबीजयोनिबिजित्वेनरतिहेतुत्वाद्रेतस्त्वेनोपजीव्यत्वेनवायोनित्वेनस्वमहिम्नारेतोनिधानस्थानत्वेनकारणत्वेनवा कीर्तितावितिशेषः बीजंशुक्रेफलेसस्यानेइतियादवः योनिःस्त्री
णांभगस्थानेकारणेताम्रकेपणेइतिच यद्वा विश्वनाम्नोहरेःबीजेफलेनिष्पत्तिरूपौयोनीगोवर्धनस्योद्धरणादिकर्मणातत्त्वस्ययोग्यौच योग्यंपक्षमारूपधानोपाधिषुवंदनइतिलाभेनिष्पत्तिभोगेचबीजंफल

१ नारायणशब्दार्थभूतइतिकचित्पाठः ।

धनेफलमितिच यद्ययंनविष्णुस्तर्हिगोवर्धनोद्धरणादिकर्मनकुर्यात् मानवबलासाध्यत्वादित्यादिहिशब्दोवक्तिअजामेकांलोहितशुक्लकृष्णां प्रधानादिदमुत्पन्नमित्यादिनाप्रकृतेर्बीजयोनित्वप्रतीतेःकथमे
तयोर्युज्यतइतितत्राह इमाविति यस्त्वेषपुरुषःप्रकृतिरितिश्रुतेः प्रधानंप्रकृतिर्मूलकारणमित्यर्थः अनेनार्जिरिचस्यकारणत्ववाण्यपिचित्प्रयुक्तेत्याशयेनाह पुरुषइति प्रकृतिंपुरुषंचैवप्रविश्यपुरुषोत्तमइ
त्यादेः तत्कारणत्ववाचोपिगतिरुक्ताभवतीति असंगस्यतत्प्रवेशःकथमित्यतउक्तंपुराणइति पुरमणातिप्राप्नोतीति तदेवानुप्राविशादितिश्रुतेरसंगस्यापिप्रवेशोयुज्यतइत्यर्थः यद्वा बीजयोनित्वेहेतुमाह
प्रधानमिति प्रधानत्वात्सर्वस्मादुत्तमत्वात् एकमेवाद्वितीयामितिश्रुतिः उत्तमत्वंकुतइत्यत्राह पुरुषइति पुरातनपुरुषत्वात् अन्येषामर्वाचीनपुरुषत्वादित्यर्थः केवलमवतारप्रयोजनंकंसादिहननंनभ
वति किंतुस्वोपदिष्टज्ञानरक्षणंचेतिभावेनाह अन्वीयेति इमौपुराणौपूर्णानंदौकृष्णरामौविलक्षणेषुविविधलक्षणेषुनानाविधव्यावर्तकधर्मेषुभूतेषुअन्वीयप्रवतीर्य विज्ञायव्यासाद्यात्मनाविशिष्टज्ञानमुत्पा
द्यासुरजनप्रकृतिजनेनतन्नाशंविज्ञाय तद्धननेनतिरोहितज्ञानोपदेशेनचज्ञानस्येशातेसमर्थयेतेरक्षतइत्यन्वयः ३२ जन्मादिकंश्रोतव्यंश्रीकृष्णस्यैवमोक्षहेतुत्वाचस्येतिभावेनाह यास्मान्निति कर्माशयंश

यस्मिन्जनःप्राणवियोगकालेक्षणंसमावेश्यमनोविशुद्धम् ॥ निर्हृत्यकर्माशयमाशुयातिपरांगतिंब्रह्ममयोऽर्कवर्णः ३३ तस्मिन्भवंतावखिलात्मयोनौ
नारायणेकारणमर्त्यमूर्तौ ॥ भावंव्यधत्तांनितरांमहात्मन्किंवावशिष्टंयुवयोःसुकृत्यम् ३४ आगमिष्यत्यदीर्घेणकालेनव्रजमच्युतः ॥ प्रियंविधास्यतेपि
त्रोर्भगवान्सात्वतांपतिः ३५ हत्वाकंसंरंगमध्येप्रतीपंसर्वसात्वताम् ॥ यदाहवःसमागम्यकृष्णःसत्यंकरोतितत् ३६ माखिद्येतांमहाभागौद्रक्ष्यथःकृष्ण
मंतिके ॥ अंतर्हृदिसभूतानामास्तेज्योतिरिवैधसि ३७ नह्यस्यातिप्रियःकश्चिन्नाप्रियोवास्त्यमानिनः ॥ नोत्तमोनाधमोवापिसमानस्यसमोपिच ३८
नमातानपितातस्यनभार्यानसुतादयः ॥ नात्मीयोनपरश्चास्यनदेहोजन्मकर्मवा ३९ लोकेस्यजन्मकर्माणिसदसन्मिश्रयोनिषु ॥ क्रीडार्थंसोपिसाधूनां
परित्राणायकल्पते ४० सत्त्वंरजस्तमइतिभजतेनिर्गुणोमहान् ॥ क्रीडन्ननीहोऽनुगुणैःसृजत्यवतिहंत्यजः ४१ युवयोरेवनैवायमात्मजोभगवान्हरिः ॥ सर्वे
षामात्मजोह्यात्मापितामातासईश्वरः ४२ दृष्टंश्रुतंभूतभवद्भविष्यत्स्थास्नुचरिष्णुमहदल्पकंच ॥ विनाच्युताद्वस्तुतयानवाच्यंसएवसर्वंपरमार्थरूपः ४३

रीरारंभकर्मसमूहं यस्मिन्मनोवानिग्रह्यविनिदम्यविनाश्य ब्रह्ममयःज्ञानप्रधानइत्यर्थः अर्कवत्स्फटिकवद्वर्णःप्रकाशोयस्यसतथा अतिस्वच्छइत्यर्थः ३३ भावंभक्तिं यद्वा लीलादिकंवा यद्विषय
मंतरेणकिमपिनास्तीत्यर्थः व्यधत्तांव्यदधातां कृतवंतावित्यर्थः महात्मन्महात्मानिचेतनोसमेइत्यर्थः ३४ ३५ प्रतीपंप्रतिकूलम् ३६ अंतिकेकालक्षेपंविना बालबुद्धिमंतरेणकृष्णस्यदूरस्थःत्वंनास्ती
त्याह अंतर्हृदीतिएधसिकाष्ठे ज्योतिरग्निः ३७ प्रेष्ठानांहृद्येववर्ततेनान्येषामितिनियमोनास्तीतिभावेनाह नहीति अमानिनः अहंममाभिमानरहितस्य योग्यतानुसारेण समानस्यसमोपिचेतिपाठः
३८ ३९ नन्वेवंविधस्यहरेःकथंजन्मादिकमुपपद्यतइतितत्राह लोकइति सदसन्मिश्रयोनिषुसुरनरतिर्यग्योनिषु ४० अनुगुणैस्तत्तत्कर्मानुकूलैःसत्वादिभिः ४१ सम्यक्प्रणिहितेआत्मनिमनासिजाय
तेप्रकाशतइत्यात्मजइत्यध्यात्मम् ४२ युवयोरेकंतत्त्वंसंक्षिप्यवदामीत्याह दृष्टमिति भविष्यत्भूतंभवद्वर्तमानंस्थास्नुस्थावरंचरिष्णुजंगमंअच्युताद्भिनाऽन्यत् ब्रह्मादिकंवस्तुतयास्वातंत्र्येणनैवास्ति किं
तुसर्वंसएवतदधीनमेव सक्रीडशःपरमार्थरूपःनित्याप्रतिहतस्वरूपइतिबुध्यध्वमिति ४३

निरूप्यप्रज्वाल्यवास्तून्गृहद्वारिदेहल्यादिषुवास्तुदेवताःमार्जनालेपनाक्षतादिभिः सम्यगभ्यचर्य्यअमंथन्ममंथुः ४४ मथनरज्ज्वाविकर्षंतः उल्लिखंतःकरकंकणायासांताः यद्वामथनरज्ज्वाऽवि
कर्षंतः चलद्भिर्नितंबादिभिस्त्विषंतिकपोलादीनिअरुणकुंकुमानिआननानियासांतथाअरुणानिकुंकुमानियेषुतानितथावा ४५ येनध्वनिनादिशाममंगलमित्यनेनादिगंतवासिनांजनानामशुभं
नश्यतीत्युच्यते ४६ शातकौंभंशातकुंभेनसुवर्णेनविरचितम् ४७ ४८ प्रेतस्यमृतस्यभर्तुःकंसस्यनिष्कृतिमानृण्यमस्माभिःकरिष्यति अस्मद्दंडेनकर्तुमिच्छतिकिमित्यर्थः इतिवदंतीनांकृता
ह्निकः अनुष्ठितप्रातःकालक्रियः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ गोपस्त्रीणांव्यामोहोक्तिभंग्यापिश्रीकृष्णैकभक्तिंनिरूपयत्य
स्मिन्नध्याये तत्रगोपीनामुद्धवसंदर्शनात् हृष्टमनसांतत्त्वप्रश्नप्रकारंवक्तुमाह तंवीक्ष्येति परिमृष्टकुंडलं शाणोल्लीढवत्द्योतमानकर्णाभरणम् १ अतीवप्रशस्ततमंदर्शनमवलोकनंयस्यसतथा अयंकइतिसा
मान्यप्रश्नः कुतोदेशादागतइतिचविशेषप्रश्नः अच्युतस्येववेषभूषणानियस्यसतथा वैष्णवलक्षणेनेतरव्यावृत्तोऽसौकः वैष्णवेषुकिंनामधेयइतिततोऽपिविशेषप्रश्नइतिमिथोनुव्रज्यसामान्यतोऽस्मत्प्रे

श्रीशुकउवाच ॥ एवंनिशासाब्रुवतोर्व्यतीतानंदस्यकृष्णानुचरस्यराजन् ॥ गोप्यःसमुत्थायनिरूप्यदीपान्वास्तून्समभ्यर्च्यदधीन्यमंथन् ४४ तादीप
दीप्तैर्मणिभिर्विरेजूरज्ज्वाविकर्षत्करकंकणाःस्त्रियः ॥ चलन्नितंबस्तनहारकुंडलत्विषत्कपोलारुणकुंकुमाननाः ४५ उद्गायतीनामरविंदलोचनंव्रजांगनानां
दिवमस्पृशद्ध्वनिः ॥ दध्नश्चनिर्मंथनशब्दमिश्रितोनिरस्यतेयेनादिशाममंगलम् ४६ भगवत्युदितेसूर्येव्रजद्वारिव्रजौकसः ॥ दृष्ट्वारथंशातकौंभंकस्याय
मितिचाब्रुवन्४७अक्रूरआगतःकिंवायःकंसस्यार्थसाधकः ॥ येननीतोमधुपुरींकृष्णःकमललोचनः४८किंसाधयिष्यत्यस्माभिर्भर्तुःप्रेतस्यनिष्कृतिम् ॥ इ
तिस्त्रीणांवदंतीनामुद्धवोऽगात्कृताह्निकः ॥ ४९ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेचतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ श्रीशुकउवाच ॥ तंवीक्ष्य
कृष्णानुचरंव्रजस्त्रियःप्रलंबबाहुंनवकंजलोचनम् ॥ पीतांबरंपुष्करमालिनंलसन्मुखारविंदंपरिमृष्टकुंडलम् १ सुविस्मिताःकोयमतीवदर्शनःकुतश्चकस्या
च्युतवेषभूषणः ॥ इतिस्मसर्वाःपरिवव्रुरुत्सुकास्तमुत्तमश्लोकपदांबुजाश्रयम् २ तंप्रश्रयेणावनताःसुसत्कृतंसव्रीडहासेक्षणसूनृतादिभिः ॥ रहस्यपृच्छ
न्परिविष्टमासनेविज्ञायसंदेशहरंरमापतेः ३ जानीमस्त्वांयदुपतेःपार्षदार्यमनुव्रतम् ॥ भर्त्रेहप्रेषितःपित्रोर्भवान्प्रियचिकीर्षया ४ अन्यथागोव्रजेतस्य
स्मरणीयंनचक्ष्महे ॥ स्नेहानुबंधोबंधूनांमुनेरपिसुदुस्त्यजः ५ अन्येष्वर्थकृतामैत्रीयावदर्थविडंबना ॥ पुंभिःस्त्रीषुकृतायद्वत्सुमनस्स्विवषट्पदैः ६

च्छइतिस्मृत्वातंपरिवव्रुः आवेष्टितवत्यइत्यन्वयः २ पुनस्ताभिःकिंकृतमत्राह तमिति अनेनसामान्यज्ञानंविशिष्टज्ञानपर्यवसायीतिनिरणायि प्रश्रयेणोपचारेण प्रियंसत्यंचसूनृतमितिच ३ पार्षदार्यंपा
र्षदानांसमीपवर्तिनांभृत्यानांश्रेष्ठंतैःपूज्यंवा अनुव्रतंभगवन्मनोनुकूलव्रतम् ४ अन्यथायशोदानंदगोपयोःप्रियकरणेच्छामंतरेणस्मरणीयंस्मरणकारणयोग्यंनचक्ष्महेनपश्यामः गोव्रजेभुविगोष्ठं सुर
भिलोकव्यावृत्त्यर्थोंगोशब्दः गवांव्रजःसमूहोयस्मिन्स्थानेतत्तथातस्मिन्वा पशुजातियुक्तगोष्ठेवा ५ इतोपिस्नेहलक्षणानुग्रहंविनाऽन्यन्नास्तीतिभावेनाह अन्येष्विति अन्येषुपितृव्यतिरिक्तेषुबंधु
षुमैत्रीस्नेहानुवृत्तिलक्षणामित्रभावोक्तिः अर्थकृताप्रयोजननिबद्धाइत्यन्वयः कथमिवेतितत्राहुः यावदर्थेति यद्वत्यथापुंभिःस्त्रीषुकृतामैत्री यावदर्थंयावत्प्रयोजनसमाप्तिपर्यंतंविडंबनमनुकरणमात्रंय
स्याःसातथा यावदर्थंविडंबयत्यनुकरोतीतियावदर्थविडंबनावा इममर्थंदृष्टांतांतरेणद्रढयति सुमनःस्विति षट्पदैःभृंगैः ६

निःस्वंवित्तहीनं अकल्पंरक्षणादावसमर्थं दत्तदक्षिणंयजमानंवा ७ वीतफलंरहितंप्रणयकोपातिरेकदर्शनार्थंबहुदृष्टांतकथनं जारउपपतिः ८ उत्तरकथाप्रसंगःकइतितत्राह ददर्शेति गोविंद गतमनआदिभिस्त्यक्तलौकिकाः त्यक्ताःलोकाचाराःपुरुषाग्रतःश्लथितवसनादिहढीकरणादिलक्षणाक्रियायाभिस्तास्तथा ९ गायंत्यः गापंतीःरुदंत्यःरुदंतीःकैशोरशैशवावस्थायां गताह्रियइतिलो काचारविरुद्धाचरणंगानादिकम् १० तथाचकृष्णसंगमध्यानेनमुग्धाकाचिन्मधुकरंदृष्ट्वाप्रियेणकृष्णेनप्रस्थापितंप्रेषितंदूतंकल्पयित्वा इदंवक्ष्यमाणमब्रवीदित्यन्वयः ११ हेमधुपसपत्न्याः मधुरायांस्थितायाःसमानभार्यायाः अधरमधुपानलोलोद्भव तस्याआलिंगनकालेदृढपीडितकुचाभ्यांविलुलितायांइतस्ततोविक्षिप्तायांमालायामनुषक्तकुचकुंकुमेनरूषितश्मश्रुभिरंचितस्त्वमस्मान् मास्पृश प्रणयकोपात्किंतवबंधोइतिसंबोधयतिकितवस्यनवनीतादिपरद्रव्यचोरस्यकृष्णस्यबंधोनकेवलंत्वमेवमास्पृशकिंतुसाकितवोनस्पृशत्वितिभावेनवक्ति वहत्विति समधुपतिःश्रीकृष्णःतस्यांमथुरा यांविद्यमानानांमानिनीनांमानधराणांस्त्रीणांप्रसादंप्रणयकोपशांतिलक्षणमनुग्रहंप्रसादंवहतु नतमूर्ध्नेतिशेषः कीदृशंयदुसदसिविडंब्यंअनुकरणयोग्यंसोत्प्रासपूर्वंवक्तव्यं सोत्प्रासःसमनाक्स्मितमिति स्व कैतवंपरस्मिन्नपिसंक्रामयितुंपटुतमइतिभावेनाह यस्येति यस्यकृष्णस्यदूतस्त्वमपीदृग्धूर्तइत्यर्थः हेभ्रमरकितवबंधोउन्मत्तपुष्पबंधोसपत्न्याःभृंग्याःकुचस्पर्शनेनविलुलितमालउद्बुद्धकाम आसमंता

निःस्वंत्यजंतिगणिकाअकल्पंनृपतिंप्रजाः ॥ अधीतविद्याआचार्यमृत्विजोदत्तदक्षिणम् ७ खगावीतफलंवृक्षंभुक्त्वाचातिथयोगृहम् ॥ दग्धंमृगास्तथाऽर ण्यंजारोभुक्त्वापरांस्त्रियम् ८ ददर्शगोपीर्गोविंदमनोवाग्देहचेष्टितैः ॥ कृष्णदूतोव्रजंप्राप्तउद्धवस्त्यक्तलौकिकाः ९ गायंत्यःप्रियकर्माणिरुदंत्यश्चगताह्रि यः ॥ तस्यसंस्मृत्यसंस्मृत्ययानिकैशोरबाल्ययोः १० काचिन्मधुकरंदृष्ट्वाध्यायंतीकृष्णसंगमम् ॥ प्रियप्रस्थापितंदूतंकल्पयित्वेदमब्रवीत् ११ गोप्यु वाच ॥ मधुपकितवबंधोमास्पृशास्मान्सपत्न्याःकुचविलुलितमालाकुंकुमश्मश्रुभिस्त्वम् ॥ वहतुमधुपतिस्तन्मानिनीनांप्रसादंयदुसदसिविडंब्यंयस्यदू तस्त्वमीदृक् १२ सकृदधरसुधांस्वांमोहनींपाययित्वासुमनसइवसद्यःकस्त्यजेन्मांभवादृक् ॥ परिचरतिकथंतत्पद्मकिंजल्कपादमपिबतहृतचित्ताउ त्तमश्लोकजल्पैः १३

त्कुंकुमपुष्परसमिश्रमुखरोमभिरस्मान्मास्पृश इदृक्त्वंयस्यवसंतस्यदूतस्समधुश्चायंपतिश्चेतिमधुपतिःवसंतनामापरिवृढःयत्सदसिपुष्पसमूहेविडंब्यंस्थिरीकर्तव्यमेतन्मानिनीनांभृंगीणांप्रसादंप्रसन्नभावंव हतुकरोतु कृष्णवद्वैलक्षण्यंनकरोत्वितिवा उन्मत्तःकितवोधूर्तइत्यमरः १२ कृष्णस्यकितवत्वंकथमापाद्यतेइत्यतएवमितिव्यनक्ति सकृदिति भवादृक्भवानिव पूज्यइवास्थितःकःपुरुषः मांत्यजेन्नत्यजति मत्त्यागेहत्यादोषोभवति ब्राह्मणंस्वयमाहूययाचमानमकिंचनम् पश्चान्नास्तीतियोब्रूयात्तमाहुर्ब्रह्मघातकमितिस्मृतिर्वदतीतिभावेनकथितः स्वामधरसुधांअधरोष्ठामृतंपाययित्वेतिनि षेधवचनाभावादुक्तदोषःकथंस्यादित्याशंक्यसकृत्पानेनास्यबहुतृष्णाजननहेतुत्वात्ततोप्यधिकइवेतिभावेनोक्तं सकृदिति तृष्णाजनकत्वंचकथमित्यतउक्तंमोहनीमिति बुद्धिमोहकरीम् मोहिनी मितिपाठेमोहकत्वशक्तिरस्यास्तीत्यर्थः अत्रनिदर्शनमाह सुमनसइति यथासुमनसःपुष्पस्यगंधमाघ्रायपुनस्तदानीमेवतत्त्यागोदृष्टचरस्तथेति तस्यसत्वत्तृष्णानास्तिचेत्तथापिमाभूदितिमाशंकीतिभावग र्भमाह परिचरतीति अत्रलक्ष्मीपदमभरश्रीपदंचाध्याहृत्यव्याख्येयं लक्ष्मीः मथुरांगनावा तस्यकृष्णस्यपद्मकिंजल्कवत्कोमलंपादंकथंकेनप्रकारेणपरिचराति शुश्रूषतइति शंकित्वाहेतुमाह अपीति

---

१ यद्वातस्मिन् भ्रमरएवप्रियप्रस्थापितोद्धवदृष्टिंकृत्वामधुकरापदेशेनोद्धवमेवाब्रवीदित्यर्थः ।

सापिउत्तमश्लोकजल्पैःउत्तमश्लोकस्यहरेःजल्पैःमधुरवचनविशेषैर्हृतचित्तामुग्धचित्तत्वात्कृष्णयापरिचरतीत्येवंनिश्चेयं बत्सहर्षे चित्ताउत्तमेतिसंघ्यकरणेनाप्रियत्वातिरेकदर्शनार्थमेवंकथनं नतुदोषापा
दकत्वेन निर्दोषकत्वात्तस्यसर्ववैलक्षण्यप्रदर्शनार्थंचेतिज्ञाप्यतइति सुमनसइवसद्यइत्यनेनशरीरदौर्गंध्यंकितवपांडित्यंप्रदर्शितंप्रवयसस्त्वंचेतित्यागनिमित्तानिनसंतीतिसूचयति सुमनसइवपुष्पस्य
सदृशीयथापुष्पंसौरभ्येणघ्राणेंद्रियतर्पकत्वेनचसेव्यंस्यात्तथाहंसद्यःसद्यस्कायथाप्रत्यग्रवयसिवर्त्तमानातरुणीतरुणैःपरिहर्तुंनशक्यातथेति किंचसुमनसःमालत्यालतायाःतनुत्वंयथातथाममसध्येमु
ष्टिग्राह्यत्वमनेनालिंगनेसुखोद्रेकंलक्षयति यथासुमनसोदेवाःस्वसेवकंनत्यजंतितथामामपि यथाबुधाःकामकलाज्ञास्तरुणींनमुंचंतीतितथावा अतोभवादृगेवश्रीकृष्णएवनृशंसत्वेनत्यक्तवानितिवा
सुमनाःपुष्पमालत्योःस्त्रीदेवबुधयोःपुमानितियादवः इतरत्समंपरिहरतीतिकेचित्पठंति १३ स्वपुरतोवर्ण्यमानयाप्रियवार्तयोद्बुद्धमदनकलिकापुनरपिश्रोतुकामाअसहमानेवाधिक्षिप्तंकोपनार्थमाधि
कंवक्तीतिकृत्वातमुद्धवमाक्षिपतीवबाक्ति किमिहेति षट्सुदर्शनेषुसंध्यादिषुचांघ्रिरवक्रगतिर्यस्यसतथा षट्सुविषयेषुभगवद्भक्तिपरिपंथिषुअंघ्रिःपादोयस्यसतथेतिवा तस्यसंबुद्धिःहेषडंघ्रे उद्धव अघिरघिल
धिगत्यर्थाइतिधातुःत्वंअगृहाणांगृहाश्रमरहितानांवनचारिणामित्यर्थः नोस्माकमिहाग्रतःपुराणंपुरेवर्तमानं यदूनामधिपतिंकिंबहुकर्णबिलपूरंगायसिनशब्दयेत्यन्वयःकैगैशब्दइतिधातुः तस्यगृहांतर्वर्ति
त्वेनवनमध्यवासिपुरतोगायनमनन्वितमित्यर्थः तर्हिदंकस्याग्रतोयुक्तमितितत्राह विजयेति विजयोर्जुनस्तस्यसखाकृष्णःतस्यसखीनांमथुरांगनानांअग्रतस्तस्यकृष्णस्यप्रसंगःगायतांगायितांत्वयेति
शेषः तत्रगातुस्तवफलसिद्धिरप्यस्तीत्याह क्षपितेति तत्प्रसंगेनक्षपितानिरस्ताकुचानांरुक्संतापलक्षणायासांतास्तथा इष्टाःकृष्णप्रियाःमथुरांगनाउद्गात्रेतेतुभ्यामिष्टमभीष्टंधनादिकंकल्पयंतीत्यन्वयः त

किमिहबहुषडंघ्रेगायसित्वंयदूनामधिपतिमगृहाणामग्रतोनःपुराणम् ॥ विजयसखसखीनांगायतांतत्प्रसंगःक्षपितकुचरुजस्तेकल्पयंतीष्टमिष्टाः १४ दि
विभुविचरसायांकाःस्त्रियस्तद्दुरापाःकपटरुचिरहासभ्रूविजृंभस्ययाःस्युः ॥ चरणरजउपास्तेयस्यभूतिर्वयंकाअपिचकृपणपक्षेउत्तमश्लोकशब्दः १५ वि
सृजशिरसिपादंवेद्म्यहंचाटुकारैरलमनुनयसारैर्याहिदौत्येमुकुंदम् ॥ स्वकृतइहविसृष्टापत्यपत्यान्यलोकाव्यसृजदकृतचेताःकिंनुसंधेयमस्य १६

स्मात्तेऽयंधनसमयइतिश्रुतेःतत्प्रसंगमितिपाठेभवान्गायतामित्यात्मनेपदेलोट् तत्प्रसंगंक्षपितेतिपाठेयापदुपतिविषयागीतिस्तांत्वंगायेतिपरस्मैपदेलोट् तस्यप्रसंगेनप्रकृष्टालिंगनलक्षणेनेति विजयसखस
खीनामग्रतोयदुपतिंगायतांपुंसांतेकृष्णेष्टाःस्त्रीजनाअभीष्टंकल्पयंतीतिवा १४ ननुप्रगल्भाचेत्त्वमेवंप्रलपनंविनामत्तकाशिन्यालज्जाभावात्कृष्णआगमिष्यतीतिशंकामाभूदित्याह दिवीति स्वर्गादिषुविच
मानादेवस्त्रियःतस्यकृष्णस्यदुरापाःदुष्प्रापाःस्युःकिंतुसुप्रापाएव कर्षणमंत्रमाह कपटेति याःस्त्रियःकपटश्चरुचिरश्चहासयुक्तोयोभ्रूविजृंभःभ्रूभंगस्तस्यविषयालक्षीभूताःस्युःअध्यात्मकमानंदंपठयतिगम
यतीतिकपटोरुचिंस्पृहांरातिददातीतिकपटरुचिरःहेकपटेतिवा तत्रहेतुमाह चरणेति भूतिर्लक्ष्मीर्यस्यहरेश्चरणरजउपास्तेतदनुग्रहार्थमितिशेषः ननुभवंत्योपितथाकुर्वंत्वित्यत्राह वयमिति तत्रवयंवनचा
रिण्यःकाःस्याम अपिचपुनरपिशृणु कृपणस्यार्किंपचानस्यास्मद्विधस्यजनस्यपक्षे अंतिकेउत्तमश्लोकशब्दएवकर्णविषयोनतुवाच्योर्थश्चक्षुर्विषयइत्यर्थः यद्वा उत्तमश्लोकशब्दःकृपणपक्षेदीनपक्षपातीश्रुतः
सोप्यस्मद्विषयोनाभूदित्यर्थः १५ प्रणतकृष्णशिरस्थितस्वपादस्मरणातिरेकविवशास्वपादमुद्धवशिरसिस्थितंमत्वावाक्ति विसृजेति तवशिरसिस्थितंममपादंविसृजमुंच अहंत्वांवेद्मि अनुनयसारैःसांत्व
विषयैश्चाटुकारैरापातरमणीयैःप्रियवचनैःअलंपर्याप्तं किंचदौत्येस्थितःत्वंमुकुंदंयाहि किमित्येवंकोपगर्भवचनंवदसीतितत्राह स्वकृतइति स्वकृतेस्वनिमित्तंकृष्णार्थमित्यर्थः विसृष्टापत्यपत्याप्तलोकाः
त्यक्तपुत्रभर्तृबंधुजनाः अस्मानिहवनेव्यसृजदितियदतोऽकृतचेताः अकृतज्ञःकृतघ्नइत्यर्थः इतोहंत्वांसंदधामीतितत्राह किन्विति अस्यकृष्णस्यानुसंधेयंकिंनुनकिमपीत्यन्वयः अनुनयसारैःश्रेष्ठैःवा उ
मामणामसंक्रांतचरणामलक्तकःशशी संध्यारुणइवाभातियस्यपायात्सवःशिवइतिवचनात् ईश्वरोऽप्यज्ञजनमोहनार्थमेवंविधलीलोजयतीति १६

प्रणयकोपातिरेकेणासंधेयत्वेदोषानुत्पादयाति मृगयुरिति योरामनामाभूत्वाकपींद्रंवालिनंविव्यधेहिंसितवान् कइव मृगयुर्लुब्धकइव यथालुब्धकःउपाशयेस्थित्वाविध्यतिमृगंतथायमपीत्याक्षेपार्थः क
पेःसुग्रीवस्यइंद्रियंद्रावितवानित्यपराधंदृष्ट्वेतिस्तुत्यर्थः किंच किरातःनिषादइव स्त्रियंवि रूपांछिन्ननासिकाकर्णत्वेनसौंदर्यहीनामकृत परामृष्टायाःशूर्पणखायामेपतिर्भवेतिविरूपंविपरीतशब्दंश्रुत्वावि
रूपामकरोत् नतुशुद्धस्त्रियमितिनिष्कृष्टोर्थः किनःपरमानंदिनोमुक्ताःरातंमित्रंयस्यसाकिरातः स्त्रीजितःस्त्रैणः स्त्रीजितापराभूतायेनसतथा कामयानांपतिमिच्छंतीं कामएवयानंयस्याःसातथा स्मरना
मरथाधिरूढत्वाद्दुष्टामित्यर्थः किंचवामनावतारेमहावहपर्वैयज्ञेसबहुमानंबलेःत्रिपदपरिमितंभूम्युपहारमादायकृतघ्नइवायंबलिनामानंदैत्यंबिलवासंपातालवासिनंअकृत पूजायांहेतुमाह वेदेति वेदवि
दामृषीणांवर्गेणसमूहेनवंचइतियत्तस्मान्मुग्धाद्बलेःपूजामवाप्यापितंबद्धापातालनिवासिनमकरोदित्यर्थः बलपरिवर्तनइतिधातोः बलिमिंद्रस्यविद्यमानेत्रैलोक्येपरिवर्तमानंपरकीयंस्वीयवत्वशंकृत्वाचर
णलक्षणंचौर्याख्यापराधंदृष्ट्वादुष्टशिक्षणंकृतवानित्याध्यात्मार्थः बकारवकारयोःअन्योन्यात्मकमनुशासनासिद्धं कृष्णःकीदृशः वेदविदांवैदिकानांवर्गोवर्जनंयेषुतेवेदार्वद्वर्गाबंधादयःतैःवंचइत्यनेनाविद्य
मानकथननिपुणत्वेनास्मन्मनोमोहनंकृत्वाहतवानितिसूचितं निंदास्तुतीउपसंहरति तदिति यतोऽयंकृष्णोस्मासुशोकाधानमकरोत्तस्मादसितेनमालिनेनकृष्णेनसहसख्यैःसहासनशयनादिलक्षणरैलंवा
रितं असितस्यमेघश्यामस्यनित्यमुक्तस्यवा षिञ्बंधनइतिधातुः हरेःसख्यशब्देनार्चनादिकमुपलक्ष्यते अर्चनादिभिरलंभूषणमात्मनइतिशेषः निर्विण्णाचेत्किमितितत्प्रसंगंकरोषीतितत्राह दुस्त्यजइति
तस्यकृष्णस्यकथार्थः चरितविषयव्यवहारोदुस्त्यजस्त्यक्तुमशक्यःपारवश्यादितिशेषः किंचदुःखंत्यजतीति यद्वातस्यकथानिवृत्तिः अशोभनंददातीति १७ गुणाअप्यनेनसूचिताइतिप्रकटनायोत्तर

मृगयुरिवकपींद्रंविव्यधेयःकिरातःस्त्रियमकृतविरूपांस्त्रीजितःकामयानाम् बलिमपिबिलवासंवेदविद्वर्गवंचस्तदलमसितसख्यैर्दुस्त्यजस्तत्कथार्थः १७
यदनुचरितलीलाकर्णपीयूषविप्रुट्सकृददनविधूतद्वंद्वधर्माविनष्टाः ॥ सपदिगृहकुटुंबंदीनमुत्सृज्यदीनाबहवइहविहंगाभैक्षचर्यांचरंति १८ वयमृतमिव
जिह्मव्याहृतंश्रद्दधानाःकुलिकरुतमिवाज्ञाःकृष्णवध्वोहरिण्यः ॥ ददृशिमसकृदेतत्तन्नखस्पर्शतीव्रस्तनरुजपरमार्तिर्भण्यतामस्यवार्ता १९

बंधेनगुणानेवव्यक्ति यदनुचरितेति यस्यकृष्णस्यानुवचनमनुयुगंवान्ववतारंवाचरितालीलैवकर्णपीयूषंकर्णामृतंतस्यविप्रुट्बिंदुस्तस्यसकृददनेनएकवारश्रवणलक्षणेनविधूताद्वंद्वधर्मारागादिलक्षणायेषां
ते तेचाविनष्टाअनुच्छिन्नज्ञानधर्माश्च अनुच्छित्तिधर्मेतिश्रुतेः विनष्टाइतिपृथक्पदंवा विगतंनष्टंनाशनंयेभ्यस्तेतथा मुक्तावपिस्वरूपभेदधर्मरहितानभवंतीत्यर्थः सवाअयमात्माब्रह्मविज्ञानमयोमनोमयइ
त्यादिश्रुतेः सपदिवैराग्यज्ञानानंतरंदीनंदारिद्र्यापादकंकुटुंबंविसृज्यदीनाः दीङ्क्षयइतिधातोः दीनानिर्दोषाइत्यर्थः बहवोविहंगाःविहायसनाम्नाकाशेनहरिणाधारेणगच्छंतीतिविहंगाः संन्यासिनइहजी
वराशौभैक्षचर्यांज्ञानलक्षणामुद्दिश्यचरंति देहयात्रांकुर्वंति ज्ञानार्थमेवतेषांदेहधारणंनोदरपूरणार्थमित्यर्थः प्रव्रजंत्येतद्धस्मवैतेपूर्वेविद्वांसःप्रजानकामयंतेकिंप्रजांकरिष्यामोयेषांनोयमात्मायंलोकइतितेह
स्मपुत्रेषणायाश्चवित्तैषणायाश्चलोकैषणायाश्चव्युत्थायाथभिक्षाचर्यांचरंतीतिश्रुतेः १८ कृष्णवध्वोवयंयस्यजिह्मंकुटिलंव्याहृतंवचनमृतंसत्यमितिश्रद्दधानाः यथाअज्ञाःकृष्णमृगवध्वोहरिण्यःकुलिकस्य
मृगविश्वासकर्तुःरुतंगीतंनानाप्रकारंश्रद्दधते आस्तिक्यबुद्धिंकुर्वंति तथातस्यैतस्यसकृन्नखस्पर्शनेननखस्पर्शार्पैतापनेतेपवनेतत्रिणेस्तनानांरुजेनक्षतेनजातायातापरमार्त्तिःउत्कटातिसुखलक्षणापीडांदद
शिमअनुबभूविमेतियत्ततोस्यवार्ताभण्यतां श्रुतयातयाप्यानंदमाशास्महइति जिह्मंमंदमल्पमपिव्याहृतमितियदतःश्रद्धधानाःईश्वराणांवचःसत्यंतथैवाचरितंक्वचिदितिवचनात् जिह्मंमंदेभवक्रयोरिति
स्वध्वनिसादृश्याद्धरिणीनांकुलिकरुतवशत्वंनत्वसत्यंतदित्यध्यात्मंयोज्यंअन्यवार्तेतिकेचित् अन्यविषयंवचनंनत्वेतद्विषयं सर्वस्मादन्यस्यविलक्षणस्याभिन्नस्येतिवा १९

आत्मनःकृष्णैकचित्तत्वंदर्शयंतीग्रहाविष्टेववाक्ति प्रियेति हेप्रियसख प्रियस्यकृष्णस्यसखे पुनरागाः पश्चाद्गत्वावृत्त्यागतोऽसि पुनरप्रथमेप्रश्नेव्यावृत्तावधारणइति त्वंमेयसाकृष्णेनपुनःप्रेषितःअसि किमनुरुंधेकमर्थमस्मत्तःस्वीकर्तुमिच्छतितंवरय प्रेष्ठबंधुत्वात्त्वमस्माकंमाननीयोसि आत्मनोनेतुमागतइतिभ्रांतबुद्धिराह अंगेति अंगभोउद्धव इहस्थितानस्मान्दुस्त्यजंबंधोःकृष्णस्यपार्श्वसमीपंनय सिकिंदीर्घटत्यमित्यतःसपत्नीवुद्ध्यानशक्यमित्याहसततमिति श्रीनामवधूस्तस्योरसिसततमास्ते सततशब्दःआपेक्षिकइतितत्राह साकमिति अर्धांगित्वेनआस्तइति सपत्न्याःलक्ष्म्याःकदापिवि योगाभावात् त्वन्नीतानांतद्दर्शनमपिदुर्लभं किंपुनःसंभाषणंकिंनितरांतच्चार्वितादानंकुतस्तमांसुरतललितानुभवइत्यास्तामयंप्रसंगइति २० इदंचोन्मत्तप्रलपितसममित्याह अपीति अधुनाआर्यस्यपूज्य स्यवसुदेवस्यपुत्रःश्रीकृष्णःमधुपुर्यांबतलोकस्यमनःसंतोषंविधायआस्तेअपिकिं किंचसकृष्णःपितुर्नंदस्यगेहंभार्यांयशोदांतंचपितरंस्मरत्यपि किंचबंधुभूतान्गोपांश्चस्मरति अपिचसकृष्णःक्वाचित्कं चनकालमादायाकिंकरीणांनोस्माकंगृहीतोपिअनुग्रहंकरोतिकिंवद कोयमनुग्रहइतितत्राह भुजमिति कदानुअगुरुवत्सुगंधंभुजमस्मन्मूर्ध्निअधास्यत्धारयिष्यति तदपिवक्तव्यमित्यर्थः यद्यागमिष्य

प्रियसखपुनरागाःप्रेयसाप्रेषितस्त्वंवरयकिमनुरुंधेमाननीयोसिमेंऽग ॥ नयसिकथमिहास्मान्दुस्त्यजंबंधुपार्श्वंसततमुरसिसौम्यश्रीवधूःसाकमास्ते २०
अपिबतमधुपुर्यामार्यपुत्रोऽधुनास्तेस्मरतिसपितृगेहंसौम्यबंधूंश्चगोपान् ॥ क्वचिदपिसकथंनःकिंकरीणांगृहीतोभुजमगुरुसुगंधंमूर्ध्न्यधास्यत्कदानु २१
श्रीशुकउवाच ॥ अथोद्धवोनिशम्यैवंकृष्णदर्शनलालसाः ॥ सांत्वयन्प्रियसंदेशैर्गोपीरिदमभाषत २२ अहोयूयंस्मपूर्णार्थाभवंत्योलोकपूजिताः ॥
वासुदेवेभगवतियासामित्यर्पितामतिः २३ दानव्रततपोहोमजपस्वाध्यायसंयमैः ॥ श्रेयोविविधैरन्यैश्चकृष्णेभक्तिर्हिसाध्यते २४ भगवत्युत्तमश्लो
केभवतीभिरनुत्तमा ॥ भक्तिःप्रवर्तितादिष्ट्यामुनीनामपिदुर्लभा २५ दिष्ट्यापुत्रान्पतीन्देहान्स्वजनान्भवनानिच ॥ हित्वावृणीतयूयंयत्कृष्णाख्यंपु
रुषंपरम् २६ सर्वात्मभावोऽधिगतोभवतीनामधोक्षजे ॥ विरहेणमहाभागामहान्वोऽनुग्रहःकृतः २७ श्रूयतांप्रियसंदेशोभवतीनांसुखावहः ॥ यमा
दायागतोभद्राअहंभर्तुर्हिकिंकरः २८ श्रीभगवानुवाच ॥ भवतीनांवियोगोमेनहिसर्वात्मनाक्वचित् ॥ यथाभूतानिभूतेषुखंवाय्वग्निर्जलंमही २९ तथा
हंचमनःप्राणबुद्धींद्रियगुणाश्रयः ॥ आत्मन्येवात्मनात्मानंसृजेहन्म्यनुपालये ३०

त्तर्ह्यधास्यत्सदेहः तदागमनंकदान्वितिपृच्छामीतिवा २१ २२ पूर्णार्थाःकृतकृत्याःइतिशब्दोहेत्वर्थः २३ शास्त्रतोनियमकरणंव्रतं संयमइंद्रियनिग्रहः हितसाधनानुष्ठानंश्रेयोविधिः २४ दुर्लभे तिवचनंभक्तेःकर्तव्यत्वपरं नतुमुनीनांतादृशीभक्तिर्नास्तीति २५ यूयंकृष्णाख्यंपरमपुरुषंवृणीतेतियत्तद्दिष्ट्यासदैवानुग्रहः २६ भवतीनांसर्वात्मनाअखंडस्वामिनाहरिणासहभावोलीलाधिगतः मासइतिपदतोविरहेणमहाननुग्रहःकृतइतिमन्ये २७ इदानींकृष्णसंदेशंवक्तुमुपक्रमते श्रूयतामिति २८ सर्वात्मनासर्वप्रकारेणानिरूप्यमाणेसति एतमर्थंदृष्टांतेनोपपादयति यथेति यथापंचभूतानि भूतेषुचराचरशरीरेषुकारणत्वेनानुगतानि तथाहं कानितानिभूतानीत्यतआह खमित्यादिना वाय्वग्निरितिछांदसःप्रयोगः २९ सामान्यतउक्तंविशिनष्टि मनइति नन्वप्रमुख्यकारणत्वंकस्येति तत्राह आत्मनापरमेश्वरणामंतरेणात्मानंदेहादिसर्वंसृजेहन्मिसंहरामि अनुपालयेरक्षामीति ननुतर्हिभूतवत्त्वंतदभिन्नःकिमित्यतउक्तं आत्मनीति ३०

स्वाधारत्वेनातत्त्वेनआत्मनेत्युक्तंविवृणोति आत्मेति आत्ममायानुभावेनस्वरूपेच्छानिश्चयेन निश्चयंविशिनष्टि भूतेति भूतादीन्व्याप्यवर्तमानेन अनेनभूतादीनामवांतरकारणत्वेननतत्कारणत्वो
क्तिविरोधः भूतेंद्रियगुणात्मनेत्यनेनजडरूपत्वंपरमात्मनःप्राप्तंनिवारयति आत्मेति ज्ञानमयःपूर्णज्ञानःगुणानांसत्त्वादीनामन्वयोयस्यसतथा नकेवलंज्ञानमेवगुणोस्यकिंत्वन्येप्यानंदादयःसंतीत्यतोवोक्तं
गुणान्वयइति आनंदादिगुणानामन्वयोयस्मिन्सतथा ३१ उक्तार्थेकिंप्रमाणमितितत्राह सुषुप्तीति माययाहरेरिच्छयावृत्तिःस्वरूपलाभोयासांतास्तथाताभिः स्वापादिकंसकर्तृकंकार्यत्वात्घटव
दित्याद्यनुमानंपक्षधर्मताबलेनेयतेज्ञायतइत्यर्थः ३२ उपजीव्यप्रमाणाभावेनानुमानस्यदुर्बलत्वंस्यादितितत्राह एतदंतइति समाम्नायःनिर्दोषआगमःएतस्यानुमानार्थस्यांतोनिर्णयोयस्मात्सतथा
अंतोरूपवसितेमृत्यावितिच नकेवलमनुमानेनायमर्थःसंपद्यतेवेदादिनापीतिभावेनचाह एतदंतइति हरितत्त्वनिर्णायकःएतज्ज्ञानपर्यवसायीत्यर्थः वासुदेवपरावेदावासुदेवपरामखाः वासुदेव

आत्ममायानुभावेनभूतेंद्रियगुणात्मना ॥ आत्माज्ञानमयःशुद्धोव्यतिरिक्तोगुणान्वयः ३१ सुषुप्तिस्वप्नजाग्रद्भिर्मायावृत्तिभिरीयते ३२ एतदंतःसमा
म्नायोयोगःसांख्यंमनीषिणाम् ॥ त्यागस्तपोदमःसत्यंसमुद्रांताइवापगाः ३३ यत्त्वहंभवतीनांवैदूरेवर्त्येप्रियोदृशाम् ॥ मनसःसन्निकर्षार्थंमदनुध्यान
काम्यया ३४ यथादूरतरेप्रेष्ठेमनआविश्यवर्तते ॥ स्त्रीणांचनतथाचेतःसन्निकृष्टेऽक्षगोचरे ३५ मय्यावेश्यमनःकृत्स्नंविमुक्ताशेषवृत्तियत् ॥ अनुस्मरं
त्योमांनित्यमचिरान्मामुपेष्यथ ३६ यन्मयाक्रीडितारात्रीर्वनेऽस्मिन्व्रजआस्थिताः ॥ अलब्धावासकल्याणाआपुर्मांमद्विचिंतया ३७ श्रीशुकउवाच
एवंप्रियतमादेशमाकर्ण्यव्रजयोषितः ॥ ताऊचुरुद्धवंप्रीतास्तत्संदेशागतस्मृतीः ३८ गोप्यऊचुः ॥ दिष्ट्याऽहितोहतःकंसोयदूनांसानुगोऽघकृत् ॥
दिष्ट्याप्तैर्लब्धसर्वार्थैःकुशल्यास्तेऽच्युतोऽधुना ३९ कच्चिद्गदाग्रजःसौम्यकरोतिपुरयोषिताम् ॥ प्रीतिंनःस्निग्धसव्रीडहासोदारेक्षणार्चितः ४० कथंरति
विशेषज्ञःप्रियश्चपुरयोषिताम् ॥ नानुबध्येततद्वाक्यैर्विभ्रमैश्चानुभाजितः ४१ अपिस्मरतिनःसाधोगोविंदःप्रस्तुतेक्वचित् ॥ गोष्ठीमध्येपुरस्त्रीणांग्रा
म्यस्वैरकथांतरे ४२ ताःकिंनिशाःस्मरतियासुतदाप्रियाभिर्वृंदावनेकुमुदकुंदशशांकरम्ये ॥ रेमेक्वणच्चरणनूपुररासगोष्ठ्यामस्माभिरीडितमनोज्ञकथः
कदाचित् ४३ अप्येष्यतीहदाशार्हस्तप्तःस्वकृतयाशुचा ॥ संजीवयन्नुव्रजंगात्रैर्यथेंद्रोवनमंबुदैः ४४

परायोगाइत्यादेःत्यागोदुर्दर्शनाभ्यासवर्जनम् सत्यंसत्यभूतंवाक्यम् अत्रदृष्टांतमाह समुद्रांताइति ३३ कस्त्यजेन्मांभवादृगित्युक्तिपरिहारमिवाह यत्त्विति योहमंतिकेवर्तमानोपिभवतीनांदृशां
दूरेवर्तीतिप्रतीयतइतियत्तन्मदनुध्यानकाम्ययानिरंतरमदुपासनेच्छया मनःसन्निकर्षार्थंकृतमित्यन्वयः ३४ निदर्शनेनैतमर्थमुपपादयति यथेति चशब्दात्पुरुषाणामितिग्राह्यम् प्रेष्ठेप्रियतमेपदार्थेपूर्वा
नुभूतइतिशेषः अक्षगोचरेइंद्रियविषये ३५ लोकेमितमस्मरणेफलसंदेहोनतथामत्स्मरणंफलनिश्चयादितिभावेनाह मयीति यद्विमुक्ताअशेषावृत्तयोयस्यतत्तथा तन्मनःमय्यावेश्यनित्यंमामनुस्मरं
त्योपूर्यंशीघ्रंमांतथाउपेष्यथेत्यन्वयः ३६ अस्मिन्नर्थेस्वानुभूतमर्थंप्रमाणयति यन्मयेति यद्यथाव्रजेआस्थिताअस्मिन्वनेअलब्धवासकल्याणाःअप्राप्तगृहसुखाःपूर्वंमयारात्रीःक्रीडिताःमद्विचिंतयामामापुः
एवमितिशेषः ३७ तत्संदेशेनागतभगवद्विशेषस्मरणाः ३८ यदूनामहितः आप्तैर्जनैः ३९ ४० तासांवाक्यैःकथंनानुबध्येतविभ्रमैःशृंगारचेष्टाभिःअनुभाजितःसभाजितः ४१ ग्राम्याणांशब्दादि
विषयलालसानांस्वैरकथांतरेस्वच्छंदविषयस्यव्यवहारविशेषेप्रस्तुतेप्रसक्ते ४२ यासुनिशासु ४३ गात्रैरवयवैः ४४

अदीर्घेणकालेनागष्यामीतियदुक्तंतस्तोभनमात्रम् आगमनेनिमित्ताभावादित्याह कस्मादिति ४५ कृतात्मनःपूर्णरूपस्यअर्थोविषयःकिंक्रियेतकिंसुखंकुर्यात् ४६ कृष्णस्यपूर्णकामत्वात्तत्तथास्तुयु
ष्माकंसुखनिमित्तंकितत्राह परमितिआशाअतितृष्णा ४७ नकेवलमस्माकमेवकृष्णाशादुस्त्यजा अन्यस्यापीत्याहुः कइति ४८ आक्रीडिताःक्रीडारंगीकृताः इमेसरिदादयः ४९ नंदगोपसुतंपुनःपुनः
स्मारयंतिबतआश्चर्यं ननुसरिदादिदर्शनएवश्रीकृष्णस्मरणंअन्यदानास्तीत्यायातमितितत्राह श्रीनिकेतइति तस्यश्रीकृष्णस्यपदकेप्रशस्तपदे प्रशस्तत्वंकुतइत्यतउक्तम् श्रीनिकेतइति ५० उक्तमेवद्र
ढयति गत्येति ५१ नित्यंस्वजाप्यांविज्ञापयांति हेनाथेति ऐश्वर्यमूर्ते रमायाअपिआशीःप्रद व्रजनाथानांगोपानांआर्तिनाशन मग्नंदुःखार्णवेइतिशेषः गवांविंदोलाभोयस्मात्सतथा गोविंद
इति ५२ ॥ इतिश्रीभागवतेम०दशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ भक्तिमेवनिरूपयत्यस्मिन्नध्याये तत्रादौगोप्यःउद्धवंकृष्णबुद्ध्यापूजयांतिस्मेत्याह शुकइति १ वि

कस्मात्कृष्णइहायातिप्राप्तराज्योहताहितः॥ विहृत्यनगरस्त्रीभिःप्रीतःसर्वसुहृद्वृतः४५किमस्माभिर्वनौकोभिरन्याभिर्वामहात्मनः॥श्रीपतेराप्तकामस्यक्रि
येतार्थःकृतात्मनः४६परंसुखंहिनैराश्यंस्वैरिण्यप्याहपिंगला॥तज्जानतीनांनःकृष्णेतथाप्याशादुरत्यया४७कउत्सहेतसंत्यक्तुमुत्तमश्लोकसंविदम्॥ अनि
च्छतोपियस्यश्रीरंगान्नच्यवतेक्वचित्४८सरिच्छैलवनोद्देशागावोवेणुरवाइमे॥ संकर्षणसहायेनकृष्णेनाक्रीडिताविभो४९पुनःपुनःस्मारयंतिनंदगोपसुतं
बत॥ श्रीनिकेतेतत्पदकेविस्मर्तुंनैवशक्नुमः५० गत्याललितयोदारहासलीलावलोकनैः॥ माध्व्यागिराहृतधियःकथंतद्विस्मरामहे ५१ हेनाथहेरमाना
थव्रजनाथार्तिनाशन॥ मग्नमुद्धरगोविंदगोकुलंवृजिनार्णवात्५२॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपंचचत्वारिंशोऽध्यायः ४५ श्रीशुकउवाच॥ त
तस्ताःकृष्णसंदेशैर्व्यपेतविरहामयाः॥ उद्धवंपूजयांचक्रुर्ज्ञात्वात्मानमधोक्षजे १ उवासकतिचिन्मासान्गोपीनांविनुदन्शुचः॥ कृष्णलीलाकथागायन्रम
यामासगोकुलम् २ यावंत्यहानिनंदस्यव्रजेऽवात्सीत्सउद्धवः ॥ व्रजौकसांक्षणप्रायाण्यासन्कृष्णस्यवार्तया ३ सरिद्वनगिरिद्रोणीर्वीक्षन्कुसुमितान्द्रुमान्
कृष्णक्रीडासमंरेमेहरिदासोव्रजौकसाम् ४ दृष्ट्वैवमादिगोपीनांकृष्णावेशात्मविक्लवम् ॥ उद्धवःपरमप्रीतस्तानमस्यन्निदंजगौ ५ उद्धवउवाच ॥ एताः
परंतनुभृतांभुविगोपवध्वोगोविंदएवमखिलात्मनिरूढभावाः ॥ वांछंतियद्भवधियोमुनयोवयंचकिंब्रह्मजन्मभिरनंतकथानयत्र ६

नुदन्परिहरन् कृष्णस्यलीलाःयासुतास्तथा २ अवात्सीत्उवास क्षणप्रायाणिक्षणकल्पानि ३ पार्श्वद्वयोन्नतनिम्नानिम्नकुसुमितवृक्षनिविष्टास्थलीद्रोणीसानुविशेषः व्रजौकसांकृष्णक्रीडास्मर
णंयथाभवतितथेतिक्रियाविशेषणम् सुखंकृत्वारेमे हरिदासउद्धवः ४ गोपीनामेवमादिकृष्णावेशात्मविक्लवंदृष्ट्वानमस्यन्प्रावण्यंकुर्वन् ५ अखिलात्मनिपूर्णात्मनिगोविंदेदृढभावाः एवंनित्यमाति
वर्धमानभक्त्याएतागोपवध्वस्तनुभृतांमध्येपरमुत्तमंशरीरभरणफलभाजइत्यन्वयः मुन्यादिषुसत्सुकीविशिष्यांच्यतइतितत्राह वांछंतीति भवधियःभद्रबुद्धयोपिमुनयःयद्भक्तिलक्षणंमुक्तिसाधनंवांछंति व
यंचवांछामःनत्वित्थंप्रभवाम तत्रकोहेतुरित्यतोवोक्तंभवधियइति संसारोद्विग्नबुद्धित्वादित्यर्थः भवभयादितिपाठेसंसारभयंसंदृश्येतिल्यब्लोपेपंचमी मुनीनांब्रह्मकुलोत्पन्नोत्तमत्वात्किंनोनादि
पुरिवब्रवीषीतितत्राह किंब्रह्मेति यत्रयेषुब्राह्मणजनेनषुअनंतस्यहरेःकथानास्तितैःकिं नकिमपिप्रयोजनम् जीवन्मृतत्वादित्यर्थः ६

इमाःस्त्रियःक्व कृष्णेएषरूढभावःक्व अन्वयानुपपत्तेःकथमितितत्राह वनचराइति तेऽपार्थवनचरत्वंकिंनस्यादित्यतउक्तं व्यभिचारोति व्यभिचारशीलाः अनैकांतिकस्वभावाः अनियतभर्तृभिःरति
युक्ताइत्यर्थः शीलंवृत्तस्वभावयोरितिकृष्णोपिकश्चिद्गोपःकिंनस्यादित्यतउक्तं परमात्मनीति अनन्वयेकिमर्थंश्रेयःप्रयच्छतीत्यतोभक्तिरेवप्रयोजिकेत्याशयेनाह नन्विति अविदुषोपिशास्त्रोक्तिमजान
तोपिअनुभजतःस्वयोग्यतानुरोधेनभक्तिंकुर्वतःपुंसःईश्वरःसाक्षाच्छ्रेयस्तनोति नन्वित्यनेन भक्त्यात्वनन्ययाशक्यअहमेवंविधोर्जुनेत्यैतिह्यंदर्शयति प्रश्नावधारणेतिह्यसमीहानुमतेनन्विति उपयुक्तः से
वितोऽगदराजःऔषधश्रेष्ठंरोगिकर्मानुकूलंफलंददातियथातथात्रापीति ७ यःप्रसादःव्रजवल्लवीनांगोष्ठस्थानांगोपीनांउदगात् उदितः अयंभक्त्यानितांतरतेःश्रियःस्वर्योषितांचनास्ति नन्वस्माभि
रनुज्ञातंनतुशास्त्रेणेत्यर्थः कीदृशीनांस्वर्गांगनानांललितांगरुचांअखिलविलासोपेतशरीरकांतीनां कथंभूतानांगोपीनांरासक्रीडोत्सवेअस्यकृष्णस्यभुजदंडेनगृहीतकंठाश्चलब्धाशिषश्चसुरतसुखोद्बोध
कशुभवाक्यप्रबंधाश्चयास्तासांअन्याःअन्यासांस्त्रीणां बहुलंछंदसीतिविभक्तिव्यत्ययविधानात् अन्यास्त्रियईदृशप्रसादंनापुरिति कुतइतिवा ८ अहंआसांगोपीनांचरणरेणुजुषांवृंदावनेप्ररूढा

क्वेमाःस्त्रियोवनचराव्यभिचारशीलाःकृष्णेक्वचैवपरमात्मनिरूढभावः ॥ नन्वीश्वरोनुभजतोविदुषोपिसाक्षाच्छ्रेयस्तनोत्यगदराजइवोपयुक्तः ७ नायंश्रि
योनन्गुनितांतरतेःप्रसादःस्वर्योषितांचललितांगरुचांकुतोन्यः ॥ रासोत्सवेऽस्यभुजदंडगृहीतकंठलब्धाशिषांयउदगाद्व्रजवल्लवीनाम् ८ आसामहोचर
णरेणुजुषामहंस्यांवृंदावनेकिमपिगुल्मलतौषधीनाम् ॥ यादुस्त्यजंस्वजनमार्यपथंचहित्वाभेजुर्मुकुंदपदवींश्रुतिभिर्विमृग्याम् ९ यावैश्रियार्चितमजा
दिभिराप्तकामैर्योगेश्वरैरपियदात्मनिरासगोष्ठ्याम् ॥ कृष्णस्यतद्भगवतश्चरणारविंदंन्यस्यस्तनेषुविजहुःपरिरभ्यतापम् १० वंदेनंदव्रजस्त्रीणांपादरेणुम
भीक्ष्णशः ॥ यासांहरिकथोद्गीतंपुनातिभुवनत्रयम् ११ श्रीशुकउवाच ॥ अथगोपीरनुज्ञाप्ययशोदांनंदमेवच ॥ गोपानामंत्र्यदाशार्होयास्यन्नारुरुहेर
थम् १२ तंनिर्गतंसमासाद्यनानोपायनपाणयः ॥ नंदादयोनुरागेणप्रावोचन्नश्रुलोचनाः १३ मनसोवृत्तयोनःस्युःकृष्णपादांबुजाश्रयाः ॥ वाचोभिधा
यिनीर्नाम्नांकायस्तत्प्रवणादिषु १४ कर्मभिर्भ्राम्यमाणानांयत्रक्वापीश्वरेच्छया ॥ मंगलाचरितैर्दानैरतिर्नःकृष्णईश्वरे १५ एवंसभाजितोगोपैःकृष्णभ
क्त्यानराधिप ॥ उद्धवःपुनरागच्छन्मथुरांकृष्णपालिताम् १६ कृष्णायप्रणिपत्याहभक्त्युद्रेकंव्रजौकसाम् ॥ वासुदेवायरामायराज्ञेचोपायनान्यदात्
१७ ॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेषट्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ ॥ ॥ ७ ॥

नांगुल्मलतौषधीनांमध्येगुल्मादिकंकिमपिस्यांउद्धवेयं अहोअमीषांपूर्वजन्मार्जितपुण्यराशिः यागोप्यःत्यक्तुमशक्यंस्वजनंभर्त्रादिकंआर्यपथंस्मार्तमार्गंनियतस्वभर्तृसंगविषयंहित्वा वेदशिरोभिरपि
मार्गणीयांमुकुंदपदवींभेजुरित्यन्वयः ९ श्रियाऽजादिभिःब्रह्मादिभिराप्तकामैःसत्यसंकल्पैः योगेश्वरैःसनकादिभिरपिआत्मनिहृदयेनिधाय यदर्चितंयागोप्यःकृष्णस्यभगवतश्चरणारविंदंस्तने
षुन्यस्यपरिरभ्य कामनिमित्तसंतापंविजहुः आसामितिपूर्वेणान्वयः १० वंदेस्तौमि ११ १२ १३ नोस्माकंमनसोवृत्तयोव्यापाराःकृष्णपादपद्माश्रयाःस्युःअस्माकंवाचोनाम्नामभिधायिनीर्वदंत्यः
स्युः अस्माकंकायस्तस्यप्रवणादिषुनमस्कारादिषुस्यादित्यन्वयः १४ यत्रक्वापिदेवयोनिषु अचेतनस्यकर्मणःप्रवर्तकत्वंकथंघटतइत्यतउक्तं ईश्वरेच्छयेति रतिर्भक्तिलक्षणा १५ १६ ॥ १७ ॥ इतिश्री
भागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांषट्चत्वारिंशोध्यायः ॥ ४६ ॥

भक्तभक्तिरमालिंगितगात्रः श्रीनारायणःसत्सन्नतवांछितार्थसाधनार्थअवतीर्णइत्येतमर्थमभिप्रेत्यास्मिन्नध्याये तत्रादौसैरंध्र्याअभीष्टसाधनार्थंतद्गृहगमनंवक्ति अथेत्यादिना अथकथांतरारंभः सैरं
ध्र्याःगंधकारिकायाःकृष्णागमनकामेनतप्तायाःयच्छन्ददन् १ महार्हैःमहतांयोग्यैरुपस्करैःउपकरणैरुपेतं कामोपायैःकामभोगसाधनैःउपबृंहितंपूर्णं एतानेवदर्शयति मुक्तेति वितानमुपरिप
ट्टिका २ ३ येनप्रकारेणोपगमनंकार्यं यथोपसंगम्यसदासनादिभिः ४ साधुतयाऽउचिततयाऽभिमृश्यपरिमृज्यस्पृष्ट्वेत्यर्थः दांतंगजदंतरचितं महताधनेनविक्रीयतेआपाद्यतेचेतिमहाधनम् ५
सुधाकल्पासवादिभिःप्रसाधितात्माअलंकृतदेहा सव्रीडलीलादिभिर्युक्ता ६ रतौनिमित्तमाह अनुलेपेति अनुलेपार्पणेनहरेःगंधसमर्पणेनलब्धःपुण्यलेशःपुण्यैकदेशोययासातथातया ७ रुजःकाम

बादरायणिरुवाच ॥ अथविज्ञायभगवान्सर्वात्मासर्वदर्शनः ॥ सैरंध्र्याःकामतप्तायाःप्रीतिंयच्छन्गृहंययौ १ महार्होपस्करोपेतंकामोपायोपबृंहितम् ॥
मुक्तादामपताकाभिर्वितानशयनासनैः २ धूपैःसुरभिभिर्दीपैःस्रग्गंधैरपिमंडितम् ३ गृहंतमायांतमवेक्ष्यसासनात्सद्यःसमुत्थायहिजातसंभ्रमा ॥
अथोपसंगम्यसखीभिरच्युतंसभाजयामाससहासनादिभिः ४ तथोद्धवःसाधुतयाभिपूजितोन्यषीददुर्व्यामभिमृश्यचासनम् ॥ कृष्णोपिदांतंशयनंमहा
धनंविवेशलोकाचरितान्यनुव्रतः ५ सामज्जनालेपदुकूलभूषणस्रग्गंधतांबूलसुधासवादिभिः ॥ प्रसाधितात्मोपससारमाधवंसव्रीडलीलोत्स्मितविभ्र
मेक्षितैः ६ आहूयकांतांनवसंगमह्रियाविशंकितांकंकणभूषितेकरे ॥ प्रगृह्यशय्यामधिवेश्यरामयारेमेऽनुलेपार्पणपुण्यलेशया ७ साऽनंगतप्तकुचयो
रुरसस्तथाऽक्ष्णोर्जिघ्रंत्यनंतचरणेनरुजोमृजंती ॥ दोर्भ्यांस्तनांतरगतंपरिरभ्यकांतमानंदमूर्तिमजहादतिदीर्घतापम् ८ सैवंकैवल्यनाथंतंप्राप्यदुष्प्राप
मीश्वरम् ॥ अंगरागार्पणेनाहोदुर्भगेदमयाचत ९ आहोष्यतामिहप्रेष्ठदिनानिकतिचिन्मया ॥ रमस्वनोत्सहेत्यक्तुंसंगंतेऽम्बुरुहेक्षण १० तस्यैकामव
रंदत्त्वामानयित्वाचमानदः ॥ सहोद्धवेनसर्वेशःस्वधामागमदर्द्धिमत् ११ दुराराध्यंसमाराध्यविष्णुंसर्वेश्वरेश्वरम् ॥ योवृणीतमनोग्राह्यमसत्त्वात्कु
मतिर्ह्यसौ १२ अक्रूरभवनंकृष्णःसहरामोद्धवःप्रभुः ॥ किंचिच्चिकीर्षन्प्रागादक्रूरप्रियकाम्यया १३ सतान्नरवरश्रेष्ठानाराद्वीक्ष्यस्वबांधवान् ॥ प्रत्यु
त्थायप्रमुदितःपरिष्वज्याभ्यनंदत १४ पादावनेजनीरापोधारयञ्छिरसानृप ॥ अर्हणेनांबरैर्दिव्यैर्गंधस्रग्भूषणोत्तमैः १५ अर्चित्वाशिरसानम्यपादावं
कगतौमृजन् ॥ प्रश्रयाऽवनतोऽक्रूरःकृष्णरामावभाषत १६ दिष्ट्यापापोहतःकंसःसानुगःपावितंकुलम् ॥ भवद्भ्यामुद्धृतंकृच्छ्राद्दुरंताच्चसमेधितम् १७
युवांप्रधानपुरुषौजगद्धेतूजगन्मयौ ॥ भवद्भ्यांनविनाकिंचित्परमस्तिनचापरम् १८

ज्वरान् संसारज्वरान्वा सास्तनांतरगतंवक्षस्थलगतम् ८ ९ १० ११ मनोग्राह्यंशब्दाद्यविषयंमनसाप्यग्राह्यं असत्त्वाद्रागदुष्टत्वात् तत्त्वानिश्चयाभावाद्वा अतएवकुमतिःकुत्सितेऽशब्दादौम
तिर्यस्याःसातथा १२ मद्गृहमागंतव्यमितिप्रागुक्तंसत्यंकर्तुंअक्रूरगृहगमनंकृष्णस्यवक्ति अक्रूरेति किंपांडववृत्तांतज्ञानायाक्रूरप्रेषणकार्यंकर्तुमिच्छन् १३ आरात्दूरात्तान्वीक्ष्य १४
पादावनेजनीःपादप्रक्षालिनीःआअपइतिपदच्छेदःआइत्यास्वाद्य अपोधारयन्अर्हणेनयोग्यपूजासाधनेन १५ मृजन्परिमृजन् मृदुपीडयन्नित्यर्थः १६ १७ जगन्मयौजगद्व्यापिनौ
एतदेवविशिनष्टि भवद्भ्यामिति १८

अन्वावेश्यपदार्थानामणुत्वमहत्त्वानुकूलतयाप्रविश्य स्वशक्तिभिःइच्छादिस्वरूपशक्तिभिः श्रुतेःप्रत्यक्षस्यचविषयः अनृतेनहिप्रत्यूढाः वाचारंभणंविकारइत्यादिश्रुतिः अयंघटोयंपटइत्यादिनि
र्दोषार्थेंद्रियसंनिकर्षलक्षणंप्रत्यक्षं तत्सृष्ट्वातदेवानुप्राविशदितिश्रुतेः ऋतस्यतंतुंविततंविवृत्यतदपश्यदित्यादिश्रुतेः ब्रह्मादिज्ञानिप्रत्यक्षस्यचविषयोवा १९ इममेवार्थंसदृष्टांतंदर्शयति यथेति योनि
षुभोगस्थानेषुउत्पत्तिमत्त्वात् भूतशब्दवाच्येषुचराचरेषुपूर्वादृष्टवशात्गमागमेषुवस्तुषुपृथिव्यादयोनानाशुक्लनीलपीताद्यात्मनाभांति आत्मास्वयंयोनिःकारणंयेषांतानितथातेषु आत्मापरमात्मा
केवलआत्मतंत्रइतिविशेषणद्वयेनमहान्विशेषोस्तिमह्यादिभ्यइतिसूचयति २० विश्वस्यात्मयोनित्वंस्पष्टयति सृजसीति केवलत्वंस्पष्टयति नेति गुणैःसत्त्वादिभिः उत्पत्तिहेत्वभावादिति
युक्तमितिभावेनाह तइति शून्यस्त्वमितिनेत्याह ज्ञानात्मनइति क्वचकस्मिंश्चिद्देशेकालेच २१ जनितोतविष्णुरितिजन्मप्रतीतेः जातस्यहिध्रुवोमृत्युरितिमरणस्यअवश्यंभावात्कथंनैवहेतुरित्युच्यतइ
तितत्राह देहेति देहादिरेवोपाधिःदेहाद्युपाधिःतस्योत्पत्तौकारणभूतगुणकर्मणामनिरूपितत्वादसंभावित्वात्साक्षाद्भवःशुक्रशोणितसंपर्कलक्षणंजन्मनस्यात् ;हियस्मादतस्तवदेहबंधोनस्यात् देहवि
योगलक्षणोमोक्षश्चनैवस्याद्यावदन्यत्रस्यातामतोनोनिकामंयावद्योग्यंत्वयिविवेकःतत्त्वनिश्चायकंज्ञानंस्यादित्यन्वयः २२ साक्षाद्भवोनास्तिचेत्तर्हिकीदृशोस्तीतितत्राह त्वयेति त्वयोदितःप्रकाशितः

आत्मसृष्टमिदंविश्वमन्वावेश्यस्वशक्तिभिः ॥ ईयतेबहुधाब्रह्मन्श्रुतिप्रत्यक्षगोचरः १९ यथाहिभूतेषुचराचरेषुमह्यादयोयोनिषुभांतिनाना ॥ एवंभवा
न्केवलआत्मयोनिष्वात्मात्मतंत्रोबहुधाविभाति २० सृजस्यथोलुंपसिपासिविश्वंरजस्तमःसत्त्वगुणैःस्वशक्तिभिः ॥ नबध्यसेत्वंगुणकर्मभिर्वाज्ञानात्मनस्ते
क्वचनैवहेतुः २१ देहाद्युपाधेरनिरूपितत्वाद्भवोहिसाक्षान्नचिदात्मनःस्यात् ॥ अतोनबंधस्तवनैवमोक्षःस्यातांनिकामंत्वयिनोविवेकः २२ त्वयोदितो
यंजगतोहितायदायदावेदपथःपुराणः ॥ बाध्येतपाखंडपथैरसद्भिस्तदाभवान्सत्त्वगुणंबिभर्ति २३ सत्वंप्रभोद्यवसुदेवगृहेवतीर्णःस्वांशेनभारमपनेतु
मिहासिभूमेः ॥ अक्षौहिणीशतवधेनसुरेतरांशराज्ञाममुष्यचकुलस्ययशोवितन्वन् २४ अद्येशनोवसतयःखलुभूरिभागायत्सर्वदेवपितृभूतनृदेवमूर्तिः ॥
यत्पादशौचसलिलंत्रिजगत्पुनातिसत्वंजगद्गुरुरधोक्षजयाःप्रविष्टः २५ कःपंडितस्त्वदपरंशरणंसमीयाद्भक्तप्रियादृतगिरःसुहृदःकृतज्ञात् ॥ सर्वान्ददाति
सुहृदोभजतोभिकामानात्मानमप्युपचयापचयौनयस्य २६ दिष्ट्याजनार्दनभवानिहनःप्रतीतोयोगेश्वरैरपिदुरापगतिःसुरेशैः ७ छिंध्याशुनःसुतकलत्र
धनाप्तगेहदेहाभिमोहरशनांभवदीयमायाम् २७ इत्यर्चितःसंस्तुतश्चभक्तेनभगवान्हरिः ॥ अक्रूरंसस्मितंप्राहगीर्भिःसंमोहयन्निव २८

अयंभवोदेहयोगलक्षणोजगतोहितायज्ञानलक्षणायभवति कथमितितत्राह यदेति २३ एतदेवाविशिनष्टि सत्वमिति अमुष्यकुलस्ययदूपपदस्य २४ हेअधोक्षज सर्वेदेवादयोमूर्तयःप्रतिमायस्यसतथा
जगद्गुरुःसत्वंयावसतीःप्रविष्टः हेईश अद्यतावसतयोनोस्माकं गृहाःभूरिभागाःपूर्णभाग्याःअभवन्खलु नैतच्चित्रमित्याह यत्पादेति २५ एकमेवाद्वितीयमितिश्रुत्यर्थंगुरुमुखात्सम्यग्ज्ञातवानहंत्वामतःस्तौ
मीत्याशयेनाह कइति भक्तप्रियात्ऋतगिरइतिपदच्छेदःभक्तप्रियादृतगीश्चेतिवा तस्माद्भजतःसेवमानस्यसुहृदःफलापेक्षारहितस्यआत्मानमपिसायुज्यलक्षणंमोक्षमपिस्वात्मानमपिसारूप्यंवा यस्योपच
यापचयौवृद्धिक्षयौनस्तइत्यनेनकृष्णस्यबालबाधकादिकंनस्वाभाविकमितिदर्शितम् २६ योगेश्वरादिभिरपिदुरापगतिःदुष्प्रापस्वरूपोभवान्नःप्रतीतःप्रतीतिविषयंगतइत्यतइदंकर्तव्यमितिप्रार्थयते
किंतदितितत्राह छिंधीति भवदीयमायांभवदाज्ञाकरींबंधकशक्तिंछिंद्धीत्यन्वयः किंविधामत्राह सुतेति मोहलक्षणांरशनांरज्जुम् २७ लोकविषयाभिर्गीर्भिःसंमोहयन् तत्त्वज्ञानंअन्यथाकुर्वन्निव
नत्वक्रूरस्येत्यन्वयः २८

२९ अर्हाणांपूज्यानांमध्येश्रेष्ठाःदेवाःस्वार्थाःस्वप्रयोजननिरताः आत्मार्चकेभ्योऽर्चनादितृप्तिलक्षणंप्रयोजनंप्राप्यफलानांदातारःनतुसर्वसमाइत्यर्थः साधवःसर्वतुल्याः नस्वार्थपरायणाः परार्थैकनि
ष्ठाइत्यर्थः समाश्रीवत्सरेधातुसर्वतुल्येषुवाच्यवदितियादवः ३० देवाअपिहिअम्मयादिशब्दवाच्यानभवंति तत्रसंनिहितत्वात् तासांदेवशब्दवाच्यत्वमितिभावेनाह नहीति अम्मयानिजलमया
नितीर्थशब्दवाच्यानिनभवंति किंतुतत्संहितानिदैवतानि किमतइतितत्राह तइति तेउरुकालेनकृतयासेवया ३१ पांडवानांवृत्तिजिज्ञासार्थंकिंचिच्छ्रेयश्चिकीर्षयेत्यस्याविवरणमेतत् गजेनस
मआह्वयोयस्यसतथा हस्तिनापुरमित्यर्थः ३२ शतशृंगगिरिनिवासिभिःऋषिभिरानीताराज्ञासहवसंतेवसंति स्वमाहिमानमाच्छाद्येतिशेषइत्यतआत्मनेपदम् ३३ तत्रहेतुरंधदृगिति तत्त्वज्ञान
शून्यत्वात् ३४ तद्विधास्यामःतथाकरिष्यामःशंसुखम् ३५ ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वजकृतटीकायांसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७ योग्यानांभगवतिहरौस्वतएवभक्तिःप्रका

श्रीभगवानुवाच ॥ त्वंनोगुरुःपितृव्यश्चश्लाघ्योबंधुश्चनित्यदा ॥ वयंतुरक्ष्याःपोष्याश्चअनुकंप्याःप्रजाहिवः २९ भवद्विधामहाभागनिषेव्याअर्हसत्तमाः॥
श्रेयस्कामैर्नृभिर्नित्यंदेवाःस्वार्थानसाधवः ३० नह्यम्मयानितीर्थानिनदेवामृच्छिलामयाः ॥ तेपुनंत्युरुकालेनदर्शनादेवसाधवः ३१ सभवान्सुहृदां
वैनःकिंचिच्छ्रेयश्चिकीर्षया ॥ जिज्ञासार्थंपांडवानांगच्छस्वगजसाह्वयम् ३२ पितर्युपरतेबालाःसहमात्रासुदुःखिताः ॥ आनीताःस्वपुरंराज्ञावसंतइति
शुश्रुम ३३ तेषुराजांबिकापुत्रोभ्रातृपुत्रेषुदीनधीः ॥ समोनवर्ततेनूनंदुष्पुत्रवशगोंधदृक् ३४ गच्छजानीहितद्वृत्तमधुनासाध्वसाधुवा ॥ विचार्यतद्विधा
स्यामोयथाशंसुहृदांभवेत् ३५ इत्यक्रूरंसमादिश्यभगवान्हरिरीश्वरः ॥ संकर्षणोद्धवाभ्यांवैततःस्वभवनंययौ ३६ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशम
स्कंधेपूर्वार्धेसप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ४७ श्रीशुकउवाच ॥ सगत्वाहास्तिनपुरंपौरवेंद्रयशोंकितम् ॥ ददर्शतत्रांबिकेयंसभीष्मंविदुरंपृथाम् १ सहपुत्रंचबा
ह्लीकंभारद्वाजंसगौतमम् ॥ कर्णंसुयोधनंद्रौणिंपांडवान्सुहृदोऽपरान् २ यथावदुपसंगम्यबंधुभिर्गांदिनीसुतः ॥ संपृष्टस्तैःसुहृद्वार्तांस्वयंचापृच्छदव्ययम्
३ उवासकतिचिन्मासान्राज्ञोवृत्तविवित्सया॥ दुष्प्रजस्याल्पसारस्यखलच्छंदानुवर्तिनः ४ तेजओजोबलंवीर्यंप्रश्रयादींश्चसद्गुणान् ॥ प्रजानुरागंपार्थे
षुनसहद्भिश्चिकीर्षितम् ५ कृतंचधार्तराष्ट्रैर्यद्गरदानाद्यकौशलम् ॥ आचख्यौसर्वमेतस्मैपृथाविदुरएवच ६ पृथातुभ्रातरंप्राप्तमक्रूरमुपसृत्यतम् ॥ उवाचज
न्मनिलयंस्मरंत्यश्रुकलेक्षणम् ७ अपिस्मरंतिनःसौम्यपितरौभ्रातरश्चमे ॥ भगिन्योभ्रातृपुत्राश्चजामयःसख्यएवच ८ भ्रात्रीयोभगवान्कृष्णःशरण्यो
भक्तवत्सलः ॥ पैतृष्वस्रेयान्स्मरतिरामश्चांबुरुहेक्षणः ९ सपत्नमध्येशोचंतींवृकाणांहरिणीमिव ॥ सांत्वयिष्यतिमांवाक्यैःपितृहीनांश्चबालकान् १०

श्यतइतिव्यनक्त्यस्मिन्नध्याये तत्रादावक्रूरस्यधृतराष्ट्रादिदर्शनंवक्ति सगत्वेति १ बाह्लीकंकुरुवंशेकंचनवृद्धंराजानंशंतनोर्भ्रातरम् भारद्वाजंभरद्वाजस्यापत्यंद्रोणम् सगौतमंसकृपम् २ तै
र्भीष्मादिभिःसुहृद्वार्तांप्रतिसंपृष्टःअभूदितिशेषः अक्रूरःस्वयंचतेषामव्ययंअनामयंपृष्टवान् ३ वृत्तविवित्सयास्वपुत्रेषुवृत्तंवर्तनंसमंविषमंचेतिज्ञातुमिच्छया अल्पमन्याय्यंसारंयस्यसतथातस्य तत्रहेतुः
खलच्छंदानुवर्तिनइति खलानांपुत्राणांछंदमिच्छामनुवर्तितुंशीलमस्यास्तीतितस्य ४ तेजोज्योतिर्लक्षणादीप्तिः ओजःपराभिभवलक्षणंसामर्थ्यं बलंशारीरंरूपंवावीर्यंपराक्रमः ५ ६ जन्मनिल
यंजन्मगृहम् ७ जामयःभ्रातृवर्गभार्याः ८ पितृष्वसुःपुत्रान्पांडवान् ९ सपत्नमध्येशत्रुमध्ये वृकाणांमध्येस्थिताम् १०

द्युमणेरुदयाद्युत्फुल्लपानत्विम्पायथातथाअक्रूरस्यदर्शनादुद्रेचितयाभक्त्याविवश।विशेषम बुद्धभगवद्गुणानित्यंतत्पराकुंतीमनस्याविर्भूतंकृष्णंस्तौति कृष्णेति महानपरिच्छिन्नोयोगोज्ञानमुपायोवास्तीति
तत्संबुद्धिःमहायोगिन् महत्पूज्यविशालयोरितियादवः सर्वमाप्नोतिधारयतीतिसर्वात्मा हे सर्वात्मन् गोविंदगवामिंद्र ११ मृत्युवत्भयहेतोःसंसारात् आपवर्गिकात् अपवर्गाख्यक्रियासाध्यफलप्राप्तेः
साधकात् तदापादकाद्वा अपवर्गःक्रियासाध्यफलप्राप्तौत्यागमोक्षयोरितिवैजयंती १२ कृष्णंसीसाद्यलोहेषुइत्यतःकृष्णशब्दस्यसीसाद्येपिवृत्तेस्तन्निरासार्थं शुद्धायेति किंतत्शुद्धमत्राह ब्रह्मणइति
अस्याप्यनेकार्थवृत्तेर्नानिर्णयइत्यतः परमात्मनइति दुर्भगशरीरेवसतोहरेः कर्दमइवशुद्धत्वंकथंयुज्यतइतितत्राह योगेश्वरायेति योगैश्वर्याद्धटतइत्यर्थः ननुतर्हियोगैश्वर्यनिमित्तंशुद्धत्वंचेत्स्वतोनास्ती
त्यायातमित्यतउक्तं योगायेति ज्ञानसंहताय ज्ञानात्मत्वेनाप्राकृतत्वात्स्वाभाविकमित्यर्थः ततःकिमत्राह त्वामिति १३ इतिएवमादिगुणपूर्णं १४ तस्याःपुत्राणांयुधिष्ठिरादीनांउत्पत्तेर्हेतुभिः दुर्वा
ससोऽनुग्रहेणधर्मानिर्द्वंद्वसंयोगादिलक्षणैः १५ यास्यन्गंतुमिच्छन् पुत्रलालसं पुत्रस्नेहकातरं बंधुभिःसाहितं सौहृदोदितंसुहृद्भावेनकथितं १६ १७ १८ तमोघंदुःखमित्यर्थः पुत्रनाशेनेति

कृष्णकृष्णहायोगिन्सर्वात्मन्विश्वपालक ॥ प्रपन्नांपाहिगोविंदशिशुभिश्चावसीदतीम् ११ नान्यत्तवपदांभोजात्पश्यामःशरणंनृणाम् ॥ बिभ्यतांमृत्युसं
सारादीश्वरस्यापवर्गिकात् १२ नमःकृष्णायशुद्धायब्रह्मणेपरमात्मने ॥ योगेश्वराययोगायत्वामहंशरणागता १३ इत्यनुस्मृत्यस्वजनंकृष्णंचजगदीश्वर
म् ॥ प्रारुदद्दुःखिताराजन्भवतांप्रपितामही १४ समदुःखसुखोऽक्रूरोविदुरश्चमहायशाः ॥ सांत्वयामासतुःकुंतींतत्पुत्रोत्पत्तिहेतुभिः १५ यास्यन्रा
जानमभ्येत्यविषमंपुत्रलालसम् ॥ प्रावदत्सुहृदांमध्येबंधुभिःसौहृदोदितम् १६ भोभोवैचित्रवीर्यत्वंकुरूणांकीर्तिवर्धन ॥ भ्रातर्युपरतेपांडौबंधूनांसम
मास्थितः १७ धर्मेणपालयन्नुर्वींप्रजाःशीलेनरंजयन् ॥ वर्तमानःसमःस्वेषुश्रेयःकीर्तिमवाप्स्यसि १८ अन्यथात्वाचरँल्लोकेगर्हितोयास्यसेतमः ॥
तस्मात्समस्त्वंवर्तस्वपांडवेष्वात्मजेषुच १९ नेहचात्यंतसंवासःकस्यचित्केनचित्सह ॥ राजन्स्वेनापिदेहेनकिमुजायात्मजादिभिः २० एकःप्रसूय
तेजंतुरेकएवप्रलीयते ॥ एकोनुभुंक्तेसुकृतमेकएवचदुष्कृतम् २१ अधर्मोपचितंवित्तंहरंत्यन्येल्पचेतसः ॥ संभोजनीयापदेशैर्जलानीवजलौकसः २२
पुष्णातियानधर्मेणस्वबुद्ध्यातमपंडितम् ॥ तेऽकृतार्थाहिन्वंतिप्राणारायःसुतादयः २३ स्वयंकिल्बिषमादायतैस्त्यक्तोनार्थकोविदः ॥ असिद्धार्थो
विशत्यंधंस्वधर्मविमुखस्तमः २४

शेषः तमोराहुस्तमोघंचेतिच दुःखैनोव्यसनेष्वघमितिच १९ सर्वस्यानित्यत्वात्कचित्कस्मिंश्चिदपिविशेषस्नेहोनकार्यः योग्यतामंतरेणेतिभावेनाह नेहेति इहलोकेकस्यचित्केनचित्सहात्यंतसं
वासोनास्त्येव जायात्मजादिभिःसहसंवासनिदर्शनात्किंविशेष्यनिषिध्यतइत्यत्रकैमुत्यमाह स्वेनापीति २० इतोपिवैषम्यबुद्धिर्नकार्येत्याह एकइति २१ अन्येअल्पचेतसःदुर्बुद्धेरधर्मेणउप
चितंअर्जितंहरंतिसंभोजनीयापदेशैःसंभोजनीयाःसहभोजनयोग्याःबंधवःअपदेशैःकपटवचनैः ममैतेऽपेक्षणीयाइतिमिथ्याहेतुभिरित्यर्थः जलानिहरंतोजलसंबंधितयाजलौकसःप्राणिनोयथाहरं
ति यद्वा जलौकसोयादोगणस्यविद्यमानानिजलानियथान्येहरंति २२ यःस्वबुद्ध्याममत्वभ्रांतबुद्ध्याअधर्मेणान्यायेनयान्पुष्णातिस्वत्वेनाभिमतास्तेप्राणादयस्त्वंतेमरणसमयेतमपंडितंअज्ञंहिन्वंतित्य
जंतिअग्निर्वागप्येतिवातंप्राणइतिश्रुतेः कीदृशाःअकृतार्थाःअपूर्णस्वप्रयोजनाःयथायोयोऽधर्मेणयान्स्वीयबुद्ध्यापुष्णातितेप्राणादयः तमपंडितंहिन्वंतीतितंचमरणंविदुरिति २३ पुनःस्वयंकिंकरोती
तितत्राह स्वयमिति नार्थकोविदः स्वप्रयोजनकुशलोनभवति २४

किमन्येनबहूपन्यासेनभक्तेकिमागतमितितत्राह तस्मादिति लोकंशरीरंस्वप्नेतिलुप्तोपमा स्वप्नवत्मायावत्इंद्रजालवत् मनोराज्यविजृंभितवदन्यत्रस्वनिमित्तंस्वप्नस्यस्वाधीनत्वमतीतिस्तदर्थंमाया
मनोरथमित्युक्तं आत्मनामनसाआत्मानंपरमात्मानंभजन्शांतोभगवदेकनिष्ठःस्वपरबुद्धिंविहायात्मजेषुपांडुपुत्रेषुचसमोभवेत्यन्वयः २५ अनयावाचानतृप्यामि अलंबुद्धिंनप्राप्नोमि अमृतंदेवान्नं
अमृतंव्योम्निदेवान्नेयज्ञशेषेरसायने अयाचितेजलेद्यम्नौमोक्षणेहेम्निगोरसे क्लीबेनात्वमरस्त्रीतुगुडूच्यामघभिक्षयोरितिच २६ सूनृतावाक् सुदाम्नःपर्वताद्दृश्यमानासौदामनीविद्युत्द्विद्युल्लता यद्वा

तस्माल्लोकमिमंराजन्स्वप्नमायामनोरथम् ॥ संभजन्नात्मनात्मानंसमःशांतोभवप्रभो २५ धृतराष्ट्रउवाच ॥ यथावदतिकल्याणींवाचंदानपतेर्भवान् ॥
तथाऽनयानतृप्यामिमर्त्यःप्राप्ययथामृतम् २६ तथापिसूनृतासौम्यहृदिनस्थीयतेचले ॥ पुत्रानुरागविषमेविद्युत्सौदामनीयथा २७ ईश्वरस्यविधिं
कोनुविधुनोत्यन्यथापुमान् ॥ भूमेर्भारावताराययोवतीर्णोयदोःकुले २८ योदुर्विमर्शपथयानिजमाययेदंसृष्ट्वागुणान्विभजते तदनुप्रविष्टः ॥ तस्मैनमोदुर
वबोधविहारतंत्रसंसारचक्रगतयेपरमेश्वराय २९ श्रीशुकउवाच ॥ इत्यभिप्रेत्यनृपतेरभिप्रायंसयादवः ॥ सुहृद्भिःसमनुज्ञातःपुनर्यदुपुरीमगात् ३०
शशंसरामकृष्णाभ्यांधृतराष्ट्रविचेष्टितम् ॥ पांडवान्प्रतिकौरव्ययदर्थंप्रेषितःस्वयम् ३१ ॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेपूर्वार्धेअष्टचत्वारिंशोऽ
ध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥ ७४ ॥ ॥ दशमस्कंधपूर्वार्धःसमाप्तोऽयम् ॥

विशेषेणद्यौविप्रकाशतइतिविद्युत्ताद्दृशीसौदामनीक्षणप्रभायथाऽस्थिरातथेति विधिमाज्ञांविधुनोति अन्यथाकरोति अनेकार्थत्वाद्धातूनांदुर्विमर्शपथयादुर्विज्ञेयमार्गयादुरवबोधः दुर्ज्ञेयः विहारः
सृष्ट्यादिव्यापारलक्षणाक्रिया तस्यतंत्राधीनसंसारचक्रगतिः संसारवृत्तिःप्रकारोयस्यसतथातस्मै इत्यभिप्रेत्येतिज्ञात्वा २७ २८ २९ ३० ३१ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेदशमस्कंधेविजयध्वज
कृतटीकायामष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ४८

॥ इति श्रीमद्भागवते दशमस्कंधे पूर्वार्धः समाप्तः ॥